

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

IDEI PRECURSOARE ȘI REALIZĂRI PRIORITARE ÎN ȘTIINȚA
DIN ROMÂNIA CONTEMPORANĂ

I. M. ȘTEFAN

„SCINȚIA” – TRIBUNĂ DE LUPTĂ A PARTIDULUI COMUNIST
ROMÂN ÎN ANII ILEGALITĂȚII

OLIMPIU MATICHESCU

SITUAȚIA ȚĂRĂNIMII DIN ROMÂNIA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI
MONDIAL

MIRCEA IOSA

STRUCTURI TRADIȚIONALE ȘI PROCESUL DE MODERNIZARE ÎN
JAPONIA, SECOLULUI XIX

ANA BUDURA

FILUZOFIA ISTORIEI ÎN VIZIUNEA „NOII DREPTI”

ION FLOREA

DOCUMENTAR

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI
CONTEMPORANE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

9

TOMUL 34

1981

SEPTEMBRIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (redactor responsabil adjunct); NICHITA ADĂNILOAIL;
LUDOVIC DEMENY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL
LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU;
POMPILIU TEODOR (membri).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii
poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poșta) și prin
PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea
Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la
ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137.
Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului
de redacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE“. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1

București, tel. 50.72.41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 34, Nr. 9
Septembrie 1981

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- I. M. ȘTEFAN, Idei precuroare și realizări prioritare în știința din România contemporană 1611
OLIMPIU MATICHESCU, „Scnteia” —tribună de luptă a Partidului Comunist Român
în anii ilegalității 1635
MIRCEA IOSA, Situația țărânimii din România în timpul primului război mondial . . 1651
DUMITRU VELCIU, Noi considerații privind autorul Izvodului lui Tudosie Dubău . . 1669

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- ANA BUDURA, Structuri tradiționale și procese de modernizare în Japonia secolului XIX 1687

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

- ION FLOREA, Filozofia istoriei în viziunea „noii drepte” 1705

DOCUMENTAR

- LIVIU MAIOR, Contribuții la istoria revoluției de la 1848. A treia adunare de la Blaj . . 1719
ȘTEFAN ANDREESCU, Acte medievale din arhive străine 1732

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (V) (*Petre Diaconu*) 1747

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Sesiunea științifică „Continuitate milenară” a Muzeului de istorie a Transilvaniei (*Constantin Șerban, Traian Udrea*); A III-a sesiune a Comisiei mixte a istoricilor din R. S. România și R.D. Germană (*Ioan Chișer*); Reuniunea comisiei mixte româno-
cehoslovace de istorie (*Nicolae Fotino*); Cronica 1755

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*. Direcția Generală a Arhivelor Statului, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Edit. Academiei R. S. R., București, 1980, 496 p. cu facsimile și ilustrații (*Constantin Șerban*) 1763

- MIRCEA N. POPA, *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774—1831)*
A. I. E. S. E. E., Bucarest, 1978, 319 p. + anexe, bibliografie și grafice (Radu
I. Vasile) 1767
- * * * *Academia Republicii Socialiste România. Memoriile Secției de științe istorice, seria IV,*
tomul IV (1979), Edit. Academiei R. S. R., București, 1980, 221 p. (Iolanda Micu) 1770
- NICOLAE CHIDIOȘAN, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea*
Wietenberg de la Derșida. Muzeul Țării Crișturilor, Oradea, 1980, 136 p. + 39 pl.
(Viorel Faur) 1772
- MARIA DOGARU, *Sigilii orășenești din epoca modernă și contemporană,* Direcția Generală
a Arhivelor Statului, București, 1980, 222 p. (Dan Berindei) 1773
- ELENA VOICULESCU, MARIN VOICULESCU, *Renașterea africană,* Edit. politică,
București, 1979, 300 p. (Constantin Botoran) 1773
- RUDOLF LILL, *Geschichte Italiens vom 16. Jahrhundert bis zu den Anfängen des Faschi-*
smus, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980, XI + 353 p.
(Ștefan Delureanu) 1778
- KONSTANTIN VELICHI, VESELIN TRAIKOV, *Bălgarskata emigratiia văv Vlahia sled*
rusko-turskata voina (1828—1829), Sbornik ot dokumenti (Emigrația bulgară în
România în timpul războiului ruso-turc din 1828—1829. Culegere de documente),
Academia Bulgară de științe, Sofia, 1980, 452 p. (Lucreția Băluță-Kiss) 1785
- * * * *Points de vue sur la fiscalité antique,* (sous la direction de Henri van Effenterre,
Centre G. Glotz). Publications de la Sorbonne, série „Etudes”, tome 14, Paris,
1979, XII + 144 p. (Constantin C. Petolescu) 1788

REVISTA DE ISTORIE

TOME 34, N° 9
Septembre 1981

SOMMAIRE

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- I. M. STEFAN, Idées précurseures et réalisations prioritaires dans la science de Roumanie contemporaine 161 t .
- OLIMPIU MATICHESCU, „Scinteia” — une tribune de lutte pour le Parti Communiste Roumain pendant les années d'illégalité 1635
- MIRCEA IOSA, La situation de la paysannerie de Roumanie pendant la première guerre mondiale 1651
- DUMITRU VELCIU, Nouvelles considérations concernant l'auteur d'„izvod” de Tudosie Dubău 1669

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- ANA BUDURA, Structures traditionnelles et processus de modernisation au Japon pendant le XIX^e siècle 1687

HISTOIRE ET IDÉOLOGIE

- ION FLOREA, La philosophie de l'histoire dans la vision de „la nouvelle droite” . . . 1705

DOCUMENTAIRE

- LIVIU MAIOR, Contribution à l'histoire de la révolution de 1848. La troisième assemblée de Blaj 1719
- ȘTEFAN ANDREESCU, Documents médiévaux dans des archives étrangères 1732

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- L'histoire de la Dobroudja dans certains travaux récents (V) (*Petre Diaconu*) 1747

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session scientifique sur le thème de „La continuité milénaire”, organisée par le Musée d'histoire de la Transylvanie (*Constantin Șerban, Traian Udrea*); La troisième session de la Commission mixte des historiens de Roumanie et de la R. D. Allemande (*Ioan Chiper*); La réunion de la Commission mixte roumano-tchécoslovaque d'histoire (*Nicolae Fotino*); Chronique 1755

LE LIVRE D'HISTOIRE ROUMAIN ET ÉTRANGER

- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe* (La revolution de 1821 dirigée par Tudor Vladimirescu. Documents externes), la Direction générale des Archives de l'Etat, L'Institut d'Histoire „Nicolae Iorga“, Editions de l'Académie, Bucarest, 1980, 469 p. fac-similés illustrations (*Constantin Șerban*) 1763
- MIRCEA N. POPA, *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774—1831)*, A. I. E. S. E. E. Bucarest, 1978, 319 p. + annexes, bibliographie, graphiques (*Radu I. Vasile*) 1767
- * * * *Academia Republicii Socialiste România. Memoriile Secției de științe istorice* (Académie de la République Socialiste de Roumanie. Mémoires de la Section de sciences historiques), IV^e, série, tome IV, (1979), Editions de l'Académie, Bucarest, 1980, 221 p. (*Iolanda Micu*); 1770
- NICOLAE CHIDIOȘAN, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Witenberg de la Derșida* (Contribution à la l'histoire des Thraces du nord-ouest de la Roumanie. Le site Witenberg de Derșida). Musée du Pays des Criș, Oradea, 1980, 136 p. + 39 pl. (*Viorel Faur*). 1772
- MARIA DOGARŪ, *Sigilii orășenești din epoca modernă și contemporană* (Sceaux des villes à l'époque moderne et contemporaine), Direction générale des Archives de l'Etat, Bucarest, 1980, 222 p. (*Dan Berindei*). 1773
- ELENA VOICULESCU, MARIN VOICULESCU, *Renașterea africană* (La renaissance africaine), Editions politique, Bucarest, 1979, 300 p. (*Constantin Botoran*) 1773
- RUDOLF LILL, *Geschichte Italiens vom 16. Jahrhundert bis zu den Anfängen des Faschismus*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980, XI + 353 p. (*Ștefan Delureanu*) 1778
- KONSTANTIN VELICHI, VESELIN TRAIKOV, *Bălgarskata emigratiia vau Vlahia sled rusko-turskata voina 1828—1829. Sbornik ot dokumenti* (L'émigration bulgare en Roumanie pendant la guerre russo-turque de 1828—1829. Recueil de documents), Académie bulgare de science, Sofia, 1980, 452 p. (*Lucreția Băluță-Kiss*); 1785
- * * * *Points de vue sur la fiscalité antique* (sous la direction de Henri van Effenterre, Centre G. Glotz), Publications de la Sorbonne, Série „Etudes“, tome 14, Paris, 1979, XII + 144 p. (*Constantin C. Petolescu*) 1788

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

IDEI PRECURSOARE ȘI REALIZĂRI PRIORITARE ÎN ȘTIINȚA DIN ROMÂNIA CONTEMPORANĂ

DE

I. M. ȘTEFAN

1. CADRUL GENERAL AL PROGRESULUI ȘTIINȚIFIC. TRĂSĂTURI DE BAZĂ

Ne-am ocupat într-un studiu anterior („Revista de istorie” nr. 6/1981) de *Procesul formării școlilor științifice și tehnice românești*, încercând să arătăm cum acestea au luat naștere ca urmare firească a dezvoltării societății românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în condițiile dobândirii independenței de stat a României, a unei dezvoltări economice însemnate și a creării cadrului organizatoric necesar dezvoltării creativității științifico-tehnice (universități și școli tehnice superioare, societăți științifice, primele institute de cercetare, laboratoare și biblioteci de specialitate etc.). Am relevat elementele comune și cele diferențiale ale acestui proces în feluritele științe și ramuri ale tehnicii la noi, personalitățile și instituțiile care au fost legate de ctitorirea lor, am consemnat unele realizări de vîrf care au marcat chiar faza de început și ne-am oprit, în general, cu exemplificările la sfîrșitul primului război mondial, moment de la care am considerat că începe o nouă etapă.

Ceea ce ne propunem acum este să jalonăm realizările acestei noi etape, superioare și calitativ deosebite, în care contribuția științei românești a devenit și mai substanțială, în special prin ideile precursoare și prioritățile cu care românii au participat, considerabil mai mult decît în trecut, la tezaurul universal. Dar semnificația lor poate fi în mod clar reliefată numai dacă o situăm în contextul mondial în care s-a integrat.

Acest context este în primul rînd acela al revoluției tehnico-științifice contemporane, de o amploare și impetuozitate fără precedent, care determină făurirea unei baze tehnico-materiale calitativ noi a societății. Este vorba de un proces extrem de complex, în cadrul unei dezvoltări accelerate, în strînsă corelație, a științei și tehnicii. Știința se situează, în această privință, în fruntea progresului tehnic, devenind, în măsură tot mai mare, ea însăși o forță de producție și determinînd totodată revoluționarea continuă a forțelor de producție. Are loc un adevărat salt calitativ în desfășurarea procesului cunoașterii naturii și folosirii de către oameni a legilor ei, caracterizat între altele prin schimbările radicale intervenite în domeniul mijloacelor de muncă, obiectului muncii și tehnologiei. Înarmată cu noi și puternice mijloace de investigare a realității, știința determină ca

„diversele forme ale cunoașterii, să-și modifice viziunea asupra lumii, obiectul de cercetare, formele de expresie”¹. Tehnica constituie domeniul prioritar de materializare a gândirii științifice, cu implicații adânci în fizionomia civilizației în ansamblul ei.

„De la începutul secolului nostru și, mai ales după cel de-al doilea război mondial — scrie René Taton —, știința apare din ce în ce mai clar ca un element determinant al viitorului omenirii. Desigur, în primul rând științele aplicative și cele tehnice sînt cele care intervin direct și într-un mod din ce în ce mai pregnant în existența noastră zilnică și tocmai în vederea creșterii puterii materiale a țărilor lor majoritatea guvernelor fac acum eforturi de a folosi o politică eficientă de dezvoltare a «cercetării științifice». Dar progresul tehnicii depinde într-un mod din ce în ce mai riguros de cel al științelor pure, după cum și invers, fiecare inovație tehnică este imediat folosită de teoreticieni. Astfel, orice acțiune coerentă de ansamblu îndreptată spre dezvoltarea cercetării tehnice trebuie să se sprijine pe cercetarea fundamentală”².

Transformările care se produc angrenează atît societatea, cît și pe individ, structura și caracterul muncii, formele și metodele învățămîntului și a difuzării cunoștințelor, raporturile om-natură și om-societate, profilul vieții, mediul ambiant în care aceasta se desfășoară. „Prin natura sa, revoluția științifico-tehnică este o transformare continuă a tuturor forțelor de producție ale societății și a vieții umane, a întregii lor structuri. Ea reprezintă deci și un profund proces social revoluționar, care transformă întreaga poziție a omului în producerea propriei sale vieți și toate premisele raporturilor sociale”³.

Este vorba, fără îndoială — în ciuda unor primejdii implicate de unele realizări —, de un proces obiectiv de ascensiune a omenirii, în cursul căruia ponderea științei a crescut și continuă să crească în mod considerabil. Conținutul acestei ascensiuni este dificil de schițat într-un spațiu limitat; el s-a concretizat pe plan mondial în descoperiri cruciale și realizări teoretice tot atît de însemnate. „Iar aceasta, scrie J. D. Bernal, nu este o simplă creștere cantitativă [...]; în cunoașterea naturii fundamentale a materiei vii și neviei s-a realizat un progres mai mare decît în oricare altă perioadă în trecut. Putem susține cu destul temei că în secolul al XX-lea s-a produs o a doua revoluție în știință”⁴. Omul modern trăiește deceniile în care structura și mecanismele microcosmosului atomic și nuclear sînt tot mai bine înțelese, în care mecanica relativistă și mecanica ondulatorie revoluționează fizica, în care se dezleagă misterul codului genetic și se creează premisele influențării sale, în care energia atomică descătușată este pusă să acționeze centralele electrice (din păcate și armele nucleare), se dezvăluie aspecte cu totul noi în cadrul unor discipline de graniță, în care astronautica înfăptuiește visuri considerate altă dată utopice, purtînd făptura umană sau aparatele sale automate spre alte corpuri cerești, în care limitele Universului cunoscut sînt extinse pînă la 20 miliarde

¹ Rodica Topor, Elena Golu, *Filozofie marxistă*, partea a II-a, București, 1975.

² *Prefață la Istoria generală a științei*. Publicată sub direcția lui René Taton, vol. IV, traducere din limba franceză. București, 1976

³ *Civilizația la răscruce*, București, 1970.

⁴ J. D. Bernal, *Știința în istoria societății*, traducere din limba engleză, București, 1964.

ani-lumină de radioastronomie, iar însăși structura metagalactică e tot mai clar descifrată. Se descoperă penicilina și radarul, la nivelele microcosmice și macrocosmice ale materiei se ridică întrebări turburătoare și se identifică noi fenomene, descoperindu-se legități specifice; energia, gravitația, structurile chimice, procesele vieții, determinismul, structurile, principiul de simetrie sînt supuse unor cu totul noi interpretări.

Revoluția în tehnică se produce în primul rînd în domeniul producției, prin aplicarea marilor descoperiri științifice. Este epoca unor mutații însemnate, prin automatizarea complexă și cibernetizarea unor operații și activități ample, ca și a conducerii unor procese, prin introducerea largă a calculatoarelor electronice, prin crearea de memorii artificiale de mare capacitate, prin chimizarea înaintată a producției, prin descoperirea și punerea în acțiune de noi resurse energetice. E vorba totodată de o extindere considerabilă a scărilor de valori (micro și macro), mult dincolo de cele accesibile organelor de simț — în ce privește dimensiunile, presiunile, temperaturile, energiile —, al căror ordin de mărime accesibilă a sporit de peste un milion de ori de la începutul veacului. Parametrii mult modificați au intervenit și în domeniul purității și preciziei, limitele atinse astăzi depășind tot ceea ce a fost prevăzut și socotit posibil altădată.

În condițiile socialismului, revoluția tehnico-științifică se îmbină cu revoluția socialistă, într-un proces de reciprocă fertilizare, contribuind în mod esențial la transformarea omului, a modului său de viață, a societății în genere. Socialismul creează premisele deplinei realizări a potențelor revoluției științifice și tehnice.

Derek J. De Solla Price observă pe drept cuvînt : „Dat fiind că știința de care dispunem în prezent depășește atît de mult tot ce a avut loc în trecut, evident am intrat într-o nouă epocă [...] Nu numai că manifestările aparatului științific moderne sînt atît de monumentale încît ele au fost comparate, pe drept cuvînt, cu piramidele Egiptului și cu marile catedrale ale Europei medievale, dar cheltuielile naționale de forță de muncă și fondurile destinate științei au transformat-o dintr-o dată într-un segment major al economiei noastre naționale. Caracteristica dimensiunii mari a științei moderne — nouă, strălucitoare și atotputernică — este atît de evidentă, încît pentru descrierea ei s-a făurit termenul fericit de « Știință Mare »⁵. Și, regretînd că — în calitatea sa de istoric al științei — mai mult de jumătate din timpul său îl consacră, an de an, studiului perioadei dinainte de Newton, el constată că „orice om de știință contemporan știe că ceea ce contează cu adevărat este știința de la Einstein încoace”⁶.

Cu privire la ritmul creșterii științei, autorul subliniază, de altfel ca și alți cercetători, că acesta este exponențial, cu o rată anuală constantă, depășind creșterea populației și chiar a economiei. „Volumul brut al științei, exprimat în forță de muncă științifică sau în numărul publicațiilor, tinde să se dubleze în 10 pînă la 15 ani”⁷. Dar același autor ne avertizează că știința unor perioade trecute conținea nenumărate idei, uneori ale unor pionieri necunoscuți, „dosite în unghere academice, fapte nebăgate în

⁵ Derek J. De Solla Price. *Știință mică, știință mare*, traducere din limba engleză, București, 1971.

⁶ *Ibidem*

⁷ *Ibidem*

seamnă”⁸, care au reprezentat notabile elemente precursoare pentru direcții de cercetări și descoperiri ce s-au dovedit hotărâtoare mai târziu.

Dezvoltarea extrem de rapidă a științei și tehnicii, caracterul lor tot mai complex, ponderea lor mult sporită în societate, în primul rând scientizarea înaintată a procesului productiv, au implicat și o modificare corespunzătoare a organizării lor, a structurii și calificării purtătorilor ei, a metodologiei. A apărut chiar o știință despre știință, *scientica*, crucială sub aspect teoretic și aplicativ, prin analiza pe care o face teoriei și practicii cercetării științifice⁹.

Cîteva trăsături de bază trebuie, credem, relevate : a) În țările înaintate, organizarea științei se face tot mai mult la nivel statal, sub conducerea sau îndrumarea unor organe guvernamentale, care se ocupă de dezvoltarea cercetării, de politica științei, de conjunctura și perspectiva ei ; b) Numărul și nivelul de pregătire al specialiștilor din cercetare și proiectare a crescut considerabil, atît în alte țări cit și la noi¹⁰ ; c) Creația științifică se realizează în cele mai multe cazuri în echipe de cercetare, adesea cu caracter multidisciplinar, dispunînd de mijloace complexe și costisitoare, mai ales în cadrul unor mari institute de cercetare specializate ; cu alte cuvinte, „momentul colectiv” al creației științifice și tehnice s-a accentuat simțitor ; un indicator interesant al acestei tendințe este și faptul că începînd din 1930 numărul lucrărilor apărute sub semnătura unui singur autor a scăzut, în timp ce numărul lucrărilor scrise de doi coautori a crescut de la 18% la 40%, a celor scrise de trei coautori de la 2% la 18% etc.¹¹ ; d) Cheltuielile și amploarea mijloacelor destinate cercetării, creației științifice, atît în cadrul organelor specializate, cit și în marile unități productive, a sporit considerabil ; cheltuielile pentru cercetare ating în S.U.A., U.R.S.S., Anglia 2,7—3,3% din produsul brut¹² ; e) Progresele în cercetare sînt condiționate în mare măsură de sporirea masivă, „explozivă” a informației științifice, difuzată în primul rînd prin organe specializate de documentare, ca și prin schimbarea radicală și ridicarea continuă a nivelului de învățămînt, care utilizează metode noi și devine *permanent*, în sensul necesității unei continue țineri la zi cu realizările științei ; f) Timpul ce separă descoperirea de laborator de aplicarea ei în practică s-a scurtat considerabil, de la ordinul zecilor de ani pe la mijlocul secolului al XIX-lea, la o gestație în general de numai cîteva zeci de luni sau chiar mai puțin astăzi, după cum arată Pierre Auger¹³. Iar actualmente, subliniază același autor, ne aflăm în pragul unor noi și însemnate mutații ale științei.

Fixarea acestui cadru general al evoluției științifice mondiale ni s-a părut indispensabil pentru a aprecia contribuția românească la marele flux al progresului contemporan.

⁸ *Ibidem*

⁹ Ovidiu Bădina, Octavian Neamțu, I. M. Ștefan ș. a. *Scientica*, București, 1970

¹⁰ „Era socialistă” nr. 14 din 20 iulie 1980

¹¹ Ovidiu Bădina ș. a., *op. cit.*

¹² *Ibidem*

¹³ P. Auger, *Noua față a științei*, Paris, P. U. T. S., 1970, *Teoria...*, *op. cit.*

2. CONTEXTUL ROMÂNESC

În România epocii care a urmat făuririi statului național unitar, apoi și mai mult în anii construcției socialiste, aceste tendințe s-au manifestat din plin. Într-o primă perioadă, mai sînt încă activi și creatori, o serie dintre savanții sau inginerii care au fost inițiatorii primelor școli științifice de cercetare (Petru Poni, Gheorghe Țițeica, Ion Cantacuzino, Anghel Saligny, Constantin Miculescu, Grigore Antipa, Emil Racoviță etc.).

Unii dintre acești ctitori își vor desfășura activitatea chiar pînă în perioada începuturilor construcției socialiste (Dimitrie Pompeiu, Dragomir Hurmuzescu, Paul Bujor, Simion Mehedinți ș.a.).

În general însă, creativitatea științifico-tehnică se află acum pe umerii celei de a doua și a treia generații, în majoritate continuatori ai întemeietorilor de școli. Astfel, Ion Ionescu de la Brad, întemeietorul școlii românești de agronomie și a învățămîntului superior de această specialitate murise încă din 1891, dar ștafeta creației lui fusese de acum preluată de învățați de mare valoare, ca Gheorghe Ionescu-Șișești sau Traian Săvulescu, puternic implicați în dezvoltarea științifică a noii perioade. Alți oameni de știință devin fondatori sau promotori de noi școli, rezultate din diversificarea școlilor inițiale sau din apariția unor domenii de cercetare cu totul noi.

O serie de institute de veche tradiție, ca cel de Bacteriologie și Patologie, Institutul de Seruri și Vaccinuri, Institutul Geologic (ulterior Comitetul Geologic), Institutul Meteorologic, de asemenea Academia Română, își dezvoltă simțitor dotarea și activitatea, accentuînd munca de echipă; dar în același timp, încă din perioada interbelică apar institute noi, de mare însemnătate, ca Institutul Economic Românesc, Institutul Român de Energie, Institutul Social Român, Institutul de Antropologie, Institutul de Speologie (cel dintîi din lume de acest profil, în 1920, la Cluj). Institutul de Cercetări Agricole al României, Institutul de Cercetări și Experimentație Forestieră, Institutul Național de Zootehnie ș.a., la creația cărora s-a adăugat activitatea din cadrul societăților științifice nou create, a Academiei (Institutului) de Științe din România, a Academiei de Medicină ș.a. Nu se poate totuși vorbi în perioada interbelică de o politică a științei și tehnicii pe plan național.

În anii puterii populare, rețeaua de institute existentă s-a dovedit cu totul insuficientă, în cadrul unei singure discipline sau ramuri activînd astăzi mai multe institute, centre, stațiuni de cercetare și luînd naștere de asemenea institute pe profiluri de specialități corespunzînd evoluției științifice și necesităților economiei, ca Institutul de Cercetări pentru Tehnica de Calcul, Institutul de Cercetare Științifică și Inginerie Tehnologică pentru Electronică, Institutul de Inginerie Tehnologică și Proiectare pentru Industria Chimică, Institutul Central de Cercetări pentru Construcții de Mașini, Institutul de Fizică Atomică, Institutul de Endocrinologie, Institutul de Virusologie, Institutul de Biologie și Patologie Celulară, Institutul Național de Gerontologie și Geriatrie ș.a. Un focar de bază al creației a devenit Institutul Național pentru Creație Științifică și Tehnică — INCREST, fondat din inițiativa savantului Henri Coandă. Coordonarea acestei vaste activități se realizează de către Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, creat în 1965, organ de partid și de stat cu caracter

deliberativ și larg reprezentativ, cu rol important în edificarea unei politici clare și unitare a activității de cercetare științifică, dezvoltare tehnologică și introducere a progresului tehnic. Atribuțiile C.N.Ș.T. au fost ridicate pe o treaptă superioară prin ansamblul de măsuri adoptate de Comitetul Politic Executiv al P.C.R. în 1979, în acest sens o semnificație deosebită avînd încredințarea președinției acestui organ prestigiosului om de știință, savant de renume mondial, tovarășei academician doctor inginer Elena Ceaușescu.

În total, astăzi activează în țara noastră, pe baza unor programe de cercetare științifică bine precizate, 175 de institute și centre de cercetare. Activitatea lor este coordonată de 10 institute centrale și 3 academii de profil (Academia R.S.R., Academia de Științe Medicale, Academia de Științe Agrosilvice)¹⁴. Totodată, în ministere există direcții tehnice, iar în centrale și mari întreprinderi, compartimente de concepție. Un rol sporit în creația științifică revine catedrelor de specialitate din învățămîntul superior, în cadrul procesului de integrare cercetare-învățămînt-producție.

Numai în cursul planului cincinal 1976—1980, cincinalul revoluției tehnico-științifice, s-au realizat, prin aplicarea de cerințe științifice superioare, circa 10 000 de noi mașini, utilaje și instalații, 5000 noi materiale și bunuri de consum și 9000 tehnologii noi și moderne. La sfîrșitul anului 1980, 80% din valoarea mașinilor din economia națională reprezentau mașini de concepție românească, iar 90% din tehnologiile, materialele și bunurile de consum din economie erau concepute și realizate în institutele, laboratoarele, fabricile și uzinele țării¹⁵. Ample perspective creșterii calitative și perfecționării creatoare a economiei a deschis Programul-direktivă de cercetare științifică, dezvoltare tehnologică și introducere a progresului tehnic adoptat de Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român.

În ceea ce privește dezvoltarea cercetării, mai pot fi citate unele cifre extrem de caracteristice. Numai între 1965 și 1980, personalul ocupat în cercetare a sporit la noi de la 50 000 la 200 000, urmînd ca în 1985 să atingă 245 000. Cheltuielile pentru cercetare au crescut în numai două decenii de aproape 10 ori, de la 5 miliarde lei în cincinalul 1961—1965, la 48 miliarde lei în cincinalul 1976—1980¹⁶.

Au fost create, în anii socialismului, un institut central și oficii pe ramuri de documentare tehnică, s-au luat importante măsuri pentru a se asigura cît mai rapidă introducere în producție a rezultatelor valoroase ale cercetării, ca și a investițiilor. Tovarășul Nicolae Ceaușescu a arătat în această prvință: „În competiția științifică internațională se afirmă mai puternic și devine mai bogată țara ai cărei cercetători reușesc să soluționeze mai repede problemele, să aplice în practică mai iute concluziile dobîndite”¹⁷.

¹⁴ Nicolae Ionescu. *Bogate realizări în domeniul științei și tehnologiei*. „Era Socialistă” nr. 14 din 20 iulie 1980

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Nicolae Ceaușescu. *Expunere cu privire la îmbunătățirea organizării și îndrumării activității de cercetare științifică*, București, 1965.

3. MATEMATICĂ, CHIMIE, FIZICĂ

Nu ne vom putea ocupa în cadrul studiului de față de totalitatea domeniilor științei românești. Ne-am propus să trecem în revistă unele dintre ideile precursorare și prioritățile care, mai ales de la sfârșitul primului război mondial, au marcat aportul românesc la patrimoniul valorilor universale.

Una dintre științele în care cercetătorii români s-au afirmat în mod strălucit a fost *matematica*. Încă din 1932, Gheorghe Țițeica observa că „au fost ani când s-au trecut la Paris mai multe teze de doctorat în științele matematice de români decît de francezi [. . .] Au fost numere din dările de seamă ale Academiei de Știință din Paris, în care erau trei sau patru comunicări de matematicieni români”¹⁸. O mărturie mai tîrzie, aparținînd anilor '70, este aceea a matematicianului japonez Mokoto Ohitzuka, care mărturisea că pînă ce a cunoscut din periodicele de specialitate lucrările matematicienilor români, considera Finlanda drept „Mecca” europeană a teoriei funcțiilor. Acum însă, și-a dat seama că „această Mecca s-a deplasat din nordul spre sudul Europei, în România”¹⁹. Într-adevăr, într-o serie de direcții, printre care geometria diferențială (teoria spațiilor cu conexiune, geometria spațiilor cu grup fundamental etc.) și analiza matematică (funcții reale și complexe, ecuații cu derivate parțiale etc.), matematicienii români au obținut rezultate de mare originalitate.

Astfel, Gheorghe Țițeica a introdus noi clase de curbe, suprafețe și rețele, cărora geometrii străini le-au dat numele său. Tot el, împreună cu Alexandru Myller și Octav Mayer devin precursorii geometriei centroafine pe plan mondial, iar Alexandru Myller, în colaborare cu Octav Mayer, pune bazele studiului geometriilor proiective cu grup fundamental. Acesta din urmă mai creează noțiunile de „spații concurente”, „tangenta lui Mayer” și „transformata lui Mayer”. Dimitrie Pompeiu, care încă într-o perioadă anterioară descoperise funcțiile ce îi poartă numele, și fundamentase în știință noțiunea de „derivată areolară” (adevărat instrument de cercetare, dezvoltat apoi de alți specialiști), își continuă activitatea creatoare în perioada interbelică, descoperind, în teorema creșterilor finite, „intervalul de contracție”, iar în teoria funcțiilor de variabile reale, conceptul de „ansamblu reductibil de primul ordin”.

Școala românească modernă de teoria funcțiilor a fost întemeiată de Simion Stoilov, cu contribuții impuse pe plan mondial în teoria topologică a funcțiilor analitice, creator al importantului concept de „transformări interioare”. Un matematician de mare originalitate a fost Dan Barbilian (poetul Ion Barbu), primul om de știință român care s-a ocupat de axiomatizarea geometriei și mecanicii, cunoscut prin lucrările sale în domeniile geometriei algebrice și neeuclidiene, teoriei grupurilor, inelelor și idealelor; este creatorul a ceea ce în matematica mondială sînt denumite „spațiile Barbilian” și „geometriile Barbilian”. La rîndul său, Nicolae Ciorănescu a fundamentat în teoria funcțiilor noțiunea nouă de „pseudomodul”, iar în analiza matematică — noțiunea de „sistem adjunct cu parametrii”. În geometria diferențială, Alexandru Pantazi a definit no-

¹⁸ Gh. Țițeica, *Dezvoltarea științelor matematice în România*, „Natura”, nr. 4, 1932.

¹⁹ Dinu Moroianu, I. M. Ștefan, *Matematica în România*, București, 1976.

țiunea de „transversale proiective” și a găsit mai multe cvadruple stratificabile, pe care geometrul sovietic S. Finikov le-a denumit „cvadruple Pantazi”; a elaborat o teorie generală unitară a cimpului plecând de la o suprafață neolonomă. De remarcat și contribuția originală a Verei Myller, prima femeie profesor universitar într-o disciplină științifică din România (Iași, 1918), care a găsit cel dintâi exemplu de ecuație integrală singulară, după cum a subliniat istoricul matematicii Petre Sergescu²⁰.

Caracterul profund creator al matematicii românești este ilustrat și de opera lui Miron Nicolescu, întemeietorul școlii de analiză matematică modernă de la București, cu un aport important în studiul analicității funcțiilor reale și continuității funcțiilor de mai multe variabile. A introdus noțiunea de funcție policalorică și a elaborat teoria acestor funcții pe plan mondial; tot el a fundamentat teoria funcțiilor poliarmonice. Gheorghe Gheorghiev, împreună cu Ilie Popa, au creat teoria varietăților echiparametrice și au rezultate însemnate în teoria grupurilor Lie. Un geometru cu cercetări vaste și originale a fost Gheorghe Vrănceanu, autor al unei teorii a spațiilor neolonome și a unei teoreme care îi poartă numele privind invarianții ecuațiilor cu derivate parțiale de ordinul doi („teorema lui Vrănceanu”). A obținut rezultate de valoare privind diferite capitole ale geometriei diferențiale contemporane, spațiile cu conexiune conformă etc. Gabriel Sudan a dat (odată cu Ackermann) primul exemplu de funcție recursivă care nu este primitiv recursivă (1927), iar Simion Sanielevici a adus contribuții privitoare la integrarea ecuațiilor diferențiale prin funcții continue și a ecuațiilor integro-diferențiale prin transformarea Fourier; a publicat originale lucrări de teoria numerelor, calcul tensorial, geometrie neeuclidiană și filozofia științei.

Octav Onicescu, un matematician de o mare multilateralitate, a ținut în 1925 primul curs de teoria probabilităților de la noi și are însemnate contribuții în această direcție (a dat o nouă axiomatizare acestei teorii cu ajutorul noțiunii de „funcție-sumă”²¹). A introdus, în colaborare cu Gheorghe Mihoc, noțiunea fundamentală de „lanț cu legături complete”, elaborând pe această bază cel mai bun model probabilistic pentru studiul proceselor de învățare. A mai fundamentat noțiunile de energie informațională, funcție otopă, masă de interacțiune gravitațională și a creat „mecanica invariantivă Onicescu”. Florin Vasilescu, pe care Georges Bouligand îl considera „regele potențialului”, a avut însemnate contribuții privind suprafețele de nivel ale potențialului și structura acestora, rezolvând și însemnate probleme de mecanică aplicată, de exemplu calculul pînzelor subțiri în construcții.

Doi oameni de știință români sînt considerați, alături de americanul G. D. Birkhoff, precursorii pe plan mondial ai esteticii matematice. Primul dintre ei este Pius Servien Coculescu, cu rol însemnat în definirea și analiza structurilor matematice în artă și în constituirea esteticii cu o rigoare apropiată de aceea a științei. A elaborat o teorie matematică a ritmului, ca și Matilda Ghyka, acesta din urmă și un teoretician de frunte al „numărului de aur” în operele de artă. Printre reprezentanții actuali ai esteticii matematice se numără Solomon Marcus, autor al unei *Poetici*

²⁰ Petre Sergescu. *Le développement des sciences mathématiques en Roumanie*, București, 1937.

²¹ George Șt. Andonie. *Istoria matematicii în România*, Vol. II, București, 1966.

matematice tradusă în mai multe limbi, cunoscut de asemenea prin cercetările sale privind domeniul funcțiilor de variabilă reală, aplicațiile moderne ale matematicii în lingvistică etc.

Numeroși matematicieni au răspuns nevoilor de modernizare a economiei în anii construcției socialiste. Grigore C. Moisil, matematician și eseist deopotrivă de înzestrat, a adus un însemnat aport în logica matematică și în teoria algebrică a mecanismelor automate. Introducând noi tipuri de algebre, le-a utilizat în studiul circuitelor cu comutații. A fost un pionier al aplicării metodelor funcționale în mecanică și geometria diferențială; în mecanică a creat noțiunea de sisteme continue olonome²². Gheorghe Marinescu are contribuții în analiza funcțională, teoria probabilităților, statistica matematică, axiomatizarea mecanică, teoria spațiilor vectoriale normale (topologice și pseudotopologice). Romulus Cristescu a obținut rezultate noi în teoria stohastică a sistemelor de reglare automată, în teoria operatorilor liniari și biliniari. George Ciucu are lucrări mai ales de teoria probabilităților și statistică matematică; a introdus, între altele, un nou tip de lanț cu legături complete.

Tiberiu Popoviciu a inițiat școala românească de calcul numeric și teoria aproximației, întemeind la Cluj Institutul de Calcul Numeric (1957), unde s-au realizat de timpuriu calculatoarele românești DACIC I (1963) și DACIC II (1968); s-a ocupat cu precădere de ecuații funcționale, analiză numerică, aproximarea funcțiilor, funcții complexe. Nicolae Teodorescu are un aport de seamă în extinderea derivatei areolare, teoria derivatelor parțiale, teoria invariantă a propagării undelor, fizică matematică ș.a.

Bernard Bereanu a dezvoltat un nou domeniu de cercetare în programarea liniară stohastică, sub denumirea „probleme de distribuție în programarea stohastică” și a efectuat studii și aplicații ale programării matematice în planificare. Aristide Halanay este cunoscut pentru contribuțiile sale în studiul calitativ al ecuațiilor diferențiale, probleme de stabilitate, teoria comenzii. Sergiu Rudeanu a obținut rezultate originale cu privire la axiomatizarea laticilor și algebrilor booleene, cu aplicații la programarea în variabile bivalente. Contribuțiile de bază ale lui Octavian Stănășilă sînt în studiul local și global al spațiilor analitice prin aplicarea metodelor algebrice; în colaborare cu Constantin Bănică, a publicat tratatul *Metode algebrice în teoria globală a spațiilor complexe*, tradus și în limbile franceză și engleză, de mare interes științific.

Sînt numai cîteva exemple, din multele ce s-ar putea da, ilustrative pentru nivelul înalt al creativității matematice românești din zilele noastre, cînd un mare număr de tineri matematicieni români lucrează la INCREST și la institute de cercetare de diferite profile, la centrele de calcul și institutele de proiectare, în catedrele de specialitate, rezolvînd probleme de mare complexitate ale științei și economiei.

După cum s-a mai arătat, *chimia* are o veche tradiție de creativitate în România, ceea ce a dus încă de pe la mijlocul secolului trecut la realizări remarcabile, cum a fost procedeul pe baza căruia s-a realizat prima rafinare

²² Solomon Marcus, *Din gîndirea matematică românească*, București, 1975.

de petrol din lume (1857), descoperirea de către C. I. Istrati a unei noi clase de coloranți organici fără azot — „franceinele” — brevetată în Franța și distinsă cu medalia de aur la Expoziția Universală de la Paris din 1889 (tot el este întemeietorul școlii de chimie organică din România), importante contribuții ale lui Petru Poni în studiul petrolului românesc și cercetările sale sistematice asupra mineralelor românești (unele identificate de el, ca „broștenita” și „badenita”), nenumăratele descoperiri și invenții ale aceluiași patriarh al chimiei românești care a fost Nicolae Teclu²³. Menționăm de asemenea stabilirea de către Gheorghe Longinescu a „formulei” sau „constantei” care îi poartă numele, permițând calcularea gradului de asociere și al masei moleculare a lichidelor și extinderea în perioada 1920—1936 a metodei inițiale de rafinare a petrolului creată de Lazăr Edeleanu, sub forma mai multor procedee și astăzi aplicate în toată lumea (același inventator este, prin procedeele create de el, un precursor de frunte al tehnologiei vidului și al petrochimiei).

Prin Longinescu și Edeleanu, a căror activitate s-a desfășurat pînă la cel de-al doilea război mondial, am pătruns din plin în perioada pe care o luăm în considerare în studiul de față. Nu vom face, așa cum nu am făcut nici în matematică, un istoric al chimiei românești în perioada de după 1918, vom încerca însă și de această dată schițarea unor repere ale creațiilor românești în acest domeniu.

Astfel, Petre Bogdan, inițiatorul chimiei fizice în România și deținătorul primei catedre de această specialitate în România (la Iași, 1915—1940) a publicat studii originale privind electrochimia, structura lichidelor, constituția solidelor; tot el a găsit o nouă relație cu privire la tensiunea superficială, a stabilit o formulă pentru calcularea diametrului moleculelor în stare lichidă, a determinat mobilitatea ionilor de potasiu (studiul privind această ultimă problemă a fost citat de marele savant suedez Svante Arrhenius). Continuîndu-și cercetările, G. G. Longinescu a descoperit noi reactivi pentru separarea unor metale, procedee pentru identificarea unor anioni și cationi. O colaboratoare de valoare a sa (1-a ajutor să-și continue studiile cînd și-a pierdut vederea) a fost Gabriela Chaborski, cea dintîi chimistă cu o bogată activitate creatoare din România, care a descoperit o nouă levură (1918), datorită căreia a devenit cea dintîi româncă cu o contribuție consemnată în terminologia științifică internațională („cultura Chaborski”), iar ulterior a stabilit procedee noi pentru dozarea unor elemente și a elaborat o nouă concepție asupra moleculei, mult apreciată. Nicolae Costăchescu, cel dintîi chimist cu doctoratul obținut în România și continuator al lui Poni la catedra de la Iași, are rezultate de valoare în studiul reacției de nitrare a hidrocarburilor aciclice nesaturate din țitei și a inițiat cercetările românești în domeniul chimiei complexilor, obținînd mai multe sinteze ale unor astfel de compuși²⁴.

Această tradiție novatoare a fost continuată la Iași de Radu Cernătescu, care a studiat clasa combinațiilor complexe cu însușiri bacteriostatice folosite în medicină, preparînd noi compuși și a întemeiat școala

²³ Const. Gh. Macarovic, Magda Petrovanu, *La chimie sur le territoire de la Roumanie au XIX^e siècle. NOESIS*, VIII, 1981; Dinu Moroianu, I. M. Ștefan, *Focul viu. Din istoria invențiilor și descoperirilor românești*, București, 1963.

²⁴ Petre Bogdan, *Le développement de la chimie en Roumanie*, București, 1937.

românească de polarografie (împreună cu Radu Ralea), creînd și noi procedee de investigare²⁵. Tot la Iași, ca și R. Cernătescu, și-au desfășurat activitatea Constantin V. Gheorghiu, creator de noi compuși chimioterapici cu acțiune antituberculoasă și de noi coloranți organici; Ilie Matei, care a obținut sinteze ale unor coloranți de tip nitro și nitrozo, elastomeri de tip poliuretanic, a elucidat transpoziția unor nitroderivați și Gheorghe V. Alexa, întemeietorul școlii românești de tăbăcărie, autor de noi procedee de tăbăcire vegetală, minerală și complexă, utilizînd materia primă existentă în România.

Unul dintre cei mai fecunzi chimiști români a fost Gheorghe Spacu, care a întemeiat la Cluj o școală de chimie analitică de mare prestigiu, creînd peste 120 metode analitice noi, pe bază de reactivi și reacții care îi poartă numele în știință (și în standardele din diferite țări). Important reprezentant al chimiei coordonative, Spacu a sintetizat aproape 1000 de noi combinații complexe. Tot la Cluj, Raluca Ripan a obținut rezultate în studiul elementelor rare și disperse, utilizarea eficientă a izotopilor radioactivi și a radiațiilor în procesele chimice. Importante cercetări a efectuat în clasa triazinelor și a altor combinații heterociclice Adrian Ostrogovich; este autorul unei teorii a rezonatorilor electronici de ansamblu. Ioan I. Tănăsescu a descoperit reacții fotochimice cu transpoziții moleculare și a realizat o reacție pentru obținerea acridonelor, brevetată ca invenție în țară și străinătate.

La Cluj și ulterior la Timișoara a activat Coriolan Drăgulescu, care a pus la punct o metodă de identificare în minereuri a unor metale rare și a realizat procedee noi pentru studiul complexilor chelatici, ca și pentru analiza electrochimică a unor combinații complexe și mixte.

Un pionier al chimiei coloizilor, în cadrul școlii de la București, a fost Eugen Angelescu; este descoperitorul „efectului Angelescu”, constînd din acțiunea dublă, de solvatare și de dispersie, exercitată de un agent liofilizant asupra soluției coloidale. O nouă etapă în elaborarea de tehnologii moderne de valorificare și prelucrare a petrolului și cărbunilor românești este inaugurată de Nicolae Dănăilă și de Isac Blum. Cel dintîi este creatorul unei originale metode de oxidare a parafinei pentru obținerea de acizi grași superiori și de metode analitice pentru separarea unor fracțiuni petroliere²⁶, cel de al doilea pune bazele brichetării, gazeificării și utilizării ca îngrășămint agricol a ligniților din România, precum și a fabricării cocsului metalurgic din cărbuni de Lupeni. Continuînd lucrările acestuia din urmă, Dumitru D. Ionescu a realizat cea dintîi și cea mai mare instalație de fabricat semicocs în reactoare cu pat fluidizat din Europa, instalația „Carbofluid” de la Călan (1957). Petrochimia românească contemporană a fost ilustrată de lucrările lui Mihai Bogdan și C. N. Debie, ultimul și autorul unui procedeu de purificare a hidrocarburilor reziduale rezultate la fabricarea detergenților. În domeniul ingineriei chimice, a utilajului și operațiilor din industria chimică, a transferului de materie și căldură, a efectuat lucrări fundamentale, de pionierat, Emilian Bratu.

O personalitate științifică binecunoscută în chimia organică a fost Costin D. Nenițescu, autorul a numeroase procedee noi, brevetate ca

²⁵ Cristofor Simionescu, Magda Petrovanu, *Figuri de chimiști români*, București, 1964.

²⁶ T. Simionescu, *Nicolae Dănăilă*, „Forum”, nr. 5, 1978.

invenții. Sintezele descoperite de el în clasa indolului sînt cunoscute sub denumirea de „sinteze Nenișescu”. Izomerul de valență al unei alene — cel dintîi cunoscut în știință — a fost denumit „hidrocarbura Nenișescu”. Tot el a realizat, cel dintîi pe plan mondial, sinteza ciclobutadienei (izolată sub formă de complex cu cicloazotatul de argint). Ecaterina Ciorănescu-Nenișescu a elaborat o metodă de acilare reductoare a olefinelor și a obținut numeroase sinteze de medicamente. În școala inițiată de C. D. Nenișescu, un creator de valoare este Alexandru Balaban, cu studii valoroase în urmărirea desfășurării reacțiilor chimice cu ajutorul izotopilor de bor, sintetizarea de noi radicali liberi stabili și de produse aromatice cu conținut de bor, realizarea unei sinteze a sărurilor de piriliu (sinteza Balaban-Nenișescu-Prail).

Un accent deosebit asupra chimiei aplicative au lucrările lui Tudor D. Ionescu, care a sintetizat o serie de floculanți anorganici pentru epurarea apelor poluate de pe platformele chimice și alimentare, ale lui Iosif Drimuș, autor al unui procedeu original care a dus la realizarea primei instalații românești de fabricare a acizilor grași, ale lui Șerban Solacolu, specialist reputat în fizico-chimia silicaților folosiți în industria materialelor de construcții, autor și el de procedee noi, ale lui Dumitru Isăcescu, cu cercetări în bicochimie și chimia macromoleculară, care a sintetizat, între altele, noi tipuri de rășini de tip furfurool-fenolic.

Activitatea creatoare a multora dintre savanții amintiți mai înainte s-a desfășurat, în mare parte, în condițiile favorabile create dezvoltării cercetării chimice în anii socialismului, cînd industria chimică a cunoscut un avînt fără precedent; pe baza construirii de puternice combinate chimice, dotate cu cele mai moderne tehnologii, producția ramurii a crescut de 178 de ori în 1980 față de 1950 (în raport cu procentul mediu de creștere pe industrie—33 de ori)²⁷. În mod corespunzător, s-a dezvoltat rețeaua de cercetare în chimie, coordonată de Institutul Central de Cercetări Chimice—ICECHIM, care reunește astăzi pîrghiile decisive, de avangardă, ale cercetării chimice românești²⁸, institut care și-a axat organizarea și sistemul existent pe personalitatea Elenei Ceaușescu, aflată timp de mulți ani la conducerea sa.

Nivelul înalt al creației în chimie în anii socialismului este datorat unor specialiști din vechea și din noua generație. Astfel, Cornel Bodea are cercetări originale în biochimia vegetală, fiind descoperitorul unor noi carotenoide naturale. George Ostrogovich a studiat aspecte subtile ale structurilor moleculare și a inventat un procedeu de oximare a cetonelor slab reactive, Iosif Selmicu este autor de sinteze de medicamente antireumatice, virostatice, antitumorale. Margareta Avram a studiat, cu rezultate noi, chimia hidrocarburilor cu inele mici, stereometria reacțiilor de adiție, structura complexilor organici ai paladiului, cu contribuții aplicative substanțiale, Magda Petrovanu a obținut noi săruri de tetrazoliu prin oxidarea formazanilor și a publicat (în colaborare cu I. Zugrăvescu) o monografie de pionierat în domeniul azot-ilidelor (1974). Ionel Haiduc este autorul primei monografii pe plan mondial privind chimia ciclurilor anorganice (1960), domeniu pe care l-a fundamentat.

²⁷ Nicolae Ceaușescu, *60 de ani de slujire devotată...*, București, 1981

²⁸ Mihail Florescu, *Metode științifice în dezvoltarea industriei chimice moderne*, București, 1979.

O creație științifică deosebit de bogată, potențată de cerințele și condițiile superioare ale statului socialist, se datorește lui Ilie Murgulescu și Cristofor Simionescu, personalități reprezentative ale chimiei românești contemporane. Ilie Murgulescu, autorul unei monumentale *Introduceri în chimia fizică*, în mai multe volume, are contribuții importante în fizico-chimia sărurilor topite, în studiul proprietăților ionice și metalice, al electrochimiei și al coroziunii electrochimice, al creării unei noi concepții despre reacțiile redox. Un discipol și continuator al său, Victor Emanuel Sahini, a aplicat în mod original metodele mecanicii cuantice în studiul teoretic al legăturilor chimice și al activității moleculare. Cristofor Simionescu a format la Iași numeroși cercetători, aducând el însuși contribuții de bază în studiul chimiei și tehnologiei lemnului și celulozei, al polimerilor sintetici, al mecanochimiei compușilor macromoleculari, al polimerizării electroionițate ș.a.

Un rol de seamă în dezvoltarea de înaltă eficiență a chimiei românești a revenit lui Mihail Florescu, mulți ani conducătorul ministerului de resort, specialist în inginerie chimică și economie industrială. Are lucrări privind industria chimică și petrochimică, aplicațiile chimiei în agricultură, modele pentru stabilirea eficienței cercetării, științifică și filozofia științei.

Un deosebit interes prezintă lucrările Elenei Ceaușescu, principalele direcții ale activității sale fiind sinteza și caracterizarea compușilor macromoleculari (sinteza elastomerilor și polimerilor, aceștia din urmă cu aplicații în domeniul plastifianților și poliuretanilor). Sînt de menționat și o serie de remarcabile certificate de inventator obținute de Elena Ceaușescu, printre care procedeul de producere a izoprenului din benzină de piroliză și cel de obținere a poliizoprenului cis-1, 4, care a dus la cea mai mare investiție pe cercetare proprie din industria chimică. Trebuie evidențiate și cele trei lucrări fundamentale ale savantei: *Cercetări în domeniul sintezei și caracterizării compușilor macromoleculari* (1974), tradusă în engleză, germană, italiană etc., *Polimerizarea stereospecifică a izoprenului* (1979) și *Noi cercetări în domeniul produșilor macromoleculari* (1981).

Ramură prin excelență dinamică a economiei românești, industria noastră chimică propulsează creația chimică, dezvoltarea de tehnologii originale ce sînt brevetate în țară și străinătate, ceea ce corespunde bogăției baze de materii prime de care dispune România și capacității creatoare a chimiștilor noștri.

Despre fizică se poate spune, ca și despre chimie, că succesele ei au început încă din secolul trecut, odată cu lucrările originale, descoperirile și invențiile unor savanți ca Em. Bacaloglu, Dimitrie Negreanu, Constantin Miculescu, Dragomir Hurmuzescu.

Institute de cercetări în domeniul fizicii nu au existat, e drept, înaintea celui de al doilea război mondial, cel dintîi Institut de Fizică fiind înființat în 1948, scindat din 1956 în Institutul de Fizică și Institutul de Fizică Atomică, actualmente activitatea de cercetare fiind coordonată de Institutul Central de Fizică de la Măgurele.

Cu toate acestea, cercetarea fizicienilor s-a dezvoltat și anterior, în jurul catedrelor de fizică, ca și a unor institute tehnice, cum a fost Institutul Electrotehnic (al Universității din Iași), organizat în 1913 de Dragomir Hurmuzescu, ulterior mutat la București.

Printre realizările cele mai remarcabile trebuie amintită stabilirea de către Dumitru Bungețianu, a celei dintii formule fundamentale pentru determinarea vitezei de propagare a sunetului în lichide, completată de o teorie a fenomenului respectiv, de studii privind rezonanța și compresibilitatea lichidelor (cercetările au fost inaugurate în teza sa de doctorat din 1912, duse mai departe și precizate în cele două decenii următoare)²⁹. Cercetări însemnate i se datoresc fizicianului și inginerului Nicolae Vasilescu-Karpen, creatorul unei noi concepții în electroliză, autorul unei teorii asupra tensiunii în procesele electrolitice, descoperitorul „difuziunii Karpen”. Și în fizică trebuie semnalată, curînd după primul război mondial, o însemnată contribuție a unei românce. Este vorba de Ștefania Mărăcineanu, care în 1924 semnaleză unul dintre cele dintii fenomene de radioactivitate artificială, iar ulterior înființeză cel dintii laborator de radioactivitate din România. Tot de radioactivitate s-a ocupat și Vasile V. Bianu. A mai inventat o pompă cu mercur pentru obținerea vidului și un procedeu de sporire a capacității electrice a acumuloarelor fără sporirea greutateii lor.

Printre fizicienii teoreticieni, trebuie menționat în primul rînd Alexandru Proca. Ecuatiile cîmpului mezonice îi poartă dealfel numele („ecuatiile Proca”), denumite astfel de Louis de Broglie. Specialist în fizică nucleară și mecanică cuantică, el a prevăzut teoretic în 1935 (independent de japonezul H. Yukawa) existența mezonilor, aceasta fiind pusă în evidență doi ani mai tîrziu. A mai stabilit „ecuatiile spinoriale Proca”. A pus în discuție, încă din 1928, problema unei structuri granulare a spațiului și timpului. Ioan Plăcînteanu a stabilit o ecuație ondulatorie pentru un corp de masă variabilă și a prevăzut în 1933 existența protonilor negativi. A elaborat o teorie bicorpusculară asupra naturii fotonilor. Este cunoscut și pentru lucrările sale privind electromagnetismul și gazele ionizate. Fizicienii-teoreticieni de valoare au fost de asemenea Teofil T. Vescan, cu scrieri în ce privește mecanica fluidelor, sisteme de inerție generalizate, cosmologie relativistă, fizica particulelor elementare și Augustin Maior, cu un aport însemnat în gravitație, teoria relativității, termodinamica radiațiilor, termodinamica statistică, variația lentă a unor constante fundamentale — dealfel și creatorul telefoniei multiple (1906).

Unul dintre cei mai de seamă fizicieni români a fost Ștefan Procopiu, cu numeroase lucrări în magnetism, electromagnetism, optică, mecanică cuantică, termodinamică. După ce încă din decembrie 1912 calculase, pe baza teoriei cuantice, momentul magnetic al electronului („magnetontul Bohr-Procopiu”), el a descoperit în 1921 fenomenul optic al depolarizării longitudinale a luminii de către soluțiile coloidale și suspensiile cristaline („fenomenul Procopiu”). A stabilit, în 1929, fundamentalul „efect Procopiu” (discontinuitățile produse într-un fir feromagnetic la trecerea unui curent alternativ), denumit astfel la propunerea lui T. Hoffbauer și K. M. Koch ; acesta și-a găsit astăzi aplicații în construirea memoriilor electronice de mare capacitate. În 1932, Procopiu a pus capăt unor îndelungate controverse, stabilind că momentul magnetic al globului terestru a început să crească din 1932, după ce timp de 120 de ani a scă-

²⁹ N. Vasilescu-Karpen, *La physique en Roumanie*, București, 1937.

zut continuu. În 1954—1963 a reluat lucrările sale asupra magnetonului, elaborînd o metodă experimentală pentru determinarea sa³⁰.

Teodor I. Câmpan a avut un aport notabil în cercetarea conductivității termice a solidelor și lichidelor, elaborînd noi metode de determinare a conductivității termice în regim nestaționar; tot el a determinat experimental energia secundară produsă de ionii negativi într-o descărcare electrică. Traian Gheorghiu, cu aport în introducerea semiconducătorilor de siliciu în România, a fost autorul unui procedeu original de spectrofotometrie cu două celule și a unei noi metode de fotometrie fotoelectrică, de precizie ridicată. Un novator prin excelență, Aurel Ionescu, specialist mai ales în spectroscopie, mecanică ondulatorie, defectoscopie, a conceput și introdus numeroase noi metode și aparate în laborator și industrie (defectoscoape ultrasonice și cu raze X, un spectrograf autocolimator de mare dispersie pentru ultraviolete, un procedeu eficient pentru obținerea acetilenei din gaz metan prin cracare electrotermică). Alexandru Grigoriu a fost descoperitorul unei noi componente a cîmpului aeroelectric și a stabilit originea acestuia, considerînd ca factor biofizic primar un fond ultraacustic. Un pionier pe plan mondial al studiului ultrasunetelor în fizica modernă a fost Neda Marinescu, autor al unei lucrări fundamentale în acest domeniu publicată în 1937 în Franța, cu contribuții de valoare și în electrochimie, magnetism, studiul coloizilor.

Rezultate remarcabile în optică, spectroscopie, acustică au fost obținute în cadrul Universității din București și ulterior a Institutului de Fizică de către Eugen Bădărău; lucrările sale privind descărcările electrice în gaze și fizica plasmei aduc însemnate noutăți în această direcție. Horia Hulubei, mulți ani conducător al Institutului de Fizică Atomică din București, pionier al cercetărilor românești în fizica nucleară, a introdus noi tehnici spectroscopice, noi tipuri de celule fotoelectrice, noi metode de focalizare pentru praful cristalin; a obținut primele spectre de raze X în gaze din lume, cu ajutorul unui spectrograf conceput de el. Un eminent cercetător, Theodor V. Ionescu, specialist în fizica plasmei și în electricitate, a elaborat o teorie originală a propagării undelor electrice în gaze ionizate. Tot el a descoperit ionii negativi moleculari de oxigen și hidrogen. A pus în evidență efectul Zeeman la atomii cu numere cuantice mari. Stabilind că un gaz ionizat poate ceda energia unui circuit oscilant acordat pe una din vibrațiile proprii ale ionului negativ (dacă i se aplică o tensiune variabilă de aceeași frecvență) — în 1933, apoi în 1946 —, a fost cel dintîi care a studiat emisia stimulată, deci maserul. Prin Ion Agârbiceanu, România s-a situat în avangarda studiului fizicii și aplicării laserilor, realizînd primul laser românesc (1962), la scurt timp după realizarea primului laser pe plan mondial (1960).

Creatorul școlii de fizică teoretică de la București este Șerban Țițeica, care a aplicat teoria grupurilor la fizica nucleară și la fizica particulelor elementare, aducînd de asemenea contribuții în fizica statistică, termodinamică, cuantificarea electronului în metale. A elaborat o formulare relativit-invariantă a ecuațiilor de evoluție a colectivelor de microparticule electrizate. Gheorghe Atanasiu are rezultate însemnate în geofizică,

³⁰ Vasile Tutovan, *L'oeuvre scientifique de physicien Șt. Procopiu*, NOESIS, VI, 1980; Victor Marian, *Figuri de fizicieni români*, București, 1969.

mai ales în magnetismul terestru este autor de lucrări larg omologate pe plan mondial în domeniul pilelor fotovoltaice și este un pionier al studiului fotoelectricității cristalelor semiconductoare (1934), astăzi atît de însemnate în tehnică. Lui Nicolae Bărbulescu, fizica îi datorează stabilirea ecuațiilor de stare pentru păturile superficiale ale lichidelor și tot el a dovedit primul existența tensiunii superficiale la gaze și vapori saturați.

Dacă opera unora dintre fizicienii amintiți a cunoscut o deosebită amplificare în epoca socialismului, cînd mijloacele de investigare ce le-au stat la dispoziție au fost incomparabil mai substanțiale față de trecut, acest stimulent de bază explică cu atît mai mult importanțele realizări ale noii generații de fizicieni, formați în cea mai mare parte după 1944.

Totodată, preocupările acestora s-au diversificat considerabil, îmbinînd studiile teoretice cu cele experimentale, la un nivel corespunzător cu cel mondial, aducînd totodată noutăți însemnate. Doar citeva exemple vor fi edificatoare. Astfel, Victor Mercea din Cluj este autor de lucrări originale de fizică moleculară, fizică nucleară, spectrometrie de masă; a obținut rezultate însemnate în fizica izotopilor stabili, iar în 1979 a realizat separări izotopice cu laseri, după ce anterior efectuase separarea apei grele prin schimb izotopic cu trei fluide; a conceput și construit aparatură originală pentru studii spațiale. Mircea Drăganu s-a ocupat de transportul de neutroni, de transportul în electroliți, de plasma relativistă; studiind cel dintîi reacția foton-neutrino-antineutrino, a dedus o lege de distribuție a energiei într-o incintă radiantă. Zoltan Gabos a obținut noi rezultate referitoare la cîmpurile cuantice și a stabilit formule noi pentru interacțiunile gravitaționale ale unor corpuri. Ion Gottlieb din Iași are un aport notabil privind unele aspecte de fizică cuantică și teoria relativității, modele originale privind structura materiei ș.a.

Un fizician de mare originalitate, întemeietorul școlii românești de rezonanțe magnetice de la București, este Ioan Ursu, organizatorul Institutului Central de Fizică și a Centrului Național de Fizică de la Măgurele. Are contribuții fundamentale în fizica corpului solid (în special a solidului iradiat), interacțiunea radiației cu substanța, a fundamentat teoretic și a elaborat soluții noi de producere a unor materiale nucleare necesare programului nuclear național. Este descoperitorul efectului îmbogățirii izotopice în rezonanța magnetică. Florin Ciorăscu, și el cu rol important în organizarea cercetărilor de fizică nucleară la noi, ca și în studiul radiațiilor nucleare, a condus lucrările de construire a primului betatron românesc. Marius Petrașcu a pus pentru prima oară în evidență un nou mecanism de fisiune la plutoniu 239 și a determinat secțiuni neutronice de fisiune.

Marin Ivașcu a stabilit noi aspecte ale interacțiunii particulelor încărcate de joasă energie cu nucleele ușoare și medii; tot el a pus în evidență efectul de compensație în difuzia elastică și inelastică și dependența de spin a distribuției unghiulare. Nicolae Ionescu-Pallas, fizician și filozof al fizicii, are contribuții însemnate privind teoria relativității și mecanica cuantică, fiind și autorul unei monografii de cosmologie relativistă apărută în 1980; are lucrări originale privind efectele nucleare în spectrele atomice. Ioan Ioviț-Popescu, format la școala de fizică a lui E. Bădărău, a obținut rezultate importante în descărcările electrice în gaze, fizica plasmei, spectroscopia cu laseri acordabili, fotonprocesse atomice și moleculare. O nouă

metodă de investigare a termalizării neutronilor a elaborat Ionel Purica, în timp ce Ion Mînzatu a studiat polarizarea de spin a particulelor nucleare rapide și a obținut rezultate noi în producția de radioizotopi cu viață scurtă. Un nou principiu variațional pentru magnetohidrodinamică a formulat Ioan Mercheș, iar Dorel Bally are un aport semnificativ în modelarea proceselor de interacțiune a razelor X cu structurile cristaline deformate și cercetări de valoare aplicativă privind spectroscopia cu raze X a metalelor iradiate cu neutroni.

Sînt numai cîteva dintre numeroasele contribuții și priorități românești în fizică, menționate exemplificativ, în cadrul importantei dezvoltări creatoare a acestei științe în România. Fizica românească contribuie astăzi din plin la dezvoltarea aparatului și punerea la punct a unor tehnologii industriale de înaltă performanță, ca și la crearea infrastructurilor necesare energiei nucleare, prevăzută a se realiza în anii următori.

4. BIOLOGIE ȘI MEDICINĂ

Spațiul necesarmente limitat al acestui studiu ne obligă să prezentăm doar enunțiativ contribuții fundamentale pe care românii le-au adus în biologie și medicină. Ele au fost realizate atît în cadrul catedrelor de specialitate, cît și în institutele de cercetare, organizate de timpuriu în aceste domenii și diferențiate pe specialități, ca și la muzeele de științele naturii, la grădinile botanice, în clinicile medicale. O serie de institute de aceste specialități de la noi, s-au numărat chiar în avangarda profilării organelor de cercetare. Astfel, Institutul Medico-Legal din București, întemeiat de Mina Minovici, nu numai că a fost unul dintre primele din lume, dar a și servit de model pentru organizarea a numeroase alte unități de acest fel din alte țări. De asemenea, Muzeul de Istorie Naturală din București, creat de Grigore Antipa, a constituit o instituție exemplară de expunere și în același timp de cercetare, în care savantul român a introdus importante noutăți muzeistice, printre ele „dioramele biologice” inițiate de el, adică expunerea animalelor în mediul lor natural³¹.

Prioritățile românești în biologie sînt ilustrate în mod grăitor de atestarea terminologică. Într-adevăr, multe mii de nume de specii, genuri, varietăți de plante și animale poartă denumirile date de descoperitorii lor din România. Astfel, numai entomologul Aristide Caradja, un savant de o remarcabilă longevitate (1861—1955) a descoperit peste 3000 de tipuri de microlepidoptere, fiind considerat decenii la rînd cel mai mare specialist din lume în domeniul fluturilor mici. Tot el a fost autorul unei concepții originale asupra evoluției și migrației insectelor. Alți biologi, cu sute sau zeci de descoperiri omologate de terminologie, sînt de asemenea cunoscuți³².

Rezultate notabile în fiziologia animală au obținut Ioan Athanasiu, Dimitrie Călugăreanu, Nicolae Gavrilesco și Vasile V. Zăhărescu. I. Athanasiu, întemeietor al Institutului de Fiziologie din București, este autorul

³¹ *La vie scientifique en Roumanie*, București, 1937

³² I.M. Ștefan. *Romanian Contributions to International Scientific and Technical Terminology*, NOESIS, VI, 1980

unor originale lucrări în domeniul biocurenților nervoși, schimburilor energetice și oboseli, totodată inventator al ergografului cu bile, aparat destinat studiului mușchilor. D. Călugăreanu are descoperiri în domeniul suturilor încrucișate la nervi și efectelor compresiunii nervilor; prin experiențele sale asupra modificărilor compoziției sanguine la ciini într-un balon înălțat la altitudinea de 3200 metri, este considerat un precursor al cosmofiziologiei pe plan mondial. Un elev al său, Nicolae Gavrilesco, a introdus în știință noțiunea de „defect metabolic”, ca explicație simplă și eficientă a unor tulburări de structură la nivel celular. În parazitologie, Nicolae Leon, Ioan Ciurea și Gheorghe Zotta au avut descoperiri importante, primul identificând (concomitent cu G. H. Nuttal) pompa salivară a anofelidelor și descoperind numeroși cestoiți, care poartă numele atribuite de el; tot N. Leon a organizat, la Iași, primul laborator de parazitologie de la noi.

Eugen N. Botezat a deschis un nou capitol în histologia organelor de simț, descoperind organele gustative ale păsărilor, terminațiile nervoase din corpusculii tactili ai mamiferelor, dubla inervație a mușchilor striati și a epidermei, activitatea glandulară legată de celulele senzoriale³³. Un pionier al studiului creierului albinelor a fost Constantin N. Ionescu; a descoperit o „chiasmă internă” în lobul optic, precum și rădăcinile reale ale nervilor cerebrali.

Studiile hidrobiologice au fost stimulate de timpuriu de marea bogăție a apelor României ca purtătoare ale vieții. Întemeietorul acestei științe la noi este considerat Grigore Antipa, creator al unei concepții ecologice originale despre dinamica structurală a biosferei, considerată ca o uriașă „biocenoză”, asociație ce cuprinde forme de organizare și, în același timp, mecanisme de reglare a producției organismelor. Este creator de metode științifice de determinare a mecanismului producției biologice a apelor și de exploatare rațională a resurselor piscicole, precum și autor de descoperiri ihtiologice însemnate. Un imens material zoologic a strins Ion Borcea, fondatorul Stațiunii zoologice marine de la Agigea (1926), promotor al unei concepții originale despre obârșia faunei Mării Negre, cu rezultate noi privind teleosteenii, afidele, crustaceii filipozi și copepozi. Importante descoperiri în zoologia experimentală și hidrobiologie au mai avut Paul Bujor, Theodor Bușniță și Constantin Motaș, ultimul un inițiator al freatobiologiei—știința formelor de viață din apele freatice.

O personalitate reprezentativă, de strălucită creativitate, a biologiei românești, a fost Emil Gheorghe Racoviță, unul dintre cei mai mari specialiști în studiul balenelor, descoperitor de specii noi de crinoide, ascidii, briozoare, echinide și pantopode, întemeietorul biospeologiei pe plan mondial (pornind de la descoperirea unui crustaceu orb de peșteră); a elaborat o originală teorie despre evoluția speciilor și o concepție istorică în morfologia comparată. A deținut prima catedră de biologie generală, la Cluj, creată după primul război mondial³⁴.

Remarcabile priorități și idei precursoare se datoresc românilor în studiul celulei vii. Citologul Dimitrie Voinov elucidează aspecte însemnate ale spermatogenezei la insecte, descrie primul caz de aneuploidie

³³ Radu Codreanu, *Eugen Botezat*, „Progresele științei”, nr. 10, 1973.

³⁴ Const. Motaș, *Figuri de naturaliști*, București, 1960.

pe plan mondial (variabilitate cromozomială), descoperă noi constituenți celulari. Agrochimistul Haralambie Vasiliu formulează în 1937 o ipoteză a structurii moleculelor substanțelor proteice din nucleul celulei vii, concepându-le grupate într-o *coloană spiralată*, cu atomi așezați în forme specifice acizilor aminici — viziune precursoră, confirmată și precizată de concepția actuală privitoare la nucleoproteine³⁵. Imagini de excepțională claritate ale ultrastructurilor celulare a obținut savantul din S.U.A. de origine română George Emil Palade, prin folosirea microscopiei electronice și a fixării preparatelor cu tetraoxid de osmiu („fixatorul Palade”); a identificat „granulele Palade”, cu rol important în biosintezele celulare, fiind distins în 1974 cu premiul Nobel.

În fiziologia vegetală, un adevărat șef de școală a fost Emanoil C. Teodorescu, care a descoperit însemnate mecanisme ale relațiilor plantă-lumină și plantă-temperatură, funcția parfumurilor vegetale, a dat explicații inedite mișcărilor de încolăcire ale vegetației; a întemeiat Laboratorul de Biologie Vegetală din București, cel dintâi din România și a avut descoperiri de notorietate europeană în algologie³⁶. Importante lucrări de botanică sistematică au elaborat Iuliu Prodan, autor și al unui clasic tratat de patologie vegetală și Alexandru Borza, cu aport însemnat în geobotanică³⁷.

Rezultate originale au fost obținute în chimia biologică, Alexandru Ionescu-Matiu introducând la noi o serie de metode de cercetare moderne, în variante personale și avind contribuții originale în analiza alimentelor și băuturilor. Cea dintâi catedră de chimie biologică este întemeiată în 1932 la București de către Aurel Craifăleanu, pionier al cercetării biochimiei encefalului prin studiul enzimelor din creier; experiențe ingenioase, i-au dat posibilitatea să demonstreze că acidul uric din ficatul păsărilor se formează din amoniac și bioxid de carbon și nu din uree, cum se presupunea anterior. Radu I. Vlădescu a determinat repartiția fosforului în diferite etaje ale sistemului nervos și a subliniat, printre primii în lume, importanța zincului în cadrul proceselor de reproducere. Noi metode de dozare a tirozinei, triptofanului și fenolului a elaborat Vintilă Ciocâlțeu (1925).

În general, perioada dintre cele două războaie mondiale se caracterizează prin adâncirea și diversificarea problematicii de cercetare, prin cultivarea intensă a geobotanicii, fitogeografiei, geneticii experimentale, organizarea de însemnate stațiuni de cercetare pe lângă universități — la Sinaia, Stîna de Vale, pe litoral etc. —, editarea de noi periodice. După cel de al doilea război mondial, un nou avânt al muncii de creație în biologie se datorează dezvoltării catedrelor de specialitate, creării de noi institute și centre de cercetare, cu un număr sporit de cadre aparținând diferitelor generații, în sfârșit reorganizării muzeelor de științe naturale și grădinilor botanice ca focare ale muncii științifice de investigare, sporirii simțitoare a numărului de reviste de profil. Au apărut opere monumentale, de sinteză, ca *Flora R.S. România* (lucrare coordonată pînă în ultimii ani ai vieții de botanistul Erasmus Iuliu Nyárády) și *Fauna R.S. România*. Traian

³⁵ 25 de ani de la moartea profesorului Haralambie Vasiliu, „Analele R.S.R.”, nr. 12, 1978.

³⁶ *Istoria științelor în România, Biologia* (sub redacția lui Emil Pop și Radu Codreanu), București, 1975.

³⁷ Emil Pop, *Figuri de botanisti români*, București, 1967.

Săvulescu, eminent biolog și agronom, a publicat monografiile de mare valoare asupra uredinalelor și ustilaginelelor, aducând totodată contribuții în sistematică, geobotanica populațiilor vegetale, bacteriologie și micologie, fiind și întemeietorul școlii românești de fitopatologie ³⁸. Alice Săvulescu are cercetări de seamă privind virusurile fitopatogene, modificările produse de virusuri asupra insectelor, ciupercile parazite și saprofite. Rezultate originale privind respirația și nutriția plantelor, necesitățile de săruri minerale și apă ale vegetației, și mai ales procesul de fotosinteză a obținut Nicolae Sălăgeanu. Cercetări remarcabile de genetică experimentală, metode noi de combatere biologică a insectelor dăunătoare, descoperirea de noi specii și genuri de insecte, protozoare și crustacei, sint datorate lui Ion Tarnavski.

Un aport important privind parazitismul în apele de munte, patologia insectelor, intersexualitatea, istoria biologiei, a adus Radu Codreanu, care a creat și conceptul de „arhetip planuloid”, în cadrul unei teorii asupra evoluției filogenetice a metazoarelor. Studii de microscopie electronică asupra microsporidiilor i-au dat posibilitatea să stabilească genul *Mitoplastophora*. O metodă originală de cercetare a membranelor vii, cu utilizarea de membrane permeabile artificiale, a elaborat biochimistul Eugen Macovschi, autor al unei noi concepții asupra alcătuirii materiei vii — teoria biostructurală; a elucidat aspecte fundamentale ale rolului fosfagenului în excitabilitatea musculară. De notorietate internațională se bucură lucrările Eugeniei Soru, cu privire la biochimia proteinelor și hidraților de carbon, precum și enzimologia bacteriană — domenii în care a realizat și o serie de invenții.

În cadrul Universității din Cluj-Napoca, Ștefan Peterfi a elaborat noi tehnici de introducere a stimulatorilor creșterii plantelor (ca și a inhibitorilor) și a adus însemnate noutăți în studiul algelor. Eugen Pora, zoofiziolog de mare valoare, are însemnate cercetări de fiziologie ecologică a animalelor marine și a introdus în știință noțiunea de „rhopie”, ca formă a conceptului de echilibru ionic. Victor Preda are contribuții de genetică teoretică, histologie și embriologie experimentală, factorii biochimici și nervoși în procesele de regenerare. La Iași, Olga Necrasov a obținut rezultate originale privind paleoantropologia, antropologia contemporană, anatomia comparată a sistemului nervos la pești. Vasile Mirza are lucrări de mare valoare în studiul formelor precelulare ale substanței, biomorfologiei celulelor sexuale, mecanismului imunogenezei. Petre Jitariu este autor de descoperiri valoroase cu privire la biocîmpul electromagnetic al organismului, deplasarea echilibrelor neurohormonale și rolul ficatului în reglarea temperaturii organismului. O metodă originală, „fotostereochimică”, de reconstituire a fizionomiei și corpului omenesc prin studiul osemintelor, a elaborat Constantin Rîșcuția. Cercetări biologice de mare valoare, larg omologate, se datoresc unor cunoscuți biologi, ca Mihai Băcescu, Nicolae Botnariuc, Victor Săhleanu, Gheorghe Zarnea, ultimul cu rol important în introducerea învățămîntului microbiologiei la Facultatea de Biologie din București (1949) și la studiul relațiilor cantitative ale microorganismelor din sol, acțiunea microorganismelor în epurarea apelor uzate ș.a. ³⁹.

³⁸ V. Inga-Raica. *Traian Săvulescu*, București, 1972.

³⁹ *Istoria științelor în România. Biologia, op. cit.*

Nu putem încheia aceste considerații fără a arăta aportul însemnat al unor cercetători români în fundamentarea pe plan mondial a biociberneticii. Astfel, medicii Daniel Danielopolu și Ștefan Odobleja, precum și inginerul Paul Postelnicu sînt precursori pe plan mondial ai ciberneticii, ei enunțînd importante principii și legi ale noii științe (Ștefan Odobleja în cele două volume de *Psihologie consonantistă*, tipărite în limba franceză, în 1938—1939, la Lugoj).

Contribuții novatoare în cibernetică în anii construcției socialiste a adus Ștefan Milcu, care a propus modelul endocrinonului și a pus în evidență neuroendocrinonul. Edmond Nicolau și Constantin Bălăceanu au elaborat o concepție originală asupra neuronului considerat ca un sistem analogic. Plecînd de la acest element — modelul neuronului — ei au elaborat modele de rețele neuronale simple și complexe, studiile respective fiind traduse în Franța și S.U.A. Tot ei au publicat lucrarea *Personalitatea umană* (Iași, 1972), cea dintîi interpretare cibernetică a personalității, care propune modele pentru principalele funcții psihologice : atenția, memoria, percepția, sistemul afectivității, activitatea cognitivă, limbajul, somnul și visele etc. Mariana Beliş a elaborat modele ale unor sisteme adaptive și instruibile, aplicabile în studiul sistemelor vii și în tehnică.

Deși medicina românească este una dintre științele în care creația românească s-a afirmat cu cea mai mare autoritate, ne vom mărgini să prezentăm în studiul de față cîteva realizări de valoare universală din perioada considerată.

Dacă Victor Babeș, descoperitorul a peste 50 germeni patogeni, a unui nou tratament al turbării, a incluziilor rabice caracteristice („corpuscule Babeș-Negri”), pionier al seroterapiei și precursor al antibioterapiei, aparține în cea mai mare parte epocii anterioare, Ioan Cantacuzino, fondatorul medicinei experimentale românești, și-a desfășurat activitatea înnoitoare într-o importantă măsură în perioada interbelică. El este descoperitorul imunității de contact și a „fenomenului Cantacuzino” în scarlatină și a inițiat o metodă de vaccinare antiholerică în focarele infecțioase, perfecționată ani la rînd și cunoscută în literatură ca „Marea experiență românească”. Microbiologul și parazitologul Mihai Ciucă a avut un rol însemnat în eradicarea malariei în România și peste hotare, iar în 1921 a descoperit capacitatea bacteriilor de a produce spontan fagi, pe care se bazează lizogenia⁴⁰. Întemeietorul școlii românești de neurologie, Gheorghe Marinescu, a creat teoria trofismului reflex și a fost un pionier al histochimiei nervoase, ca și a studiului neurotropismului; a fost primul cercetător care a descris ceea ce în literatura științifică se numește „mîna lui Marinescu” (mîna suculentă în siringomieli). Constantin I. Parhon are un aport însemnat în patogenia endocrină a psihozelor, este creatorul biologiei vîrstelor („ilikibiologia”), de mare însemnătate în fundamentarea gerontologiei și descoperitorul unui sindrom care îi poartă numele⁴¹. S-a numărat printre primii cercetători din lume care au inițiat utilizarea unor preparate din extrase glandulare în terapeutică.

⁴⁰ *Istoria științelor în România. Medicina*, (sub redacția lui Șt. Milcu și B. Dușescu), București, 1980.

⁴¹ Ștefan Milcu, C. I. Parhon, www.dacoromanica.ro

Un cercetător de seamă a fost medicul și anatomistul Grigore T. Popa, descoperitorul în 1933 a sistemului porthipofizar (împreună cu Unna Fielding). Tot o prioritate mondială i se datorează lui Nicolae Paulescu, care în 1921 pune la punct cel dintâi extract hormonal pancreatic cu efect de reducere a glicemiei — descoperind astfel insulina, leacul salvator al diabetului. Cîteva ani mai tîrziu, Aurel T. Babeș inițiază citodiagnosticul cancerului de col uterin, preconizînd, primul în lume (1927), examenul frotiului citovaginal ⁴².

În chirurgie, Thoma Ionescu, întemeietor al Institutului de Anatomie topografică și chirurgie experimentală și operatorie, a introdus nenumărate tehnici preoperatorii și operatorii noi, ca rahianestezia înaltă cervicală, sisteme originale de rezecție gastrică și tratare chirurgicală a herniilor, tuberculozei pulmonare, precum și prima intervenție din lume în anghina pectorală, prin ablația ortosimpaticului cervical (în colaborare cu Victor Gomoiu). Iacob Iacobovici a inițiat operația care îi poartă numele, constînd din rezecția concomitentă a coastei întîii și a nervului frenic, fiind și creator de instrumentar chirurgical original. Chirurgul Amza Jianu a efectuat transplantul mușchiului maseter în paralizia facială. Noi metode chirurgicale radicale în cancerul rectal a introdus Traian Nasta, iar Nicolae Hortolomei este creatorul de noi tehnici în chirurgia cancerului duodenal.

Constantin Levaditi este unul dintre întemeietorii virusologiei pe plan mondial. A fost unul dintre inițiatorii bismutoterapiei sifilisului și o autoritate europeană în studiul poliomielitei, izbutind să cultive virusul respectiv și pe alte țesuturi decît cele nervoase și devenind astfel un precursor al creării ulterioare a vaccinului antipoliomielitic.

Cel mai de seamă teoretician al medicinei românești a fost Daniel Danielopolu, care a elaborat o teorie generală a științei medicale, a analizat noțiunile de „durere” și „boală” dintr-un unghi de vedere inedit, a obținut rezultate funciarmente noi în studiul sistemului nervos vegetativ, a introdus proba atropinei și ortostatismului, a elaborat o originală schemă anatomofiziologică cu privire la echilibrul funcțional al ansamblului organismului ⁴³.

Importante contribuții în medicina internă aduc Nicolae Gh. Lupu, Iuliu Hațieganu, Ioan Goia, iar printre fondatorii cardiologiei românești moderne s-au numărat Bazil Theodorescu, Constantin C. Iliescu și Ion Enescu. Ftiziologia a fost ilustrată de lucrările originale ale lui Marius Nasta, Leon Daniello, Maximilian Popper.

În neurologie, Nicolae Ionescu Șișești a elaborat o nouă sistematizare a bolilor nervoase eredo-degenerative și a elucidat rolul spațiului perivascular în propagarea microbilor și metastazelor. Ion T. Niculescu a descoperit, în colaborare cu Ch. Foix, o nouă formațiune în mezencefal („nucleul Foix-Niculescu”), iar Ion Mînea a descoperit sindromul extra-piramidal în scleroza în plăci ⁴⁴.

⁴² *Istoria medicinei românești*, București, 1972.

⁴³ Daniel Danielopolu, *Opere alese*, București, 1960.

⁴⁴ *Dicționar cronologic de medicină și farmacie* (sub Îngrijirea lui G. Brătescu), București, 1975; *Istoria științelor în România. Medicina*, București, 1980.

Știința medicală românească a cunoscut o însemnată dezvoltare în perioada 1944—1980, odată cu creșterea și modernizarea bazei materiale a cercetării, crearea de noi catedre de specialitate, noi institute și centre de cercetare, cu extinderea considerabilă a rețelei de ocrotire a sănătății, ceea ce s-a oglindit în importante progrese pe plan științific, precum și în creșterea mediei de viață în România de la 41 de ani (1939) la 70 de ani (1980).

Exemplele creației acestei perioade sînt foarte numeroase. Astfel, Ștefan Marius Milcu are lucrări fundamentale privind legătura dintre cancer și glandele endocrine, fiziologia și patologia epifizei, gușa endemică și genetica bolilor endocrine. Grigore Benetato a obținut rezultate noi în studiul proceselor imunologice și acțiunea centrală a unor hormoni și a creat tehnica „capului izolat cu măduva spinării păstrată” (1959). Ștefan S. Nicolau, discipol și colaborator al lui C. Levaditi a condus (1942—1966) catedra de inframicrobiologie din București, cea dintîi din lume, aducînd contribuții de pionierat privind paraimunitatea, ultrafiltrabilitatea virusurilor, septinevritele; un continuator al său, Nicolae Cajal, are însemnate descoperiri privind biologia virusurilor. Ionel Pavel are un aport însemnat privind bolile ficatului, fiziologia căilor biliare extrahepatice, patologia diabetului.

Un tratament gerontologic complex, bazat în primul rînd pe medicamente noi, brevetate în țară și străinătate, a elaborat Ana Așlan. În neurologie și neurochirurgie, contribuții de bază au adus Arthur Kreindler, Oscar Sager, Dumitru Bagdasar, Constantin Arseni, iar în psihiatrie sînt de menționat rezultatele de mare însemnătate obținute de Petru Brînzei, Eduard Mihail Pamfil și Vasile Petrescu. Petre Vancea a investigat, între altele, tumorile ochiului. A creat medicamentul ETO (extract total de ochi), a efectuat studii de neurologie oculară și a introdus noi tehnici operatorii.

Rezultate de pionierat în grefele și transplanturile osoase a obținut Alexandru Rădulescu. Ion Făgărășeanu este creatorul unor noi procedee de hepatectomie și chirurgie gastroduodenală, în timp ce Theodor Burghelie a fost un inovator în chirurgia genito-urinară, chirurgia sistemului vascular și a stomacului. Printre pionierii chirurgiei cardiace se numără Ion Pop D. Popa, iar Dan Gavriliiu a introdus (începînd din 1951) un nou procedeu de esofagoplastie cu tub gastric, aplicat cu deosebit succes în țară și străinătate. Noi sisteme de remediere a malformațiilor dento-faciale se datoresc lui Valerian Popescu, în timp ce Grigore Osipov-Sinești a elaborat un tratament pentru combaterea paradontopatiei prin biostimulatori. Dorin Hociotă a creat un original tratament pentru restabilirea auzului, constînd din înlocuirea cu proteze plastice a oscioarelor articulate din urechea medie.

★

Iată un bilanț foarte sumar — și restrîns la numai cîteva discipline — al unor contribuții de bază, idei precursorare și realizări prioritare ale științei românești. Am urmărit să arătăm nu atît suma a ce s-a realizat, cît să înfățișăm înaltul grad de creativitate, prea puțin cunoscut, la care s-a ridicat cunoașterea științifică românească, fără îndoială de nivel mondial. Ne propunem ca într-un studiu următor să schițăm aceleași repere

valorice, desigur tot numai exemplificativ, în disciplinele tehnice și într-o serie de științe corelate cu tehnica (geologie, științe agrosilvice, mecanică, cibernetică tehnică și economică ș.a.).

IDÉES PRÉCURSEURES ET RÉALISATIONS PRIORITAIRES DANS LA SCIENCE DE ROUMANIE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

C'est la suite d'une étude consacrée à „La formation des écoles scientifiques et techniques roumaines” („Revista de istorie”, no. 6 1981). Portant principalement sur la période qui débute après la fin de la seconde guerre mondiale, l'étude définit, dans le premier chapitre, le cadre général du progrès scientifique, les traits de la révolution scientifique et technologique contemporaine à l'échelle mondiale, concernant autant les directions générales du développement de la science — fortement accéléré — et le rôle sensiblement accru de la science dans la société, que les moyens qualitativement inédits permettant les nouvelles réalisations. Le second chapitre rend compte de la manière dont ces caractéristiques se retrouvent dans la Roumanie d'avant-guerre et dans la Roumanie édifiant le socialisme : le développement des écoles scientifiques roumaines pendant cette nouvelle étape, les changements intervenus dans le réseau de recherche — accru et diversifié —, l'institution d'une politique scientifique surtout à l'étape socialiste, la nouvelle orientation du travail scientifique. La partie la plus importante de l'étude traite, dans les chapitres suivants, de l'apport des Roumains enrichissant le patrimoine mondial dans une série de disciplines fondamentales : mathématiques, chimie, physique, biologie et médecine, par des découvertes et des inventions capitales par l'initiation de nouvelles directions de recherche, par l'élaboration de théories et de traités marquant des premières mondiales.

„SCÎNTEIA” — TRIBUNĂ DE LUPTĂ A PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN ANII ILEGALITĂȚII

DE

OLIMPIU MATICHESCU

Născut — cu 60 de ani în urmă — în fluxul revoluționar al mișcării noastre muncitorești, continuator al celor mai înaintate tradiții ale luptei poporului român pentru eliberarea socială și națională, Partidul Comunist Român a constituit, în raport cu toate partidele politice și curentele ideologice existente în România interbelică, forța cea mai avansată, exprimînd atît interesele imediate, cit și cele fundamentale, de perspectivă ale maselor populare.

Ca forță politică revoluționară angajată plenar în lupta împotriva regimului burghez, de exploatare și asuprire, Partidul Comunist Român a abordat într-o strînsă corelație, în lumina concepției materialismului dialectic și istoric, problemele fundamentale ale dezvoltării societății românești, în domeniul economic și social-politic, formulînd soluții revoluționare care vizau pregătirea condițiilor pentru cucerirea puterii politice din mîinile claselor dominante și edificarea societății socialiste.

Legîndu-se nemijlocit de mase, Partidul Comunist Român a dobîndit recunoașterea rolului de conducător al oamenilor muncii datorită fidelității, devotamentului și spiritului de jertfă cu care a slujit neîncetat interesele supreme ale poporului român. Politica sa, inspirată din nevoile arzătoare ale dezvoltării societății românești, a devenit drapelul sub care s-au unit muncitorimea, țărănimea, intelectualitatea progresistă. De pe această platformă și în pofida condițiilor de conspirativitate deosebit de dificile, partidul comunist a desfășurat o activitate multilaterală pentru unitatea clasei muncitoare, a organizat și condus numeroase și variate acțiuni de masă împotriva exploatării capitaliste, pentru drepturi economice și libertăți democratice, cetățenești, împotriva pericolului fascist și de război, pentru apărarea integrității teritoriale, independenței și suveranității naționale a patriei.

În contextul acestei lupte grele, pline de sacrificii, Partidul Comunist Român s-a folosit în permanență de presa comunistă, editată direct, în condiții de conspirativitate sau, după împrejurări, în cadrul legalismului burghez. Oglindă a luptei clasei muncitoare și a maselor largi de oameni ai muncii, a activității politico-ideologice desfășurate de partid, presa comunistă și muncitorească, legală și ilegală, a jucat nu numai rolul unui propagandist, agitator și organizator colectiv dar și pe acela de tribună politică, prin intermediul căreia au fost lansate și dezbătute ideile nobile

care călăuzeau acțiunea de transformare revoluționară a societății, de înfăptuire a unei lumi noi, lipsite de exploatare.

Pornind de la constatarea că presa era principalul canal de transmitere către mase a gândirii sale politice, a proiectelor de transformare revoluționară a societății, de potențare continuă a conștiinței de clasă a maseilor largi de oameni ai muncii, în anii ilegalității, în condiții deosebit de vitrege, P.C.R. a organizat și condus activitatea a peste 500 de publicații legale și ilegale, din rindurile cărora se detașează organe centrale ca „Știința”, „Lupta de clasă” sau „Ținărul leninist”, dar și organe regionale ca „Steagul roșu”, „Dunărea roșie”, „Moldova roșie”, „Bucovina”, „Lehensmittelarbeiter”, „Cultura proletară”, „Era nouă”, „Korunk”, „România liberă” ș.a.m.d.¹

Reflectind cu fidelitate și principialitate realitățile istorice românești, presa condusă de partidul comunistilor s-a afirmat în contextul social-politic al României interbelice ca o puternică forță de influențare a opiniei publice, avind rol de mobilizator și organizator al luptei pentru împlinirea aspirațiilor vitale ale clasei muncitoare, ale poporului român. Aprecind rolul presei comuniste și muncitorești, secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu consemna, într-un mesaj adresat ziarului „Știința” cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la apariția primului ei număr, că „Atit în anii ilegalității, cât și după eliberare, «Știința», urmind indicațiile Comitetului Central al partidului, a militat, prin paginile sale, pentru popularizarea politicii marxist-leniniste a partidului nostru, contribuind la unirea forțelor clasei muncitoare, ale tuturor oamenilor muncii la realizarea în viață a acestei politici. Putem spune că nu există moment mai important în istoria luptei de eliberare națională și socială, în istoria luptei revoluționare pentru răsturnarea dictaturii militare fasciste, a înfăptuirii insurecției naționale antifasciste și făurirea societății socialiste în România în care presa — iar de la apariția ei, «Știința» — să nu-și fi adus o contribuție de însemnătate deosebită”².

Strins legată de viața și lupta maselor muncitoare, în întreaga sa existență presa comunistă s-a străduit să răspundă sarcinii sale fundamentale, aceea de a ține în permanență legătura dintre partid și masele populare. Ea a fost o armă puternică de răspindire în mase a cuvintului partidului, de propagare a ideilor marxist-leniniste.

Îndeplinindu-și cu cinste sarcina de apărător al intereselor politice și economice ale maselor muncitoare, prin intermediul publicațiilor sale, Partidul Comunist Român arăta clasei muncitoare cauzele mizeriei și sărăciei în care se zbătea, o învăța să se organizeze, o ridica la lupta de clasă împotriva exploatatorilor, pentru apărarea independenței și suveranității naționale a poporului nostru.

¹ A se vedea detalii la Titu Georgescu, Mircea Ioanid, *Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă 1921 — 1944*, București, Edit. științifică, 1963; Olimpiu Matichescu, *O tribună de luptă — presa tineretului revoluționar din România*, Biblioteca de istorie, București, 1972.

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, București, Edit. politică, 1972, p. 331—332.

În paginile presei de partid a vibrat întotdeauna inima caldă a comuniștilor, au strălucit neconținut ideile atotbiruitoare ale socialismului științific, dragostea fierbinte față de patrie și spiritul internaționalist, al solidarității cu lupta oamenilor muncii de pretutindeni.

Dintre numeroasele publicații ilegale și legale ale partidului, un rol deosebit de important l-a jucat ziarul „Scînteia”, organul de presă central al Comitetului Central al Partidului Comunist Român.

Apariția „Scînteii” în condițiile social-politice deosebit de complexe care defineau începutul celui de-al IV-lea deceniu marchează un salt calitativ de esență în cadrul muncii de agitație și propagandă a partidului comunist. Într-adevăr, în șirul numeroaselor publicații legale și ilegale, create, conduse sau influențate de P.C.R. în perioada activității sale în condiții de conspirativitate, ziarul „Scînteia” ocupă un loc aparte, reflectînd, prin conținutul de idei și prin problemele colaterale, de tipărire și difuzare în mase, rezultatul unei bogate experiențe pe tărîmul activității editoriale, cît și procesul de consolidare și întărire treptată a aparatului tehnic ilegal al partidului comunist.

Apărută la 15 august 1931, în condițiile avintului revoluționar cunoscut de mișcarea noastră muncitorească, ca urmare a ascuțirii contradicțiilor de clasă generate de criza economică de supraproducție, „Scînteia” avea să răspundă — așa cum se subliniază în primul său număr — unor sarcini mari și importante: să sprijine organizarea, coordonarea și conducerea de către partid a luptelor desfășurate de masele populare împotriva regimului burghez. Pe de altă parte, în calitate de organ central al P.C.R., ziarului îi revenea sarcina de a milita pentru întărirea organizatorică și ideologică a partidului comunist. Acestor sarcini de mare răspundere, „Scînteia” le-a făcut față cu cinste atît în cei 9 ani de apariție ilegală (15 august 1931 — 8 octombrie 1940), cît și după eliberarea țării noastre de sub dominația fascistă. Cele 124 de numere cunoscute, care formează colecția „Scînteii” ilegale, reprezintă, pe bună dreptate, biografia sa vie, raportul său de luptă și de muncă făcut partidului și clasei muncitoare.

Străduindu-se să răspundă celor mai variate probleme legate de activitatea revoluționară a clasei muncitoare și a partidului său conducător, ziarul „Scînteia” s-a făcut cunoscut printr-o mare varietate tematică a conținutului său. Numeroasele rubrici ca: *Frontul muncii*, *Ecouri*, *Fapte diverse*, *Cifre grăitoare*, dovedesc cu prisosință acest lucru. Dintre problemele importante, larg popularizate de către Partidul Comunist Român prin intermediul ziarului „Scînteia”, amintim: lupta partidului comunist pentru întărirea sa ideologică și organizatorică, de stringere a legăturilor cu masele de oameni ai muncii de la orașe și sate; probleme legate de activitatea organizațiilor de masă conduse de P.C.R.; lupta împotriva ofensivei patronale, pentru încheierea Frontului unic muncitoresc; situația grea a țărânimii în România burgheză și activitatea P.C.R. pentru încheierea alianței dintre proletariat și țărâtimea muncitoare; materiale legate de lupta împotriva pericolului fascist și de război, pentru realizarea Frontului popular antifascist; de popularizare a diferitelor sărbători ale clasei muncitoare; informații despre lupta solidară a proletariatului internațional împotriva exploatării capitaliste, a pericolului de război și fascism ș.a.

Prezentăm, în continuare, unele considerații pe marginea conținutului tematic menționat.

Conștient de menirea istorică a clasei muncitoare, a organizației sale revoluționare conducătoare, Partidul Comunist Român a militat perseverent pentru întărire organizatorică și ideologică a activității sale.

Un rol însemnat în contextul acestor eforturi a avut Congresul al V-lea al P.C.R., din decembrie 1931, ale cărui hotărâri și-au găsit oglindirea în paginile „Scinței”. Astfel, „Scințea” din 1 august 1932, sub titlul *Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România*, făcea o amplă expunere privind problemele de bază discutate la acest important congres, abordând în special aspectele legate de condițiile social-economice existente în țara noastră în acea perioadă, caracterul și perspectivele desăvirșirii revoluției burghezo-democratice, forțele sale motrice și sarcinile ce revineau P.C.R. în această direcție³. În același număr, „Scințea” publică și articolul *Contingentul Congresului al 5-lea*, care sublinia necesitatea întăririi organizatorice a partidului cu noi membri proveniți din rândurile maselor muncitoare.

Pe aceeași linie, a luptei pentru întărirea organizatorică a partidului comunist, se înscriu alte articole apărute în paginile „Scinței”. Amintim, de pildă, articolul intitulat *Întăriți partidul comunist și organizațiile revoluționare*, publicat în numărul din 1 noiembrie 1932. Scoțind în evidență eforturile desfășurate de Partidul Comunist Român pentru organizarea și conducerea luptei poporului român pentru drepturi economice și libertăți democratice, „Scințea” chema masele exploatare să se încadreze în batalioanele de luptă ale partidului comunist. „Puterea voastră este de neînvingând cînd sinteți organizați! — se arăta în partea finală a articolului. Și organizația voastră nu este și nu poate fi decît partidul comunist. De aceea, fiecare muncitor industrial, muncitor agricol, țaran sărac și mijlocăș spre partidul comunist trebuie să-și îndrepte pasul, prin organizațiile sale, trebuie să lupte, pentru că numai sub scutul partidului comunist și pe calea pe care vă duce puteți învinge”⁴.

Preocuparea continuă a partidului comunist pentru răspîndirea în mase a învățăturii marxiste își găsește reflectarea în presa ilegală, cu precădere în paginile „Scinței”. În ziar au fost publicate succesiv o serie de articole semnificative prin bogatul conținut de idei, în care se puneau în discuție și se interpretau probleme de bază ale socialismului științific. Iată cîteva exemple: *Construcția socialismului ca o realizare a marxismului*⁵, *Criza generală a capitalismului în lumina marxismului*, *Sub steagul marxism-leninismului spre izbîndă*⁶ ș.a.

În acest ultim material, „Scințea” scotea în evidență sarcinile ridicate de istorie în fața proletariatului, în sensul înlăturării exploatareii capitaliste și edificării societății socialiste. „Aceasta este ținta către care se îndreaptă proletariatul din întreaga lume — se arăta în articol. Și întru atingerea acestei ținte proletariatul pășește cu forța de neînvingând pe care i-o dă numărul, solidaritatea, avîntul său de luptă, conștiința sa

³ „Scințea” din 1 august 1932.

⁴ „Scințea” din 1 noiembrie 1932.

⁵ „Scințea” din martie 1933.

⁶ Ibidem.

revoluționară și cu siguranța pe care i-o dă posesiunea neasemuitei sale arme teoretice, care este marxism-leninismul”⁷.

Deosebit de pregnant apar în paginile „Scînteii” ilegale preocupările P.C.R. pentru menținerea contactului permanent cu masele muncitoare. Amintim în această direcție titluri ca : *Să zădărniciim planurile dictaturii burghezo-moșierești de izolare a noastră de mase ; Să asigurăm conducerea maselor sub regimul stării de asediu*, ambele apărute în „Scînteia ” din 1 aprilie 1933.

Foarte important, prin conținutul său, este, de asemenea, articolul intitulat *Acțiunea — drumul spre cucerirea maselor*, publicat de „Scînteia” cîțiva ani mai tîrziu, în perioada pericolului fascist. Pe baza analizei succese- lor și lipsurilor înregistrate de P.C.R. în anii precedenți, în lupta pentru cucerirea maselor, se trăgeau concluzii importante pentru activitatea ulterioară a partidului⁸.

Cu multă căldură scria „Scînteia” despre lupta plină de abnegație și sacrificiu desfășurată de comuniști, pentru libertatea socială și națională a poporului nostru. Pentru membrii partidului comunist, în general „pen- tru toți muncitorii conștienți — scria „Scînteia” —, nu poate exista sar- cină mai înaltă decît lupta pentru linia partidului comunist. Linia partidu- lui nostru înseamnă lupta pentru interesele poporului muncitor de la orașe și sate”⁹.

În coloanele „Scînteii” au fost publicate, de asemenea, alte momente importante din viața Partidului Comunist Român. Amintim, printre acestea : *Plenara lărgită din iulie* (1933 — n.n. O.M.) a *Comitetului Central al Partidului nostru*, care a analizat amănunțit situația creată în viața partidului în urma eroicelor lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933 (în numărul din august 1933); *Hotărîrile Secretariatului Comitetului Central al Partidului Comunist din România*, în legătură cu platforma și sarcinile partidului în campania pentru alegerile comunale și județene (în numărul din 1 august 1936); Conferința organiza- ției P.C.R. din Capitală și hotărîrile sale privind lupta împotriva Gărzii de fier (în numărul din 28 februarie 1939); documentele plenarei a VI a P.C.R. din iunie 1939 ș.a.

Presa muncitorească, revoluționară de sub conducerea P.C.R. a acordat o mare atenție făuririi unității de acțiune a clasei muncitoare, drept condiție a victoriei proletariatului împotriva burgheziei, edificării ulterioare a societății socialiste.

Eforturilor partidului comunist de realizare a Frontului unic munci- toresc le-a fost subordonată o bună parte din activitatea „Scînteii” ilegale. Propunerile de front unic, adresate organelor centrale sau locale ale Partidu- lui Social Democrat, precum și unele rezultate ce s-au obținut în această direcție își găsesc locul cuvenit în paginile ziarului.

Astfel, în iulie 1932, în așunul marilor bătălii de clasă ce se pregă- teau, referindu-se la puternica ofensivă patronală asupra nivelului de trai al maselor și la necesitatea organizării luptei clasei muncitoare, „Scînteia” scria că „Unicul răspuns, al nostru și al maselor largi exploa-

⁷ Ibidem.

⁸ „Scînteia” din 28 februarie 1938.

⁹ „Scînteia” din 12 noiembrie 1939.

tate și subjugate, trebuie să fie : *frontul unic al maselor largi împotriva frontului unic burghezo-moșieresc...*¹⁰. Conținut asemănător avea și articolul *Trăiască frontul unic de luptă al tuturor maselor muncitoare!*, apărut în „Scinteia” din aprilie 1933.

Ideea Frontului unic muncitoresc străbate ca un fir roșu activitatea Partidului Comunist Român în perioada de după eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933, a căror bogată experiență a stimulat puternic procesul făuririi unității de luptă a clasei muncitoare. „Unirea în front unic împotriva ofensivei capitaliste, împotriva scumpirii vieții, a dărilor, taxelor și impozitelor, care lovesc dureros în toate straturile largi de muncitori și funcționari, mici meseriași, negustori și intelectuali săraci, ca și în țărani nevoiași a început să fie realizată de către masele largi, care simt ca o necesitate absolută lupta în front unic — sublinia „Scinteia”. Luptele ceferiștilor și petroliștilor din februarie 1933, grevele din Tg. Mureș, grevele minerilor din Anina și textiliștilor din Buhuși au fost duse în front unic”¹¹.

Rezultă cu claritate că lupta Partidului Comunist Român pentru încheierea Frontului unic muncitoresc a fost în mare parte încununată de succes în această epocă. Masele muncitoare exploatare realizaseră trecerea de la însușirea teoretică la înfăptuirea practică a unității de acțiune și de luptă a clasei muncitoare.

În anii următori, când clasele dominante căutau, pe calea represiunilor și a legislației antimuncitorești și antidemocratice, să temporizeze avântul luptei revoluționare a oamenilor muncii, lupta Partidului Comunist Român pentru realizarea Frontului unic muncitoresc s-a împletit indisolubil cu lupta împotriva primejdiei fasciste, pentru crearea Frontului popular antifascist. Semnificative sînt, în această privință, mai multe articole apărute în „Scinteia” : *Prin front unic la frontul antifascist*, publicat în „Scinteia” din ianuarie 1936 ; *Nu vorbe ci fapte*, articol apărut în același număr ; *Încă un pas spre unitatea clasei muncitoare*, articol apărut în „Scinteia” din 23 mai 1936, în care se apreciau succesele obținute de P.C.R. în realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 Mai 1936 ; *Să lărgim frontul unității clasei muncitoare*, în numărul din februarie 1938. Pe aceeași linie se înscriu titlurile : *Frontul unic și Lupta pe baza tacticii Frontului unic este chezașia înfăptuirii unității de acțiune a clasei muncitoare*, apărute în „Scinteia” din ianuarie 1938. Ambele articole detaliau sarcinile ce reveneau organizațiilor P.C.R. în contextul acțiunilor destinate realizării Frontului unic muncitoresc, drept bază a luptei împotriva pericolului fascist și de război¹².

Luptele revoluționare care au avut loc în țara noastră în anii crizei economice și în perioada următoare, au demonstrat pe deplin justetea liniei politice a P.C.R. în privința necesității realizării Frontului unic de luptă al clasei muncitoare. În „Scinteia” vom găsi numeroase materiale de analiză a fenomenului de criză în sine, a cauzelor social-economice care au determinat criza economică din anii 1929—1933, manifestarea sa în România și sarcinile ce reveneau partidului comunist pe linia apărării

¹⁰ „Scinteia” din 1 iulie 1932.

¹¹ „Scinteia” din 22 aprilie 1935.

¹² „Scinteia” din 6 ianuarie 1938.

drepturilor economice și politice ale maselor largi muncitoare, împotriva intențiilor claselor dominante de a canaliza ieșirea țării din criză, pe calea sacrificării intereselor clasei muncitoare, a înrăutățirii condițiilor de muncă și de trai în fabrici și întreprinderi.

O amploare deosebită a luat-o în această epocă lupta muncitorilor feroviari, petroliști și minieri, detașamente de bază ale clasei muncitoare din România cărora partidul comunist le-a acordat o atenție deosebită. În contextul acestor preocupări, în martie 1931 P.C.R. a organizat Conferința activului de partid din rîndurile muncitorilor ceferiști, petroliști și minieri. În primul său număr, din 15 august 1931, referindu-se la acest important eveniment „Scinteia” scria: „Muncitorii din aceste trei industrii, care sînt strîns legate între ele prin mii de fire, sînt hotărîți să opuiе noii ofensive a patronilor contraofensiva lor de luptă comună, contra scăderii continue a nivelului de viață al muncitorilor”¹³.

În același sens, în numărul din martie 1932, „Scinteia” publica articolul *Spre noi lupte*, în care se preciza că muncitorii de la C.F.R. și din alte ramuri economice de bază pregăteau noi acțiuni de luptă la nivelul întregii țări. „Ceferiștii din Oradea au făcut o grevă demonstrativă, cei din Iași au depus buletinele de lucru. La Reșița au avut loc două greve hotărîte, în Valea Jiului se ivesc semnele premergătoare izbucnirii unor noi lupte puternice”¹⁴.

Un rol deosebit în organizarea și conducerea muncitorimii feroviare l-a jucat Comitetul Central de acțiune al muncitorilor ceferiști, constituit la 20 martie 1932, cu ocazia Conferinței pe țară a reprezentanților sindicatelor C.F.R. Organizată pe baza hotărîrilor Comitetului Central al partidului comunist, Conferința a avut un larg ecou în paginile „Scintei”. Astfel, precizînd scopul conferinței, acela de a stabili planul comun de luptă al muncitorimii feroviare pe întreaga țară, împotriva reactivizării ofensivei patronale, „Scinteia” remarca: „Spiritul de luptă ce a dominat în toate dezbaterile este garanția că muncitorii ceferiști au pășit pe drumul revoluționar de luptă”¹⁵.

Justețea acestui adevăr avea să fie în curînd confirmată de luptele de clasă ale muncitorilor feroviari de la Atelierele C.F.R. „Grivița” din București, din ianuarie-februarie 1933. Organul central de presă al partidului comunist, „Scinteia”, și-a luat sarcina de a populariza în rîndurile maselor largi muncitoare aceste eroice bătălii de clasă. Astfel, în perioada imediat următoare, precum și în anii următori, cu ocazia aniversării evenimentelor din ianuarie-februarie 1933, în paginile „Scintei” au fost publicate numeroase articole care înfierau înăbușirea în sînge a luptelor muncitorimii ceferiste de către aparatul represiv al regimului burghez. Cel mai semnificativ în această privință, nu numai din punctul de vedere al vastului material documentar ce-l prezintă cititorilor, cît mai ales din cel al atitudinii combative cu care analizează evenimentele, este articolul intitulat *Eroica luptă a ceferiștilor din București*¹⁶, publicat în „Scinteia” la cîteva zile după 16 februarie 1933. Prin subtitluri sem-

¹³ „Scinteia” din 15 august 1931.

¹⁴ „Scinteia” din 15 martie 1932.

¹⁵ „Scinteia” din 1 aprilie 1932.

¹⁶ „Scinteia” din 15–28 februarie 1933.

nificative ca: *Pentru apărarea cuceririlor, împotriva stării de asediu; La luptă hotărâtă împotriva stării de asediu; Sirena cheamă — muncitorii răspund; Înăuntru și în afara zidurilor atelierului o singură armată proletară; Nu ne e frică de moarte, lupta noastră o vom duce mai departe* — articolul redă, în întreaga lor amploare, cauzele și desfășurarea conflictelor de clasă de la „Grivița”, semnificația lor în viața politică a țării.

Procesul intentat conducătorilor muncitorilor ceferiști și petroliști, judecat la București și Craiova, în anii 1933—1934, a constituit o continuare directă, dar pe un alt plan, a evenimentelor revoluționare din ianuarie-februarie 1933. Presa de partid a dus o largă și susținută campanie de demascare a substratului politic al acestui proces de clasă, chemînd masele la solidaritate, la apărarea reprezentanților proletariatului aflați pe banca justiției burgheze. În această privință „Scînteia” a publicat o suită de materiale deosebit de sugestive prin înseși titlurile lor: *Pentru smulgerea ceferiștilor din ghiarele justiției militare răzbunătoare*, articol publicat în „Scînteia” din 1 august 1933; *Pentru transformarea procesului ceferiștilor în procesul clasei muncitoare contra burgheziei, pentru eliberarea ceferiștilor*, în numărul din august 1933; *Pentru eliberarea imediată a ceferiștilor condamnați*, în numărul din martie 1934; *Eroii din februarie în fața Consiliului de război*, în „Scînteia” din iunie 1934.

Dar, în pofida oricăror norme juridice, sfidînd protestul hotărît al oamenilor muncii și dovezile de solidaritate cu cei implicați în proces care veneau în număr mare din țară și din străinătate, clasele dominante reacționare au condamnat pe conducătorii muncitorilor ceferiști și petroliști la ani grei de temniță, sperînd că în felul acesta vor submina mișcarea muncitorească, capacitatea organizatorică și de acțiune a partidului comunist. Speranțele au fost însă zadarnice, căci — așa după cum remarca „Scînteia”, în articolul intitulat *O socoteală falsă* „Nu puterea, nu siguranța claselor dominante în vecinicia orînduirii capitaliste se exprimă în sentința de ani grei de ocnă dați eroicilor ceferiști, ci dimpotrivă: nesiguranța lor în ziua de mîine, ce se manifestă în încercările lor desperate de a salva — cu prețul violării intereselor maselor exploatare — lumea capitalistă în descompunere, condamnată de istorie la pieire”¹⁷.

Eroicele lupte ale muncitorilor feroviari și petroliști din ianuarie-februarie 1933 au stimulat puternic dezvoltarea luptei revoluționare a proletariatului român. În anii ce au urmat, sub steagul Partidului Comunist Român s-au înregistrat noi detașamente ale clasei muncitoare. Combativitatea revoluționară a clasei muncitoare din România a crescut în amploare, acțiunile sale revendicative și politice se desfășurau pe o treaptă din ce în ce mai înaltă. La rubrica *Frontul muncii* „Scînteia” a continuat să redea lupta oamenilor muncii împotriva ofensivei patronale: *Haug deschide lupta*, în numărul din 3 februarie 1935; *Greva generală de la Anina*, în numărul din 17 februarie 1935; *Greva celor 4 000 de muncitori textiliști din Buhuși*, în numărul din 10 martie 1935; *Acțiunile economice — veriga principală*, în numărul din 1 aprilie 1938, *Acțiunea solidară a muncitorilor de la „Lemaître”*, apărut în numărul din 23 februarie 1940 și multe altele.

Stat capitalist cu o industrie slab dezvoltată, al cărui produs național se baza în mare parte pe economia agrară, România interbelică prezen-

¹⁷ „Scînteia” din septembrie 1933.

ta, pe plan social, tabloul polivalent al unor puternice contradicții antagonice de interese, în rîndul cărora o pondere însemnată o aveau nevoile economice și social-politice ale maselor țărănești, care formau marea majoritate a poporului muncitor.

Pornind de la această realitate, Partidul Comunist Român, forța politică conducătoare a clasei muncitoare și exponentul intereselor majore ale întregului popor, a desfășurat o activitate neobosită pentru apărarea maselor de țărani exploatați, pentru încheierea alianței de luptă dintre proletariat și țărănimea muncitoare.

Lupta desfășurată de partidul comunist în această direcție a fost susținută de presa revoluționară și democratică, în primul rînd de ziarul „Scinteia”, organul central de presă al partidului comunist.

În conformitate cu indicațiile P.C.R., chiar de la începutul apariției sale „Scinteia” ilegală sublinia că una din problemele de maximă importanță pentru mișcarea revoluționară din România era problema agrară, necesitatea atragerii țărănimii nevoiașe alături de lupta clasei muncitoare, pentru drepturi economice și libertăți democratice care vizau, deopotrivă, interesele majore ale întregului popor. În contextul acestor idei, și urmărind, pe de altă parte, satisfacerea unor necesități concrete, specifice țărănimii muncitoare, partidul comunist a desfășurat, prin intermediul organului său de presă central, o vastă acțiune de demascare a politicii demagogice și reacționare promovată de partidele burgheze, subliniind, în repetate rînduri, că țărănimea săracă și mijloacă nu poate avea nimic comun cu clasele exploataatoare, interesele sale economice și social-politice fiind legate indisolubil de alianța cu clasa muncitoare¹⁸.

În „Scinteia” din anii ilegalității întîlnim numeroase informații despre revoltele locale ale țăranilor împotriva fiscalității excesive, lipsei de pămînt și de inventar agricol, altor consecințe determinate de legislația reacționară cu caracter de clasă. Astfel, la rubrica *Frontul muncii*, „Scinteia” din septembrie 1932 și din 1—15 octombrie 1932 publică titlurile *Țăranii se revoltă*, în care sînt redată succint aspecte privind mișcările țărănești din mai multe localități din țară: Rîșnov, Ungheni, Sîntana, comuna Cotul Văii etc.

Prin alte titluri, ca de pildă, *Între chiaburi și sărăcimea satelor*, apărut în „Scinteia” din iunie 1935, sînt subliniate consecințele dezastruoase pe care le avea criza economică de supraproducție în România, criză care se repercuta grav și asupra intereselor economice ale țărănimii. În contrast cu această situație, „Scinteia” lua atitudine față de politica reacționară și fățarnică a claselor dominante, care nu scăpau nici un prilej — cu ocazia campaniilor electorale mai ales — de a-și afișa zgomotos „grija” și „interesul” pentru soarta milioanelor de țărani. „O singură forță este în România care reprezintă pentru masele țărănești un adevărat apărător și conducător în lupta lor contra foametei, ca și contra tuturor loviturilor primite de la burghezie, bancheri, moșieri și stat — se arăta în articolul intitulat *Foametea la sate și sarcinile proletariatului revoluționar*, apărut în „Scinteia” din februarie 1934. O singură forță este în stare să ducă țărănimea la salvarea ei de exploatare și asuprire. Aceasta este proletariatul revoluționar, sub conducerea avangardei sale — partidul comunist”¹⁹.

¹⁸ „Scinteia” din 15 august 1931.

¹⁹ „Scinteia” din februarie 1934.

Referindu-se la necesitatea alianței dintre proletariat și țărănime, în articolul intitulat *Prin alianța muncitorilor și țăranilor — la lupta contra foametei!*, „Scinteia” arăta că una din principalele sarcini ale partidului comunist, pe linia preocupărilor sale de încheiere a alianței muncitorești țărănești, o constituia organizarea luptei țărănimii împotriva foametei, datoriei agricole împovărătoare, fiscalității, pentru exproprierea pământurilor moșierești și împărțirea lor țărănimii nevoiaș²⁰.

Pe aceeași linie se înscriu numeroase alte materiale apărute în paginile „Scintei” din anii următori.

Instaurarea dictaturii hitleriste în Germania, la începutul anului 1933, a ridicat probleme deosebit de grave pentru destinele a numeroase popoare, inclusiv pentru viitorul poporului român. Devenea din ce în ce mai clar că nazismul reprezenta principala primejdie pentru independența națională a numeroase țări, pentru cultura și civilizația umană, că, în ce privește țara noastră, suprema datorie a tuturor partidelor, grupărilor și personalităților democratice, patriotice era lupta împotriva organizațiilor de tip fascist și împotriva expansiunii imperialismului german, pentru apărarea democrației și a existenței naționale, statale a României.

Ascendența pericolului fascist extern, însoțită de recrudescența activității teroriste a organizațiilor fasciste din interiorul țării, în primul rând a Gărzii de fier, agentură a Germaniei hitleriste în România, au determinat orientarea partidului comunist în direcția găsirii acelor forme și mijloace adecvate de luptă care să permită conlucrarea tuturor forțelor politice democratice și progresiste ale națiunii într-un front larg, capabil să bareze calea fascismului în România, să salveze independența, suveranitatea și integritatea sa teritorială.

Prin intermediul a numeroase organizații de masă legale, create, conduse sau influențate de P.C.R., cum au fost Comitetul Național Antifascist, Asociația „Amicii U.R.S.S.”, Frontul plugarilor, Blocul democratic, Organizația oamenilor muncii maghiari din România—Madosz, Frontul studentesc Democratic ș.a., printr-o serioasă muncă propagandistică, partidul a supus unei critici științifice ideologia fascistă, acțiunile teroriste, antipopulare și antinaționale promovate de grupările fasciste din interiorul țării.

O importantă contribuție la activitatea ideologică antifascistă desfășurată de P.C.R., la eforturile sale susținute, stăruitoare pentru realizarea Frontului popular antifascist în România a adus-o presa comunistă, în fruntea căreia se găsea, în această epocă, ziarul „Scinteia”.

În aprilie 1933, în paginile „Scintei” găsim articolul intitulat *La front unic contra fascismului și antisemitismului*, în care se atrăgea atenția maselor populare, întregului popor român asupra faptului că organizațiile fasciste din România, încurajate de regimul hitlerist din Germania deveniseră forțe reacționare și teroriste ofensive, îndreptate împotriva maselor muncitoare, a intereselor naționale vitale ale țării²¹.

În anii următori, „Scinteia” a continuat să redea, număr de număr, o serie de materiale referitoare la acțiunile de masă conduse de P.C.R.

²⁰ Ibidem

²¹ „Scinteia” din 15 aprilie 1933

împotriva pericolului fascist : *Lupta muncitorimii bucureștene contra fascismului*, în numărul din martie 1934 ; *Zid în fața ofensivei fascismului*, în numărul din 24 februarie 1935 ; *Frontul popular antifascist*, în numărul din 10 octombrie 1935 ș.a.

Pe baza hotărârilor Plenarei C.C. al P.C.R. din februarie 1935, în ceea ce privește crearea Frontului popular antifascist, Partidul Comunist Român a făcut propuneri concrete în această direcție Comitetului Executiv al Partidului Social-Democrat, precum și Partidului Național-Țărănesc. Făcîndu-se ecoul acestor eforturi depuse de P.C.R. pentru organizarea luptei antifasciste la nivelul întregii țării, „Scînteia” a popularizat în mase, în mai multe numere, conținutul concret al acestor documente.

În lupta pentru demascarea pericolului prezentat de organizațiile fasciste, Partidul Comunist Român și-a îndreptat ținta atacului său în primul rînd împotriva Gărzii de fier, al cărei caracter profund reacționar, antipopular și antinațional este puternic demascat în paginile „Scînteii”. Dintre articolele cu această temă amintim : *Muncitorii și Garda de Fier*, în numărul din 6 ianuarie 1938 ; *Primejdia gardistă mereu actuală*, în numărul din 27 ianuarie 1939 ; *Acțiunile teroriste ale Gărzii de fier continuă*, în numărul din 8 februarie 1939 ; *Uneltirile spionșilor germani*, în numărul din 20 august 1939 ; *Lupul în straie de cioban*, în Scînteia” din septembrie 1940 și multe altele.

Strîns legată de lupta împotriva fascismului, în paginile „Scînteii” răzbate lupta P.C.R. împotriva pericolului de război, pentru prietenie și alianță cu Uniunea Sovietică și celelalte state democratice, antifasciste.

Popularizînd acțiunile revoluționare antifasciste și antirăzboinice ale oamenilor muncii din Franța, Anglia, Austria, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria ș.a.m.d., demascînd persecuțiile la care erau supuși luptătorii comuniști și elementele progresiste în Germania hitleristă, luînd atitudine în favoarea insurecției proletariatului austriac din februarie 1934, față de lupta de dezrobire socială și națională dusă de marele popor chinez, în sprijinul luptei eroice a Spaniei republicane ș.a., „Scînteia” exprima de fapt linia politică a partidului comunist, profundul său atașament față de ideile solidarității internaționale, lupta consecventă a P.C.R. pentru unitatea și coeziunea mișcării muncitorești internaționale, în vederea barării ofensivei fascismului și a pericolului de război.

Consecvent poziției sale antifasciste și patriotice, de apărare pînă la sacrificiul suprem a integrității teritoriale, independenței și suveranității naționale a țării noastre, Partidul Comunist Român a militat neconținut pentru împiedicarea orientării țării către Germania hitleristă, politică promovată de cercurile de extremă dreaptă din România în preajma celui de-al doilea război mondial. Astfel, după ocuparea Austriei de către Germania hitleristă (martie 1938), fapt care, așa după cum sublinia „Scînteia”, a însemnat prima etapă în dezlănțuirea celui de-al doilea război mondial, dînd lui Hitler cheia pentru sugrumarea Cehoslovaciei și pentru subjugarea economică și politică a tuturor țărilor din Bazinul dunărean și din Balcani²², ziarul publică articolul *Nori negri deasupra României*, în numărul din 25 noiembrie 1938. „Muncitorimea română, avangarda ei comunistă, stă de veghe, neclintită în dragostea ei de țară și cu curajul

²² „Scînteia” din 1 aprilie 1938.

ei de luptă — se arăta în articol. Sintem străini de simțămîntul panicei și lașității. Dar socotim că a nu spune tot adevărul pe față e a te face părtaș al trădării de țară. Nori negri se strîng deasupra țării noastre. Existența ei liberă este amenințată. Partidul nostru nu va cruța nici o sforțare, nici o jertfă pentru a strînge laolaltă muncitorimea și a porni în fruntea ei la unirea tuturor forțelor dornice să apere pacea și independența României. Acest guvern, piedică în calea luptei de apărare națională trebuie răsturnat. Garda de fier și toate organizațiile fasciste trebuie distruse pînă la rădăcină. Un regim democratic trebuie să vie în România. Relații de bună vecinătate trebuie stabilite cu U.R.S.S. și România trebuie să pășească pe calea unei politici externe hotărît pacifice, strîns legate de cercurile sincere democratice din Franța și Anglia. Dar, mai ales, întreg poporul român trebuie mobilizat la o puternică, largă și hotărîtă mișcare pentru apărarea independenței țării și a libertății ei interne și externe”²³.

În paginile „Scintei” au fost publicate, totodată, relatări despre acțiunile de masă antifasciste, antirevizioniste și patriotice de la 1 Mai 1939, care au dat expresie hotărîrii ferme a poporului român de a se opune agresiunii fasciste, de a-și apăra, cu arma în mînă, integritatea teritorială și independența națională a patriei strămoșești²⁴.

Unitatea de acțiune pe care P.C.R. a imprimat-o manifestațiilor revoluționare de masă de la 1 Mai 1939 constituia o perspectivă promițătoare pentru activitatea politică a proletariatului român împotriva primejdiei fasciste și de război. „Înainte! — se adresa „Scinteia” clasei muncitoare. *Comuniști și muncitori social-democrați, realizați și întăriți Frontul unic! Muncii pentru concentrarea tuturor forțelor democratice și sincer patriotice într-un front larg, combativ, împotriva dușmanului fascist din afară, a agenților hitleristi din țară și împotriva regimului actual de teroare... De munca noastră comună, tovarăși, de energia voastră, de fidelitatea voastră față de clasă muncitoare, față de poporul român depinde succesul acestei lupte mărețe de salvare a țării*”²⁵.

În anii dictaturii militaro-fasciste Partidul Comunist Român a fost forța politică consecvent revoluționară și patriotică din țară care s-a pronunțat încă de la început împotriva războiului hitlerist, mobilizînd și conducînd, în condiții deosebit de grele, mișcarea de rezistență antihitleristă a poporului român, pentru ieșirea României din război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste. Eforturile, sacrificiile și succesele de prestigiu obținute de comuniști în această epocă în lupta contra fascismului cotropitor, agenților săi din țară, demonstrînd grăitor forța politică și spiritul de sacrificiu al maselor largi de oameni ai muncii n-au mai putut fi însă consemnate în paginile „Scintei” care, datorită cruntei prigoane la care a fost supus partidul comunist și-a încetat apariția în luna octombrie 1940.

Tradiția de luptă a „Scintei” a fost preluată de alte numeroase publicații ilegale ale P.C.R. : „Presa liberă (1941), „Buletinul tineretului patriot” (1942), „Buletinul” (1942—1943), „România liberă” (1943—1944), „Apărarea” (1942—1944), „Chemarea” (1944), „Buletinul capita-

²³ „Scinteia” din 25 noiembrie 1938

²⁴ A se vedea detalii în „Scinteia” din 1 iunie 1939

²⁵ Ibidem

lei” (1944), „Buletinul Apărării Patriotice” (1944) și altele²⁶. Rămâne semnificativ faptul că în toată această perioadă grea, comuniștii au reușit, în pofida stării de asediu, tribunalelor militare, a represiunilor neconținute, să conducă activitatea a 35 de publicații ilegale, prin intermediul cărora P.C.R. a ținut legătura permanent cu masele largi de oameni ai muncii. Purtător de cuvânt al partidului comunist, presa muncitorească comunistă și antifascistă din această epocă a contribuit în mod efectiv la înfăptuirea actului insurecțional de la 23 August 1944, care constituie, prin importanța sa, un moment de cotitură în cadrul istoriei contemporane a României.

În anii puterii populare, ai edificării societății socialiste s-au produs transformări profunde și în domeniul presei. La 21 septembrie 1944 a apărut primul număr legal al ziarului „Scînteia”, în calitate de organ de presă central al Comitetului Central al Partidului Comunist Român. Continuînd glorioasa sa tradiție ilegală „Scînteia”, alături de celelalte publicații conduse de partid, a devenit principalul purtător de idei al partidului în lupta pentru mobilizarea întregului popor român în jurul liniei sale politice, în vederea cuceririi puterii în stat și construirii unei societăți noi. Vestitor al primăverii patriei, presa muncitorească de după 23 August 1944, în frunte cu „Scînteia”, și-a îndeplinit cu cinste misiunea ei de agitatoare, propagandistă și organizatoare a luptei maselor muncitoare împotriva reacțiunii, pentru reconstrucția socialistă a patriei noastre. În paginile presei au fost consemnate documente de o mare importanță pentru istoria contemporană a țării noastre: lupta partidului comunist pentru făurirea unui larg front democratic; lupta țărănimii muncitoare condusă de partid pentru înfăptuirea reformei agrare; răsturnarea de la putere a guvernelor cu majoritate burgheză și instaurarea, la 6 Martie 1945, a primului guvern democratic; participarea României la războiul antihitlerist; documentele elaborate de Conferința Națională a Partidului Comunist Român din octombrie 1945 pentru refacerea economiei naționale; înlăturarea monarhiei și proclamarea Republicii Populare Române la 30 decembrie 1947. Scoțînd în evidență entuziasmul cu care oamenii muncii au primit acest eveniment, „Scînteia” scria, în numărul din 30 decembrie 1947: „*Nici un dar nu ne poate fi nouă oamenilor muncii din România, mai drag decît acel pe care singuri ni l-am făcut; titlul mîndru de cetățean al Republicii Populare Române*”²⁷.

Toate aceste înfăptuiri de prestigiu realizate sub conducerea partidului comuniștilor consfințeau victoria primei etape a revoluției populare democratice în patria noastră.

În conformitate cu noile obiective legate de procesul construcției societății socialiste, în fața organelor de presă, în primul rînd în fața organului central de presă al P.C.R., ziarul „Scînteia”, partidul a pus sarcini noi și de mare însemnătate. Stînd cu fermitate pe pozițiile principale ale socialismului științific, presa și-a îmbogățit neconținutul activitatea, a obținut progrese însemnate în toate domeniile de activitate, și-a adus o contribuție efectivă la procesul construcției socialiste.

Oglîndind activitatea multilaterală a partidului nostru, în presă și-au găsit reflectarea cele mai variate probleme legate de industrializarea

²⁶ Titu Georgeșcu, Mircea Ioanid, *op. cit.*, p. 362—363.

²⁷ „Scînteia” din 30 decembrie 1947.

socialistă a țării, de transformarea socialistă a agriculturii, procesul revoluției culturale, probleme ale politicii externe a României.

Alături de celelalte publicații cotidiene și periodice, organul central de presă al P.C.R., „Scînteia”, a adus o contribuție însemnată la înfăptuirea revoluției culturale în țara noastră, subliniind cu perseverență activitatea desfășurată de partidul comunist pentru înlăturarea înapoierii culturale, a analfabetismului și a tuturor celorlalte racile moștenite de la regimul burghez.

Izvorul principal al presei noastre îl constituie azi, ca și în ilegalitate, legăturile ei puternice cu masele largi de oameni ai muncii. Nu există un sector sau un aspect al muncii din țara noastră care să nu găsească în „Scînteia”, în general în presa noastră socialistă, ajutorul permanent al Partidului Comunist Român, al secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Creșterea neconținută a tirajului „Scînteii”, care a depășit 1 milion opt sute de mii de exemplare zilnic, cifră unică în istoria presei românești, constituie o dovadă a prestigiului de care se bucură azi presa noastră socialistă, făclie luminoasă pe calea adevărului, propășirii neconținute a poporului român pe coordonatele progresului social.

„SCÎNTEIA” — UNE TRIBUNE DE LUTTE POUR LE PARTI COMMUNISTE ROUMAIN PENDANT LES ANNÉES D'ILLÉGALITÉ

RÉSUMÉ

Parmi les nombreuses publications que le Parti Communiste Roumain faisait paraître pendant les années de son illégalité, un rôle particulier a joué le journal „Scînteia”, l'organe de presse central du C.C. du P.C.R.

Parue le 15 août 1931, lorsque la classe ouvrière de Roumanie connaissait l'élan révolutionnaire provoqué par l'exacerbation des contradictions de classe issues de la crise économique de sur-production, la „Scînteia” était appelée à répondre — comme il été dit dans son premier numéro — à des tâches particulièrement importants : appuyer l'organisation, la coordination et la direction, par le parti, des batailles que les masses populaire livraient à la bourgeoisie. D'autre part, en tant qu'organe central du P.C.R., elle devait militer en vue du raffermissement organisationnel et idéologique du parti communiste.

Ces tâches ont été remplies remarquablement par la „Scînteia” tant pendant les 9 années de parution illégale (depuis 15 août 1931 jusqu'à 8 octobre 1940), qu'après la libération de la Roumanie sous la domination fasciste. Les 124 numéros connus qui représentent la collection de la „Scînteia” illégale signifient à juste titre sa biographie vivante, son rapport de lutte et de travail fait au parti et à la classe ouvrière.

Se donnant la peine de répondre aux problèmes des plus différents, liés à l'activité révolutionnaire de la classe ouvrière et de son parti dirigeant, le journal „Scînteia” s'est fait connaître par une grande variété des thèmes de son contenu.

Ses nombreuses rubriques telles que : *le Front du travail, Echos, Chiffres éloquents* prouvent pleinement ce fait.

Pendant les années du pouvoir populaire, des transformations profondes se sont produites aussi dans le domaine de la presse. Paru légalement le 21 septembre 1944, comme organe de presse du Comité Central du Parti communiste, la „Scinteia” à côté des autres publications dirigées par le parti, est devenue le principal instrument et la porte-parole dans la lutte pour la mobilisation du peuple roumain tout entier autour de la ligne politique promue par le P.C.R. pour l'obtention des revendications économiques et politiques des masses populaires, pour l'instauration du gouvernement démocratique le 6 mars 1945 et ensuite dans la nouvelle étape du développement de la Roumanie pour l'édification de la société socialiste.

SITUAȚIA ȚĂRĂNIMII DIN ROMÂNIA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL*

DE

MIRCEA IOSA

Războiul mondial imperialist, declanșat în vara anului 1914, a adus maselor muncitoare de pretutindeni uriașe suferințe și vărsări de sânge.

Consecințele acestei conflagrații mondiale s-au răsfrînt cu și mai mare forță asupra maselor muncitoare din România, țară aflată atunci în prima fază a dezvoltării capitaliste, și, deci, rămasă mult în urma țărilor avansate din Europa.

Nevoile pregătirii țării sub raport militar, mai ales, au impus tuturor categoriilor și păturilor sociale, întregului popor român, jertfe și sacrificii uriașe. Însă efortul uman și material avea să fie inegal suportat, consecințele războiului fiind resimțite puternic în primul rînd de masele largi muncitoare de la orașe și sate.

Încă în perioada neutralității, asupra țăranimii forța de bază a poporului român — avea să apese povara concentrărilor și rechizițiilor de tot felul. Concentrările au început mai intens în aprilie 1915, iar către sfîrșitul verii anume mișcări de trupe în Austro-Ungaria, în vecinătatea granițelor, au impus factorilor de răspundere ai României să sporească numărul trupelor la granița dinspre monarhia vecină¹. Concentrările au reținut și chemat sub steaguri numeroși țărani, ținîndu-i departe de familiile lor, fapt ce a slăbit capacitatea de producție a agriculturii și a afectat mai ales gospodăriile țărănești. Încorporarea, fie chiar și temporară, a mii de țărani lipsea gospodăriile sătosești de principala forță de muncă, contribuind la ruina lor.

În aceste condiții, guvernul a trebuit să adopte unele măsuri de ajutorare a țăranilor mobilizați și a familiilor lor. Între acestea semnalăm, în primul rînd, suspendarea în favoarea mobilizaților a termenelor de protest, precum și a tuturor termenelor pentru exercitarea drepturilor și acțiunilor prevăzute de codul comercial, stabilîndu-se că efectele scadente de protest și altele nu se vor putea exercita contra celor mobilizați decît după ce a încetat starea de mobilizare². În al doilea rînd, se suspen-

* Nu ne ocupăm în acest capitol de mișcările țărănești din timpul războiului, acestea fiind pe larg analizate de noi în *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, București, 1967, p. 187—204.

¹ D. Brezulescu, *Viața noastră rurală și situația excepțională*, în „Democrația”, an III, nr. 18 din 15 decembrie 1915, p. 820.

² D. S., 1914—1915, nr. 9, ședința din 19 decembrie 1914, p. 40.

dau pe toată durata mobilizării procesele intentate după dreptul comun în care ar fi figurat un mobilizat. În al treilea rînd, se avea în vedere să nu fie reziliate contractele de arendare ale mobilizaților (proprietarul moșiei putînd totuși urmări, cu autorizația tribunalului, recoltele pentru plata arenzîlor exigibile). De asemenea, mobilizații puteau, printr-o simplă cerere timbrată cu 30 bani, să ceară anularea oricărei condamnări sau executări obținută în contra dispozițiilor legii în discuție. Totodată se avea în vedere suspendarea pe tot timpul mobilizării a termenelor tuturor prescripțiilor și preemțiunilor, precum și a termenelor pentru luare de înscricțiuni ipotecare sau reînnoirea lor și efectuarea transacțiilor, cum și a termenelor inserate în orice acte judecătorești sau în convenția părților, inclusiv a tuturor termenelor prescrise de lege pentru a ataca înaintea oricărei instanțe judecătorești, și prin orice alte mijloace de drept ordinare sau extraordinare, actele și hotărîrile judecătorești de orice natură civilă, comercială, fiscală sau penală ³.

În afara acestora, s-au luat măsuri pentru ajutorarea familiilor mobilizaților, admitîndu-se principiul ca pămînturile de cultură de pînă la 5 ha, aparținînd gradelor inferioare mobilizate, să fie lucrate fără plată, pe lingă familia mobilizatului și de toți locuitorii rămași în comună în puțința de a munci ⁴. Senatorul liberal de Botoșani, N. Enășescu, referindu-se la sacrificiile materiale ce se impuneau prin lege nemobilizaților, cărora li se cerea muncă obligatorie pentru ogoarele celor mobilizați, făcea următoarea constatare: un ha definitiv lucrat costă 100 lei sau 5 ha 500 lei muncă necesară, jumătate se va face de familia celui mobilizat, iar jumătate va fi executată de o familie nemobilizată, întrucît jumătate din populațiune era mobilizată. Prin urmare, conchidea el, prin lege se cerea ca o familie țărănească nemobilizată să contribuie cu 250 lei în folosul celor mobilizați, ceea ce era mult prea mult pentru o familie săracă ⁵.

Prin aceiași lege, din 20 decembrie 1914/2 ianuarie 1915, au fost luate măsuri pentru ajutorarea familiilor concentraților. Fiecărui mobilizat soldat sau grad inferior, care nu era funcționar civil, i se dădea următoarele ajutoare: a) în comunele rurale cite 15 lei lunar de familie; b) în comunele urbane cite 20 lei. În afara acestor ajutoare fixe lunare, familiile mobilizaților — se arată în lege — vor mai putea fi ajutate în diferite chipuri de casa de sprijin „Familia luptătorilor”, care se înființa prin lege (în decembrie 1914); acestea i se recunoștea personalitatea juridică, fondul ei fiind alimentat, în afară de sumele pe care statul le dă pentru ajutorarea familiilor mobilizaților, din impozite speciale cu caracter temporar și din alte resurse.

³ Ibidem.

⁴ D. S., 1914—1915, nr. 9, șed. din 19 decembrie 1914, p. 40.

⁵ Ibidem, p. 51. Același senator, față de proiectul de lege pentru fixarea listei civile a regelui Ferdinand, în valoare de 2 500 000 lei anual, și a Dotațiunii Altetei Sale regale principele Carol, moștenitorul tronului de 300 000 lei anual, precum și a Dotațiunii reginei Elisabeta, de asemenea de 300 000 lei anual pe tot timpul vieții, proiect votat de Adunarea Deputaților la 18 decembrie 1914 socotea că momentul aducerii în discuția Parlamentului a acestei legi nu era bine venit. „Poporul acestei țări — preciza el — este sărac și de 7 ani tot legiferăm în toate direcțiile, doar am găsi mijlocul de a-l scoate din sărăcie și dorința noastră e departe de a se împlini. Ei bine, eu cred „că nu e frumos tabloul care ar înfățișa un Rege bogat, cu o listă civilă prea mare, cu frumoase apanaje, domnind peste un popor sărac” (D. S., 1914—1915, nr. 9, șed. din 19 decembrie 1914, p. 39).

În general, cu toate măsurile adoptate, situația maselor largi ale țărănimii s-a înrăutățit în anii războiului, asupra lor apăsînd, în afara lipsurilor de tot felul, și numeroasele impozite, cărora trebuia să le facă față.

În mai multe părți ale țării — după cum semnala senatorul V. Dimitropol — tribunalele, la cererea administrațiilor financiare, scoteau în vînzare cu licitație publică casele și bordeiele țăranilor săraci pe datoriile izvorîte din contribuții directe și indirecte. Recordul în materie îl deținea județul Argeș, unde tribunalul pentru sume derizorii datorate statului scotea în vînzare casele țăranilor săraci ⁶. La rîndul lor, judecătorii de pace, la cererea băncilor populare și a diverși altor creditori, scoteau și ele în vînzare avutul gospodăriilor țăranilor săraci, mulți dintre ei foști soldați în războiul din 1877—1878 și care se găseau concentrați la granițele țării, în tranșee. Comentînd o astfel de situație, senatorul Dimitropol arăta că pe de o parte Ministerul de război cheamă acești oameni să-și facă datoria către patrie, iar pe de altă parte, Ministerul de finanțe, în lipsa lor de acasă, le scotea în vînzare casa în care se adăposteau femeile și copiii ⁷. Pentru a se pune capăt unor atari abuzuri —, pămînturile țăranilor vînzîndu-se fie de către stat, fie de particulari, pe prețuri derizorii, — senatorul respectiv cerea ca Senatul să încuviințeze „studierea de urgență în secțiuni a unui proiect de lege, care să împiedice noi abuzuri și noi nemulțumiri în țară” ⁸.

În afara acestora, asupra țăranilor se exercitau tot felul de abuzuri, mai ales în legătură cu rechizițiile, luîndu-li-se tot ceea ce posedau: alimente și alte produse necesare, vitele și hrana acestora ⁹. Senatorul Leon Sachelarie, referindu-se la nesfîrșitele abuzuri în legătură cu rechizițiile, arăta că țăranilor nu li se mai lăsa nimic, luîndu-li-se și nutrețul de vite, astfel că în primăvară, cînd vor trebui să facă arăturile, ei n-au să mai aibă nici vite, nici nutreț pentru ele ¹⁰. El releva, totodată, că cei imputerniciți cu rechizițiile le-au luat țăranilor pînă și laptele necesar hrănirii copiilor.

În ce privește ajutorul promis prin „Familia luptătorilor” și această măsură era, în mare parte, eludată, familiile celor mobilizați neprimînd ajutorul cuvenit. În județul Botoșani, de pildă, după cum arăta un senator, nici la jumătate din numărul familiilor celor concentrați nu li se distribuise mai mult de o singură dată ajutor pentru 10 luni de concentrare ¹¹,

⁶ Senatorul cita în acest sens unele cazuri. El arăta că prin procesul verbal nr. 94/1915 Tribunalul Argeș scosese în vînzare la licitație publică averea imobilă a locitorului Stan G. Panu din comuna Rocu, compusă din: un petec de pămînt rural, în mărime de 8 ari, și o casă învelită cu coceni, construită din gard cu o cameră și o tindă. La rîndul său Tribunalul de Tulcea scosese în vînzare, pentru suma de 174 lei, avutul lui Gh. Alexe din comuna Principele Carol, compusă din: un bordel, construit din lemn de salcie, acoperit cu pămînt. Tribunalul Vilcea a scos, de asemenea, în vînzare o bucată de pămînt rural proprietate a 4 copii minori, iar Tribunalul de Prahova a pus în vînzare pentru suma de 182 lei datorată statului, 18 prăjini pămînt rural. La fel procedau Tribunalele de Tecuci, Rm. Sărat, Neamț etc. (D. S. 1915—1916, nr. 38, șed. din 17 martie 1916, p. 406).

⁷ D. S., 1915—1916, nr. 38, șed. din 17 martie 1916, p. 406.

⁸ Ibidem, nr. 18, șed. din 21 ianuarie 1916, p. 143.

⁹ D.A.D., 1916—1917, nr. 5, șed. din 13 decembrie 1916, p. 19.

¹⁰ D. S., 1916—1917, nr. 6, șed. din 14 decembrie 1916, p. 62.

¹¹ D. S., 1915—1916, nr. 44, șed. din 29 martie 1916, p. 539.

deși prin lege se hotărîse ca lunar să se plătească 15 lei celor de la sate și 20 lei celor de la orașe.

Situația economică generală a țării era tot mai grea, din cauza izbucnirii războiului mondial și a pregătirilor care se făceau. Datorită faptului că strimtorile Bosfor și Dardanele prin care ieșeau și intrau produsele agro-industriale, materii prime și alte produse ale țării fuseseră închise, exportul, ca și importul sufereau enorm. Fabricile nu puteau să lucreze, lipsindu-le materia primă. Faptul că granița dinspre Austro-Ungaria se închidea și se deschidea, după cum dictau interesele imperiului vecin, facilita trecerea peste graniță a diferite produse agro-alimentare prin contrabandă.

Față de situația creată, guvernul a fost nevoit să ia unele măsuri de înfrinare a speculei, imitînd, pînă la un punct anumit statele aflate în război în ce privește reglementarea prețurilor produselor, mai ales agro-alimentare. Guvernul a introdus prețuri maxime pentru cereale, lapte, brînză, unt, carne, pește, alcool, făină, grăsimi animale, lînă, zahăr, orez, sulfat de cupru, lignit etc., dar și acestea prezentau, totuși, o urcare simțitoare față de prețurile normale de dinaintea izbucnirii războiului, așa cum rezultă din tabelul comparativ de mai jos, în care s-au trecut prețurile mijlocii ale cîtorva produse alimentare între anii 1915—1916¹².

FELUL PRODUSELOR

Anii	piinea	carnea	laptele	brînza	untul topit
<i>Prețuri normale</i>					
1910	0,31	0,76	0,33	1,38	—
1911	0,29	0,82	0,34	1,53	—
1912	0,31	0,91	0,35	1,70	3,76
1913	0,32	0,93	0,35	1,80	3,81
1914	0,32	0,90	0,35	0,83	3,93
<i>Prețuri maxime</i>					
1916	0,35	1,50	0,50	2,00	6,00

În timp ce grîul și alte produse agrare se exportau cu permise speciale, porumbul a fost lăsat liber.

În octombrie 1915 a fost înființată *Comisia centrală pentru vînzarea cerealelor și derivatelor*, care supraveghea comerțul de cereale. Prin această comisie își desfășeau produsele, în primul rînd, marii negustori și unii dintre țărani, care erau nevoiți să-și vîndă produsele pe prețuri derizorii diferiților cămătari și speculanți. Însăși oficiosul Partidului național-liberal, „Viitorul” recunoștea că „grație comisiei centrale de export, agriculto-

¹² Tabelul a fost întocmit de noi după publicația „România în timpul războiului 1916—1918”, aprilie 1919, Fascicola I, p. 29.

rii noștri (moșierii și arendașii — n.n.), au putut obține cele mai bune prețuri, în timp ce sătenii au fost în parte și de astă dată victimele acelor intermediari care mișună prin satele noastre”¹³.

Pentru a da cât de cât satisfacție maselor țărănești privind valorificarea produselor lor cerealiere, Parlamentul, la propunerea guvernului, a modificat unele articole din legea Băncilor Populare și a Casei lor Centrale în sensul că se putea organiza, prin Băncile Populare, obștii sau societăți cooperative, vânzarea în comun a produselor țăranilor, precum și aprovizionarea cu cele necesare¹⁴.

Creșterea prețului porumbului pe piața externă a determinat marii angroșiști de cereale să exporte cantități însemnate de porumb peste graniță, mai ales în Austro-Ungaria, în timp ce în regiunile muntoase și în Moldova, unde recolta fusese mai slabă se resimțea o acută lipsă de porumb¹⁵.

În urma numeroaselor sesizări, Consiliul de miniștri a încuviințat, prin jurnalul 920 din 2 iunie 1915, sub rezerva ratificării Corpurilor legiuitoare, deschiderea unui credit de 1 500 000 lei pe seama Ministerului de finanțe spre a înlesni cumpărarea porumbului trebuincios pentru hrana populației din regiunile afectate. În referatul adresat Consiliului de miniștri se arată că „Vremurile anormale prin care trecem au scumpit enorm prețurile și au pus la grea încercare mai cu seamă populațiunea satelor în care aproape întotdeauna se aducea din alte părți porumbul trebuincios pentru hrană. Această populație era amenințată de foamete de astă dată neavind mijloace de a se îndestula, așa că au trebuit luate măsuri pentru înlăturarea acestui rău care tinde să ajungă la proporții mari”¹⁶. În acest scop, s-au distribuit prin Casa Centrală a Băncilor Populare 2 200 vagoane, iar 800 se aflau în curs de distribuire pe prețul de 1 400 lei vagonul¹⁷.

În general, deși în 1915 s-a obținut o recoltă bună (31 1/2 milioane hl grâu, 19,1 mil. hl. orz, 10,2 mil. hl. ovăz, 1 milion hl. secară și 39 mil. hl. porumb), producătorii, în majoritatea lor țărani, nu au putut să o valorifice. „Morarii scria — un ziar agricol — au pus mîna pe produsele țărănești pe prețuri derizorii exportînd făina pe prețuri mari”¹⁸.

O problemă care afecta în mod serios situația maselor țărănești era aceea a vitelor.

¹³ „Viitorul”, nr. 93, din 6 aprilie 1916; vezi și *Relații agrare*, p. 188.

¹⁴ D. S., 1915—1916, nr. 38, șed. din 17 martie 1916, p. 412—413.

¹⁵ Într-o serie de sate din județul Suceava (Horodniceni, Rotopânești, Mălini, Rădășeni — după cum arată un deputat — nici 10% din săteni nu aveau porumb (D.A.D., 1914—1915, nr. 42, șed. din 5 februarie 1915, p. 233).

¹⁶ D. S., 1915—1916, nr. 44, șed. din 29 martie 1916, p. 54.

¹⁷ D. Brezulescu, *Viața noastră rurală și situația excepțională*, în „Democrația”, III, nr. 18, din 15 decembrie 1915, p. 823.

¹⁸ „Porumbul sătenilor — semnala un senator — se cumpăra de către speculatori cu 1 200—1 300 lei vagonul, aceștia se înscriau pe urmă ca comercianți la comisia de export cu întreaga cotă și vindeau acest porumb al țăranilor cu prețurile de export, beneficiind ei de diferența de preț în dauna producătorilor”. El relatează că astfel s-au cumpărat 35 000 de vagoane de porumb de la țărani, pe cînd țărani din recolta porumbului nu mai aveau decît 12 000. Guvernul a luat măsuri ca recolta țăranilor să nu se mai poată vinde decît prin Casa Centrală a Băncilor populare. „România agricolă”, an VIII, nr. 328 din 10 ianuarie 1916, p. 2.

Pentru a se sustrage legii rechizițiilor, marii proprietari (moșieri și arendași) și-au vîndut vitele chiar prin contrabandă, astfel că muncile agricole în timpul războiului s-au efectuat în mare parte cu vitele țărănilor. Contrabanda cu vite, care la începutul războiului se făcea pe scară mică, s-a întetit pe măsură ce prețul vitelor creștea pe piața Austro-Ungariei. Numărul vitelor trecute în monarhia vecină prin contrabandă se aprecia la circa 120 000 ¹⁹. Pentru a pune capăt contrabandei, guvernul a suspendat tirgurile de vite din orașelele și satele care cădeau într-o zonă de 40 de km de frontieră, a oprit pe toți negustorii de a mai merge prin sate. După cum releva V. G. Morțun, ministrul de interne, aceștia cumpărau vite de la țărani și plecînd de prin fiecare sat de pe lîngă frontieră cu 2—3 vite se foloseau de întunericul nopții strecurîndu-le dincolo în Austro-Ungaria ²⁰. Un grup de senatori a propus la 28 martie 1916 instituirea unei comisii de anchetă asupra problemei contrabandelor în care se presupunea a fi fost implicate multe personalități politice.

În astfel de condiții muncile agricole și rechizițiile cădeau în întregime pe seama maselor largi ale țărănimii, a familiilor lor, care le efectuau cu utilajele și, mai cu seamă, cu vitele lor, deși acestea erau în continuă scădere. Potrivit datelor statistice de care dispunem, 1 196 024 proprietari de vite posedau în 1916, în vechea Romînie, 4 755 619 vite mari, față de 4 220 265 în 1900. Este de semnalat că dacă în 1900 reveneau 4,34 vite mari pe cap de proprietar, în 1916 reveneau numai 3,98 vite mari. Pe de altă parte, dacă în 1900 reveneau 703 vite mari la 1000 de locuitori, în 1915 reveneau numai 634 vite mari ²¹. În privința boilor este de menționat că, deși, în total, numărul lor era în creștere față de 1900, totuși, în 1916, raportat pe cap de locuitor numărul lor era în scădere. Astfel, dacă în 1900 la 1000 de locuitori reveneau 431 capete, în 1916 reveneau numai 371. Această scădere se constată și din situația privind animalele trăgătoare la munca cîmpului, numărul de ha ce reveneau pe animal fiind în creștere față de 1900 ²².

¹⁹ D. S., 1915—1916, nr. 46, șed. din 31 martie 1916, p. 629.

²⁰ Ibidem.

²¹ M. Zaharescu, *Citeva observațiuni cu privire la numărul vitelor în 1916*, în „România agricolă”, an VIII, nr. 351 din 19 iunie 1916, p. 185 dă următoarea situație:

Felul animalelor	Total 1916	Fără Cadrilater	Total în 1900	Diferență
Tauri	11 696	11 268	24 113	—12 845
boi și juncani	1 026 474	975 868	1 124 360	—148 492
vaci	820 550	788 695	751 227	+ 37 432
mînzați, mînzate				
gonitori	624 474	593 193	359 844	+ 238 349
viței și vițele	389 474	372 645	285 507	+ 87 138
bivoli și bivol.	50 871	28 479	32 993	— 4 514
malaci, malașe	14 282	7 301	10 482	— 3 184
Total	2 973 877	2 782 413	2 588 526	+ 193 887

²² „România agricolă”, an VIII, nr. 351 din 19 ianuarie 1916, p. 186.

Anii	Întinderea locurilor de arătură în ha	Numărul trăgătorilor		Total	din 100 trăgăt. sint		Cît lucrea- ză un tră- gător
		cai	boi		cai	boi	
1900	5 188 803	710 929	1 148 312	1 854 241	38	62	2,29 ha
1916	5 560 000	934 000	987 000	1 921 500	48 $\frac{1}{2}$	51 $\frac{1}{2}$	2,86 ha

Reducerea numărului vitelor și, în general, a brațelor de muncă, a determinat pe marii proprietari și arendași să solicite în repetate rânduri guvernului desconcentrarea temporară a muncitorilor agricoli, pentru a fi puși să lucreze moșiile lor. În memoriul Uniunii Centrale a Sindicatelor agricole — uniune din care făceau parte marii proprietari și arendași — din 20 mai 1916, referitor la problemele agricole — arătându-se că în general lipseau mijloacele pentru strângerea la timp a recoltelor, că nu se putea conta pe un anume contingent de muncitori străini, ca înainte de izbucnirea războiului mondial, numărul redus de brațe de muncă, se cerea ca : a) muncitorii autohtoni să fie desconcentrați și puși vremelnic la dispoziția plugăriei noastre ; b) autoritățile militare să acorde concedii vremelnice oamenilor de la sate și aceasta cât mai curînd, pentru ca secera să poată fi efectuată la timp ²³.

Așadar, asupra maselor țărănești apăsau nu numai greutatea provenite din insuficiența de pămînt de muncă și de pășune, a lipsurilor de tot felul, la care s-au adăugat concentrările, dar și acelea că asupra lor cădeau și necesitățile de asigurare a muncilor agricole pe pămînturile marilor proprietari și arendași. De asemenea, mai trebuie menționat faptul că, în vederea pregătirii țării pentru participarea la marea conflagrație, ce cuprinsese aproape toate țările Europei, guvernul a luat o serie de măsuri care făceau și mai grea situația țărănimii. Potrivit relatărilor senatorului C. P. Niculescu, țărani erau obligați să-și facă samare la cai, coviltire la căruțe, să procure potcoave pentru cai etc. Dacă lemnul se găsea mai ușor, fiindu-le pus la dispoziție din pădurile statului, apoi fierul pentru potcoave era greu de procurat, astfel că țărani erau nevoiți să cheltuiască și puținul ce posedau pentru împlinirea acestei trebuințe ²⁴.

Lipsurile de tot felul, în primul rînd alimentele, scumpirea traiului, concentrările prelungite, specula fără margini, corupția autorităților administrative au creat profunde nemulțumiri în rîndul maselor largi ale țărănimii ²⁵.

*

Intrarea României în război în scopul realizării idealului unității naționale avea să impună jertfe și sacrificii și mai mari maselor largi ale țărănimii, aceasta constituind majoritatea populației țării. Țărănimea,

²³ Ibidem, nr. 352 din 26 iunie 1916, p. 199.

²⁴ D. S., 1915—1916, nr. 44, șed. din 29 martie 1916, p. 539.

²⁵ În legătură cu acestea a se vedea E. Nastovici, *Date privind situația materială și starea de spirit a țărănimii în ajunul intrării României în primul război mondial*, în „Analele Universității, București. Istorie” 19, nr. 2/1970, p. 71—76.

nu numai că avea să dea imense jertfe de sînge, nu numai că avea să piardă și mari cantități de bunuri materiale, dar ea avea să asigure întregul spate al frontului, muncind fără preget și în condiții neobișnuit de grele pentru a asigura cu cele necesare frontul.

Măsurile excepționale adoptate în astfel de împrejurări s-au repercutat în primul rînd asupra țărănimii. Principiul obligativității muncii agricole, pentru a nu rămîne terenuri necultivate, s-a tradus în practică prin obligarea celor rămași la sate de a lucra pămînturile marilor proprietari. *Regulamentul pentru executarea muncilor agricole în timpul războiului* adoptat la 21 septembrie 1916, instituia comitete județene și comunale de acțiune agricolă, care aveau dreptul de a rechiziționa brațele și mijloacele de muncă pentru a asigura cultivarea tuturor terenurilor agricole. Potrivit instrucțiunilor, brațele și mijloacele de muncă rechiziționate urmau să cultive, în ordine, de preferință pămînturile: a) mobilizaților grade inferioare cu mai puțin de 5 ha; b) celor ale căror vite au fost rechiziționate; c) celorlalți proprietari sau arendași mari sau mici²⁶.

Pe de altă parte, avînd în vedere faptul că în urma mobilizării generale „gospodăria țaranului chemat sub drapel, cu deosebire în ce privește actele de administrație care nu suferă întirziere, cum sînt încheierea contractelor de învoielii agricole, efectuarea muncilor, vînzarea recoltelor, plata arenzii sau a ratelor datorate pentru pămînt”, erau stînjinite din lipsa unui mandatar care să-l reprezinte legalmente, guvernul a adoptat legea referitoare la „administrarea patrimoniului sătenilor mobilizați”. Potrivit acesteia, pe întreaga perioadă a mobilizării, soțiile sătenilor mobilizați se instituiau ca mandatate legale ale soților lor pentru actele de administrație. În baza acestei legi, — inspirată în mare parte de proprietarii de pămînt, care în lipsa capului de familie mobilizat, se temeau să nu rămînă cu pămîntul nelucrat, și cu datoriile neachitate, — soția putea administra averea și semna acte pentru administrarea ei fără autorizarea soțului²⁷. Mai mult decît atît, ea putea contracta, atît pentru ea cît și pentru soțul ei, împrumuturi pe gaj sau pe credit personal la Băncile Populare. În cazul cînd cel mobilizat nu avea soție, mandatarul său cu privire la actele de administrație și de împrumut urma să fie numit de judecătorul de ocol dintre cele mai apropiate rude ale mobilizatului.

În legătură cu efectuarea muncilor agricole, Decretul nr. 2897, din 30 decembrie 1916, prevedea că „agricultorii puteau fi rechiziționați de postul de jandarmi pentru muncă”, după ce au executat două treimi din munca pe loturile lor.

Reducerea brațelor de muncă, scăderea numărului vitelor, lipsa uneltelor, a mașinilor, în general, dificultățile provenite din cauza nevoilor supreme pentru apărarea țării, faptul că se crease o situație cu totul anormală, datorită refugiaților, au contribuit ca în Moldova să nu se poată însămînța cu grîu, în toamna anului 1916, decît 158 000 ha, ceea ce reprezenta un deficit de aproape 50 % din suprafața de 299 305 ha, cît se însămînțase în 1915²⁸. Potrivit estimărilor, față de producția normală a Moldovei,

²⁶ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. VIII, ed. a II-a, p. 1046.

²⁷ D. S., 1916—1917, nr. 5, șed. din 13 decembrie 1916, p. 56—57.

²⁸ Minist. Agr. și Dom., *Muncile agricole în 1917*, Iași, 1918, p. 6—7.

evaluată la 45 000 de vagoane de grâu, se considera că aceasta putea fi în 1917 doar de aproximativ 22 000 vagoane, din care, scăzându-se sămînța, rămînea sub 20 000 vagoane²⁹. În astfel de condiții s-a luat măsura ca statul să supravegheze direct prin organele sale cultivarea terenurilor agricole.

Prin referatul din 12 ianuarie 1917 al Ministerului Agriculturii și Domeniilor s-a hotărît ca toate culturile și muncile agricole să aibă *caracter obligatoriu*. Culturile urmau să se facă pe baza unui amplu program, care să acopere, pe lîngă trebuințele de hrană a celor peste 3 700 000 locuitori ciți erau în Moldova și hrînirea a 500 000 cai, a 6 400 000 vite bovine, a 900 000 oi etc.³⁰. În vederea organizării muncilor agricole de primăvară se propunea ca, în fiecare județ, executarea muncilor agricole să fie încredințată unui delegat al Ministerului Agriculturii și Domeniilor și comandatului militar al județului, care, de comun acord, aveau îndatorirea să execute în mod riguros programul de muncă. Aceștia aveau sarcina : a) de a întocmi de îndată planul culturilor pe fiecare proprietate ; b) de a stabili produsele existente în județ, treerate sau netreierate, în raport cu necesitățile locale, pentru consum și însămînțare ; c) de a stabili cererile individuale și felul culturilor în ultimii doi ani și în special în toamna anului 1916 pentru fiecare proprietate în parte, mare sau mică ; d) de a stabili nevoile de cultură și munci pe fiecare proprietate, precum și sămînța, vitele, uneltele de care ar avea nevoie pentru executare³¹.

Potrivit referatului respectiv, muncile agricole urmau să se facă : a) cu brațele disponibile ce se vor găsi la sate ; b) cu tinerii din contingentul 1919—1920, care nu vor fi încorporați ; c) cu evacuații și refugiații ; d) cu prizonieri.

Prețul muncilor agricole urma a fi tarifat și aplicabil la toate categoriile de muncitori.

În legătură cu vitele de muncă se prevedea că se vor lua : a) dintre cele care se vor găsi disponibile la sate ; b) din vitele evacuate și care se vor constata proprii de muncă de către delegații Ministerului Agriculturii și Domeniilor pentru fiecare județ, după ce vor fi repartizate la diferiții proprietari și țărani din județ ; c) din excedentele animalelor de la coloanile de etape ale armatei³².

După cum relata un înalt funcționar de stat³³, în Moldova se crease o stare anormală de lucruri astfel că țărani, care și-au păstrat mijloacele de muncă, boi, cai, plug etc., să facă toate corvezile, inclusiv muncile pe moșiile marii proprietăți, pe cînd proprietarii mari și arendașii, care și-au înstrăinat aceste mijloace de producție, nu numai că nu au fost supuși la nici o corvoadă, dar ca încurajarea, prin intervenția statului, au ajuns să aibă ca organe executive pentru exploatarea moșiilor de care se folosea, întregul aparat administrativ de la țară.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 7.

³¹ *Ibidem*, p. 8.

³² *Ibidem*, p. 10—11.

³³ Marin I. Berechet, *Însemnări asupra stărei economice de la sate în anul agricol 1917 și măsuri de organizare pentru viitor, f.a. și fără loc. p. 4.*

La 30 ianuarie 1917 Ministerul Agriculturii și Domeniilor hotărâ înființarea *consilierilor agricoli*, al căror rol era de a conduce cât mai de aproape culturile agricole și de a da tot concursul cultivatorilor, astfel ca nimic să nu lipsească pentru a se obține o întindere cât mai mare a sâmbănăturilor. Consilierul agricol era investit cu depline puteri și toate autoritățile civile și militare trebuiau să-i dea concursul. El era ajutat, în executarea dispozițiilor privitoare la muncile agricole, de prefectul județului, cu toate organele sale administrative din județ, de comandantul garnizoanei militare, de inspectoratul agricol, de administratorii financiari și perceptori, de comandanții companiilor de jandarmi ³⁴. În sarcina consilierilor agricoli intra, în primul rând, stabilirea necesităților de brațe de muncă, de vite, cât și de semințe; în al doilea rând, ei aveau obligația de a stabili planul de cultură general al județelor, dând precădere cultivării griului și orzului și de asemenea, cunoașterea cantităților de cereale existente în fiecare județ, spre a asigura o justă repartizare a alimentelor ³⁵.

Având concursul comandanților militari, care, potrivit dispozițiilor legii, erau datori să intervină pentru a executa toate ordinele, consilierii agricoli puteau să rechiziționeze brațele necesare de muncă, vitele și carele țăranilor, să organizeze și să supravegheze transporturile, să mențină ordinea. Concursul comandanților militari și al prefectilor de județe oferea consilierilor agricoli posibilitatea să asigure cultivarea terenurilor agricole și, în general executarea planului agricol stabilit de guvern.

Disponind de împuternicirea cu care autoritățile superioare, inclusiv guvernul, îi investise, consilierii agricoli ³⁶ aveau foarte curind să uite principala lor îndatorire, aceea de a asigura cultivarea terenurilor în primul rând a țăranilor și a obștilor sătești și numai după aceea a pământurilor marilor proprietari și arendași. Încă prin ordinul circular nr. 1107 din 23 martie 1917 consilierilor agricoli li se atrăsese atenția să aibă un permanent contact cu țăranii, încît aceștia să resimtă „cât mai adine”, că guvernul cunoștea nevoile lor și că lua în acest sens toate măsurile pentru a le ușura situația. „D-voastră se spunea în ordinul respectiv — să fiți povățuitorul, îndrumătorul și executorul muncilor lor, împreună cu Băncile Populare, cu comitetele locale înștituite prin legea măsurilor excepționale, cu primarii și notarii, or delegații lor, cu fruntașii lor, trebuie să faceți totul pentru ca pământurile lor să fie cultivate cu vitele lor, ca avutul lor, ca proprietatea lor să fie să fie apărată de orice abuzuri, ca pământul lor să le asigure hrana și folosul legitim la care le dă dreptul munca lor.

³⁴ Min. Agr. și Dom., *Muncile agricole în 1917*, Iași, 1918, p. 23; vezi și I. I. Georgian, *Producțiunea agricolă a cerealelor în Moldova pe anul 1917*, în „Analele statistice și economice”, an I, nr. 5, mai 1918, p. 15.

³⁵ Vezi, *Organizarea noastră oficială și războiul*, în „Analele statistice și economice”, an I, nr. 2, februarie 1918, p. 11.

³⁶ Un inginer agronom al vremii spunea despre consilierul agricol că era „împrovizat fără, nici o răspundere morală față de atribuțiile ce-l privea, fiind lipsiți de capacitatea necesară pentru a putea reprezenta în mod demn funcția ce i s-a încredințat (Marin Berechet, *Însemnări asupra stărei economice de la sate în anul agricol 1917 și măsuri de organizare pentru viitor*, t. a. și f. loc).

La egalitate de cultură pământurile lor trebuie să fie întâi lucrute și însămintate în ordinea deosebitelor lor categorii ce cunoașteți din legea măsurilor excepționale și circulările noastre anterioare”³⁷.

Consilierii agricoli, împreună cu ajutoarele lor, aveau însă să eludeze dispozițiile legii, comițând numeroase abuzuri pe seama familiilor țăranilor mobilizați, ridicând, adeseori, vitele și brațele de muncă ale acestora de la munca de pe ogoarele proprii, trimițându-le să cultive pământurile marilor proprietari și arendași, astfel că terenurile agricole aparținând familiilor țăranilor mobilizați și cele ale obștiilor sătești aveau să rămână necultivate.

Conducerea Ministerului Agriculturii și Domeniilor primea zilnic plângeri că vitele și brațele locuitorilor, în loc să fie lăsate mai întâi la dispoziția lor și a obștiilor sătești pentru terminarea arăturilor și semănăturilor, erau luate din ordinele consilierilor agricoli și date proprietarilor și arendașilor³⁸. Avînd în vedere numeroasele plângeri, conducerea Ministerului Agriculturii și Domeniilor atrăgea din nou atenția inspectorilor agricoli pentru a depune „o deosebită grijă” spre a fi cultivate cu prioritate pământurile obștiilor țăranilor și mai ales ale țăranilor mobilizați. „Brațele și vitele care aparțin țăranilor și obștiilor — se arăta în telegrama circulară nr. 1988 din 17 aprilie 1917 — trebuiesc apărute de d-voastră de orice altă întrebuintare pînă la terminarea completă a semănăturilor lor, în același fel cum sînt apărute ale proprietarilor și arendașilor”³⁹. În același sens, un funcționar superior din Ministerul Agriculturii și Domeniilor arăta că a văzut cum femeile mobilizaților erau scoase cu plugurile de pe ogoarele lor și duse cu forța de jandarmi, din așa-zisele ordine superioare, să muncească pe moșiile marelui proprietar sau arendaș, care, după toate privilegiile acordate de stat, s-a mai bucurat și de acela de a fi scos de pe front și lăsat în concediul agricol⁴⁰ ca în haina militară de ofițer să poată teroriza și mai mult pe săteni amenințându-i că de nu se vor supune vor fi trimiși înaintea Curților Marțiale spre a fi condamnați⁴¹.

În general, din comunicările miniștrilor de Interne, de agricultură și război, ca și din rapoartele controlorilor Băncilor Populare către Casa Centrală a cooperativelor și Băncilor sătești, rezultă că, mai ales în județele din nordul Moldovei, consilierii agricoli, comandanți militari și prefectii urmăreau cu tenacitate să asigure, în primul rînd, cultivarea terenurilor marilor proprietari, moșierilor și arendașilor. De altfel, după relatările unui deputat guvernamental, măsurile adoptate de prefectii județelor din nordul Moldovei pentru efectuarea muncilor agricole prevedeau că :

a) pământurile individuale țărănești, cum și cele ale obștiilor sătești să fie lucrute numai după ce se vor fi terminat de arat și semănat moșiile marilor proprietari.

b) pentru acest scop femeile și copiii celor mobilizați erau obligați să muncească terenurile marilor proprietari din comună ;

³⁷ Min. Agr. și Dom., *Muncile agricole în 1917...*, p. 51.

³⁸ Ibidem, p. 51.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Prin circulara din 17 februarie 1917 Ministerul Agriculturii și Domeniilor înștiința consilierii agricoli că a hotărît să acorde concedii pe timpul muncilor agricole fie proprietarilor de moșii, fie arendașilor (Min. Agr. și Dom., *Muncile agricole în 1917*, p. 154).

⁴¹ Marin I. Berechet, *lucr. cit.*, p. 5.

c) tinerii din clasa anilor 1919 și 1920 urmau a fi mobilizați pentru munci agricole și repartizați la marii proprietari din regiuni depărtate de satul lor, fără a se ține seama că acești tineri aveau frați care luptau pe front, iar alții surori și mame acasă ale căror pământuri rămâneau strepe și nelucrate;

d) pentru transporturile necesare armatei urmau a fi întrebuințate numai vitele sătenilor, nu și ale marilor proprietari;

e) chiar după ce muncile pe marile moșii se vor sfârși cu brațele și cu vitele sătenilor, proprietarii să nu fie obligați la rindul lor a-și da vitele și plugurile pentru aratul pământurilor țăranilor;

f) pentru îndeplinirea tuturor acestor prevederi se cerea să se uzeze de forța represivă a jandarmeriei⁴². Deputatul N. Lupu arăta că în județul Tecuci, consilierul agricol, un mare proprietar de-al locului, luase hotărârea ca sătenii care nu dispuneau de cel puțin 5 ha de teren cultivabil (și care constituiau imensa majoritate) să nu cultive decît porumb și plante furajere, semințele de orz, ovăz, ce eventual ar fi posedat, trebuind să le aducă la primăria comunei respective pentru a fi predate proprietarilor și arendașului spre a le semăna pe moșiile lor⁴³. În același fel procedau, consilierii agricoli și prefecții județelor Botoșani, Dorohoi, Putna, Fălciu etc.⁴⁴

În ciuda încercărilor ministrului Agriculturii și Domeniilor, Gh. Mirzescu, și ale primului ministru, I. I. C. Brătianu, de a demonstra, primul că n-a existat o înțelegere între consilierii agricoli, comandanții militari și prefecți, privind prioritatea lucrării pământurilor marilor proprietari și arendași, în detrimentul proprietăților țărănești, iar al doilea că guvernul a stabilit un program de munci agricole pentru a se asigura maximum de însămînțare⁴⁵ —, că, nu se urmărea ca pământurile moșierilor să fie în prima urgență cultivate, pământurile aparținînd gospodăriilor țărănești au rămas în mare parte necultivate⁴⁶, ceea ce s-a repercutat negativ asupra nevoilor populației de la sate.

În timpul verii lui 1917, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, de comun acord cu Marele Cartier General, cu Ministerul de Război și Ministerul de Interne, a hotărît să fie scoasă toată populația civilă de la sate la munca prașilei, secerei, coasei, căratului și treeratului. Pentru ca țăranii să nu se sustragă de la muncă, sub pretextul că trebuie să-și păzească avutul, consilierii agricoli erau autorizați să constituie la sate patrulare de soldați înarmați, iar acolo unde nu erau trupe în sate să se facă strajă cu săteni bătrîni și debili⁴⁷.

În ședința din 6 august 1917, Consiliul de miniștri, luînd în discuție referatul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, hotărâra că toți muncitorii agricoli, femeii sau copiii în vîrstă de a munci, localnici sau refugiați

⁴² D.A.D., 1916—1917, nr. 13, șed. din 6 mai 1917, p. 72; vezi și Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Opreșcu, *România în primul război mondial*, Edit. Militară, 1979, p. 240—241.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ D.A.D., 1916—1917, nr. 13, șed. din 6 mai 1917, p. 74—75.

⁴⁶ Potrivit comunicărilor consilierilor agricoli, în toamna anului 1917, în cele 13 județe ale Moldovei, marii proprietari au cultivat cu grâu, secară, rapiță, orz 187 176 ha, în timp ce țăranii au cultivat numai 83 962 ha (vezi Marin Berechet, *lucr. cit.*, tabelul 1).

⁴⁷ Min. Agr. și Dom., *Muncile agricole în 1917...*, p. 73.

Potrivit ordonanței nr. 2 din februarie 1917, toate ogoarele trebuiau cultivate de proprietari sau arendașii însăși, și dacă excepțional ogoarele nu se puteau lucra de proprietari sau arendași atunci ele trebuiau lucrute de locuitorii comunei. Primarii erau responsabili pentru lucrarea bine îngrijită și completă a cîmpului, iar cei ce nu își îndeplineau obligațiile urmau a fi pedepsiți cu amendă sau închisoare sau li se lua libertatea de a cultiva propriul lor pămînt⁵².

Ocupanții n-au înființat organe noi de conducere și execuție, ci pe lângă primarii comunelor însărcinați cu supravegherea muncilor agricole au atașat așa-zisi experți sau agronomi agricoli.

Țărănimea a fost obligată să cultive, în rimul rînd, moșiile mari și numai după aceea ogoarele proprii. Pentru efectuarea la timp a muncilor agricole, ocupanții ridicau în masă populația din unele județe, transportînd-o, sub pază militară, într-altele unde era lipsă de brațe de muncă. Astfel, din județele de munte erau aduși în cele de șes bătrîni, femei, copiii, întreaga populație, avînd între 14—80 de ani fiind puși la muncă forțată sub supravegherea militarilor jandarmi⁵³. Prin ordonanța nr. 156 din 16 iunie 1917, cit și prin „Foaia de ordonanțe” nr. 165 prețul muncilor agricole era astfel fixat: „munca de orice fel cu ziua, cu carul cu două vite la 4,50 lei, cea cu patru vite la 6,50. În același timp, simbria pentru orice fel de muncă era fixată la 2,50 lei pe zi pentru bărbați, 2 lei pe zi pentru femei și 1,50 lei pentru copiii de pînă la 15 ani⁵⁴. Muncile cu palmele și cu carul erau impuse de regulă comunelor, care trebuiau să procure muncitorii, animalele de muncă și căruțele. Muncitorii agricoli n-aveau voie să părăsească moșia pe care lucrau fără autorizație specială. La muncile agricole erau, de asemenea, folosiți prizonierii pe care ocupanții i-au adus uneori chiar din lagărele din Germania și Austro-Ungaria. Din totalul de 45 000 prizonieri români și ruși (existenți la 31 martie 1917) au fost întrebuințați la muncile agricole forțate un număr de 23 200⁵⁵. Ocupanții au nterzis repaosul duminical obligînd pe țărani să iasă la muncile cîmpului în fiecare zi. Ca toate acestea, suprafața cultivată în 1917, deși mai mare decît în 1916, a fost totuși mai mică față de 1915/1916 cu 461 799 ha. La grîu, de pildă, ocupanții n-au reușit să cultive decît 1 046 041 ha, față de 1 219 333 ha în 1915/1916, iar la porumb numai 1 089 816 ha față de 1 239 164 ha. Numai la oleaginoase, leguminoase și zarzavaturi au reușit să cultive suprafețe mai mari.

Recolta asigurată prin munca forțată a țăranilor era rechiziționată de ocupanți; ei fixau țăranilor o rație zilnică de numai 225 gr. de făină de grîu și 125 gr. de mălai pe cap de familie sau, dacă primeau numai mălai, 500 gr, restul recoltei era în întregime rechiziționat⁵⁶.

⁵² M. Georgescu, *Viața la București și în țara invadată. Ordonanțele oficiale ale comandamentului german în România*, Iași, 1918, p. 9.

⁵³ Grigore Pherekyde, *Colecțiunea ordonanțelor pentru populația României din cuprinsul administrației militare*, București, 1918, p. 39.

⁵⁴ M. Georgescu, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁵ Vezi C. Kirîțescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916—1919*, Ed. II, vol. III, p. 178.

⁵⁶ *Relații agrare...*, p. 196.

Subalimentația populației și lipsurile de tot felul au generat epidemii, holeră, tifos și pelagră⁵⁷. Mai ales pelagra s-a răspândit neobișnuit de mult în timpul războiului în teritoriul ocupat, apărind mai întâi în lagărele de prizonieri.

Ocupanții au rechiziționat, de asemenea, o mare parte a vitelor de muncă. Omul politic Al. Măciuceanu, referindu-se la rechizițiile de vite de la începutul ocupației armatelor străine, releva faptul că populația, îngrozită că i s-a luat vitele, caută să le ascundă prin păduri și locuri de pășune, dar jandarmii armatelor de ocupație, însoțiți de jandarmii români și pe alocuri de primarii comunelor, se transformaseră în vânători de vite, urmărindu-le și unde le găseau le rechiziționau fără să mai întrebe cine erau proprietarii lor. „Am văzut trecînd zilnic — arăta el — cirezi de sute de vite cornute pe drum la gara Drăgășani și de acolo transportate la Turnu-Roșu”⁵⁸. Ca atare, numărul vitelor s-a redus la a zecea parte din ceea ce era înainte. Față de 1916, de pildă, numărul vitelor mari de muncă a scăzut în 1917 cu 26%. Așa se și explică de ce, în ciuda tuturor măsurilor luate, sămănăturile au fost simțitor reduse, în comparație cu anii precedenți. Față de această situație, ocupanții au interzis tăierea vitelor de muncă, a vacilor cu lapte, a vitelor fătătoare, a porcilor și chiar a păsărilor, tendința lor manifestă fiind să facă din teritoriul României, vremelnicele ocupat, o importantă bază de aprovizionare pentru necesitatea țărilor lor. Ei nu s-au dat în lături de a folosi toate procedeele care să le înlesnească secătuirea resurselor țării.

Pentru a da un „cadru legal” jafului de orice fel practicat, ocupanții „plăteau” chipurile în bani produsele rechiziționate de la țărani, inclusiv munca prestată de muncitori. Plata se efectua în bancnote emise de Banca Generală Română din București, hirtie monedă neavînd nici un fel de acoperire reală.

Din statistica întocmită de comandamentul căilor ferate de ocupație rezultă că, în intervalul celor doi ani (decembrie 1916—noiembrie 1918), s-au scos din România 2 161 905 tone produse alimentare și furaje⁵⁹. De asemenea, ocupanții au ridicat 550 345 cai, 641 017 bovine, 3 720 590 oi, 124 131 capre și 560 812 porci, în aceste cifre nefiind incluse produsele de carne conservată de trupezle de ocupație. Însăși statistica germană indică faptul că numai între 1 aprilie 1917 — 30 septembrie 1918, adică în timp de 18 luni, s-au consumat pentru trupezle de ocupație 206 922 vite mari, 1 027 971 oi și 52 198 porci. La acestea trebuie adăugate produsele înșușite în mod individual de soldații trupelor de ocupație, fiecare soldat putînd trimite săptămînal acasă familiei lui lădițe de 5, 10 sau 25 kg., conținînd tot felul de alimente: făină, ouă, fasole, carne conservată etc.

★

⁵⁷ N. A. Dumitrescu, *Hrana țăranului român* . . . , p. 7. În cîmpia Dunării erau comune a căror populație era secerată de tifos exantematic. În comunele Odaia și Coconii, de pe lângă comuna Mănăstirea, jud. Ilfov, epidemia (tifosul exantematic) în intermitența ei secerase mult de jumătate din locuitori (Anibal Stoenescu, *Din vremea ocupației*, București, 1927, p. 68).

⁵⁸ D. S., 1916—1918, nr. 15, șed. din 27 iunie 1918, p. 168.

⁵⁹ Direcția Generală a Statisticii, Serviciul de clasare a documentelor lăsate de inamici, fascicula II; Ilie Georgian, *Exploatarea economică a țării. Organizația și activitatea statului major economic*, p. 34.

Situația maselor țărănești s-a înrăutățit și în Transilvania, datorită mobilizării în masă a forței de muncă, rechiziționării animalelor de tracțiune, lipsei uneltelor agricole. Povara războiului au suportat-o micile gospodării țărănești.

Războiul a contribuit la reducerea producției de cereale și la scăderea numărului de animale. Astfel, pînă la sfîrșitul războiului producția de grîu din Transilvania a scăzut cu circa 18%, cea de porumb cu 23%, producția sfeclei de zahăr cu 27%, iar cea de cartofi cu 18%. În timpul războiului, în multe regiuni ale provinciei, țărani nu dispuneau de alimente pentru întreținerea familiilor lor.

Pe baza legilor cu privire la „măsurile excepționale în caz de război” și la prestațiile de război, votate încă din 1912, în întreaga Transilvanie s-a introdus, începînd din 1914, un regim special militarizat, producția fiind subordonată în întregime purtării războiului. Sub pavăza reginului special, autoritățile locale au început din 1915 rechizițiile de cereale, animale, furaje, lînă etc. Instrucțiunile privind rechizițiile din 1916 puneau, de fapt, întregul produs al muncii țăranilor la dispoziția și bunul plac al aparatului administrativ⁶⁰.

Reducerea suprafețelor însămînțate și rechizițiile de tot felul au contribuit la aruncarea majorității populației românești încă din a doua jumătate a anului 1916 și în prima jumătate a anului 1917, în pragul foametei⁶¹. Autoritățile locale reprezentate de notari, primari, pretori, jandarmi etc. au săvîrșit numeroase abuzuri nu numai cu prilejul rechizițiilor, ci și cu ocazia impunerii și stringerii impozitelor, a noilor încorporări și mobilizări, a triniterii bătrînilor și copiilor la muncile forțate de război și, în deosebi, cu prilejul acordării și distribuirii ajutoarelor bănești și de război familiilor celor aflați pe front sau cu ocazia împărțirii ajutoarelor alimentare celor infometati⁶².

Situația țăranimii din Transilvania în decursul primului război mondial s-a agravat nu numai ca urmare a exploatării economice și sociale, ci odată cu intrarea României în război, și a asupririi naționale. Cele 33 de ordonanțe emantate de guvernul Tisza în iulie 1914, completate cu altele în anii războiului, au accentuat politica de maghiarizare prin acte care loveau în mijloacele de acțiune și așa de modeste ce le avuseseră românii pînă atunci! Senatorul Panait Cantilli arăta cu prilejul unei interpelări că „asupra românilor rămași acasă autoritățile din Transilvania au săvîrșit ororile cele mai complete din pragul veacului al XX-lea”⁶³.

În general, în Transilvania a fost mobilizat tot elementul românesc, mai bine de 600 000 de oameni, în scopul vădit ca să nu mai rămînă oameni în stare de a purta armele. Cei ce au rămas (bătrîni, femeile și copii) au fost alungați de la vetrele lor. S-a mers pînă acolo încît au fost mobilizate și femeile, fiind puse să sape tranșee sub focul inamicului. Și pentru ca această operă să fie completă, guvernul maghiar a întreprins și prădarea băncilor românești. Partenea Cosma, directorul băncii „Albina”, ale cărei

⁶⁰ *Relații agrare...*, p. 243.

⁶¹ Liviu Botezan și Constantin Enea, *Situația țăranimii din fostul județ Turda și lupta pentru eliberarea socială și națională între anii 1914—1918*, în „Apulum”, 1969, an VII, nr. 2, p. 211—215.

⁶² *Ibidem*, p. 213. În județul Turda numărul celor lipsiți de mijloace de întreținere era evaluat la 92 000 de oameni (Liviu Botezan și Constantin Ganea, *lucr. cit.*, p. 215).

⁶³ D. S., 1915—1916, nr. 21, șed. din 26 ianuarie 1916, p. 182.

fonduri se ridicau la aproximativ 30 milioane lei, a fost înlocuit printr-un director maghiar, pentru ca întregul avut al băncii să fie întrebuințat în cheltuielile războiului ⁶⁴.

În Bucovina, de asemenea, asupra maselor largi ale țărănimii, — datorită războiului și efectelor nefaste ale stăpînirii habsburgice, — apă-sau numeroase poveri, ele suportînd aici o dublă opresiune. Autoritățile habsburgice au intensificat persecuțiile împotriva populației românești, mulți locuitori fiind arestați, deportați în lagăre de concentrare și chiar executați ⁶⁵.

★

În general, greutățile determinate de participarea la război și de rapida înfrîngere suferită în toamna anului 1916 au agravat considerabil situația maselor țărănești, care au dus greul războiului și au dat multiple jertfe pentru apărarea țării.

În timpul retragerii trupelor în Moldova, inclusiv a trupelor rusești, în ciuda insistențelor primului-ministru pe lângă generalul Maslov pentru ca generalul Saharof să nu permită „distrugerea avutului țărănimii. . .” ⁶⁶ numeroase gospodării ale acesteia au avut de suferit, fiind deteriorate, fapt ce a contribuit la o puternică stare de efervescență în lumea satelor.

În o atare situație, dar și ca urmare a propagandei pe care ocupanții germani o făceau printre țărani rămași la vetrele lor, Ion I. C. Brătianu, într-o scrisoare adresată la 3 decembrie 1916 regelui, sugera ideea de a se face o propagandă mai activă a ofițerimii pentru a atrage atenția solda-đaților că „toți luptătorii credincioși vor avea pămînt la sfîrșitul războiului, iar cei ce prin lașitate și dezertațiuni vor fi dobîndit pămînt de la duș-man nu-l vor putea păstra și vor fi tratați ca trădători” ⁶⁷. Mai mult decît atît, primul ministru insista ca, încă în mesajul de deschidere a Corpurilor legiuitoare, să se facă „aluzie la recompensarea celor care se luptă” ⁶⁸.

Sugestiile și propunerile lui Ion I. C. Brătianu privind promisiunea recompensării cu pămînt a celor ce luptau pe front aveau în vedere nu numai situația grea a locuitorilor și bineînțeles, nici numai propaganda ocupanților printre ei, ci și faptul că în momentul retragerii trupelor române în Moldova masele țărănești au întreprins acțiuni devastatoare asupra hambarelor cu cereale ale moșierilor, au distrus inventarul agricol al multor proprietari și mai ales au distrus arhivele cu „învoielile” înrobi-toare ⁶⁹. Astfel de acțiuni au avut loc în județe ca : Argeș, Dîmbovița, Dolj, Ialomița, Ilfov, Vlașca etc.

Războiul și consecințele lui, inclusiv radicalizarea maselor țărănești, au readus în prim plan acuitatea problemei agrare, obligînd cercurile guvernante să repună în dezbaterea Corpurilor legiuitoare reforma agrară, promisă încă din toamna anului 1913.

⁶⁴ Ibidem, p. 183.

⁶⁵ *Relații agrare . . .*, p. 285—286.

⁶⁶ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, dosar 4/1916, f. 5.

⁶⁷ Ibidem, g. 6.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Pentru amănunte a se vedea: *Relații agrare și mișcări țărănești*, p. 198—200. În legătură cu acțiunile devastatoare ale țărănilor, Al. Marghiloman menționa în notele sale politice că țărani fuseseră îndemnați la acestea și de unii ofițeri care, în momentul retragerii în Moldova spusese războiului să-l ia totul pentru ca nemții să nu mai găsească nimic (Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. II, p. 36).

LA SITUATION DE LA PAYSANNERIE DE ROUMANIE PENDANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

La guerre mondiale que les grandes puissances impérialistes ont déclenché à l'été de 1914 a fait empirer les conditions de travail et de vie des masses paysannes de Roumanie.

Dès la période de neutralité déjà, la paysannerie, qui constituait la quasi totalité de la population du pays, eut à subir le fardeau des concentrations et des réquisitions de toute sorte (vivres et autres produits, bétail, etc.), les exactions et l'arbitraire de l'appareil administratif.

L'entrée de la Roumanie en guerre, aux fins de réaliser l'unité nationale, a imposé à toutes les catégories sociales du pays des sacrifices immenses. La paysannerie devait assurer l'arrière du front par un travail assidu et particulièrement difficile, obligée à cultiver tout le terrain agricole, y compris les grandes propriétés et les formes à bail.

La situation des masses paysannes a empiré encore plus pendant l'occupation temporaire d'environ deux tiers du pays par les Puissances Centrales : la population de ces zones fut soumise à un régime de travail accablant et de déprédation sans précédent.

La guerre avec ses conséquences, le pillage des ressources du pays par les occupants ont en général mené à une puissante éfervescence dans les villages, ce qui obligea les cercles gouvernementaux à hâter les réformes agraire et électorale promises dès avant le déclenchement de la conflagration mondiale.

NOI CONSIDERAȚII PRIVIND AUTORUL IZVODU LUI TUDOSIE DUBĂU

DE

DUMITRU VELCIU

1. *Cuprinsul izvodului și manuscrisele păstrate.* În titlul *Letopisețului țării Moldovei de la Ștefan sin Vasilie-vodă* (1661—1709), compilație alcătuită în anul 1712, după mai multe izvoade interne, denumită de istoricii literari și „Pseudo-Nicolae Costin”, după menționarea „isvodului lui Vasile Demian” se arată că lucrarea s-a „școsă” și „de pre isvodul lui Tudosie Dubău logofătul...”¹.

Într-adevăr, la domnia lui Constantin Cantemir, după ce se vorbește de mazierea sultanului turc Mehmet și apoi despre moartea lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, întâmplată la 8 noiembrie 1688, alcătuitorul cronicii notează : „*Scrie la isvodul lui Teodosie Dubău, ce au fostu vel-logofătū la Cantemir vodă, cum pînă la al patrule anū a domniei lui Cantemir vodă, domnindū bine, ținindū prietenie cu Șerban vodă, care pentru megieșia ce avea cu Moldova, cu multă nevoință a silitū Șerban vodă de i-au scosū domnia. Iară lipindu-se Cupăreștii pe lingă Cantemir vodă și stîndū la sfaturile lui, din al patrule anū multe amestecături între domni și între țări făcut-au Cupăreștii, și la multă cheltueală adus-au țara. De care lucru pisma și zavistia niciunū lucru bunū nu aduce, fără numai perzare de sufletū, și unora răsipă de case ; cum s-ar fi văzutū pre urmă, că acei prieteni ai lui Cantemir vodă, Cupăreștii, adusesse pre Cantemir vodă pînă la afita, că de nu i s-ar fi prilejitū moartea în domnie, prin temnițele turcilor ar fi putrezitū*”².

Așa numitul izvod al lui Tudosie Dubău este cunoscut și se află în prezent, în două exemplare manuscrise, ambele copii ale originalului, în Biblioteca Academiei R.S.R., sub cotele 169 și 2506.

Ms. rom. 169, lacunar (îi lipsesc filele 1, 13, o filă între cele numerotate 382 și 383, și ultimele file), a fost scris de un copist încă neidentificat, în Moldova, în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, și cuprinde următoarele scrieri : o predoslovie în versuri (căreia îi lipsește începutul), o predoslovie în proză, cronică lui Grigore Ureche (1359—1595), letopisețul lui Miron Costin (1595—1661), o cronică foarte redusă, în continuarea lui Miron Costin, privind intervalul cuprins între domnia lui Eustratie Dabija (1661—1665) și domnia lui Constantin Cantemir (1685—1693), inclusiv. Nu i se cunoaște întinderea exactă deoarece lipsesc ultimele file ale manuscrisului.

¹ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, București, 1872, vol. II, p. 1.

² *Ibidem*, p. 37.

Ms. rom. 2506, ulterior lui 169 (dar nu copie directă a acestuia), este scris în Țara Românească, pe la 1720—30, se pare de către Radu Lupescu, logofețel de divan, cunoscut copist, în Muntenia, al lui Nicolae Mavrocordat³. Cuprindea aceleași scrieri ca și ms. rom. 169, în două volume, din care al doilea, care începea, probabil, cu letopisețul lui Miron Costin, s-a pierdut. Primul volum (ms. rom. BARSR 2506) conservă însă prima filă, ceea ce îngăduie să se întregască predoslovia în versuri, acefală în ms. rom. 169. Se termină înainte de încheierea cronicii lui Grigore Ureche (lipsesc și aici ultimele file) cu sfârșitul domniei lui Petru Șchiopul (anul 1591)⁴. Pe fila numerotată 3 (prima filă a manuscrisului propriu-zis), cineva a notat, tîrziu, cu litere latine, o precizare eronată: „Acest letopiseț este scris de Teodosie Dubău logofătul”, indicație reprodusă, după aceea, și de bibliotecarii Academiei Române din 1903, pe prima filă, după legarea volumului.

Partea cuprinzînd cele două predoslovii și finalul, de la domnia lui Eustratie Dabița înainte, adică ceea ce constituie efectiv *izvodul* pus pe seama lui Tudosie Dubău (operele lui Grigore Ureche și Miron Costin sînt simple copii), a fost publicat, atît cît s-a păstrat, după ms. rom. 169, de către N. Iorga, în 1901⁵, sub numele lui Vasile Demian, în baza unor mai vechi afirmații ale lui V. A. Urechia. Textul este republicat, în 1914, de Const. Giurescu, întregit, cu începutul predosloviei în versuri, după ms. rom. 2506 și, în parte, cu conținutul filei lipsă, către sfîrșit, la domnia lui Constantin Cantemir, după manuscrisul folosit de Mihail Kogălniceanu la tipărirea cronicii alcătuite în 1712 (ms. nr. II—22, fost nr. 6, de la Biblioteca Univ. Iași)⁶.

Predoslovia rimată, cu care se deschide letopisețul — *Predoslovie către toți cetitorii cei rumâni* — se compune din 46 de versuri, simple, de factură oarecum populară, nu tocmai atît de rele cum le socotește Const. Giurescu⁷, cu o intensă coloratură religioasă și modulații care conduc la unii din psalmii traduși de mitropolitul Dosoftei. Este o invocație către Dumnezeu pentru protejarea țării, a Moldovei, ca din partea lui Dubău :

Că al tău sînt, Doamne, cu totul
Theodosie Dubău logofătul,
Din pămîntul din Moldova,
Precum arată slova,

³ Const. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian*, București, 1914, p. 6 și nota 2.

⁴ Pentru descrierea acestor două manuscrise vezi: I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscrisurilor românești*, tom. I, București, 1907, p. 380—391 (ms. rom. 169); C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 6 (ambele); I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, Edit. Acad. R. P. R. București, 1963, p. 52, 60 și 100 (ms. rom. 169) și p. 54 (ms. rom. 2506); M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panătescu, 1958, p. 339 (ms. rom. 169); M. Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Urechia, vol. I, București, 1886, p. 11—14 (ms. rom. 169, sub denumirea de *Codex G., Teodosie Dubău*); Gabriel Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești* (BAR, 1—1600), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 52 (ms. rom. 169); Liviu Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, Edit. Minerva, București, seria „Universitas”, 1973, p. 71, precum și *passim*, după indicele „Bibliotecii și manuscrise citate”, p. 455 și 456.

⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, București, 1901, p. 12—21.

⁶ C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 7—16.

⁷ „... idei incoerente, fără legătură nici cu patronul, nici cu scriitorul, nici cu cronica!” (*ibidem*, p. 17).

Țara cea mult desfătăță,
 Cumu-i de toți lăudată,
 Cheia țărilor se zice
 Făr' de cuvînt de neprice.
 Țara ceia cui ușorul
 Unde-i libovul cu dorul
 Ce striinii toți priinește
 De-i hrănește și-i cinstește.

 Ce ne adă, Doamne, aminte,
 Că pre tine avem părinte,
 Să nu ne lași la pierzare
 Ci să ne dai vindecare,
 Să trimiți țărilor pace
 Că toate bune s-or face
 Ca să-ți lăudăm mărirea
 Și numele și întărirea.
 În veci fără săvîrșire
 Mult pohvălit preste fire.
 Și cine nu ne iubește
 De sirg, Doamne, le plătește.
 Coneț.⁸

În *Predoslovია* în proză, care urmează versurilor, apreciată în același mod de către Const. Giurescu⁹, autorul acesteia începe cu câteva considerații, după pildele lui Solomon, despre pornirea oamenilor spre muncă și spre faceri de bine, întărită de o trimitere la Aristotel, privind dorința oamenilor de a învăța. Textul, așa cum s-a publicat, de Iorga și Giurescu, este într-adevăr obscur, dar aceasta se datorește punctuației greșite adoptate de editori. Într-un articol publicat în 1916¹⁰, Demostene Russo a arătat, prin identificarea locului original în *Metafizica* lui Aristotel („Toți oamenii din fire doresc să învețe”), că restabilirea unei punctuații corecte (se introduce punct și virgulă după cuvîntul știe și se înlătură virgula adăugată nejustificat de editori după vorba *cuvînt*)¹¹ face întregul alineat pe deplin inteligibil. Cu această ocazie, Dem. Russo mai clarifică încă o obscuritate din *predoslovია* în proză; în fraza „să nu ne hulească

⁸ Const. Giurescu, *ibidem*, p. 7—8.

⁹ „Partea de la început a *predosloviei* în proză e aproape neinteligibilă” (*ibidem*, p. 17).

¹⁰ Dem. Russo, *Emendațiuni la unii autori greci și români*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, II, București, 1916, vezi p. 97—100.

¹¹ Iată începutul *predosloviei*, continuat cu pasajul în cauză, destul de limpede, după emendarea ortografică propusă de Dem. Russo: „Întru multe poftē și gîndiri se află cela ce fără lucru șade, mărturisește marele înțeleptul Solomon împărat, iar cela ce-ș plinește gîndul, ales cu facere bună, de lăudat este, pentru că firea omenească dentru firea sa este pornită a se muta și a se premeni în multe feluri. Pentru-aceia dară destoinică orășeni și cărtulari mari, oamenii cari lăcuia în zilele vechi la cetatea cea vestită a Athinei, nu le era alt lucru zăbava lor, fără numai peste toată vremea a înțelege și a învăța cîte ceva lucru de iznoavă, precum mărturisește și marele filosof Aristotel, de zice că toți oamenii dentru firea lor sînt îndemnați ca să știe; acesta cuvînt dară nu trebuie a-l scăpa, ca să nu cădem sub vina greșelii aceștia, ce scrisem mai sus” (C. Giurescu, *Izv. lui T. Dubău, Miron logof. și V. Demian*, p. 8—9).

neștine, să zică cum facem dentr-o muscă *pilă*, adecă de un lucru mic mare”, propune înlocuirea cuvintului *pilă*, evident, fără nici un sens aici, cu *filu*, elefant (din turcescul „fil”, cu același sens), cuvînt vechi, de rară circulație, ieșit azi din uz¹². În acest fel, contextul capătă un înțeles deplin, așa cum va fi fost, fără îndoială, în original, trimitînd la un proverb asemănător celui care circulă și astăzi sub forma să nu facem din țînțar armăsar. Este însă foarte probabil că în textul original al izvodului figura direct cealaltă formă *пиль* = *pil*, pe care copistul ms. rom. 169 l-a și transcris ca atare. În schimb Constantin Giurescu, editorul textului, care nu cunoștea limba turcă și nu întilnise, încă, în vechile texte românești acest cuvînt, după ce a transcris ierul final prin *ă* în loc de *û*, s-a grăbit să vadă și aici încă o obscuritate a autorului izvodului.

Prin lămuririle la care conduce intervenția lui Dem. Russo, nu numai că această parte a predosloviei se limpezește dar prin conținutul ei înlătură cu totul părerea nefavorabilă pe care o avansase C. Giurescu și ne scoate la iveală un om care gîndea destul de clar și care, pe deasupra, avea și certe noțiuni de cultură.

Mai mult decît atît ; comparînd un alt pasaj din această predoslovie¹³ cu o parte din predosloviea lui Miron Costin la *De neamul moldovenilor* („Lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minții omenești, scrisoarea, dintru care, dacă va nevoi omul, cele trecute cu multe vremi le va putea ști. . .”)¹⁴, Dem. Russo ajunge la concluzia că autorul predosloviei s-a inspirat, într-o măsură, din menționata lucrare a marelui cronicar moldovean, pe care, evident, a cunoscut-o¹⁵.

În continuare, în aceeași predoslovie în proză, autorul izvodului lămurește și raporturile lui cu marele logofăt Tudosie Dubău : „Într-acesta chip și noi cu vrerea lui Dumnezeu și cu îndemnarea dumisale cinstit și al nostru de mult bine făcătoriu dumnealui Theodosie Dubău, ce-au fost logofăt mare, și aducînd aminte de toate cite mai sus scrisem, ne-am apucat ca să scriem letopisețul Țării moldovenești, întru carele sînt scrise viețile domnilor țării Moldovei, și izvodul am luat de pre un letopiseț a lui Simion Dascălul, carele și Simion l-au izvodit de pre un izvod a lui Ureche vornicul. . .”¹⁶. Se dau, mai departe, în rezumat, considerațiile din predoslovie la cronica lui Ureche, în legătură cu informațiile ce se pot obține din scriitorii străini despre începuturile istoriei Moldovei, după care autorul predosloviei precizează, încă o dată, că nu scrie din proprie inițiativă : „nu cu voia mea, ce cu poronca și învățătura stăpînului meu. . .” (loc alb în ms.). Predosloviea se încheie cu obișnuita cerere de iertare către cititori pentru

¹² Vezi și la Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, București, E. P. L., 1965, 2 vol., *passim*, cf. „Indice de nume proprii, instituții, locuri și lucrări”, vol. II, p. 392–394. Sub numele de *fil* (= elefant), Dimitrie Cantemir înțelege pe fratele său Antioh, fost și el domn al Moldovei. Cuvîntul se întilnește în textele vechi și sub forma *pil*, ca în *Alezandria* copiată în 1620 la Sîmpetru — Brașov (cf. Ion Gheție, *Istoria limbii române literare*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1978, p. 95).

¹³ „. . . să zică cum facem dentr-o muscă filu, adecă de un lucru mic mare, lăsăm condeul, pricina dentii, și lăudăm a doa, adecă mintea, că pre condeiu mintea-l poartă, însă nu meștersuguește condeiu nemic dentru sine, ce povața-l îndreptiază, fără de care intru nemic nu plătește condeiu” (C. Giurescu, *ibidem*, p. 9).

¹⁴ M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 241–242.

¹⁵ Dem. Russo, *loc. cit.*, p. 99–100.

¹⁶ G. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron Logofătul și V. Demian*, p. 9.

eventualele greșeli ce le vor găsi în izvodul pe care li-l oferă. De reținut finalul unde, sceptic și nemulțumit că nici acum, în vremea lui, scriitorii din țară nu se ocupă de istoria Moldovei, fie autorul predosloviei, fie copistul ulterior al manuscrisului, aduce un citat din Sfânta Scriptură : „Eu încă am socotit să răspunză pietrile de vreme ce tac oamenii. Amin”¹⁷, pe care îl găsim și în cronică alcătuită în 1712, în cuprinsul relatării celei de-a treia domnii a lui Gheorghe Duca¹⁸.

După copierea celor două mari letopisețe, ale lui Ureche și Miron Costin, care se încheie cu formula obișnuită : „Sfârșit și lui Dumnezeu laudă”, urmează partea originală a așa-numitului izvod al lui Tudosie Dubău care începe cu domnia lui Eustratie Dabija și se termină cu domnia lui Constantin Cantemir. Înainte de domnia lui Dabija apare o paranteză aparținând evident copistului ulterior : „De aicea înainte iar începum a scrie depă izvodul a răpăosați a lui Theodosie Dubău logofătul și a lui Ureche vornicul, Dumnezău să-i iarte” (ms. 169, fila 378 v).

Prezentarea domnilor Moldovei pe intervalul celor 32 de ani (1661 — 1693), cât cuprinde izvodul, este deosebit de sumară, în majoritatea cazurilor o domnie fiind expeditată în numai 4—5 rînduri ; despre cei care au avut cîte două domnii (Ștefan Petriceicu, Dumitrașcu Cantacuzino) se vorbește o singură dată ; cele trei domnii ale lui Gheorghe Duca, care se bucură, totuși, de un spațiu mai mare, sînt grupate în două ; se dau, la un loc, primele două domnii, cea de a treia fiind trecută separat ; din cauza acestei încercări de grupare forțată a domniilor, se produc și greșeli de cronologie : Iliș Alexandru este arătat că a primit scaunul după moartea lui Dabija, ceea ce nu corespunde adevărului, la mijloc fiind prima domnie a lui Gheorghe Duca ; ceva mai mult se vorbește și despre domnia lui Constantin Cantemir dar, din păcate, tocmai aici manuscrisul rom. 169, singurul care redă această parte din izvodul lui Tudosie Dubău, are o filă lipsă (sfârșitul domniei a treia a lui Duca, probabil ceva despre a doua domnie a lui Ștefan Petriceicu și începutul domniei lui Constantin Cantemir), iar ultima filă are rupt colțul din dreapta jos, întrerupînd, astfel, cîteva capete de rînd, pe ambele fețe¹⁹. Singurele evenimente istorice menționate, cu oarecari amănunte, în izvod, sînt luarea Cameniței de către turci (la capitolul în care se grupează primele două domnii ale lui Gheorghe Duca), asediul Vienei, în 1683, prinderea lui Duca la Domnești și acțiunea lui Cunițchi în Bugeac (la cea de-a treia domnie a lui Duca) și cele două intervenții în Moldova ale lui Ioan Sobieski, din 1686 și 1691 (la domnia lui Constantin Cantemir). Atîtea evenimente importante ale etapei, ca, de pildă, campaniile de la Ujvar și Leva, lupta de la Hotin, cele două campanii pentru Cehrin, omorirea fraților Miron și Velicico Costin etc., sînt trecute cu totul cu vederea.

Domnii sînt în general buni (Dabija, Iliș, Petriceicu, Antonie Ruset), Constantin Cantemir este chiar lăudat ; atrage atenția faptul că nu este de loc criticat Gheorghe Duca, ale cărui domnii, cum se știe, nu sînt deloc iertate de către ceilalți cronicari ; în schimb, potrivit tradiției verificate prin toate cronicile moldovene și chiar prin cele muntene, este criticat

¹⁷ *Ibidem*, p. 11.

¹⁸ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872, vol. II, p. [24.

¹⁹ Vezi: Const. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 15—16.

cu mare severitate Dumitrașcu Cantacuzino, care „făcut-au multe asuprele țării”, fiind „lacom la avuție, cumplit la toate și tuturor făcînd innalgios” (= nedreptate); „după fapta lui luoa-t-au plată de la împărăție, că s-au săvirșit la închisoare”²⁰ încheie, cu satisfacție vizibilă, autorul izvodului.

2. *Data scrierii.* Față de cuprinsul său care include și moartea lui Constantin Cantemir, întîmplată la 17 martie 1693²¹, alcătuirea scrierii trebuie pusă după această dată. O mențiune din cuprinsul capitolului privind domnia a treia a lui Gheorghe Duca, deci către partea de sfîrșit a izvodului, ne dă o indicație mai sigură: „Iar turcilor, luîndu-le nemții Buda și alte cetăți, au mai avut parte cu nemții, căce pînă astăzi nu le ese grija den oase, nice i-au mai lăsat nemții să nu-i mai dodeiască pînă într-acești ai, leat 7202 [= sept. 1693— august 1694] ce în toți ai s-au bătut cu dînșii”²². Aceste rînduri, scrise în 1693—1694, încă înainte de redactarea capitolului privind domnia lui Constantin Cantemir, conduc la ideea că izvodul s-a scris, cel mai devreme, în timpul primei domnii moldovene a lui Constantin Duca (aprilie 1693 — decembrie 1695), pe care este posibil s-o fi cuprins în filele pierdute de la finele manuscrisului. Așa se explică, după părerea noastră, că, împotriva tradiției tuturor celorlalte cronici moldovene și muntene, domniile și persoana lui Gheorghe Duca, tatăl lui Constantin, nu sînt de loc criticate, deși Tudosie Dubău, indicat drept inițiatorul izvodului, a avut mult de suferit, cum știm, de pe urma lui Duca bătrînul, ba, mai mult, *acestor domnii li se acordă, comparativ, în izvod, un spațiu considerabil mai mare decît domniilor celorlalți.* Pe de altă parte, modul binevoitor și favorabil în care se prezintă prima domnie a lui Constantin Duca în cronică alcătuită în 1712²³, contrar poziției hotărît critice adoptate de alți cronicari, ca, de pildă, Neculce²⁴, ar întări opinia că și acest capitol al cronicii compilate din 1712 și-ar putea avea, ca sursă de bază, izvodul așa-numit al lui Tudosie Dubău, în partea pierdută, necunoscută astăzi. O asemenea opinie se susține, în plus, și prin notele de strictă contemporaneitate cu evenimentele, ale povestitorului, evidențiate, mai ales, prin repetatele redări în *oratió recta* ale cuvintelor lui Constantin Duca în judecățile sale la divan.

De altfel, în această primă domnie a lui Constantin Duca, Tudosie Dubău a revenit în înalta dregătorie de mare logofăt, cu care figurează, în documente, între august 1694 și, cel puțin, august 1695²⁵.

Datarea indicată de Const. Giurescu, în 1914, că izvodul, inclusiv predosloviile, s-ar fi scris anume între ianuarie și septembrie 1694, pe cînd Tudosie Dubău era „fost logofăt”, pentru că așa este prezentat acesta în predoslovie în proză²⁶, nu poate fi restrînsă la acest interval pentru că, de fapt, Tudosie Dubău apare ca „fost mare logofăt” într-un interval mai

²⁰ *Ibidem*, p. 13.

²¹ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872, vol. II, p. 39.

²² C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 14—15.

²³ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872, vol. II, p. 40—41.

²⁴ Ion Neculece, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediția îngr. de acad. I. Jordan, ed. a II-a, E. S. P. L. A., București, 1959, p. 117—132.

²⁵ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, sec. XIV—XVII, Edit. enciclopedică, București, 1971, p. 397.

²⁶ C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 29.

Jarg, din aprilie 1693 pînă în septembrie 1694. Pe de altă parte, întreaga lucrare, așa cum o cunoaștem astăzi din ms. rom. BARSR 169, a trecut printr-o recopiere ulterioară după moartea lui Dubău (mort ante 1700 iulie 15); copistul acestui manuscris, care mai are și alte intervenții, la care ne vom opri mai jos, a putut actualiza datele, precizînd „ce-au fost logofăt mare”, în predoslovie în proză și indicînd direct „răpăosatul” în intervenția proprie pe care am citat-o, dar a lăsat neatinsă forma „Theodosie Dubău logofătul”, fără „fost”, din predoslovie în versuri unde orice intervenție ar fi stricat metrul sau rima.

În urma celor de mai sus, concluzia noastră este că izvodul lui Tudosie Dubău a fost încheiat de scris după anii 1694—1695, dar înainte de moartea marelui logofăt, ceea ce concordă și cu o mai veche părere a lui Constantin Giurescu²⁷. Către aceeași dată — ante 1699, pacea de la Karlowitz, care a adus retrocedarea Căminitei de către turcii Poloniei — conduce și pasajul de la domnia a doua a lui Gheorghe Duca, unde autorul izvodului deplînge încă marile greutăți pe care le crează Moldovei obligațiile pentru aprovizionarea acestei cetăți și dese drumuri prin țară ale turcilor pentru schimbarea sau înprospătarea garnizoanei staționate acolo.

3. *O ipoteză asupra autorului.* Cu privire la numele autorului izvodului, Const. Giurescu nu a putut da nici o indicație și astăzi încă, după 67 de ani de cercetare, lucrurile se prezintă la fel, neapărînd, de nicăieri, vreo știre nouă, vreun document care să aducă lumină în această privință.

Un fapt pe deplin cîștigat, în urma analizei efectuate de Giurescu, este acela că în nici un caz autorul izvodului nu poate fi Tudosie Dubău (prin *izvod* înțelegem, cum am mai spus, cele două predoslovii și partea finală, de la domnia lui Eustratie Dabija mai departe). Nu numai atît. Giurescu a demonstrat că fostul mare logofăt, boier cu oarecare cultură, om public cu zeci de ani de dregătorii înalte, cunoscător al tuturor evenimentelor care s-au succedat în istoria Moldovei cel puțin de prin 1669—1670 (sub a doua domnie a lui Gheorghe Duca), cînd a primit, pentru prima dată, dregătorii de mai mare însemnătate (pircălab, apoi logofăt al doilea), chiar dacă a inițiat izvodul sub care i se pune numele, nu ar fi acordat girul său simplei înșiruii de domni, aprecierilor banale și istorisirii atît de lacunare pe care le prezintă așa-numitul său izvod.

„Scriitorul — crede C. Giurescu — era unul din protejații logofătului, care e pentru el « al nostru de mult binefăcătoriu dumnealui Theodosie Dubău, ce-au fost logofăt mare ». Cel ce mărturisește că scrie « nu cu voia mea, ce cu poronca și învățătura stăpînului meu » ar părea mai degrabă unul din oamenii de casă, decît unul din subalternii săi”²⁸.

„Însărcinarea pe care fostul logofăt o dăduse protejatului său — scrie, mai departe, Const. Giurescu — se mărginea doar la copierea let opiseșului țării, alcătuit din cronicile lui Simion Dascălul [înțelege Grigore Ureche; n.n., D.V.] și Miron Costin. Copistul avea însă ambițiuni de autor. Înainte de a-și începe lucrarea a precedat-o cu o predoslovie pretențioasă,

²⁷ C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, București, 1908, p. 33, nota 1: „Izvodul lui Dubău a fost făcut între 1695—1700 și s-a păstrat în două copii manuscrise...”.

²⁸ C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 17.

în care arată rostul ei, iar după terminare a completat-o cu acea expunere sumară a întâmplărilor contemporane, așa de puțin potrivită cu activitatea și ideile patronului său”²⁹.

De asemenea, un alt fapt cîștigat este acela că autorul izvodului nu este nici Vasile Demian, așa cum a demonstrat, cu numeroase argumente logice, încă din 1907, același Constantin Giurescu³⁰. La cele arătate, atunci, de Const. Giurescu, putem aduce, azi, pe baza biografiei lui Vasile Demian, un argument documentar hotărîtor : mort înainte de încheierea domniei lui Constantin Cantemir, Demian nu putea să scrie, în 1694, și, cu atît mai puțin, după această dată, despre ultimii ani de domnie și moartea amintitului domnitor.

Analiza părților originale ale izvodului ne îngăduie, totuși, unele considerații în legătură cu persoana și cu pregătirea autorului. A fost contemporan cu evenimentele din ultima parte a scurtelor însemnări din „izvod” (mai ales domnia lui Constantin Cantemir) care se oglindesc în mai mare măsură în opera lui ; are cultură religioasă (citează din pildele lui Solomon) și chiar general filozofică (vezi trimiterea la un pasaj din *Metafizica* lui Aristotel) ; a cunoscut cronicile moldovene anterioare, pe care, de altfel, le și copiază, și se constată la el o certă influență din Miron Costin, nu numai sub aspectul particular punctat de Demostene Russo, dar chiar în privința modului de a scrie. Reșinun, de pildă, din predoslovie, o frază ca aceasta, în care topica, cu verbul plasat la sfîrșitul propozițiilor, mai ales în partea finală, trimite ori la Miron Costin, al cărui letopisetz abia îl copiasse, ori direct la influența latină a lecturilor autorului izvodului : „Zăbăvim gîndul nostru pren taină surdă ; surdă este pre o parte pentru nesimțirea ei cea den fire *dată*, iară grăitoare este pentru deistvia [= acțiunea] care isprăvește și se face cinie [= unealtă] cuvîntului stătătoriu, fiind lucrul a firei nestătătoare pentru că alte fapte bune pre lume, alte lucruri mari fără ființă *sînt*, iară acestuia, măcar că mijlocul *mic este*, iară mari lucruri *arată*, cu totul a zice că tocma și pînă la lucruri dumnezești, necum pemintești, *tinde, nu se contenește*, și cîte cu trupul a le vedea nu *poate*, cu aceasta le află toate fără de mijloc *oprîte*”³¹. În legătură cu limba și vocabularul izvodului, remarcăm unele cuvinte vechi mai puțin uzuale (deistvie, cinie, innalgios, pil etc). Autorul este un patriot care simte pentru Moldova, cum se vede din plîngerea sinceră pentru urmările pe care le-a adus luarea Cameniței de către turci, din starea nemulțumitoare sub Dumitrașcu Cantacuzino, din relatarea jafurilor pe care le făceau moldovenii pribegiți cu Ștefan Petriceicu și a pustiirilor pe care le aduceau intervențiile polone ale lui Sobieski, ca și din expunerea neajunsurilor iscate de „amestecăturile” Cupăreștilor³² ; se bucură, totodată, pentru victoriile armatelor creștine împotriva turcilor, ca în relatarea marelui victorii de la Viena, din 1683 : „... măcar că de turci și de tătari era mulțime, că

²⁹ *Ibidem*, p. 29.

³⁰ C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene, (Nicolae Costin, Tudose Dubău, Vasile Dămian)*, București, 1907, p. 34—37. În urma lucrării lui C. Giurescu, într-o scurtă recenzie asupra acesteia, N. Iorga convenise și el că izvodul nu poate fi pus pe seama lui Vasile Demian, așa cum îl publicase în *Studii și documente*, III, în 1901 („Neamul românesc”, III, nr. 7 din 16 ianuarie 1908).

³¹ C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 9

³² Vezi, *ibidem*, pe rînd, p. 12, 13, 15, 16.

nemic n-au putut sta împotriva oștilor nemțești, că lovindu-se turcii cu nemții, fost-au mare război și mare vărsare de sînge, și cu agiutorii lui Dumnezeu rămas-au izbînda la nemți, și turcii au pierdut războiul și toate ale sale pre loc le-au lăsat..."³³.

Cu toate că, de la cercetarea lui Constantin Giurescu, din 1914 și pînă în prezent, nu au mai apărut, cum arătam mai sus, elemente care să poată conduce la o identificare certă, întemeiată pe date documentare, a autorului acestui izvod, socotim că dispunem astăzi de unele indicii care să ne permită, totuși, o încercare în această direcție.

Cumularea acestor indicii ne conduce la persoana cunoscutului diac, copist de manuscrise și autor de cronică Axinte Uricariul.

Născut pe la 1668—1670, fost vătăf de sat, Axinte Uricariul se afla la 29 octombrie 1694 în Iași unde scria un act de vînzare de pămînt pentru care gira ca martor, între alții, Tudosie Dubău, vel ban; „și eu Axinti biv vătăf am scris zapisul”³⁴. Este prima mențiune documentară ce se cunoaște despre Axinte Uricariul, ca diac, scriitor de acte. Tudosie Dubău, acum vel ban, după trecerea prin mai multe dregătorii (mare vistier, mare spătar), devenise mare logofăt din februarie 1685, sub Dumitrașcu Cantacuzino (a doua domnie) apoi, în continuare, sub Constantin Cantemir, pînă la moartea acestuia, în martie 1693. Perioada în care el este „fost mare logofăt”, cum apare în predoslovia la izvodul de care ne ocupăm, se circumscrie, cum arătam, intervalului aprilie 1693 — sept. 1694; începînd cu 18 sept. 1694 este întîlnit în documente, pentru scurt timp, ca mare ban, sub Constantin Duca, domn care în noiembrie 1694 îl ridică, din nou, mare logofăt³⁵.

Coroborat cu indicația „pînă într-acești ai, leat 7202”, din cuprinsul izvodului, care înseamnă o dată ce se poate înscrie între septembrie 1693 și august 1694, putem stabili că în acest interval dăduse „fostul mare logofăt” protejatului său „îndemnarea” de copiere a letopisetelor lui Grigore Ureche și Miron Costin, moment care se acordă și cu apariția în Iași a fostului vătăf de sat Axinte Uricariul.

Este posibil ca Tudosie Dubău să-l fi întîlnit pe modestul vătăf de sat cu ocazia participării, ca martor, la unele acte scrise de acesta și, fie pe cînd era încă mare logofăt, sub Constantin Cantemir, fie curînd după ce nu mai deținea această dregătorie, să-l fi adus la Iași, atras de excepționalul „condei” al diacului și, poate, și de pregătirea și cunoștințele acestuia. De aici, recunoștința pe care diacul se simte obligat s-o arate, în predoslovia în proză, față de „al nostru de mult bine făcătoriu dumnealui Theodosie Dubău, ce-au fost logofăt mare”.

Pe lângă elementele materiale, de timp și de loc, care au putut pune față în față, cum am arătat mai sus, pe Tudosie Dubău și Axinte Uricariul, la identificarea acestuia din urmă ca autor probabil al izvodului de

³³ *Ibidem*, p. 14.

³⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, București, 1904, p. 147; „Axinte biv vătăf poate fi Uricariul” (p. 560). În același sens, dar mai categoric, Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul, studiu și text*, Casa Școalelor, București, 1944, p. 6: „Axinte de aici se identifică cu Axinte Uricariul, care la această dată, 1694, este biv vătăf, adică fost funcționar la sat și sosit la Iași în căutarea vreunei ocupații”.

³⁵ Const. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 24—25 și notele 4, respectiv 1—9. Vezi și N. Stoianescu, *Dictionar al marilor dregători*, p. 397.

care ne ocupăm participă și o seamă de factori care apropie modul de a scrie, stilul, cultura și personalitatea autorului izvodului de scrisul și personalitatea — așa cum le cunoaștem — ale lui Axinte Uricariul.

Dintre diecii contemporani pe care i-a întrebuințat, pentru acte de cancelarie sau pentru diferite zapise, Tudosie Dubău (Gligorie, Toader Beldiman, Vasile Rugină, Vasile Neagu, Dumitrașco Uricariul, Neculai Cerchez³⁶), numai Axinte Uricariul adaugă la calitatea de diac pe cele de copist de manuscrise și autor de cronică (*Cronica celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat*, în Moldova), așa cum le găsim la autorul izvodului. După cuvintele slavone pe care le găsim în izvod — libov (dragoste, iubire; p. 7), a pohvăli (a slăvi, a lăuda; p. 8), deistvie (acțiune, faptă; p. 9), cinie (unealtă; p. 9), letopiseț, cu traducerea autorului, „adecă scriitor de ani” (p. 10), innalgios (pagubă, umilire; p. 13), zavistie (invidie, pizmă; p. 10, 15)³⁷ etc — este evident că autorul cunoștea limba slavonă. Că era român, moldovean nu încapă discuție, față de curata limbă românească pe care o folosește; cuvintele slavone amintite aveau, se pare, în concepția sa, rostul să înfrumusețeze textul și să dea o notă mai... savantă expunerii. Axinte Uricariul cunoștea bine slavona, dovadă numeroase acte mai vechi, redactate în slavonește, pe care el le-a tradus în limba română.³⁸ În textul cronicii lui găsim, de asemenea, cuvinte slavone: blagorodnic (p. 151, 176), blagorodnicie (p. 147), a istovi (cu sensul de a isprăvi, a sfârși; p. 135), obroc (tain; p. 121, 124), a pozvoli (a permite; p. 134), zavistie (p. 82, 113) etc³⁹.

Folosirea cuvîntului fil, pil (= elefant), în izvod, este un indiciu că autorul se orienta și în limba turcă. Pentru etapa ceva mai tîrzie cînd Axinte își scrie cronică (1714—1715), ca urmare a amestecului tot mai insistent al turcilor în treburile țărilor românești, remarcăm, în scrierea sa, o abundență de termeni turcești, privind mai ales chestiuni de organizare și administrație⁴⁰.

Citatul amintit din *Metafizica* lui Aristotel, din izvod, și maxima dată de Axinte în românește din Euripide, „scriitorul de tragudii”,⁴¹ arată că atît autorul izvodului cît și Axinte cunoșteau limba greacă și, mai mult decît atît, amîndoi aveau un nivel de cultură care îi putea conduce pînă la autori ca cei menționați. În izvod se mai vorbește despre „cărtularii mari” din „cetatea cea vestită a Athinei” iar în cronică lui Axinte de asediul Troiei și de „Anibal lingă porțile Rîmului”.

³⁶ Vezi: *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. IV, 1676—1700, București, 1970, după indicele de nume.

³⁷ Paginile din paranteze trimit la textul editat în citata lucrare a lui Const. Giurescu.

³⁸ Cîteva exemple de traduceri ale lui Axinte Uricariul: la 9 dec. 1720, trad. act din 6 iulie 1546 (*Documente privind istoria României*; A. Moldova, veac XVI, vol. I, București, 1953, p. 544—545); la 8 dec. 1718, trad. act din 25 sept. 1462 (*Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. II, București, 1976, p. 156—157); alte traduceri, din 3 oct. 1715 și 9 iulie 1721 (*Doc. priv. ist. rom.*, A. Moldova, veac XVII, vol. IV, București, 1956, p. 507—508, respectiv, 213).

³⁹ Paginile din paranteze trimit la ediția cronicii din lucrarea citată a lui Ioan Șt. Petre.

⁴⁰ *Ibidem*, cf. „glosar”, p. 181—191.

⁴¹ *Ibidem*, p. 150: „, Nu iaste nevoe sau urgie dumnăzâiască, a căria greul să nu-l poată purta firea omeniască », zice Eurepid, scriitorul de tragudii”.

O apropiere sensibilă, între cei doi cronicari, o evidențiază cultura și tendința religioasă, materializate prin apelul la citatele din Biblie: izvodul trimite la „marele înțeleptul Solomon împărat” iar în cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat se întilnesc citate din prorocul David, Isaia prorocul, Sirah înțeleptul etc; în amindouă lucrările guvernează concepția teistă asupra istoriei. Ambii sînt moldoveni patrioți, deplîngînd starea grea a țării ca urmare a lăcomiei și jafurilor turcești. Iată, în izvod, plîngerea autorului pentru grelele suferințe ale Moldovei după luarea Cămenitei de către turci, sub Gheorghe Duca: „Și de la luarea Cămenitei începu țara Moldovei a se inpuțina și a se pustii de mare asuprele ce avea cu de toate, de zaharele multe ce poartă în toți ai de bagă în Cămenită, și de schimburile oștilor ce le duc [turcii] de le bagă în Cămenită și a pașilor, nu pot agiunge nice cu spusul, nice a scrie cu condeiiu cît greu și cîtă robie, și dentr-alte pagube, făcîndu-se săracilor pren calele lor plîngere și suspinuri, lăsăm la giudețul domnului și Dumnezeuului nostru de mari pedepse și asuprele den calele lor. Pustiitu-s-au ținutul Hotinul și Cernăuții și ținutul Iașilor și Dorohoiul și Hîrlăul”⁴². În cronica lui Axinte Uricariul, pe lingă aprecieri directe — „lăcomia turcilor, cea multă și nesățioasă” sau „Precum iaste obiceiul turcilor la cari nicio triabă nu să poate isprăvi fără dare de bani” — găsim, ca și în izvod, în același stil, plîngerea moldoveanului pentru suferința pe care o provoacă țării pierderea Hotinului, devenit raia turcească: „Că, precum, cînd are un trup o rană în vreo parte, bolnăvește tot trupul și slăbește și încă, cînd nu să grijește acia rană și începe a se lăți, aduce tot trupul la primejdie și la moarte, așea și luarea Hotinului, ca o rană țării, multă slăbiciune și scădere i-au făcut”, pentru că „multe cetăți slobode și țări ce li era dintru sine stăpînirea, au căzut supt ascultarea altor slăpini și plecînd grumazii suptu giugul robii, au suferit și au purtat toți nevoile și grelii ce li-au venit din poronca stăpînitorelor”⁴³.

O modalitate comună de a convinge într-o anumită privință, prin comparații plastice din viața curentă, remarcăm în ambele lucrări. Iată două exemple de o factură surprinzător de apropiată: „Că știu foarte bine — se spune în predoslovia izvodului lui Dubău — că acesta letopiseț mai a mulți nu le va plăcea, de cît la inimă li-e cădea, pentru că unii știu într-un chip și alții într-alt chip o poveste de care lucru și de aicea se cunoaște că, mergînd doi oameni pe o cale sau tîmplîndu-se la războiu, vîzînd amîndoi într-un chip un lucru ce se făcea, și mai pre urmă învîrtejîndu-se și despărțîndu-se unul de altul, nu spun amîndoi într-un chip, ce unul o poveste, altul alta. Încă un om singur de știe o poveste bine, și nici acela nu o poate spune tot pre o cale”⁴⁴. În cronica lui Axinte Uricariul, pentru a combate temeritatea nejustificată a unora care se pun „în price” cu alții mult prea puternici: „... a să pune în price cei mai mici cu cei mai mari iaste nebunie; cu cel de protivă, de să apucă neștine în price și-ncă nu să poate să nu păgubască amîndoi. Precum și cînd se luptă doi ce sîntu într-o virtute, deși să întîmplă de biruiaști unul pe altul, dar

⁴² Const. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 12.

⁴³ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 151.

⁴⁴ Const. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 10—11.

încăș și cel ce au biruit suflă tari de ostenială și slăbește foarte, cu cît mai virtos cînd să apucă neștine în price cu cel mai mare și mai putincios decît dînsul'⁴⁵.

Și acum o ultimă legătură, de astă dată concretă, între Axinte Uricariul și izvodul lui Tudosie Dubău. În două din manuscrisele cronicii lui Grigore Ureche — ms. rom. 174 BARSȘ și ms. nr. V-3 (fost nr. 25) de la Biblioteca Universității din Iași — realizate în 1724, respectiv, cca 1725, ambele de către copişti munteni, izvodul lui Dubău este citat de două ori, de fapt pentru același amănunt istoric. Prima dată la domnia lui Iuga-vodă: „Făr cît numai ce însemnează la un letopiseț ce iese izvodit de Dubău logofătul de pre letopisețul lui... [loc alb] de zice că el au trimis întăi la arhiepiscopul de Ohrida și au luat blagoslovie, de au pus mitropolit”. A doua oară la domnia lui Alexandru cel Bun: „Însă la un letopiseț al lui Dubău logofătul însemnează cum să fie trimis întăi Iuga vodă, carile s-au pomenit mai sus, la arhiepiscopul de Ohrida, de au luat blagoslovenie și au pus mitropolit pre Theoctist, dară nu arată nici o dovadă, ci veri citi mai-nainte, la altu Alixandru vodă, de unde au luat blagoslovenie Theoctist mitropolitul”⁴⁶.

Critica textuală susține că cele două manuscrise menționate sînt copii ulterioare de pe un manuscris al cronicii lui Ureche realizat de Axinte Uricariul la 8 decembrie 1711, azi pierdut, și că mențiunile extrase din izvodul lui Dubău aparțin ca interpolări lui Axinte⁴⁷, considerent pentru care P. P. Panaitescu, în ediția citată, le și evidențiază ca atare.

Cu toate apropierea făcute de noi, în cele de mai sus, dovada peremptorie pentru confirmarea lui Axinte Uricariul drept autor al izvodului lui Dubău încă nu se poate produce. Cititorul, ca și cercetătorul interesat de problemă, va trebui să țină seama că între datele de întocmire a celor două lucrări intervine o distanță de 20 de ani (1694, izvodul; 1714—1715, *Cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat*), încît unele aspecte care le separă (versuri, în predoslovia izvodului⁴⁸, de pildă, cum nu i se cunosc lui Axinte) pot fi puse pe seama tendințelor juvenile de a se impune ale unui autor la început de carieră. El a scris, totuși, în grabă, zorit de necesitatea de a preda inițiatorului lucrarea ce i se comandase (copiile celor două letopisețe moldovene) și depășit, ca timp, de ambiția de a oferi celui pentru care scria mai mult decît îi ceruse acesta. În aceste împrejurări, în dorința de a realiza, în continuarea lui Miron Costin, un letopiseț al țării întreg, adus la zi, a fost nevoit să treacă foarte sumar peste

⁴⁵ Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*, p. 85.

⁴⁶ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 74.

⁴⁷ Liviu Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, p. 55—70 și planșa „Stema manuscriselor cronicii lui Gr. Ureche”.

⁴⁸ Remarcam, la începutul acestui articol, că versurile se apropie, ca factură, de psalmii traduși de mitropolitul Dosoftei. Era de așteptat ca un începător, ca Axinte, să se adreseze, pentru încercarea sa în versuri, unei autorități de prestigiu, așa cum era, de bună seamă, *Psaltirea* tipărită în 1673 și care circula larg în rîndul intelectualilor din Moldova. Dubău însuși era binecunoscut de mitropolitul Dosoftei care îi oferea cu o dedicație autografă cel de-al treilea volum din tipăritura sa *Viața și petrecerea sfinților* (cf. Al. Rosetti, B. Cazacu și L. Onu, *Istoria limbii române literare*, ed. a II-a, Edit. Minerva, București, 1972, p. 145, facsimil).

domniile mai vechi, care cereau o oarecare documentare⁴⁹, mulțumindu-se să înscrie, la domniile apropiate, faptele și datele mai proaspete pe care le deținea, desigur, cele mai multe, din experiența proprie. Acest lucru este evident prin extensia mai mare dată capitolului domniei contemporane a lui Constantin Cantemir.

4. *Data ms. rom. BARSR 169. Interpolările copistului.* Izvodul pus pe seama marelui logofăt Tudosie Dubău nu s-a păstrat în forma lui originală, fiind vizibile, în textul care ni s-a transmis prin manuscrisul rom. 169 de la BARSR, intervenții și interpolări ale copistului moldovean care l-a transcris ulterior.

Copia transmisă prin ms. rom. 169 prezintă un interes particular, deoarece avem indicii, pe care le vom preciza pe parcurs, că este una dintre primele realizate după izvodul original și că această copie anume a fost folosită la redactarea cronicii compilate din anul 1712 („Pseudo Nicolae Costin”), de către autorul acesteia, identificat de noi, cu altă ocazie, sub numele modestului Sava Ieromonahul⁵⁰.

Cînd a fost realizată copia cuprinsă în manuscrisul rom. 169 ?

Lipsa, atît a primei file cît și a ultimelor, unde, de regulă, vechii noștri copişti obișnuiau să înscrie datele începerii sau încheierii lucrului (și chiar numele lor), ne privează de posibilitatea de a le cunoaște nemiijlocit. Const. Giurescu îl crede „scris în Moldova pe la începutul secolului al XVIII-lea de un necunoscut”⁵¹, în timp ce Liviu Onu apreciază că „datează de la sfîrșitul sec. XVII”, fiind „executat în Moldova de un singur copist” și remarcă un „scris foarte îngrijit”⁵². Cercetarea atentă a manuscrisului îngăduie, totuși, stabilirea cu o mai mare precizie a timpului cînd a fost copiat.

Menționarea de către copist ca „răpăosat” a lui Tudosie Dubău, mort înainte de 15 iulie 1700 dar, în orice caz, după 4 iulie 1698⁵³, ar constitui un prim indiciu. Manuscrisul păstrează, însă, pe ultima filă conservată, deși numai lacunar, o indicație care conduce la o dată mai sigură. Chiar în ultimele rînduri ale ms. rom. 169, acolo unde fila este ruptă, după ce se arată că pe Constantin Cantemir „cu cinste l-au îngropat la bese < reca cu hram > ul sfinți Necolai în Iași. . .” — aici rîndul este întrerupt de colțul rupt al filei — pe celălalt rînd urmează, după spațiul pierdut, „. . . la domnie fiiu-său Antiohie. . .”, întrerupt apoi definitiv prin lipsa filelor următoare. Este evident că aici nu poate fi vorba, de la un rînd de manuscris la următorul, de indicarea că, după Constantin Cantemir, ar fi urmat la domnie fiul său Antioh. Între ei se situează, mai întii, scurta

⁴⁹ Așa se explică și faptul că, la unele din domniile mai vechi, nu scîtrece anul (Dabija, Iliș) iar la restul (Gheorghe Duca, Petriceicu, Dumitrașcu Cantacuzino) numai cifra mileniilor, lăsîndu-se liber locul pentru restul cifrelor.

⁵⁰ Vezi: D. Velciu, *Un „universal” al lui Petru cel Mare folosit în Letopiseful Țării Moldovei pe anii 1661—1709*, în „Revista de istorie”, tom 28, 1975, nr. 3, p. 353; idem, „De neamul moldovenilor” în copia lui Sava Ieromonahul, în „Manuscriptum”, VI, nr. 4, p. 166; idem, *Izvodul lui Miron logofătul*, în „Revista de istorie și teorie literară”, tom 25, 1976, nr. 1, p. 49—50.

⁵¹ C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 6.

⁵² L. Onu, *Critica textuală*, p. 71.

⁵³ C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 26—27. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 397.

domnie, de trei săptămîni, a lui Dimitrie Cantemir, neconfirmat de turci, și apoi domnia dintîi a lui Constantin Duca (aprilie 1693—decembrie 1695), după care abia urmează Antioh Cantemir, în prima domnie (dec. 1695—sept. 1700). Știm însă că izvorul pus sub numele lui Tudosie Dubău a intrat în cronică alcătuită în 1712, în mai mare măsură, tocmai la domnia lui Constantin Cantemir. Și, într-adevăr, acolo găsim, în continuarea pasajului mai larg, identificat cu certitudine, completarea rîndurilor pierdute prin deteriorarea ultimei file din ms. rom. 169 : „... unde este hramul Sfîntului Nicolai...” — urmează o completare a lui Sava Ieromonahul, alcătuitorul cronicii din 1712 — după care, întregind lacuna din ms. rom. 169, se spune : „Iară dacă au venitîu la domnie fiul său Antioh vodă, mutatu-i-au oasele la a lorîu sfîntă mănăstire ce-i făcută de Cantemir vodă, pre anume Mira, ce este pe apa Milcovului, la țînutul Putnei”⁵⁴. Nu găsim însă nimic, în acest sens, în cronică alcătuită în 1712, în relatarea primei domnii a lui Antioh Cantemir. În schimb, la domnia a doua a aceluiași (febr. 1705—iulie 1707), se spun următoarele : „Într-acestași anî [e vorba de al doilea an al domniei lui Antioh, despre care se amintise în cronică în alineatul precedent; n.n.], s-au apucatîu Antioh vodă de au ziditîu mănăstirea de peatră din temelie la Milcovîu, ce se chiamă Mira, cu zidîu de peatră pen pregiurîu, unde este mănăstirea de lemnîu, făcută de tată-său de Cantemir vodă, și au fostu ispravnicu Cîrstea vornicul”⁵⁵.

Deși aici nu se mai precizează că acum s-au adus la această mănăstire, pentru reînhumare, oasele lui Constantin Cantemir, este evident, după părerea noastră, că numai cu această ocazie, după ce a renovat mănăstirea, a procedat Antioh vodă la piosul act filial de a-l reîngropa pe tatăl său în locașul pe care acesta îl ctitorise ca domn, acum refăcut.

La o asemenea concluzie* au ajuns și cercetătorii care au studiat istoricul acestei vechi mănăstiri cantemirești : „În 1706 sau în primăvara lui 1707, cu o ceremonie deosebită, trebuie să se fi adus de la Iași la Mira, spre veșnică odihnă, osemintele acelu «oștean norocos» ce fusese Constantin Cantemir”⁵⁶.

Întrucît pasajul reconstituit de noi, din ms. rom. 169, trimite, cum am văzut mai sus, la anul 1706—7 (al doilea an al celei de-a doua domnii a lui Antioh Cantemir), indicația privitoare la reînhumarea lui Constantin Cantemir nu putea aparține autorului izvodului lui Tudosie Dubău care scria prin 1694—1695. Ea este, deci, o interpolare a copistului manuscrisului rom. 169 și ne conduce la data transcrierii acestuia — după anul 1706⁵⁷ — cu cîțiva ani numai înainte de alcătuirea cronicii din 1712.

⁵⁴ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872, vol. II, p. 39. În același sens în cronică atribuită lui N. Muste: „... și l-au îngropatîu în biserica Sfîntului Nicolae în Iași; iară pe urmă s-au rădicatu oasele lui de aici, și s-au mutat la mănăstire la Putna. ce-i zidită de dînsul” (*Ibidem*, vol. III, 1874, p. 25); vezi și Pseudo-Alex. Amiras, *ibidem*, p. 110.

⁵⁵ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872, vol. II, p. 52. Vezi și Pseudo-N. Muste, de asemenea la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (*Ibidem*, vol. III, 1874, p. 33).

⁵⁶ Sergiu Iosipescu, *Mănăstirea Mira: zbuciumatul destin al unei ctitorii cantemirești*, în „Magazin istoric”, VII, 1973, nr. 10 (octombrie), p. 18. Vezi și bibliografia de la p. 20.

⁵⁷ Vezi și observațiile făcute, în același sens, în recenzia noastră la lucrarea lui Liviu Onu, *Critica textuală*, publicată în „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 3, 1974, p. 445—448. Acest „după anul 1706” se poate întinde pînă către 1708—1709.

Analiza internă a textului, așa cum îl cunoaștem astăzi, ne permite să stabilim și alte interpolări sau modificări ale copistului, în afară de intervenția privind reînhumarea lui Constantin Cantemir la mănăstirea Mira. Am amintit de schimbările introduse în legătură cu actualizarea situației lui Tudosei Dubău, precizat ca „fost mare logofăt”, apoi „răpăosat”. O întărire, în sensul părerii noastre, o aduce, în acest caz, un alt alineat din textul predosloviei în proză. În locul unde autorul izvodului inițial revine, reamintind, desigur, numele protectorului său, locul e lăsat alb de copistul ms. rom. 169 : „... ce cu poronca și învățătura stăpînului meu... [loc alb în text; n.n.], am siliț ca să dea Dumnezeu după început să vedem și sfîrșit”⁵⁸. Încurcat de situația echivocă în care se prezenta alineatul — Dubău mort, autorul izvodului, care nu-și punea semnătura, necunoscut — copistul a avut o rețineră, o ezitare, se pare că a scris unele cuvinte pe care le-a răzuit, după aceea, foarte bine, a lăsat restul rîndului gol, în vederea unei reveniri ulterioare⁵⁹, pentru ca, în cele din urmă, să renunțe, pur și simplu, de a mai completa locul, apreciind, desigur, cu totul nepotrivită reintroducerea, aici, de pildă, a unei precizări ca „răpăosatul”. Nu putem conveni, în nici un caz, că locul a fost lăsat necompletat chiar de autorul izvodului care scria într-un moment cînd Tudosie Dubău era încă în viață.

5. *Folosirea izvodului în cronica alcătuită în 1712.* Referindu-se la ceea ce s-a folosit din izvodul lui Tudosie Dubău în compilația din 1712, Const. Giurescu se rezumă la pasajul citat și de noi la începutul acestui capitol, introdus prin menționarea titlului izvodului, și care începe, practic, cu „... pînă la al patrulea an a domniei lui, Cantemir vodă domnind bine...” și se termină cu : „... de nu i se vrea hi prilejit moarte în domnie, prin temnițele turcilor ar hi putrezit”⁶⁰.

Izvodul lui Tudosie Dubău este utilizat, într-adevăr numai la domnia lui Constantin Cantemir⁶¹ — în primul rînd, cum am arătat mai sus, pentru că aici se termina, neîncheiată, redacția izvodului lui Vasile Demian (autorul murise înainte de sfîrșitul domniei lui Cantemir) — dar la această domnie, în cronica alcătuită în 1712, pot fi identificate și alte locuri din Dubău, în afară de cel semnalat de C. Giurescu, folosite mai mult sau mai puțin direct. Astfel, încă înainte de a se menționa titlul izvodului, relatările privind activitatea refugiaților moldoveni în Polonia — „... și de acolo făcîndu cete de tîlhari, veniau în țară de o prădau și jăcuiuau carii au putut...”⁶², cu ceea ce urmează în continuare⁶² — constituie o

⁵⁸ C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 10.

⁵⁹ Vezi ms. rom. BARSR nr. 169, fila 4.

⁶⁰ Vezi textul izvodului la Const. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 15–16; textul corespunzător din compilația din 1712, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872, vol. II, p. 37.

⁶¹ Deși mult mai pe scurt decît cronica compilată din 1712, izvodul lui Tudosie Dubău conține, totuși, la unele domnii anterioare celei a lui Constantin Cantemir, amănunte care n-au fost însă reținute de alcătuitoarea acestei cronici, cum sînt, de exemplu, la domnia a doua a lui Gheorghe Duca (campania turcilor pentru luarea Cameniței), numele hanului tătarilor Silim Chiri, participarea la această acțiune a cazacilor conduși de hatmanul Dorosenco, constituirea unei raiale în jurul Cameniței care includea și cetatea Iazlovăț, plîngerea autorului izvodului pentru grelele neajunsuri pe care le-a creat Moldovei trecerea Cameniței sub turci, anul corect al cuceririi Cameniței — 1710 (=1672) — nu 1711 (=1673), cum se indică, greșit, în cronică.

⁶² M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872, vol. II, p. 35.

dezvoltare a alcătuitorului cronicii din pasajul, cu același fond, din Dubău : „În domnia lui mare prăzi și stricăciuni se făcea țării cu îndemnăturile unora de ai noștri de țară, ce era eșiți în țara leșască”⁶³.

Vasile Demian, filopolon și apropiat al pribegilor din Polonia, cum rezultă din izvodul său, nu i-ar fi putut califica, pe aceștia, drept „tălhari” care „prădau și jecuiiau” țara.

De asemenea, din pasajul lacunar din Dubău, privind prima invazie a lui Sobieski în Moldova, din 1686, o parte din text — cuvintele : „pe apa Prutului”, „Fălcei” (= Fălciu), „tătarăi” etc.⁶⁴ — se regăsește și în cronică, substanțial dezvoltat de către Sava, alcătuitorul acesteia⁶⁵, după cum alineatul următor din Dubău, referitor la a doua invazie polonă, din 1691, își găsește și el elementele de bază în mai larga prezentare de către alcătuitorul cronicii a aceluiași eveniment⁶⁶; expresii și chiar propoziții întregi, cum sînt : „... au luat cetatea Neamțului (și Sorooca), cetatea și ținutul Sucevei și Cîmpul Lung...”, „... în Suceavă, la capiștea armenască despre Areni...”, „... așijderea și în Sorooca pus-au oaste căzăcească”, din izvodul lui Tudosie Dubău, apar aproape neschimbate în cuprinsul mai larg al cronicii alcătuite în 1712.

Încheierea domniei lui Constantin Cantemir, cu caracterizarea finală a acestuia, este luată direct din Dubău. Dăm în paralel cele două pasaje pentru a se putea urmări, aici, dependența directă a textului cronicii de izvodul lui Dubău :

Izvodul lui Dubău

Cantemir vodă fost-au om cinsteș la cuvinte și cunoscător la giudețe, făcînd dreptate tuturor, numai țară fiind puțină și stricată de neprietenii împărății, fost-au greu și țării. Iar cîrmuitoriu și purtătoriu de grije fost-au țării peste toată vremea. Ș-au domnit 8 ai, și s-au săvîrșit în domnie și cu cinste l-au îngropat la bese <reca cu hram> ul sfeti Necolai în Iași...”⁶⁷

Cronica alcătuită în 1712

Acestu Constantin Cantemir vodă fost-au omu cinstitu la cuvinte, și cunoscător la giudețe, făcîndu dreptate tuturilor, numai țara fiindu puțină și stricată de neprietenii împărăției, fost-au cu greu și țarei; iară cîrmuitoriu și purtătoru de grije fost-au țerei preste toată vremea, și s-au săvîrșitu în domnie”. [...] „... Și l-au astrucatū cu mare cinste în biserica cea domnească, a lui Ștefan vodă cel bunū, unde este hramul sfintului Nicolai...”⁶⁸

Este evident că izvodul lui Tudosie Dubău depășea limitele filelor păstrate și că, în aceeași măsură, intra, începînd cu domnia lui Constantin Cantemir, în continuarea izvodului lui Vasile Demian, ca sursă principală de informații în cronică din 1712, așa cum se menționează în titlul acesteia.

⁶³ C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 16.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 16.

⁶⁵ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872, vol. II, p. 36.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁶⁷ C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 16.

⁶⁸ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872, vol. II, p. 39.

Nu putem însă preciza întinderea lui; este probabil că a cuprins, în nota mai dezvoltată, bazată pe informații contemporane directe, pe care o întrevădem în capitolul privitor la Constantin Cantemir, scurta domnie a lui Dimitrie Cantemir, din martie-aprilie 1693, și prima domnie a lui Constantin Duca, dar, în orice caz, nu a putut ajunge pînă la sfîrșitul primei domnii a lui Antioh Cantemir (sept. 1700), ceea ce l-ar fi pus pe autorul izvodului în cunoștință atît cu retrocedarea Cameniței cît și cu moartea lui Tudosie Dubău, evenimente al căror ecou nu se resimte cu nimic în partea cunoscută a izvodului. În aceste condiții, nu mai poate avea aceeași tărie observația lui Const. Giurescu, făcută în 1914, că, deși menționat în titlul cronicii alcătuite în 1712 „ca unul din izvoarele principale de care se servise compilerul, în decursul povestirii este citat numai o singură dată”⁶⁹. Modul cum acest izvod este indicat în titlul cronicii publicate de M. Kogălniceanu oglindește o realitate: folosit la domnia lui Constantin Cantemir, cum am arătat mai sus, mai mult decît în pasajul anume citat, acest izvod a fost utilizat în continuarea celui a lui Vasile Demian, pe toată întinderea lui, atît cît va fi cuprins. Dar numai descoperirea originalului, a unui alt manuscris al izvodului lui Tudosie Dubău sau, cel puțin, a celui de-al doilea volum al ms. rom. BARSR 2506, ne-ar putea lămuri definitiv în această privință.

Confruntarea textului cronicii alcătuite în 1712 cu izvodul lui Dubău, singurul dintre izvoarele interne folosite în această cronică care s-a păstrat pînă astăzi, ne dă posibilitatea să cunoaștem modul în care lucra alcătuito-
rul cronicii din 1712 cu izvoarele sale. În afară de reproducerea, destul de fidelă, a pasajelor unde menționează direct izvorul, el procedează la o largă prelucrare și augmentare a elementelor cuprinse în izvoarele folosite, încă înainte de a le fi făcut cunoscute, în mod expres, cititorului. Tot așa a procedat, de bună seamă, și cu izvodul lui Vasile Demian, astăzi pierdut. Nu trebuie să omitem însă că cel puțin aceste două izvoade principale — al lui Vasile Demian și al lui Tudosie Dubău — care, după părerea noastră, constituie osatura cronicii din 1712 („Pseudo-Nicolae Costin”), fuseseră anunțate de autor încă din titlul acesteia.

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT L'„IZVOD” DE TUDOSIE DUBĂU

RÉSUMÉ

L'„izvod” (le texte) de Tudosie Dubău, manuscrit conservé en copies ultérieures, incomplètes, contient, en tant que partie originale une „Prédo-slovie” (préface) en vers et une autre en prose de même qu'une courte histoire de Moldavie couvrant la période 1661—1693. Après les préfaces et avant la partie historique originale sont incluses en copies les chroniques de Grigore Ureche et Miron Costin.

⁶⁹ C. Giurescu, *Izvoadele lui T. Dubău, Miron logofătul și V. Demian*, p. 4.

L'auteur de l'étude démontre que l'ouvrage a été élaboré à l'intention du grand logothète Tudosie Dubău pendant l'intervalle 1693 — environ 1695, ayant contenu, fort probablement, dans ses dernières pages, qui se sont perdues, l'histoire du premier règne de Constantin Duca. On démontre également que dans la *Chronique de Moldavie (1661—1709)* l'„izvod” a été utilisé dans une plus grande mesure que l'estimait Constantin Giurescu.

S'appuyant sur certains documents concernant un possible rapport entre Tudosie Dubău et Axinte Uricariul (copiste de manuscrits bien connu et auteur d'une chronique de la Moldavie), ainsi que sur une étroite comparaison entre l'„izvod” et la culture et le style d'Axinte, connus par les ouvrages certains de celui-ci, l'auteur émet l'hypothèse que le réalisateur en est Axinte Uricariul, l'„izvod” constituant l'un de ses premiers ouvrages.

STRUCTURI TRADIȚIONALE ȘI PROCESE DE MODERNIZARE ÎN JAPONIA SECOLULUI XIX*

DE
ANA BUDURA

Japonia la începutul secolului al XIX-lea. — Cei două sute de ani de pace și ordine interioară de care s-a bucurat Japonia după anul 1638 și-au pus amprentele pe întreaga sa dezvoltare în cursul secolului al XIX-lea.

În a doua parte a perioadei Tokugawa activitatea productivă, comercială și culturală a Japoniei a cunoscut o dezvoltare considerabilă. Restricțiunile impuse de shogunat, în scopul menținerii modului de producție feudal, nu au putut împiedica dezvoltarea orașelor, a manufacturilor meșteșugărești și a activității comercianților, nu au putut împiedica apariția și dezvoltarea germenilor producției capitaliste.

La începutul secolului al XIX-lea Kyoto nu a mai fost singurul oraș important al Japoniei, Edo (Tokyo de azi) număra 1 milion de locuitori, Osaka — 400.000, iar orașele cu peste 100.000 de locuitori nu mai erau o raritate¹. Centrele urbane au fost locul marilor tranzacții comerciale, al marilor manufacturi de prelucrare a mătăsii, hirtiei, bumbacului. Acestea erau legate de drumuri și servicii poștale. Transportul maritim de coastă a cunoscut de asemenea o dezvoltare. Orașele au devenit importante centre ale unei vieți culturale bogate. Creșterea orașelor și îmbogățirea lor au oferit largi posibilități activității artistice, ce nu mai era monopolul unui cerc restrâns de nobili. Teatrul, literatura, artele plastice au cunoscut o renaștere și și-au dezvoltat un stil aparte, ce reflecta marile schimbări sociale. În orașe s-a creat o largă rețea de toate gradele. Se apreciază că numărul lor a depășit 10.000². După estimările istoricilor, toți locuitorii orașelor erau oameni cu carte și la mijlocul secolului al XIX-lea, 45% din populația bărbătească a Japoniei și 15% din cea feminină era alfabetizată³, fapt ce a exercitat o influență pozitivă asupra marilor schimbări, ce vor avea loc în a doua jumătate a secolului.

Treptat, ocupațiile meșteșugărești de pe marile latifundii senioriale se desprind de agricultură. Pentru a obține banii necesari satisfacerii obliga-

* Studiul de față reprezintă un capitol din volumul IV al Tratatului de istorie universală.

¹ G. Rozman, *Urban networks in Ch'ing China and Tokugawa Japan*, Princeton University, Press, Princeton, New Jersey, 1973, p. 102—103.

² E. O. Reischauer și A. M. Craig, *Japan. Tradition and Transformation*, Charles E. Tuttle Company Suido 1. chome 2—6 Bunkyo-ku, Tokyo, 1978, p. 104.

³ *Ibidem.* Autorii cărții *The Modernization of Japan and Russia. A Comparative Study* (p. 106) apreciază că doar 40% din populația bărbătească și 10% din cea feminină a fost alfabetizată.

țiilor lor și ale familiilor lor în curtea imperială, seniorii feudali au fost nevoiți să-și comercializeze nu numai produsele agricole, în primul rând orezul, ci și produsele meșteșugărești de pe domeniile lor. Astfel, schimbul în natură a început treptat să dispară, fiind înlocuit de piața de mărfuri. Monezile de aur, argint și cupru emise de shogunat cunoșteau o largă circulație. În tranzacțiile mari se foloseau bilete de bancă, ordine de plată și note comerciale. Fiind subapreciat ca ocupație, comerțul era mai puțin îngreunat de impozite decât agricultura, care era considerată sursa principală de venituri ale statului. Organizarea comercianților în bresle era autorizată de shogunat și în schimbul unor taxe, nu prea împovărătoare, aceștia obțineau chiar o protecție, activitatea lor nefiind îngrădită de sisteme arbitrare de taxare și de subminare financiară. Toate acestea au creat condiții favorabile pentru amplasarea capitalului comercial în investiții de perspectivă. Astfel, au luat ființă manufacturi pentru prelucrarea mătăsii, a bumbacului, pentru producerea hirtiei, a metalelor, a băuturii sake și altele. În aceste manufacturi se statorniciseră relații de producție capitaliste între patroni și muncitori, iar producția era destinată pieței. La sfârșitul secolului al XVIII-lea funcționau 90 asemenea manufacturi⁴ și dezvoltarea lor continua. Treptat poziția economică a comercianților și a cămătarilor creștea și ei au început să joace un rol în viața socială, culturală și, indirect, în cea politică a țării.

O trăsătură distinctivă a economiei japoneze de la începutul secolului al XIX-lea a fost existența întreprinderilor industriale înființate, cu fonduri de stat, de către shogunat și de către seniorii domeniilor feudale. Cea mai mare pondere o aveau cele înzestrate cu utilaj modern importat din țările occidentale și produceau armament. Domeniile Tosa, Satsuma și Choshu au fost pionierii acestei acțiuni, ceea ce le-a permis crearea unei armate și flote moderne. Aceste întreprinderi militare au constituit baza viitoarei industriei grele a Japoniei. Ulterior au fost înființate, cu fonduri de stat, fabrici de prelucrare a zahărului, țesătorii, fabrici de porțelan și altele. În ciuda faptului că aceste întreprinderi dispuneau de o tehnică înaintată și au jucat un anumit rol în stimularea schimbului de mărfuri, ele rămăneau totuși în sfera proprietății feudale și produsul lor (în primul rând armament) aparținea statului feudal.

La sate, unde locuia marea majoritate a populației, au avut loc de asemenea schimbări. În urma extinderii irigațiilor, folosirii unei tehnici mai avansate și a îngrășămintelor, producția pe unități productive înregistrează o creștere. O dezvoltare deosebită cunosc plantele tehnice ca bumbacul, tutunul, trestia de zahăr și dudul. Comercializarea produselor agricole, specializarea lor raională și dezvoltarea atelierelor meșteșugărești de la sate (filaturile și țesătoriile de bumbac, vopsitoriile etc.) au determinat mutații în structura socială a satelor. Are loc un proces de polarizare a bogățiilor. O nouă clasă a moșierilor feudali concentrează în mâinile sale pământurile fertile și le lucrează cu munca salariată sau le dă în arendă, iar banii câștigați îi investesc în ateliere meșteșugărești ce asigurau un venit mai mare decât agricultura. Țăranii săraci, ce arendau

⁴ Wan Feng, *Riben Jindaishi* (Istoria modernă a Japoniei), Edit. Academiei de științe sociale din China, Beijing, 1978, p. 10.

mici suprafețe agricole mai puțin fertile și lucrau pământurile senioriale, purtau povara grelelor impozite. Țăranii săraci deposezați de pământ constituiau sursa brațelor de muncă pentru manufacturile orașenești și ulterior pentru industria modernă. Mulți țărani s-au îmbogățit și au devenit antreprenori în regiunile rurale, constituind promotorii unui nou val de expansiune comercială spre orașe către mijlocul secolului al XIX-lea.

Deteriorarea situației marelui masă țărănești, foametea ce lovea periodic regiunile rurale au dat naștere la numeroase revolte și răscoale. Numărul și amploarea acestora au crescut, pentru ca în 1842 să izbucnească marea răscoală, la care au participat peste 40.000 de țărani⁵. Populația săracă a orașelor s-a ridicat în numeroase acțiuni de protest, revolte și răscoale împotriva sistemelor arbitrare de percepere a taxelor, împotriva creșterii prețurilor, împotriva reducerii salariilor. Cea mai mare răscoală a populației orașenești a izbucnit în februarie 1837 la Osaka, sub conducerea lui Oshio. Răsculații au atacat depozitele de cereale și au împărțit cerealele populației nevoiașe. Ei au înfierat acțiunile arbitrare ale funcționarilor și ale marilor comercianți și au lansat o chemare maselor orașenești pentru o răscoală generală. Deși înfrântă, această mișcare a avut lungi reverberații. La sate a determinat izbucnirea unor revolte locale și mai tirziu a marelui răscoale țărănești din 1842. Pe plan național, ea a marcat începutul luptei împotriva dominației feudale a shogunului.

Urmările dezvoltării economice au fost resimțite și de clasa samurailor. Încetarea războaielor interne a făcut ca importanța lor militară să devină doar simbolică și să-i determine să ocupe funcții administrative. O dată cu decăderea puterii economice a seniorilor feudali, mulți samurai au rămas fără stăpîni și pentru a-și menține existența unii au început să se ocupe de meșteșuguri, iar alții de însușirea „cunoștințelor noi”, de artă și literatură. Legați de marile schimbări sociale, bine instruiți și receptivi la ideile noi, mulți dintre samurai vor juca un rol important în înfăptuirea restaurației Meiji și a reformelor cu caracter burghez adoptate după 1868.

Criza shogunatului. Reformele Tempo. — Destrămarea economiei feudale și-a găsit reflectarea în accentuarea crizei politice a shogunatului Tokugawa. Pentru a-și întări pozițiile șubreze, începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, shogunii au încercat să introducă unele reforme. În 1841, din inițiativa lui Mizuno Tadakuni⁶ s-a lansat o nouă încercare de a salva sistemul feudal — cunoscută sub numele de Reformele Tempo. Acestea prevedeau interzicerea părăsirii satelor de către țărani și întoarcerea forțată a celor ce lucrau în orașe, desființarea breslelor și asociațiilor comercianților, impunerea unor impozite zdrobitoare comercianților, reducerea cu 20% a tuturor prețurilor și salariilor, anularea datoriei shogunatului și ale seniorilor feudali, confiscarea în favoarea shogunatului a unor întinse suprafețe agricole și adoptarea unor măsuri împotriva luxului și etalării bogăției. Reforma a dat naștere unui haos economic și în

⁵ Wan Feng, *op. cit.*, p. 11.

⁶ *Biographical Dictionary of Japanese History*. Supervising editor: Seiichi Iwao. Kodansha International Ltd. in collaboration with the International Society for Educational Information, 1978, p. 215--216.

scurt timp a dat faliment⁷. Încercări similare de reformare a sistemului feudal au avut loc și pe alte domenii ale seniorilor feudali și au avut aceeași soartă. Domeniile Satsuma, Choshu, Tosa și Hizen s-au orientat într-o altă direcție în privința reformelor, încât acestea au venit în sprijinul evoluției obiective a economiei și a societății, stimulându-le dezvoltarea domeniilor. Drept rezultat puterea economică și financiară a acestor domenii a crescut și elementele reformiste din rîndul samurailor au cîștigat teren de afirmare. În aceste domenii, mai ales în Satsuma și Choshu, s-au introdus noi cunoștințe tehnice și medicale și s-au pus bazele unei industrii militare și constructoare de nave. În anii '30, '40 în aceste două domenii și în altele s-au lansat lozincile „țară bogată, forță militară puternică” și „industrie prosperă”, care, în condițiile pătrunderii puterilor capitaliste străine au jucat un rol considerabil în stimularea mișcării național-democratice în întreaga țară.

Pătrunderea puterilor capitaliste occidentale. — Toate schimbările sociale ce au avut loc în prima jumătate a secolului al XIX-lea au fost accelerate de creșterea presiunii exercitate de puterile capitaliste în vederea deschiderii pieței japoneze. O dată cu creșterea economiei capitaliste a țărilor occidentale și modernizarea mijloacelor de transport maritim, tendințele colonialiste pentru obținerea piețelor și a materiilor prime au luat amploare. Japonia, pînă atunci ignorată de puterile colonialiste a intrat în sfera intereselor lor și a devenit obiectul insistențelor lor. Dacă pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea contactele Japoniei cu aceste puteri s-au redus la sosirea unor corăbii olandeze și la unele întîlniri și ciocniri între comercianții și exploratorii japonezi și ruși în nordul țării, după această dată situația se schimbă. Între 1794—1823 se înregistrează 19 contacte cu puterile europene concretizate în solii, ciocniri armate și pătrunderi forțate în porturile japoneze⁸. Rusia trimisese două solii, una în 1792 și alta 1804, corăbiile Marii Britanii pătrunseseră în porturile japoneze în anii 1797, 1808 și 1818⁹. În următoarele trei decenii (1824—1853) numărul acestor contacte a crescut la 30, din care 21 cu Anglia și America¹⁰. Spre mijlocul secolului al XIX-lea America a devenit țara cea mai interesată în deschiderea porților Japoniei. Atingerea coastei Pacificului prin ocuparea Californiei a deschis comerțului american o largă perspectivă. Dezvoltarea flotei de vîinare a balenelor și necesitatea stațiilor de aprovizionare cu cărbune, apă și alimente a acesteia a făcut ca deschiderea porturilor japoneze să devină o problemă majoră pentru America. În 1837 vasul american „Morrison” a atins coastele Japoniei cu intenția ca în schimbul repatrierii unor refugiați japonezi să obțină stabilirea contactelor comerciale. Garda de coastă a deschis însă focul și acesta a fost nevoit să se întoarcă fără să-și fi atins scopul călătoriei¹¹. Încercările din 1846 și 1849 ale Americii au rămas de asemenea fără rezultat.

⁷ Wan Feng, *op. cit.*, p. 12.

⁸ Wan Feng, *op. cit.*, p. 24.

⁹ E. O. Reischauer și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 117.

¹⁰ Wan Feng, *op. cit.*, p. 24.

¹¹ W. G. Beasley, *The Modern History of Japan*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1973, p. 41.

Misiunea Perry și deschiderea porților — În 1852, comandorul M. C. Perry i se încredințează sarcina de a înmîna împăratului Japoniei o scrisoare din partea președintelui Statelor Unite ale Americii și să obțină semnarea unui acord pe termen lung cu privire la înființarea stațiilor de aprovizionare a vaselor americane, la acordarea asistenței naufragiaților și deschiderea unuia sau mai multor porturi pentru comerț. Perry avea indicații ca în cazul în care nu va reuși să obțină toate acestea cu mijloace pașnice, să recurgă la ocuparea forțată a insulelor Ryukyu și în acest scop i s-a încredințat un sfert din flota americană¹². În iulie 1853, Perry a început tratativele cu reprezentanții shogunatului, a înmînat cu forța scrisoarea președintelui S.U.A. și a cerut ca răspunsul să-i fie dat în anul viitor.

În august același an a sosit la Nagasaki o flotă a Rusiei țariste condusă de vice-amiralul Putiatin, cu o scrisoare a țarului în care se exprima dorința de a se demarca, în regiunea insulelor Kurile și Sahalin, linia de graniță între Rusia și Japonia și a se acorda de către Japonia unele facilități călătorilor ruși care se deplasau în Kamciatka și America. Tratativele s-au prelungit pînă în februarie 1854 fără să se obțină vreun acord din partea japoneză¹³.

Shogunatul, care din secolul al XVII-lea a aplicat o politică de strictă izolare față de orice contacte cu alte țări¹⁴, a reacționat la toate încercările puterilor străine cu măsuri ferme. Pentru a răspunde raidurilor rusești din nordul insulei Hokkaido a dat dispoziții pentru întărirea liniei de apărare a domeniului Matsumae. În 1806 s-au dat instrucțiuni categorice autorităților locale ca să respingă orice vas străin care s-ar apropia de coastă, iar în 1825, acestea au fost întărite cu ordinul de a distruge „fără ezitare”¹⁵ orice intrus străin. În 1842 aceste ordine au fost amendate însă cu indicația ca autoritățile locale să aprovizioneze vasele străine cu cele cerute pentru a evita unele acte de violență. Cercul conducător al Japoniei, curtea imperială și marea majoritate a seniorilor feudali, cînd au fost consultate în legătură cu răspunsul ce urma a fi dat scrisorii președintelui S.U.A., au susținut adoptarea în continuare a unei politici de izolare și s-au opus oricăror contacte și înțelegeri cu puterile străine, considerîndu-le o amenințare la adresa demnității naționale. Doar unui daimyo (seniori feudali), ce avuseseră mai multe contacte cu străinii și care aplicaseră unele reforme în vederea modernizării domeniilor lor cu tehnica modernă, au considerat că Japonia trebuie să facă unele concesii în privința comerțului, cu condiția ca profitul realizat să fie folosit pentru întărirea apărării naționale și pentru a cîștiga timp în vederea pregătirilor militare și izgonirea definitivă a străinilor din Japonia. În diferite cercuri sociale insistențele puterilor străine au declanșat reacții foarte variate. Unii au susținut politica izolaționistă a shogunatului, argumentînd că deschiderea porților Japoniei comerțului cu străinii va submina morala japoneză. Aceștia au propus luarea unor măsuri urgente pentru realizarea unității naționale și întărirea apărării naționale prin folosirea tehnicii

¹² E. O. Reischauer și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 118.

¹³ Wan Feng, *op. cit.*, p. 29.

¹⁴ Excepție făceau relațiile comerciale și spirituale cu China, Coreea și Olanda.

¹⁵ E. O. Reischauer și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 117.

militare occidentale. Alții, în special cei cunoscători ai „învățăturii olandeze”¹⁶ au susținut că Japonia este prea slabă în fața puterii navale a țărilor occidentale și că o rezistență oarbă ar putea fi periculoasă. Încercînd să îmbine împrumutul de afară cu tradiția japoneză ei au lansat lozînce „etică orientală și tehnică occidentală”. La propunerea lor, a luat ființă în 1857, „Institutul de cercetare a cărților barbare” (străine de Japonia — n.a.) care a devenit o școală pentru studierea științelor și limbilor străine. Școli similare au fost înființate pe domeniile Satsuma, Choshu, Tosa, Mito și Hizen, domenii ce vor juca un rol hotărîtor în desfășurarea evenimentelor din deceniul al VII-lea al secolului al XIX-lea. Mulți au urmărit cu atenție evenimentele din China și au fost preocupați de găsirea unor soluții pentru a evita soarta ei după războiul opiumului (1840—1842).

Sub amenințarea tunurilor de pe bordul vaselor flotei americane, la 31 martie 1854, în portul Kanagawa, reprezentanții shogunatului semnează „Tratatul de prietenie nipono-american”. Acesta prevedea deschiderea portului Shimoda de pe peninsula Izu și Hakodate din Hokkaido ca porturi de aprovizionare cu cărbune, apă și alimente a vaselor americane, acordarea asistenței naufragiaților americani, acceptarea unui consul în Shimoda¹⁷ și acordarea Statelor Unite a clauzei națiunii cele mai favorizate¹⁸. Tratatul marchează un eveniment important în istoria modernă a Japoniei: deschiderea ei comerțului cu țările capitaliste și începutul dezvoltării sale pe calea modernizării.

Anglia, Rusia și ulterior Olanda s-au grăbit să profite de succesul lui Perry și, între 1854—1856, shogunatul a fost nevoit să semneze tratate similare și cu aceste țări. Anglia a reușit să obțină în plus deschiderea portului Nagasaki, iar Rusia drepturi extrateritoriale consulatelor și demarcarea graniței în nordul Japoniei¹⁹.

După 1857 puterile occidentale au exercitat noi presiuni pentru a negocia noi tratate care să lărgescă posibilitățile lor de pătrundere pe piața japoneză. Între iunie 1857 și iulie 1858 Statele Unite ale Americii au obținut semnarea a două tratate prin care Japonia a deschis porturile Nagasaki, Kanagawa, Niigata și Hyogo pentru comerț, orașele Edo și Osaka pentru reședința străinilor, a fost de acord cu schimbul de reprezentanțe diplomatice la nivelul miniștrilor, a acordat drepturi extrateritoriale consulatelor, a acceptat înființarea consulatelor în porturile nou deschise și limitarea la 5% a taxelor vamale pentru mărfurile importate din S.U.A. și chiar desființarea acestora la „bunuri de uz cotidian”, la echipamentul militar și naval folosit de navele americane staționate în porturile japoneze, și-a dat acordul pentru desființarea controlului exercitat de shogunat asupra comerțului cu alte state²⁰.

¹⁶ După expulzarea misionarilor catolici, la începutul secolului al XVII-lea, singurii străini occidentali acceptați în Japonia au fost olandezii. Deoarece științele pozitive, medicina occidentală și alte cunoștințe au fost introduse de aceștia în Japonia, acestea au primit numele generic de „învățătură olandeză”.

¹⁷ R. Storry, *A History of Modern Japan*, Penguin Books, 1975, p. 90—91.

¹⁸ E. O. Reischauer și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 120.

¹⁹ R. Storry, *op. cit.*, p. 92.

²⁰ Wan Feng, *op. cit.*, p. 32, 33.

La scurt timp după semnarea acestor două tratate, Olanda, Rusia, Marea Britanie și Franța au semnat tratate similare care le-au asigurat noi privilegii în privința fixării taxelor vamale²¹, lipsind astfel Japonia de dreptul de a le stabili în mod autonom, în concordanță cu interesele sale proprii. În septembrie 1860 Japonia a semnat cu Anglia, Franța, Statele Unite ale Americii, Portugalia, Elveția, Germania, Belgia și Olanda „Reglementări cu privire la teritoriile închiriate din Nagasaki” prin care a acordat acestor țări dreptul de a închiria terenuri pe care să construiască imobile²². Au urmat alte tratate care au ridicat restricțiile impuse persoanelor particulare din Japonia de a face comerț cu străinii, de a avea contacte cu ei și de a fi angajate de aceștia și care prevedeau reducerea taxelor vamale la toate mărfurile importate la 5% din prețul lor.

Prevederile acestor tratate au prefigurat soarta ce îi hărăziseră puterile occidentale Japoniei — transformarea ei într-o anexă a economiei capitaliste, într-o semicolonie.

După semnarea acestor tratate comerțul exterior al Japoniei a cunoscut o dezvoltare. Începând din vara anului 1859 comerțianții străini au început să sosească în număr mare în portul Yokohama și în curând acest port de pescari s-a numărat într-un important centru comercial. Cantități mari de mărfuri ieftine au invadat piața japoneză. Dacă în 1859 volumul comerțului exterior al Japoniei nu atinsese 2 milioane dolari S.U.A., în următorii nouă ani a crescut de 17 ori, atingând cifra de 35.011.000 dolari S.U.A.²³. Din Japonia se exporta mătase, bumbac, hirtie, ceai, uleiuri, cupru, produse de cupru și altele și se importau produse industriale, ca de pildă, vapoare, arme, mașini, obiecte din metal, stofe de lână, țesături de bumbac și cînepă, unelte de pescuit oceanic și altele. În totalul comerțului exterior importurile au crescut într-un ritm mai rapid decît exporturile. Pătrunderea mărfurilor străine, în special a țesăturilor de bumbac, cererea crescîndă pentru mărfurile japoneze, ca mătasea și ceaiul, căreia cu greu îi putea face față agricultura japoneză, efortul financiar depus de shogunat pentru importurile de armament, nave militare și utilaj industrial, scurgerea aurului din țară datorită parității de 5 : 1 a aurului față de argint în comparație cu cea de 15 : 1 existentă în lumea întreagă, la care s-a adăugat dezechilibrarea sistemului monetar tradițional al Japoniei datorită pătrunderii monezilor străine, au dat naștere la o gravă inflație²⁴. Shogunatul a încercat să stăvilească agravarea situației prin îngrădirea comerțului cu puterile străine. Dar aceste măsuri au rămas fără rezultate fiind nesocotite de comerțianții străini și de cei japonezi dornici de câștiguri rapide.

Drept urmare procesul de destrămare a economiei feudale s-a accelerat. Cererea de mătase, ceai și alte produse agricole a stimulat creșterea producției de marfă la sate și dezvoltarea meșteșugurilor în mediul rural și a manufacturilor în mediul urban. Între 1854—1867 numărul total al manufacturilor a depășit 300, dintre care cele cu un caracter de industrie

²¹ E. O. Reischauer și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 121.

²² Wan Feng, *op. cit.*, p. 33—34.

²³ Wan Feng, *op. cit.*, p. 35.

²⁴ M. Takahashi, *Modern Japanese Economy Since the Meiji*, Kokusai Bunka Shinkokai Tokyo, 1967, p. 36—37.

ușoară ajunseseră la 110 ²⁵. Dezvoltarea întreprinderilor manufacturiere a constituit și preocuparea shogunatului și a seniorilor latifundiilor feudale. Astfel, pentru întărirea puterii de apărare a Japoniei au fost înființate arsenale, șantiere navale, întreprinderi metalurgice proprietate de stat, ceea ce a pus bazele unei industrii grele. În 1868 existau deja peste 50 asemenea întreprinderi ²⁶. Concomitent au fost înființate și întreprinderi de industrie ușoară, ca filaturi și țesătorii de bumbac. De pildă, pe domeniul Satsuma în 1867 a intrat în producție o filatură cu 6.000 de fuse al cărei utilaj a fost importat din străinătate ²⁷.

Cresterea inflației, schimbările rapide în viața economică și socială a țării, prezența comercianților și diplomaților străini au dat naștere la mari nemulțumiri, ce izbucneau în acte de violență. Sub lozincă „să izgonim străinii” samurailor afectați de instabilitatea socială au provocat numeroase incidente, au comis asasinat și au atacat legații diplomatice. Toate acestea au avut repercusiuni negative asupra finanțelor țării, deoarece de fiecare dată shogunatul a fost constrins să plătească despăgubiri grele și să suporte distrugerii.

Decăderea shogunatului. — Deschiderea porților Japoniei comerțului cu puterile capitaliste a marcat începutul crizei dominației shogunului. Sub influența marilor schimbări economice și politice ce avuseseră loc după 1854, baza economică și politică a acesteia se destrăma treptat. Autoritatea shogunului asupra domeniilor senioriale și asupra samurailor scădea. Shogunatul s-a găsit într-o situație precară fiind presat pe de o parte de puterile străine în vederea obținerii unor noi concesiuni și pe de altă parte de opinia publică din interiorul țării de „a-i izgoni”. În cercurile claselor dominante, în rindul samurailor și al păturilor sociale avute și chiar mijlocii, s-a conturat ideea că în fața pericolului de afară, ce amenința demnitatea națională, se impunea necesitatea realizării unității naționale, implicit restaurarea puterii imperiale ca simbol al acestei unități, iar pentru a rezolva sarcinile dezvoltării interne se impunea necesitatea schimbării structurii politice a țării și instaurarea uneia care să favorizeze procesul de modernizare.

Contradicția dintre shogun și forțele opuse lui, în primul rînd seniorii feudali colaterali ostili prin tradiție clanului Tokugawa și seniorii feudali ai domeniilor Satsuma și Choshu cu tendințe reformiste în politica internă, și-a găsit expresia în anii '50 în disputa cu privire la semnarea tratatelor cu puterile străine și la desemnarea moștenitorului shogunului. Acțiunile acestuia de a-și impune punctul de vedere în aceste două probleme, nesocotind părerea exprimată de curtea imperială, cit și măsurile represive luate împotriva acelor care s-au pronunțat pentru restaurarea autorității imperiale au dat naștere la resentimente puternice și au culminat în asasinarea, în martie 1860, a lui Ii Naosuke, deținătorul funcției de tairo (prim consilier) în guvernul shogunal.

Următorii opt ani marchează o etapă importantă în istoria modernă a Japoniei, determinantă pentru viitoarea ei evoluție pe o cale specifică.

²⁵ Wan Feng, *op. cit.*, p. 36.

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

În deceniul al șaselea mișcarea antishogunală se desfășoară sub lozincă „respectați împăratul, izgoniți străinii”. În fruntea acestei mișcări s-au aflat samurailor cu idei reformiste care au reușit să atragă masele de țărani și orășeni săraci în sprijinul acțiunilor lor, în principal din domeniile Satsuma și Choshu. În aceste două domenii, în urma aplicării unor reforme, samurailor cu idei reformiste au reușit să învingă fracțiunile conservatoare și să obțină poziții conducătoare în organele puterii politice. Cu sprijinul diferitelor pătri sociale opuse shogunatului ei au pus bazele unei noi forțe armate echipate cu armament modern și formate din samurai și oameni de rînd, țărani, țărani bogați și comercianți. Aceste unități armate au constituit o revoluționarizare a sistemului militar de pînă atunci, atît din punct de vedere al înzestrării și instrucției, cît și al compoziției. După organizarea, pe domeniul Choshu a unităților Kiheitai de către Tagasugi Shinsoku²⁸, au luat ființă numeroase alte unități armate, care își vor dovedi superioritatea față de vechea armată în viitoarele momente decisive ale evenimentelor istorice.

Treptat reprezentanții mișcării sonno-joi („respectați împăratul, izgoniți străinii”) din domeniul Choshu au cîștigat teren în curtea imperială, reușind să o domine. Chiar mai mult, au forțat shogunatul să pună în aplicare politica de izgonire a străinilor, trecînd la bombardarea vaselor străine ce treceau prin vecinătatea domeniului Choshu.

În 1863 shogunatul a organizat o lovitură de stat în curtea imperială și a reușit să izgonească reprezentanții mișcării sonno-joi, pornind două campanii consecutive împotriva domeniului Choshu. Declanșarea războiului civil a accentuat și mai mult greutățile shogunatului. La Edo, Osaka și în alte regiuni au izbucnit răscoale ale populației sătești și orășenești. Domeniile feudale au refuzat să sprijine armata shogunului și astfel armatele sale demodate au cunoscut o înfringere după alta. Pînă la sfîrșitul anului 1866 a fost nevoit să renunțe la aceste campanii de pedepsire. Înfringerile suferite au pus în evidență incapacitatea shogunatului și au marcat începutul unei noi etape în lupta fracțiunilor politice îndreptate împotriva dominației feudale și pentru aplicarea reformelor politice și economice.

Restaurația Meiji. — În 1867 s-a realizat o înțelegere secretă între domeniile Choshu și Satsuma în vederea declanșării acțiunilor de răsturnare a shogunului, înțelegere ce a obținut și aprobarea împăratului. La 3 ianuarie 1868 (sau 9 decembrie 1867 după calendarul lunar japonez), forțele militare ale domeniilor Choshu și Satsuma, sprijinite de alte domenii au ocupat palatul și au anunțat restaurarea puterii imperiale. Pînă în luna mai 1869 toate încercările forțelor conservatoare de a rezista au fost înfrînte. Un grup de tineri samurai din cele două domenii, ca Kido Takayoshi²⁹, Okubo Toshimichi³⁰, Saigo Takamori³¹ și personalități ca Iwakura Tomoni³² și Ito Hirobumi³³ au preluat conducerea politică a țării.

²⁸ *Biographical Dictionary of Japanese History*, p. 251—252.

²⁹ *Ibidem*, p. 385—388.

³⁰ *Ibidem*, p. 439—440.

³¹ *Ibidem*, p. 449—452.

³² *Ibidem*, p. 364—366.

³³ *Ibidem*, p. 360—363.

În cei 15 ani care au trecut după 1853, în procesul schimbărilor atât de violente, determinate de deschiderea țării, s-au conturat căile pe care Japonia trebuia să le urmeze pentru redobândirea și menținerea independenței sale : dezvoltarea țării prin preluarea tehnicii militare și industriale occidentale și pe această bază recuștigarea controlului asupra vămii, anularea tratatelor inegale. A devenit de asemenea clar că pentru a fi în viitor partener egal, pe plan militar și economic, al statelor capitaliste occidentale, se impunea necesitatea formării unui guvern centralizat, a instituțiilor moderne de guvernare și necesitatea aplicării unor reforme economice și sociale.

La 8 aprilie 1868, în numele împăratului s-a dat publicității „jurământul cu cinci articole” care a trasat orientarea noului curs de dezvoltare. Acesta a prevăzut anularea privilegiilor feudale și, respectându-se „legile juste ale naturii”, acordarea posibilităților egale de afirmare pe plan politic și militar tuturor membrilor societății indiferent de origine socială”; a prevăzut înființarea unor adunări deliberative și supunerea tuturor problemelor dezbaterii publice; a prevăzut „obținerea cunoștințelor din lumea întreagă spre binele întăririi bazelor imperiului”³⁴.

Imediat după restaurația imperială s-a format un organ de guvernare, care cu numeroase schimbări și reorganizări a fost în funcțiune pînă în decembrie 1885. Sistemul Dajokan sau Consiliul Suprem de stat a fost format din trei camere : cea centrală, cea de stînga și cea de dreapta. Camera Centrală (Seiin), formată dintr-un prim ministru, doi miniștri și consilieri, a fost organul suprem. Toți membrii Seiin au fost aleși din familia imperială și din rîndul nobilimii. Ședințele sale au fost prezidate de împărat. Camera de stînga (Sain) dezbătea problemele de legislație și cea de dreapta (Uin), formată din miniștri și miniștri adjuncți, rezolva problemele curente ale administrației de stat³⁵. Capitala a fost mutată la Edo, care a fost numită capitala de est — Tokyo, iar în mai 1869 împăratul și-a stabilit reședința aici și a adoptat denumirea Meiji (cîrmuirea luminată) pentru anii săi de domnie. În istoria Japoniei s-a deschis epoca marilor reforme cunoscută sub denumirea Meiji, care vor deschide calea spre o dezvoltare capitalistă a țării și îi va asigura o evoluție rapidă, intrarea sa în rîndul țărilor capitaliste occidentale.

Reformele Meiji. — Obiectivele reformelor noi puteri politice au fost sintetizate în următoarele : „Țară bogată, armată puternică”, „industrie prosperă”, „cultură înfloritoare”.

Ca prim pas spre realizarea acestor obiective s-au luat măsuri pentru desființarea tuturor piedicilor din calea lor. Astfel s-au anulat barierele și taxele dintre domenii, s-a trecut la transformarea domeniilor feudale în județe și la despăgubirea seniorilor feudali cu pensii fixate de guvern, desființarea organizațiilor monopoliste ale comercianților și declararea libertății comerțului, s-au ridicat restricțiile de clasă pentru anumite profesii, s-a permis oamenilor de rînd să poarte nume de familie, s-au acordat drepturi cetățenești chiar grupurilor sociale considerate pînă la acea dată în afara societății. Prin legea de recrutare generală a fiecărui

³⁴ E. O. Reischauer și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 135—136 și Wan Feng, *op. cit.*, p. 178.

³⁵ *Biographical Dictionary of Japanese History*, p. 571.

bărbat pentru serviciul militar s-au anulat privilegiile samurailor și monopolul lor asupra armatei, iar prin reducerea treptată a stipendiilor plătite lor de către stat s-a desăvârșit procesul de desființare a lor ca o clasă socială.

„*Țară bogată, armată puternică*”. — Noii conducători au conceput puterea militară ca un factor crucial nu numai pentru realizarea unității țării ci și pentru apărarea ei de pericolul de afară și în consecință au luat măsuri pentru formarea unei armate puternice controlată de guvernul central. În 1871 s-au pus bazele Armatei Imperiale cu un efectiv de 10.000 de oameni, care, în 1873, în urma adoptării legii cu privire la recrutarea generală pentru armată a atins efectivul de 31.000. Marina dispunea la acea dată de 17 nave de război, cu un deplasament de 13—500 de tone. În urma preocupării permanente pentru lărgirea și întărirea armatei, în 1890 efectivul ei ajunsese până la 53.000, cu o rezervă de 250.000, iar marina dispunea de 25 de nave militare și 10 torpiloare cu un deplasament de 50.000 de tone³⁶. Însă o dată cu creșterea potențialului militar, obiectivele inițiale ale creării forțelor militare au fost depășite și acestea au fost folosite în scopuri expansioniste, colonialiste.

În cadrul realizării obiectivului „*țară bogată*” rezolvarea problemei agrare a constituit o preocupare importantă a noului guvern. Măsurile luate au fost determinate înainte de toate de nevoile sale financiare stricte în condițiile în care principala sa sursă de venit — 64% —³⁷ a fost agricultura, de necesitățile dezvoltării economiei de mărfuri și, nu în ultimul rând, de presiunea exercitată de masele țărănești pentru schimbarea sistemului feudal de proprietate asupra pământului și pentru recunoașterea drepturilor asupra pământului. În 1870 s-a permis vânzarea și cumpărarea pământului, s-au ridicat toate restricțiile cu privire la cultivarea unor plante tehnice și s-a stabilit un impozit agrar în bani de 3% (mai târziu s-a redus la 2,5%) din valoarea suprafeței de pământ cultivat. Astfel veniturile statului s-au stabilizat și s-a asigurat o creștere permanentă a acestora, eliberându-l de fluctuațiile cauzate de recoltele slabe. Noile măsuri nu au rezolvat însă decît formal dependența țăranilor față de moșieri. Greutățile cauzate de calamitățile naturale au fost suportate de masa țăranilor. Aceștia își pierdeau treptat pământul, fiind nevoiți să arendeze loturi mici de pământ de la moșieri pentru care plăteau o arendă ce ajungea chiar pînă la 70% din recoltă. Suprafața pământurilor arendate a crescut, an de an. Dacă în 1883 a reprezentat 35% din totalul suprafeței arabile, după 1887 a ajuns să depășească 40%³⁸. Procesul de pauperizare a țăranilor a continuat o dată cu concentrarea pământurilor în mina moșierilor. La sate s-au menținut o serie de rămășițe feudale, care au împiedicat dezvoltarea agriculturii în ritmul cerut de dezvoltarea industriei.

Constituția Meiji. — Toate aceste măsuri au adus schimbări profunde în viața tuturor straturilor sociale și au dat naștere la reacții puternice. Mulți comercianți lipsiți de patronajul shogunului și al seniorilor

³⁶ Wan Feng, *op. cit.*, p. 93—94 și *Jia Wu Zhazheng* (Războiul chino-japonez), Edit. Populară, 1973, Shanghai, p. 11.

³⁷ Takahashi, *op. cit.*, p. 68.

³⁸ E. O. Reischauer și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 141.

feudali, au dat faliment. Țăranii au opus rezistență impozitului în bani și recrutării. Numărul răscoalelor țărănești a depășit pe cel din anii de vîrf ai shogunatului. Samuraii (ce reprezentau 6% din populația țării). loviți atît financiar cit și moral în privilegiile lor au constituit o sursă permanentă de nemulțumiri, un pericol pentru stabilitatea noului guvern. Sume importante ale bugetului au fost cheltuite pentru înăbușirea răscoalelor și plasarea samurailor în alte ocupații, ceea ce a grevat puternic situația financiară a țării. În rîndul maselor a crescut presiunea pentru o guvernare constituțională. După 1877 ia amploare „mișcarea pentru libertate și drepturi ale poporului” și iau naștere partide și organizații politice liberale. Toate cereau convocarea parlamentului și promulgarea constituției. În fața situației create, guvernantii Meiji au fost forțați ca în 1881 să promită elaborarea acesteia înaintea anului 1890.

Elaborarea constituției a fost un proces îndelungat, care a implicat lupta dintre fracțiuni și orientări în privința concepției fundamentale a acesteia și o amplă documentare în străinătate. Constituția a fost dată publicității la 11 februarie 1889. Legea fundamentală a țării a declarat împăratul „sacru și inviolabil” el exercita toate puterile executive iar cu acordul Dietei Imperiale, pe cele legislative, deținînd și funcția de comandant suprem al armatei și al marinei. Miniștrii răspundeau față de el și nu în fața Dietei. Împăratul putea dizolva parlamentul și cînd parlamentul nu era în sesiune, emite decrete, ce aveau putere de lege. Constituția a prevăzut convocarea unui parlament bicameral. Camera Pairilor a fost formată din nobili, unii reprezentanți aleși și persoane cu înaltă pregătire numite de împărat³⁹. Membrii Camerei Comunelor urmau a fi aleși de un electorat bărbătesc, ce plătea un impozit național direct mai mare de 15 yeni, adică de circa 5% din populația bărbătească sau 1,2% din întreaga populație⁴⁰. Constituția prevedea acordarea libertăților democratice, garantarea respectării legilor, apărarea proprietății, dar toate acestea au fost amendate cu prevederea „cu condiția să nu aducă daune păcii și ordinii” amendament ce a dat largi posibilități autorităților să încalce drepturile cetățenilor⁴¹.

Deficiențele Constituției, la care s-au adăugat manevrele cercurilor militare, prin care au obținut independență față de organele alese și guvern, deci mină liberă în acțiuni militare, au creat condiții pentru dezvoltarea tendințelor militariste în Japonia.

„Cultura înfloritoare” — Conștienți de rămînerea în urmă a Japoniei noii guvernanți ai țării au depus eforturi susținute pentru „înflorirea culturii”. Aceste eforturi s-au extins asupra însușirii cunoștințelor tehnice și de cultură generală din Occident, prin trimiterea unui mare număr de studenți, experți, politicieni în străinătate, care au studiat cuceririle de vîrf ale tehnicii și științei și toate sferile de activitate ale suprastructurii țărilor capitaliste, prin invitarea în schimbul unor sume mari de specialiști în Japonia, prin deschiderea de școli pentru însușirea limbilor străine și cunoștințelor de tehnică avansată. Concomitent s-a acordat o mare

³⁹ Story, *op. cit.*, p. 116—117.

⁴⁰ E. O. Reischauer și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 175—176.

⁴¹ Kishisaburo Nakamura, *The Formation of Modern Japan. As Viewed from Legal History*, The Center for East Asian Cultural Studies, Tokyo, 1962, p. 67.

importanță ridicării nivelului de instrucție a populației prin generalizarea învățământului primar (1872) și lărgirea învățământului secundar și superior. În ciuda greutăților financiare, guvernul a acordat cele mai mari sume din buget învățământului. În 1886, 46% din copiii de vîrstă școlară erau cuprinși în școli, iar la începutul secolului al XX-lea 95%⁴². În timpul vieții unei generații s-au pus bazele unui sistem educațional complex care a reușit să satisfacă necesitățile de cadre la toate eșaloanele și să înlocuiască cu succes specialiștii străini. Sistemul educațional a avut însă și serioase carențe: acesta practica o îndoctrinare în spiritul subordonării oarbe față de împărat și față de instituțiile statale, ceea ce a constituit baza unei viitoare educații militariste.

„*Industrie prosperă*”. — În vederea realizării obiectivului „industrie prosperă”, guvernul ce au pus bazele erei Meiji au recurs la puterea statului, la măsuri politice și la fondurile trezoreriei și, avînd ca bază întreprinderile militare de stat existente, au sprijinit dezvoltarea capitalistă a țării. Guvernul a încurajat acumularea de fonduri pentru industrializare prin înființarea de bănci și canalizarea stipendiilor plătite seniorilor deposedați de domenii spre întreprinderi industriale și prin orientarea samurailor spre ocupații productive. Toate acestea, completate cu măsurile antif feudale, de liberalizare a comerțului, de acumulare primitivă a capitalului au creat condiții pentru o dezvoltare spectaculoasă a industriei moderne. În condițiile în care inițiativa particulară era relativ slabă și nu putea asigura o dezvoltare rapidă, guvernul a luat măsuri pentru înființarea de întreprinderi de stat. Astfel, pe baza întreprinderilor militare și a șantierelor navale preluate de la vechiul regim, a continuat procesul de dezvoltare și modernizare, transformîndu-le într-o bază de industrie grea și constructoare de mașini a țării. Guvernul a investit sume importante pentru construirea de căi ferate, de drumuri și pentru crearea rețelei de telegraf. În 1872 exista doar o singură linie de cale ferată de 18 mile, ce lega orașele Yokohama și Tokyo; în 1893 lungimea totală a crescut de 111 ori, ajungînd la 2.039,6 mile⁴³. În 1880 toate orașele mari au fost interconectate la rețeaua telegrafică.

Pentru încurajarea industriei ușoare guvernul a pus bazele unor largi întreprinderi „etalon” înzestrate cu tehnică modernă. Astfel au luat ființă țesăturile de bumbac, lînă și mătase, fabrici de ciment, de sticlă, de chibrituri și distilerii. În același timp guvernul a încurajat întreprinderile particulare cu credite, reducerea impozitelor și cu un sistem preferențial de vamă pentru import de utilaje și export. În urma acestor măsuri întreprinderile particulare au început să se dezvolte și să devină rentabile. În 1880, 30% din mătasa exportată a fost filată cu mijloace tehnice în întreprinderi particulare⁴⁴. Începînd din 1885 balanța comerțului exterior al Japoniei devine pozitivă.

Însă cheltuielile financiare pentru înzestrarea întreprinderilor de stat, lipsa lor de rentabilitate, plata indemnizațiilor pentru clasele feudale și cheltuielile militare pentru înăbușirea revoltei samurailor au supra-solicitat rezervele financiare ale statului. Drept urmare în 1880 valoarea banilor a scăzut la jumătate și a luat naștere o puternică inflație. Prețul

⁴² E. O. Reischauer și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 164.

⁴³ Wan Feng, *op. cit.*, p. 128.

⁴⁴ E. O. Reischauer și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 149.

orezului s-a dublat, veniturile statului au scăzut la jumătate. În aceste condiții guvernul hotărăște o serie de măsuri care să ducă la redresarea situației financiare. În noiembrie 1880 s-a anunțat punerea în vânzare a întreprinderilor de stat, cu excepția celor de importanță strategică, persoanelor particulare. Datorită lipsei de rentabilitate a întreprinderilor de stat și lipsei de capital particular, prețul lor a fost fixat între 11% și 90% din sumele investite inițial. Însă vânzarea s-a făcut la prețuri minime și în condiții extrem de avantajoase. Aceste întreprinderi construite cu impozitul stors de la populație, au fost de fapt cedate unor mari capitaliști privilegiați și strinși legați de cercurile conducătoare ca Mitsubishi, Mitsui și alții. Această vânzare a întreprinderilor de stat a constituit un important mijloc pentru transformarea capitalului comercial în capital industrial, pentru întărirea capitalului particular și pentru stimularea dezvoltării capitalismului în Japonia.

În anii ce au urmat are loc marea înflorire a industriei, comparabilă cu o revoluție industrială. În întreaga țară au apărut mari întreprinderi de textile. Același fenomen s-a extins și în industria mătăsii, a zahărului, a hirtiei și altele. În 1885 au existat, de pildă, 20 de întreprinderi textile moderne cu 70.000 de fuse; în următorii cinci ani numărul lor a crescut până la 30, iar numărul fuselor până la 280.000. Cantitatea de fire de bumbac a crescut de 7 ori, reușindu-se, în 1890, să se înlocuiască firele importate din străinătate⁴⁵.

În 1883 producția de cărbune ajunge la 1 milion de tone față de 210.000 tone în 1874, iar producția de fontă atinge, în 1896, 26.000 tone. Producția de mătase ajunge în 1891 la 1.177.000 kan (4.413.750 kg.) față de 363.000 kan în 1878⁴⁶.

În privința industriei grele preponderența continuă să aibe industria militară de stat, ceea ce a conferit ulterior un caracter militarist întregului proces de industrializare.

Între 1885—1895 numărul întreprinderilor industriale a cunoscut de asemenea o creștere impresionantă. Dacă în 1868 în Japonia existau 405 întreprinderi industriale, din care majoritatea manufacturi, în 1893 numărul lor a ajuns la 3.344, majoritatea lor fiind întreprinderi moderne⁴⁷. În urma creșterii activității productive a crescut și numărul băncilor de la 2, în 1873, la 703, în 1893⁴⁸. Între 1887 și 1902 producția industrială a crescut anual cu 5,5% realizând una din cele mai înalte rate de creștere din lume⁴⁹.

Creșterea numărului întreprinderilor moderne, rentabilizarea întreprinderilor de stat vândute particularilor au determinat mărirea venitului național al țării, de la 234 milioane yeni în 1887 la 265 milioane yeni în 1893⁵⁰. Concomitent a crescut și valoarea globală a comerțului exterior de la 15.553.000 yeni în 1868, la 91.133.000 yeni în 1892⁵¹.

⁴⁵ Wan Feng, *op. cit.*, p. 127—128.

⁴⁶ Takahashi, *op. cit.*, p. 73—74.

⁴⁷ Wan Feng, *op. cit.*, p. 128.

⁴⁸ Wan Feng, *op. cit.*, p. 129.

⁴⁹ C.E. Black și alții, *The Modernization of Japan and Russia. A Comparative Study*, „The Free Press”, New York, Collier Macmillan Publishers, London, 1975, p. 166.

⁵⁰ Zischka, *Le Japon dans le monde. L'Expansion Nipponne 1854—1934*, Payot, Paris, 1935, p. 303.

⁵¹ Wan Feng, *op. cit.*, p. 130.

Ca o reflectare a condițiilor concrete în care a avut loc dezvoltarea capitalismului în Japonia și a legăturilor acestuia cu organizațiile de tip feudal ale comercianților din epoca Tokugawa, încă în anii '80 au început să se formeze organizații monopoliste de tipul cartelurilor.

Marea înflorire a anilor '80 a fost urmată însă de o perioadă de criză a cărei amploare a putut fi atenuată numai datorită războiului chino-japonez din 1895.

Politica externă. — Pe planul politicii externe obiectivul guvernului Meiji a fost obținerea anulării tratatelor inegale și redobindirea independenței și suveranității naționale. Încă în martie 1869 guvernul inițiază tratative în vederea anulării tratatelor inegale semnate în anii '50 și '60. În vara anului 1871, cu această misiune pleacă în fruntea unei delegații diplomatice în Europa și America ministrul de externe, Iwakura Tomoni⁵². Tratatивele s-au concentrat în această fază asupra drepturilor extrateritoriale ale legațiilor diplomatice și suveranității vamale. Primul succes se înregistrează în 1876 când Anglia și Franța anunță retragerea trupelor lor staționate, conform tratatului din 1865, în Yakohama. Atît conferința internațională ținută la Tokyo în anul 1886, consacrată revizuirii tratatelor, cît și demersurile din anii următori se consumă însă fără rezultate. În urma ascuțirii contradicțiilor anglo-ruse, Japonia reușește să semneze, în 1894, cu Anglia un nou tratat, care nu mai conținea prevederea cu privire la drepturile extrateritoriale ale consulatelor și prin care redobindea, în linii mari, suveranitatea asupra vămii și obținea clauza națiunii celei mai favorizate. După această dată Japonia a încheiat noi tratate și cu S.U.A., Germania, Austria și alte țări. Astfel, acest obiectiv al guvernului Meiji a fost în linii generale atins. Însă împlinirea sa definitivă va avea loc în 1911, după ce Japonia s-a impus ca o mare putere economică și militară în fața marilor puteri ale lumii.

Expansiunea colonialistă. — Concomitent cu demersurile pentru anularea tratatelor inegale și redobindirea independenței și suveranității, noii guvernanți ai Japoniei au început să aplice o politică de expansiune colonialistă pe seama statelor vecine. „Politica continentală” a clicii militariste urma să se realizeze în următoarele etape : cucerirea insulei Taiwan, a Coreei, a Mancuriei și Mongoliei, a Chinei și în etapa finală a lumii întregi. Dorind să canalizeze nemulțumirile samurailor și ale maselor populare și să rezolve dificultățile financiare, elementele militariste au trecut la acțiune. În 1874, după un scurt război pe insula Taiwan, Japonia obține o despăgubire de 500.000 de uncii de argint și recunoașterea de către China a suzeranității sale asupra insulelor Ryukyu⁵³. Expansiunea pe seama Coreei începe în 1876 când Japonia a impus, prin amenințarea cu forța, semnarea tratatului Kwanghwa. Prin acest tratat obține drepturi extrateritoriale și privilegii pentru desfacerea mărfurilor sale pe piața coreeană. Treptat, prin amestec în treburile interne ale Coreei reușește să-și lărgască sferile

⁵² *Biographical Dictionary of Japanese History*, p. 364—366.

⁵³ *Jia Wu ZhanZheng* (Războiul chino-japonez), Edit. Populară, Shanghai, 1973, p. 7.

de influență, iar în 1882, folosindu-se de o revoltă antifeudală și anti-japoneză a poporului coreean, să obțină drepturi aproape nelimitate pe teritoriul Coreei. Avînd asigurate pozițiile pentru o nouă expansiune, forțele militariste obțin în 1894 scoaterea Coreei de sub suzeranitatea Chinei și, treptat, accelerarea procesului de colonizare a ei. În 1905 Japonia impune semnarea „Tratatului de protectorat Ulsa”, conform căruia toate relațiile diplomatice ale Coreei urmează să fie operate prin și cu acordul Ministerului de Externe al Japoniei, și instalarea unui rezident general. În anul 1907, acesta a preluat conducerea organelor administrative, financiare, judecătorești și de menținere a ordinii în Coreea. În condițiile ocupației militare efective a Coreei, la 29 august 1910 Japonia a încheiat „Tratatul de anexare a Coreei” — prin care a transformat-o într-o colonie a sa.

Realizarea următorului pas — cucerirea Chinei începe în anul 1894, cînd Japonia se folosește de o răscoală antifeudală și anti-japoneză din Coreea și declară război Chinei, care la cererea curții regale coreene trimisese trupe pentru înăbușirea răcoalei. Teatrul de război a avut loc în Marea Galbenă și pe teritoriul Chinei. Pentru prima oară Japonia a dovedit în fața lumii puterea sa învingînd în mod neașteptat marele Imperiu chinez. Consecințele acestei victorii au avut repercusiuni puternice asupra desfășurării evenimentelor istorice atît din Japonia cît și în China și Asia.

Prin tratatul chino-japonez de la Shimonoseki Japonia a obținut recunoașterea dominației sale în Coreea, cedarea peninsulei Liaodong⁵⁴, insulelor Taiwan, Penghu și a celor aferente acestora, plata unei despăgubiri de 200 milioane uncii de argint, deschiderea de noi porturi comerciale, dreptul de a construi fabrici pe teritoriul Chinei. Tratatul a însemnat un cîștig uriaș material și politic pentru Japonia, pentru expansiunea sa viitoare pe teritoriul Chinei⁵⁵.

În urma acestor cuceriri Japonia nu a putut să nu intre în conflict cu alte puteri imperialiste interesate în ocuparea Manciuriei și Chinei de nord-est — în primul rînd cu Rusia țaristă și a înțeles că pentru consolidarea pozițiilor cîștigate va trebui să se confrunte cu această țară. Pentru a pregăti terenul viitoarelor sale acțiuni, în 1902 guvernul japonez a semnat un tratat de alianță militară cu Marea Britanie.

În februarie 1904, flota japoneză a atacat flota rusă din Extremul Orient și a cucerit peninsula Liaodong și porturile Lushun și Dalian (Port Arthur și Dairen) iar armata terestră a ocupat Manciuria de sud. În urma victoriei răsunătoare a armatei japoneze, Rusia țaristă a trebuit să accepte tratatul de la Portsmouth prin care a recunoscut interesele Japoniei în Coreea, i-a cedat concesiunile sale de pe peninsula Liaodong, calea ferată sud-manciuriană (Harbin-Changehun-Lushun-Dailan) și partea de sud a insulei Sahalin⁵⁶.

Evoluția Japoniei spre imperialism. — Victoriile obținute în războiul chino-japonez și ruso-japonez, colonizarea Coreei, avantajele materiale, politice și teritoriale dobîndite au determinat un nou avînt în dezvoltarea

⁵⁴ Sub presiunile exercitate de Rusia, Germania și Franța, în schimbul unei despăgubiri adiționale de 30 milioane uncii de argint, a retrocedat-o Chinei. Ulterior, peninsula Liaodong a fost ocupată de Rusia țaristă.

⁵⁵ *Jia Wu Zhazheng* (Războiul chino-japonez), p. 58.

⁵⁶ W. F. Beasley, *op. cit.*, p. 172 și Wan Feng, *op. cit.*, p. 275.

economică a Japoniei și trecerea la etapa imperialistă a sistemului său capitalist. Încasarea despăgubirilor a redresat situația economică a țării și a permis încadrarea ei în sistemul monetar internațional. În întreaga țară au apărut noi întreprinderi, investițiile realizând în zece ani o creștere de aproape 7 ori mai mare față de 1887. 84% din companiile existente în 1902 și 50% din fabrici au luat ființă după 1894⁵⁷.

După 1905, cu sprijinul guvernului se accelerează procesul de dezvoltare a economiei capitaliste și de formare a organizațiilor monopoliste. Guvernul a răscumpărat cu sume mari căile ferate particulare, a contractat împrumuturi din străinătate și a lansat „Compania căilor ferate sud-manciuriene” din China, ceea ce a oferit noi și largi posibilități de investiții pentru capitalul particular, deja puternic întărit în urma furnizării comenzilor pentru înzestrarea armatei. Începînd din a doua jumătate a anului 1906, se înregistrează un nou avînt în construirea întreprinderilor și lărgirea celor vechi. Conform unor statistici, începînd din a doua jumătate a anului 1905 și pînă în luna mai 1908 au fost investiți 1.890 milioane yeni, din care 1.000 milioane yeni în 1906⁵⁸. Investițiile s-au îndreptat spre uzine electrice, mine, fabrici de îngrășăminte chimice, ciment, materiale de construcții. Ramuri cu tradiție ca industria textilă și constructoare de vagoane au cunoscut o nouă dezvoltare. Drept urmare venitul național ajunge în 1907 la 1.532 milioane yeni, realizînd o creștere de 6 ori față de cel din anul 1877⁵⁹. Înflorirea a fost însă de scurtă durată pentru că la sfîrșitul anului 1907 are loc o gravă criză economică, care a dus la falimentul multor fabrici și bănci. Criza a contribuit la formarea marilor carteluri, care au monopolizat desfacerea, controlau producția și fixau prețuri de monopol. Asemenea carteluri s-au format în domeniul producției de zahăr, de îngrășăminte chimice, de petrol, de hîrtie, de textile, de bere. În 1899 au existat, de pildă, 78 de companii textile; în 1904 numărul lor s-a redus la 43, iar după războiul ruso-japonez la 30⁶⁰. După 1909 întreprinderile mari cu peste 500 de muncitori au ajuns să reprezinte 25% din totalul întreprinderilor⁶¹. În 1910, 16 bănci au organizat un sindicat. În acest proces s-au format marile zaibatsu — oligarhiile financiare — strîns legate de capitalul de stat, ce dominau întreprinderile industriale, comerciale și financiare ale țării.

În realizarea dezvoltării între anii 1905 și 1911 un rol important l-au jucat comenzile și investițiile, în principal militare, ale statului, care reprezentau în medie peste 40% din totalul de investiții⁶². Fapt ce a imprimat orientarea producției pe calea militaristă. Această direcție de dezvoltare a Japoniei, ce intrase în etapa imperialistă, a fost cauza unor mari suferințe și pierderi pentru propriul său popor și pentru popoarele vecine.

În preajma primului război mondial Japonia a fost singura țară asiatică, ce a reușit să evite transformarea sa într-o colonie și realizase în timp de 50 de ani industrializarea. Ea se afirmase ca o mare putere eco-

⁵⁷ Wan Feng, *op. cit.*, p. 283.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 285.

⁵⁹ Zischka, *op. cit.*, p. 303.

⁶⁰ Wan Feng, *op. cit.*, p. 299.

⁶¹ *Ibidem*, p. 287.

⁶² E. O. Reischauer, și A. M. Craig, *op. cit.*, p. 194.

nomică și militară a lumii, dispunea de colonii importante și pe plan extern era egală celorlalte mari puteri din Occident. Japonia va folosi din plin primul război mondial pentru dezvoltarea sa economică și realizarea planurilor sale expansioniste și colonialiste.

STRUCTURES TRADITIONNELLES ET PROCESSUS DE MODERNISATION AU JAPON PENDANT LE XIX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Au début du XIX-e siècle le Japon connaît de profondes modifications dans sa structure économique et sociale, qui anticipent l'apparition des éléments caractéristiques du mode de production capitaliste.

La désagrégation de la société féodale et le processus de modernisation du Japon ont été accélérés par la pénétration des puissances occidentales à la recherche de nouveaux marchés pour écouler leurs produits et de nouvelles sources de matières premières. Pendant cette période, le volume du commerce extérieur s'accroît, tout comme le nombre des manufactures textiles, et se développe l'industrie d'armement, la base de la future industrie lourde.

En 1869 la puissance impériale est réinstaurée ; c'est aussi le début de l'époque Meiji. Les réformes accomplies pendant cette époque dans les domaines économique, militaire, politique et culturel ont ouvert la voie au développement capitaliste du Japon, assumant à celle-ci une évolution rapide et les prémises pour se renger parmi les pays développés du monde.

Afin d'atteindre aux objectifs de sa politique extérieure, le Japon accorde une attention particulière à la création d'une armée puissante et d'une industrie moderne d'armement, d'où le caractère militaire prédominant dont sera marquée son économie.

Parallèlement à la lutte pour la reconquête de l'indépendance et de la souveraineté du pays, on voit de plus en plus puissantes les tendances expansionnistes japonaises au détriment de la Chine et de la Corée voisines, dans le cadre de ce que l'on nommait „le politique continentale”.

Ce cette manière, à la veille de la première guerre mondiale le Japon est le seul pays asiatique à avoir évité de devenir colonie et de s'être affirmé comme une grande puissance militaire et économique, disposant elle-même de colonies et comtant parmi les grandes puissances de l'époque.

FILOZOFIA ISTORIEI ÎN VIZIUNEA „NOII DREPTE”

DE

ION FLOREA

„Noua dreaptă”, care s-a afirmat într-un mod organizat și cu insistență în ultimii ani în Franța, se vrea în același timp o ideologie atotcuprinzătoare, reprezentanții săi căutând să abordeze o problematică largă în domenii dintre cele mai diverse, de la teoria filozofică generală la antropologie, politologie, economie politică până la filozofia culturii și filozofia istoriei. Elaborarea unei teorii corespunzătoare a istoriei apare pentru reprezentanții „noii drepte” și ca un răspuns propriu la criza societății occidentale contemporane în care omul, așa cum apreciază aceștia, și-ar fi pierdut memoria și identitatea, și-ar fi negat trecutul său. Numai regăsindu-și rădăcinile sale profunde în istorie societatea contemporană europeană își poate restabili echilibrul, pentru că numai acestea sînt, după opinia lor, „rădăcinile viitorului”¹.

Filozofia istoriei a „noii drepte” pe care încearcă s-o contureze cu deosebire protagonistul acestei orientări, Alain de Benoist, în eseurile sale, în strinsă legătură cu celelalte corpuri ale doctrinei unei asemenea orientări, pornește de la o teorie filozofică nominalistă, indeterministă și subiectivistă asupra proceselor istorice, care neagă existența oricăror tendințe cu caracter de generalitate și obiectivitate în dezvoltarea istorică, absolutează rolul subiectivității, al voinței umane, al personalității și elitelor în făurirea istoriei, negînd rolul maselor.

Izvoarele de inspirație ale acestei filozofii a istoriei cu pretenții de noutate sînt concepțiile filozofilor germani Nietzsche și Spengler, care dezvoltau în mod deschis, fiecare în epoca sa, o orientare de dreapta, aristocratică, iar faptul că fascismul german s-a sprijinit din punct de vedere ideologic pe concepțiile lor nu este doar urmarea interpretărilor date de acesta respectivelor filozofii, așa cum mai cred și astăzi unii istorici ai filozofiei.

Și în concepțiile reprezentanților „noii drepte” filozofia istoriei se împletește, ca și la Nietzsche și Spengler, cu filozofia valorilor și a culturii, cu concepția antropologică și politică. Ceea ce este specific filozofiei istoriei în viziunea gînditorilor „noii drepte” este conceperea acesteia ca ontologie istorică, ca teorie a proceselor istorice și în mai mică măsură sau chiar deloc, ca epistemologie, ca teorie a cunoașterii istorice. Și aceasta este

¹ Club de l'Horologe, *Les Racines du Future*, Masson, Paris, 1977. p. 13.

legată de finalitatea nemijlocit politică pe care ei o dau filozofiei istoriei, de utilizarea acesteia pentru legitimarea concepțiilor politice promovate.

Punctul de plecare al filozofiei istoriei la reprezentanții „noii drepte” este respingerea oricărui determinism istoric și conceperea lumii ca haos. „Noi, spunea Alain de Benoist, respingem orice *determinism*, fie el «spatial» fie «temporal»”². „Noua dreaptă” respinge orice necesitate și generalitate și absolutizează relativitatea și contingenta fenomenelor naturale și sociale. În fundamentarea ontologiei sale istorice relativiste „noua dreaptă” pornește astfel de la concepțiile empiriste, realist contingentiste ale filozofiei burgheze a istoriei, inițiată încă de neokantienii Școlii de la Baden-Rickert, Windelband și de Dilthey la sfârșitul secolului trecut.

Mergînd pe aceeași linie, Louis Pauwels, celălalt mentor mai în vîrstă al „noii drepte”, considera și el determinismul istoric ca fiind caduc pentru că acesta ar anula „rolul voinței personale și al judecății proprii”, ar anestezia „sentimentul libertății individuale, liberul arbitru și al stăpînirii de sine”³. Respingerile *de plano* ale determinismului în istorie în genere, ale necesității în primul rînd, nu-și au în considerațiile reprezentanților „noii drepte” temeiul într-o analiză științifică a proceselor istorice, ci se bazează pe postuleri metafizice subiectiviste, cu un caracter politic incriminatoriu. Pornind de la seculara antinomizare a raportului dintre determinism și libertate, dintre natură și om în istoria gîndirii filozofice, formulată inițial de Kant într-una din antinomiile sale și reluată de fiecare dată ulterior de diferiții gînditori burghezi, reprezentanții „noii drepte” consideră că orice determinism ar fi prin sine totalitarist, în opoziție ireductibilă cu libertatea și afirmarea de sine a omului, a specificității sale sub forma conștiinței și spiritualității pe care aceștia le concep rupte de materia în mișcare, de orice determinare obiectivă, „noua dreaptă” respinge orice explicare deterministă în istorie.

Un alt reprezentant al „noii drepte”, Pierre Vial, proclamînd rolul hotărîtor al voinței în dezvoltarea istorică, afirmă și el că „nu există ambiții prea puternice pentru voințe hotărîte. Istoria nu se supune nici unei legi globale. Ea nu este decît ceea ce oamenii decid să facă din ea”⁴ și în această decizie hotărîtoare nu sînt datele obiective, ci voința.

Negarea determinismului și a legității fenomenelor istorice este de altfel una din tendințele principale ale filozofiei burgheze a istoriei în întreg secolul nostru „noua dreaptă” continuînd această orientare. Reprezentanții filozofiei burgheze a istoriei în genere, reduc istoria la ceea ce este individual, fără legătură cu generalul. Contestarea generalului în istorie sau dizolvarea lui în individual reprezintă calea spre negarea determinismului legităților sociale, a unei anumite regularități și ordini din istorie, a logicii sale interne.

Limitarea sarcinilor cunoașterii istoriei la descrierea unor fapte istorice izolate, fără o legătură lăuntrică între ele transformă astfel istoria societății într-o îngrămădire haotică de intimplări, fără o ordine, fără legi. Categoria *istoricității* este astfel ruptă de ceea ce este *logic* și redusă la

² Alain de Benoist, *Fondements nominalistes d'une attitude devant la vie*, vol. *La nouvelle Droite. Le dossier du „Procès”*. Nouvelles Editions, Oswald, Paris, 1979, p.

³ Louis Pauwels, *Ce que je crois*, Bernard Grasset, Paris, 1974, p. 117.

⁴ Pierre Vial, *Nouvelle droit ou nouvelle culture?* în vol. *Pour une renaissance culturelle*, Editions Copernic, 1979, p. 20.

ceea ce constituie aparența întâmplătoare în desfășurarea fenomenelor istorice. Este adevărat că la suprafața lor evenimentele istorice ne apar în linii generale ca fiind dominate de întâmplare. Istoria ca proces de lungă durată este rezultatul a nenumărate tendințe, a ciocnirii sau convergenței intereselor oamenilor în acțiune. Cercetarea istorică cu adevărat științifică merge însă mai adânc, căutând să desprindă forțele motrice, care se ascund în spatele acestor mobiluri, cauzele și tendințele obiective fundamentale, care iau forma mobilurilor și aspirațiilor în mintea celor care acționează. Cercetătorul și teoreticianul istoriei, dacă vrea să redea realitatea așa cum este ea și s-o înțeleagă fără a o denatura, trebuie să pătrundă dincolo de jocul aparent al întâmplărilor de la suprafața istoriei, care în labirinturile ei ascunse se dovedește a fi străbătută de legi interne, necesare. „Și aici, arăta pe bună dreptate Engels, nu prezintă importanță răbufnirile de moment, izbucnirile trecătoare asemenea focului de paie care se mistuie repede, ci mișcările de lungă durată care duc la mari transformări istorice”⁵.

Ceea ce-i împinge pe majoritatea teoreticienilor burghezi, și deci și pe reprezentanții „noii drepte” spre contestarea ordinii subiacente și a logicii obiective a istoriei, a legității ei interne, este concepția lor idealistă asupra istoriei, care-i împiedică să meargă dincolo de motivele conștiente ale oamenilor și să ajungă pînă la însăși originea acestor idei.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu dădea un răspuns direct unor asemenea concepții istorice neștiințifice care ridică întâmplarea sau voința subiectivă la rangul de explicație absolută a evenimentelor arătînd: „Înțelegerea proceselor istorice actuale cere să privim viața internațională, evenimentele nu ca rezultat al unor acte și acțiuni cu caracter întâmplător, nu ca expresie a manifestării voinței unor persoane — oricît de bine intenționate ar fi acestea. Analiza științifică, marxist-leninistă a realității reliefează în modul cel mai convingător că schimbările ce se produc în lume au la origine acțiunea legităților sociale obiective ce se manifestă cu putere, independent de voința oamenilor. Teoria noastră revoluționară demonstrează în mod incontestabil că nu voința subiectivă a unor personalități este aceea care schimbă cursul dezvoltării omenirii, ci, dimpotrivă, intențiile și actele oamenilor sînt determinate de legile inexorabile ale progresului istoric”⁶.

Acest relativism subiectivist extrem al reprezentanților „noii drepte” se datorează totodată indistinției prezente în gîndirea acestora, dintre dimensiunea societală a istoriei și cea antropologică, care are în vedere individul uman luat izolat, structurile sale existențiale. Modelul antropologic al explicației lor, care se referă doar la individ, este pur și simplu transpus de aceștia la istorie în ansamblul ei, nemaioperînd nici un fel de distincție între ele. Alain de Benoist arată în acest sens că istoria este „o ontologie care nu mai este exterioară sau transcendentă în raport cu devenirea oamenilor; dar care se confundă cu ea”⁷. Or, istoria societății, deși oamenii sînt cei care o fac, transcende acțiunea și existența omului, fiind

⁵ K. Marx, Fr. Engels, *Opere* vol. 21, Edit. politică, București, 1965, p. 297.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntarea la adunarea consacrată aniversării Academiei „Ștefan Gheorghiu”, 28 martie 1975*, Edit. politică, București, 1975, p. 19.

⁷ Louis Pauwels, *La crise des idéologies*, în *Maiastra: Renaissance de l'Occident*, Plon, 1979, p. 139.

în același timp istoria obiectivărilor umane în creațiile sale, a modurilor de producție ale orînduirilor și regimurilor politice, ale relațiilor și structurilor sociale, istoria comunităților umane și clasiale și a relațiilor intra și intercomunități și interclase. Nimic din toate acestea nu mai este sesizat în domeniul istoriei de către reprezentanții „noii drepte”, pentru că aceștia antropologizează total istoria societății și o reduc la „istoria voințelor, dorințelor umane”⁸.

Ceea ce este specific între altele omului este desigur alegerea între multiplele posibilități, între „mai mulți viitori”. Dar chiar la nivel uman individual alegerile acestuia nu se produc la întîmplare, ci sînt determinate probabilistic, nu mecanic și în mod automat de un anumit cadru social-istoric dat, care transcende individului. Cu atît mai mult la nivelul societății în ansamblu, din multiplele interacțiuni ale oamenilor în procesul producției și în organizarea conviețuirii lor, din raporturile ce se stabilesc între oameni și natură, între existența materială și viața spirituală a societății, între diferitele grupuri și comunități umane se constituie o serie de condiționări și „presiuni” obiective pentru indivizi și pentru colectivitate de care acestea trebuie să țină seama în alegerile și deciziile lor, în orientarea activității lor prezente și viitoare. Desigur, asemenea „presiuni”, determinări cauzale, necesare și obiective, nu sînt fatale nici pentru individ, nici pentru colectivitate cum incriminează reprezentanții „noii drepte”, cum că ar preconiza, după opinia acestora, orice determinism, ci rămîne un spațiu destul de larg deschis autonomei și libertății, alegerii și proiecției, voinței și creativității umane și istorice.

Datorită reducionismului subiectivist și contingentist reprezentanții „noii drepte” nu mai pot desprinde în cadrul dialecticii complexe a dezvoltării istorice rolul și „presiunile” exercitate de factorii obiectivi, de interacțiunile în care ei intră, care orientează și circumscriu între anumite limite rolul și acțiunea celor subiectivi, inclusiv al libertății și voinței umane, ale personalităților istorice.

Consecința directă a îndeterminismului și subiectivismului în conceperea istoriei este negarea unui sens al acesteia, a unei direcționări obiective, necesare procesului istoric, care ar rezulta din interacțiunile principalilor factori sociali ce intră în acțiune în dezvoltarea societății omeneste. Istoria, după părerea reprezentanților „noii drepte” nici nu are un asemenea sens, pentru că ea ne-ar apare ca un *haos*; aceasta, precum o sferă, în rostogolirea ei, „poate în orice moment să se desfășoare în orice direcție”⁹, cu condiția că o voință destul de puternică îi imprimă mișcarea dorită. Louis Pauwels se exprimă aproape în aceiași termeni (de altfel reluarea obsesivă și cu aceleași cuvinte a acelorași idei de la un autor la altul este un fapt ce ne izbește la tot pasul citind lucrările reprezentanților „noii drepte”), arătînd că în locul reprezentării devenirii istorice „ca o linie, legînd un paradis originar și un sfîrșit al timpului de-a lungul unui scenariu implacabil” — în rîndul acestei viziuni, aceștia incluzînd și creștinismul și marxismul —, trebuie să punem „istoria ca o sferă susceptibilă de a «rula» în orice moment în orice direcție...”¹⁰.

⁸ *Ibidem.*

⁹ Alain de Benoist, *Op. cit.*, p. 140

¹⁰ Louis Pauwels, *Op. cit.*, p. 140

Problema sensului istoriei, înțeles nu ca o desfășurare fatală a acesteia dintr-un punct de pornire spre o anumită țintă, ci ca un proces unitar, determinat, nu poate fi înțeleasă științific în afara acceptării determinismului social, a sesizării specificului istoriei și a societății însăși, care reprezintă atât *subiectul* cât și *obiectul* propriei sale acționări, mișcări, evoluții. Admiterea unui sens al istoriei nu poate fi înțeleasă ca expresie a indeterminismului și domniei contingentului prin postularea unei orientări pur subiective pe care ar da-o oamenii mersului acesteia după o voință nedeterminată de nimic, ci numai admitând continuitatea vieții social-istorice ca proces al creației materiale și spirituale, ca rezultată a activității conștiente a oamenilor pe care o desfășoară însă în cadrul unor relații sociale determinate, preluate și dezvoltate de fiecare generație, ca proces ascendent, de realizare a progresului pe diferite planuri. Desigur, acest progres nu s-a desfășurat nici în trecut și nu se desfășoară nici în prezent fără contradicții și urmînd o linie ascensională simplă, unidirecțională, fără nici un fel de involuții și abateri. Sensul istoriei nu este de aceea ceva prestabilit, dat de la începuturile ei, ci este o rezultată care unește diferitele etape și perioade istorice, în pofida zigzagurilor și ocolșurilor, a contradicțiilor și diverselor forme ale alienării sociale și umane ce au stat în calea biruințelor omenirii. Sensul istoriei este dat de necesitatea ca tendința ce se constituie în fiecare epocă ca rezultat al interacțiunilor dintre trecut, prezent și aspirația viitorului, dintre activitatea diferitelor generații și dintre diversele sfere ale vieții sociale, ca rezultat al raporturilor forțelor sociale, al victoriei luptei celor progresiste pentru transformări revoluționare, împotriva celor ce susțin dominația și asuprirea de orice fel, al înfringerii acestora și părăsirii de către ele a scenei istoriei.

Un alt punct de plecare cu caracter antinomizator al filozofiei istoriei la gînditorii „noii drepte” este contrapunerea societății domeniului naturii, negarea istoricității acestora din urmă, a devenirii ei. Și într-o asemenea viziune natura este considerată imuabilă, egală cu sine; numai omul, definit ca „*fîntă istorică și culturală*” evoluează, devine. Dar este bine știut că istoria societății omeneste este, totodată, istoria raporturilor sale cu natura, care s-au modificat de-a lungul evoluției omenirii, iar aceasta are în urma sa o istorie îndelungată a naturii, fără de care apariția sa nu poate fi înțeleasă. Dezvoltarea istorică nu poate fi concepută în afara raporturilor societății cu natura.

Din perspectiva unei gîndiri reducționiste și antinomizoare filozofia „noii drepte” identifică determinismul în genere cu fatalismul și asimilează, pe această bază greșită de argumentare, teoria marxistă a istoriei cu viziunile fatalist-religioase despre om și istorie. Din această perspectivă, Alain de Benoist elaborează și o tipologie a viziunilor asupra istoriei, distingînd într-o primă categorie concepția *lineară*, care ar fi apărut în Europa odată cu creștinismul și concepe devenirea istorică ca o linie ce leagă o stare anteistorică (paradisul original) de o stare postistorică (instaurarea domniei lui Dumnezeu pe pămînt). Istoria propriu-zis ar fi în această reprezentare lineară un fel de „vale a plingerii” în care omul a trebuit să-și câștige hrana cu sudoarea frunții sale. Epoca postistorică ar fi cea care va readuce omului starea fericită de odinioară.

Prin denaturări și simplificări dintre cele mai grosolane Alain de Benoist și tovarășii săi de idei asimilează concepția marxistă asupra isto-

riei cu schema exhatologică a religiei creștine asupra istoriei, marxismul reproducând, după opinia acestuia, „sub forma laică teoria creștină a istoriei”¹¹. Desigur, asemenea aprecieri la adresa marxismului sînt în contradicție cu spiritul gîndirii istorice întemeiată de Marx, cu esența sa dialectică, revoluționară, și științifică în același timp. Fără îndoială că numai o asemenea denaturare și simplificare grosolană a marxismului îi dă posibilitatea lui Alain de Benoist să prezinte filozofia marxistă a istoriei ca avînd un caracter unidimensional, ca fiind bazată pe o necesitate ineluctabilă, fatală și cu un sens prestabilit, unilinear, care ar exclude libertatea omului. Trebuie să spunem că o asemenea modalitate de denaturare a teoriei istorice marxiste nu este nici pe departe o „inovație” a reprezentanților „noii drepte”, ci ea este preluată ca atare din denaturările operate de diferiții marxologi, cu toate că filozofii acestei orientări* manifestă pretenții de noutate.

Pomovarea iraționalismului și indeterminismului, negarea legităților obiective ale vieții sociale și a sensului istoriei constituie, așa cum am văzut, una din manifestările crizei ideologice burgheze în epoca imperialismului și are ca rădăcină de clasă neliniștea burgheziei în fața legilor istoriei care vestesc inevitabilitatea pierii orînduirii capitaliste. V. I. Lenin dezvăluia sensul iraționalismului și indeterminismului, al negării logicii obiective a istoriei promovate de filozofia burgheză din primele decenii ale secolului nostru. „Dar acest joc grosolan și trivial, această batjocorire a logicii și istoriei are totuși un anumit sens și anume acela al disperării și nesinchisismului... burghez. Pierderea speranței de a putea analiza în mod științific prezentul, renunțarea la știință, tendința de a nesocoti orice sintetizare, de a se ascunde de orice legi de dezvoltare istorică, de a nu vedea *pădurea* din cauza copacilor — iată sensul de clasă al scepticismului burghez la modă și al scolasticii moarte și mortifiante”¹². O asemenea apreciere și-a păstrat pe deplin valabilitatea și astăzi. Filozofia istoriei a „noii drepte” se integrează concepției „istorizante”, care domină filozofia burgheză a istoriei în secolul nostru și absolutizează specificul procesului istoric ca atare, caracterul său „evenimential” strict individual, pînă la a rupe cunoașterea istorică de celelalte științe și la a nega determinismul obiectiv al procesului istoric.

Unei asemenea tendințe „istorizante”, indeterministe în esența ei, i se opune astăzi un curent tot mai larg din partea istoricilor în favoarea sintezei dintre cunoașterea istorică și cea sociologică, teoretică, dintre metoda analizei istorice și cea teoretică, conceptuală. O asemenea tendință exprimă opoziția tot mai largă față de empirismul lipsit de orizont, împăr-

¹¹ Alain de Benoist, *op. cit.*, p. 137

* O asemenea denaturare a concepției marxiste a istoriei o găsim în lucrarea lui Jean-Yves Calvez, *La pensée de Karl Marx* (Editions du Seuil, 1956). O asemenea interpretare exhatologică a filozofiei marxiste a istoriei în opoziție cu spiritul său științific larg recunoscut de istorici, o găsim și în lucrarea mai recentă a marxologului de origine poloneză Leszek Kolakowski, *L'esprit révolutionnaire* (Presses Universitaires de France, Paris, 1978). De văzut, de asemenea, cartea lui Jules Monnerot, *Sociologie du communisme* (Editions Libres, Iallier, 1979, p. 460-463). Ar mai putea fi citați și alți autori, tocmai pentru a arăta că denaturarea în interpretarea marxismului de către „noua dreaptă” nu este nouă.

¹² V. I. Lenin, *Opera*, București, 1966, p. 46.

tășit și de „noua dreaptă”, preocuparea pentru înnoirea acesteia printr-o viziune teoretică și metodologică mai largă, bazată pe integrarea evenimentelor și proceselor în structurile economiei politice și sociale, în tendințele legice obiective.

Această tendință, în extindere astăzi, este și o expresie a influenței concepției istoriografice marxiste asupra cercetării și metodologiei istorice contemporane, ale cărei puncte de vedere sînt îmbrățișate de tot mai mulți istorici și teoreticieni ai istoriei. Căci marxismul „este teoria sociologică a cărei influență a fost cea mai mare asupra istoricilor de pînă acum”¹³. Sub influența gândirii marxiste se petrece în rîndul unor istorici un fenomen asemănător celui din rîndul unor oameni de știință din alte domenii, de opunere deschisă față de modul de abordare empirist și iraționalist, de încercare a unui sentiment de insatisfacție față de istoria liniară, strict evenimentială, față de istoria „povestire”, cerînd trecerea la o analiză istorică fundamentată teoretic, conceptualizată, în profunzime și globală, prin relevarea funcției și semnificațiilor evenimentelor în cadrul întregului și a dezvoltării modului de producție, promovînd „istoria problemă”, cum se exprima un gînditor francez, François Furet*.

Disputele în problema raportului dintre istorie și teorie au fost reluate în filozofia contemporană în legătură cu tendințele structuraliste, teoreticul și istoricul fiind contrapuse în cadrul acesteia într-o altă perspectivă, opusă tendințelor istorizante, aceea a negării oricărei valori a abordării istorice a fenomenelor și a susținerii a ceea ce gînditorii structuraliști numesc *antiistorismul teoretic*. Istoria ar deveni de prisos într-o asemenea viziune, dizolvîndu-se în științele teoretice care se dezintere-sează de istorie, rostul întregii cercetări fiind „decupările sincronice”. Absolutizarea momentului structural, fetișizarea structurilor și ruperea lor de istorie, considerarea lor statică stă la baza negării rostului abordării istorice și afirmarea unui antiistorism structural. Dacă concepția evenimentială nu vedea pădurea din cauza copacilor, filozofia structuralistă nu vede copacii din cauza pădurii, negînd orice valoare a cunoașterii istorice.

Dintr-o asemenea perspectivă unii autori ajung să prevestească sfîrșitul istoriei, atît a istoriei ca formă de cunoaștere, ca „interpretare semnificativă a timpului”, cît și a istoriei „semnificînd procesul”. „Post-istoria” sau epoca sfîrșitului istoriei care va veni, după opinia lui Axelos, „este și va fi epoca rătăcirii”, a lipsei de orizont, a „epuizării fundamentului”, „a etalării jocului”, de consumare totală a potențialităților devenirii și ale aspirațiilor umane. Ea va fi totodată sfîrșitul omului însuși, care va deveni un om „fără negativitate decisivă”, fără aspirații majore. În total acord cu ideile structuraliștilor despre „moartea omului” odată cu sfîrșitul istoriei, Axelos consideră că sfîrșitul istoriei ar fi „coextensiv sfîrșitului omului”¹⁴.

¹³ Alfred Cobban, *Réflexions sur la méthode historique*, în „La Table Ronde” nr. 197/1964, p. 62—63

* François Furet, *De l'histoire-recit à l'histoire-problème*, în „Diogène” nr. 89/1975, p. 113—130. De văzut, totodată, în acest sens Pierre Chaunu, *L'histoire sérielle. Bilan et perspectives*, în „Revue d'histoire” nr. 3/1970; François Furet, *Le quantitatif en histoire*, în „Faire de l'histoire”, vol. 1, Paris, Gallimard, 1974; Ferdinand Braudel, *History and the social sciences. The long term*, în „Social Science” nr. 2/1970.

¹⁴ Kostas Axelos, *La question de la fin de l'histoire*, în „L'homme et la Société”, nr. 20/1971.

Pentru înțelegerea sensului real al antiistorismului structuralist și al prevestirilor amintite despre „sfârșitul istoriei” în zilele noastre, când s-ar putea spune că totul — practica și evenimentele social-politice contemporane, dezvoltarea cunoașterii științifice — cheamă la ordinea zilei o viziune dialectică, istorică, se impune să trecem din domeniul considerațiilor epistemologice în acela al motivațiilor de ordin social și ideologic. Îmbrățișarea structuralismului și proliferarea contestărilor istoriei în epoca în care o conștiință a istoriei se impune mai mult ca oricând, „rezultă, așa cum arăta pe bună dreptate Henri Lefebvre, din circumstanțe exterioare gândirii științifice”¹⁵. Structuralismul apare ca o filozofie a echilibrului, a statusquo-ului de clasă dorit și promovat de burghezia contemporană, exprimând ideologia celor „care încearcă teama în fața schimbărilor profunde și vor să mențină starea de lucruri existentă”¹⁶. Noul „eleatism”, cum denumește H. Lefebvre structuralismul, nu se mulțumește numai să nege istoria ca știință, ci respinge însăși istoria de teama transformărilor istorice.

Sînt foarte actuale pentru înțelegerea semnificației ideologice și sociale a contestărilor contemporane ale istoriei aprecierile lui Marx despre dialectică. „În forma ei rațională, spunea Marx în Postfață la ediția a doua a Capitalului, dialectica inspiră burgheziei și ideologilor ei doctrinari indignare și oroare pentru că în înțelegerea pozitivă a realității existente ea include, totodată, înțelegerea negării acestei realități, a picirii sale necesare, pentru că ea privește fiecare formă realizată în mișcare, adică sub aspectul ei trecător, pentru că nimic nu-i poate impune, pentru că prin esența ei ea este critică și revoluționară”¹⁷.

Viziunea filozofică structuralistă reprezintă o denaturare a procesului istoric real și a cunoașterii științifice, în care evenimentialul și structuralul, diacronicul și sincronul sînt, desigur, contradictorii, dar dialectic legate, îmbinate unitar. Înțelegerea și explicarea marxistă a istoriei îmbină, de aceea, abordarea istorică cu cea structurală a proceselor sociale, integrînd-o pe aceasta din urmă perspectivei și explicației istorice. O asemenea viziune dialectică și științifică își lărgește tot mai mult influența astăzi asupra gândirii istorice și teoriei istorice. Este de amintit în acest sens viziunea promovată și de autorii lucrării în trei volume *Faire de l'histoire* (Paris, 1974) care subliniază necesitatea sintezei dialectice dintre structură și istorie, bază și suprastructură, dintre ideologic și social, dintre factorul conștient și cel material în istorie. Forța gândirii marxiste se resimte din ce în ce mai puternic astăzi și în acest domeniu, al istoriei, zonă în care marxismul a revoluționat cel mai mult gândirea și cercetarea. Se confirmă pe deplin ideea enunțată mai demult de Sartre : „Un istoric, astăzi, poate să nu fie comunist ; dar el știe că nu poți să scrii istorie, serios, fără să pui pe primul plan elementele materiale ale vieții oamenilor, relațiile de producție, practica (praxisul), chiar dacă socoate, ca mine, că deasupra acestor raporturi suprastructurale constituie regiuni autonome”¹⁸.

Sînt numeroși gânditori nemarxiști contemporani, chiar cu tendințe anticomuniste neori, care apreciază, dimpotrivă, tocmai profunzimea,

¹⁵ Henri Lefebvre, *Au-delà du structuralisme*, Paris, 1971, p. 279.

¹⁶ *Ibidem*, p. 280.

¹⁷ K. Marx, *Fr. Engels, Opere*, vol. 23, Edit. politică, București, 1966, p. 27.

¹⁸ Jean-Paul Sartre, *Interviu* în „Secolul 20” nr. 5/1967, p. 84.

complexitatea și multilateralitatea concepției marxiste asupra istoriei. Marxismul, arăta în acest sens Raymond Aron, „degajă realitatea din întreg, acordându-i semnificație... Procesiunea regimurilor sociale, indispensabilă acestei deveniri a omului va căpăta semnificație într-o istorie totală (totală nu în sensul că ea reține toate faptele, ceea ce este absurd, ci în sensul că ea le raportează pe toate la adevărul despre om). Lupta de clasă, ea însăși legată de relațiile de producție, va permite să se perceapă toate epocile și toate societățile în adevărul lor”¹⁹. Iată ce spune cu privire la concepția marxistă asupra istoriei Jacques le Golf, unul din promotorii „noii istorii”, orientare dintre cele mai moderne: „Marx este, în multe privințe, unul dintre predecesorii unei istorii noi, problematizate, interdisciplinare, ancorată în durată lungă și privită global. Periodizarea (sclavagism, feudalism, capitalism) lui Marx și a marxismului... este o teorie a duratei lungi. Chiar dacă noțiunile de bază și suprastructură par incapabile de a ține seama de relațiile dintre diverse nivele ale realității istorice, ele trimit la noțiunea de structură, care reprezintă o tendință esențială a istoriei noi. Punerea pe primul plan a rolului maselor în istorie poate întâlni interesul istoriei pentru omul cotidian, care este, de asemenea, un om socialmente situat”²⁰. Cu toate rezervele, nefundamentate științific, ale lui Jacques le Golf față de noțiunile marxiste de bază și suprastructură, recunoașterea lui este dintre cele mai concludente asupra valorii și multilateralității teoriei marxiste a istoriei, privind întietatea acesteia în întemeierea științei adevărate a istoriei. Și am putea să continuăm cu numeroase opinii despre valoarea concepției marxiste asupra istoriei care, chiar dacă asemenea gânditori sînt nemarxiști sau antimarxiști, nu pot să nu recunoască adevărul în față în măsura în care ei păstrează respectul pentru adevăr. Filozofii „noii drepte”, preocupați să combată în mod aprioric marxismul, au pierdut însă simțul adevărului. De aceea, este greu să le mai ceri acestora un dram de obiectivitate cu privire la marxism ca adevărata filozofie științifică a istoriei.

Al doilea gen de concepție istorică pe care o disting autorii acestei orientări de dreapta în tipologia elaborată este cea *ciclică*, care ar fi comună întregii antichități europene precreștine și, desigur, celei promovate în prezent de ideologii „noii drepte”. Ea ar consta, în opinia acestora, în „*observarea lumii așa-cum-este-ea*”, bazîndu-se pe „intuiția unei armonii posibile” și pe regularitatea ciclurilor fără început și fără sfîrșit. În ce măsură o asemenea filozofie a istoriei observă lumea „așa-cum-este-ea” ne vom convinge mai departe. Deocamdată să enunțăm această concepție așa cum și-o prezintă înșiși autorii ei. Declarîndu-se adeptul acestei concepții ciclice, Alain de Benoist face precizarea că el preferă să-i spună mai curînd *sferică* decît *ciclică*, pentru că sfera implică, așa cum am văzut, ideea haosului devenirii și posibilitatea rostogolirii într-o infinitate de sensuri și anulează ideea de un sens preferențial propriu istoriei.

O primă observație care se impune este aceea că o concepție care pretinde a observa lumea „așa cum este ea” rămîne reducționistă în măsura în care nu vrea să vadă, odată cu aspectul fenomenal, contingent

¹⁹ Raymond Aron, *Dimensions de la conscience historique*, Plon, Paris, 1961, p. 21.

²⁰ În vol. *La Nouvelle histoire*, Paris, 1978, p. 375.

al proceselor istorice, tendințele obiective de profunzime, cu caracter de necesitate, ale devenirii istorice.

Până la urmă istoria societății este redusă de către reprezentanții „noii drepte” la cultură, sau mai bine zis, la diversele culturi, fiecare cultură avind propriile legi, „constituind o structură autosuficientă”²¹, strict particulară, fără elemente comune sau de convergență cu alte culturi.

Dar, respingînd orice general și universal în domeniul istoriei, Alain de Benoist, protagonistul ideologiei „Noii drepte”, își dă seama că problema criteriilor pe care se fundamentează fiecare sistem de valori rămîne totuși în picioare, dacă aceasta nu vrea să se ajungă la un relativism generalizat, la un hipersubiectivism care să justifice arbitrariul, echivalența tuturor acțiunilor umane. De aceea, pînă la urmă, reprezentanții „Noii drepte” postulează și ei, ca orice concepție metafizică, speculativă, un absolut ca punct de raportare și de evitare a relativismului. Dar ei fixează acest absolut în domeniul subiectivului, al valorilor și normelor care, deși sînt variabile spațial și istoric și create de oameni, ele sînt „văzute» și percepute ca absolute”, ca naturale, oamenii neîndoindu-se și neîntrebîndu-se asupra „rațiunii lor de a fi”²². O societate care se îndoiește de propriile norme, observă pe bună dreptate acești gînditori ai *dreptei* actuale franceze, este în declin, în descompunere, într-o stare de prăbușire interioară. Sfidarea normelor, prăbușirea autorității lor este dealtfel, așa cum o recunosc aceștia, unul din fenomenele care marchează criza actuală a societăților occidentale, depășirea ei implicînd crearea de noi norme, cu deplină forță de influențare și autoritate. Este ceea ce Alain de Benoist numește „subiectivismul eroic”, pe care-l proiectează ca o ieșire de ordin moral din situația actuală de criză a Occidentului. Binele și răul moral sînt în funcție de atitudinea față de normele existente, orice opoziție față de acestea fiind judecată ca imorală, de domeniul răului. În acest mod „noua dreaptă” este și rămîne apărătoarea status-quoului, a ordinii existente, oricît de critică ar vrea ea să apară în ochii lumii față de societatea capitalistă actuală.

Dar ca o filozofie pragmatică, cum se prezintă ea, teoria istoriei a „noii drepte” urmărește să servească unor scopuri practic politice, indicării căilor depășirii actualei crize a societății occidentale, care este, în concepția reprezentanților acestei orientări, „o criză a civilizației interioare”²³, o criză a omului, a conștiinței sale, căci omul occidental și-ar fi pierdut, între altele, dimensiunea istoricității, a comuniunii cu valorile ancestrale, „interesul purtat celui mai îndepărtat trecut”²⁴. Viitorul, afirmă aceștia, „nu poate fi rupt de trecut. Este necesar deci, arată Pauwels, să redăm oamenilor „simțul istoriei”, conștiința istorică, fără de care progresul nu mai poate fi înodat, făurit. „Noua dreaptă” consideră însă că viitorul Occidentului poate fi făurit „prin regăsirea surselor geniului european”, a tradiției istorice celei mai îndepărtate, prin înrădăcinarea

²¹ Alain de Benoist, *op. cit.*, p. 141.

²² *Ibidem*.

²³ Louis Pauwels, *Comment devient-on ce qui l'on est*, Editions Stock, 1978, p. 173.

²⁴ Louis Pauwels, *La crise des idéologies*, în vol. *Maiastra: Renaissance de l'Occident*, Plon 1979, p. 33.

adîncă a omului și a societății, întorcîndu-se mult în timp, în istorie, în cultura ancestrală”²⁵.

Soluția preconizată de ideologia „noii drepte” este profund conservatoare, constînd în întoarcerea la valorile societății indo-europene, care se baza pe o organizare trifuncțională, în care primau funcțiile suveranității și apărării în raport cu cele economice și pe o ierarhizare accentuată, netă a societății, pe principiile elitismului și ale inegalității profunde dintre oameni. După opinia lui Alain de Benoist, renașterea Europei va trece nu numai prin redresarea situației sale demografice și restabilirea puterii sale economice și militare, ci și prin „reapropierea unei memorii colective, singura capabilă să genereze o reactualizare a moștenirii ancestrale indo-europene și să asigure proiecția acesteia în viitor”.

Este vorba în fond în viziunea „noii drepte” despre aceeași concepție lineară, metafizică asupra istoriei, care fetișizează o stare inițială a istoriei europene și promovează întoarcerea societății contemporane la valorile ei. Ceea ce repropune reprezentanții acestei orientări concepției care a stat la baza creștinismului (și mistificînd lucrurile, ei consideră că aceasta este proprie și marxismului) se potrivește întocmai viziunii „noii drepte” asupra istoriei. În fond, în concepția „noii drepte” epoca societății indo-europene apare în postura paradisului originar în care societatea făurise echilibrul funcțiilor și activităților sale și la care o asemenea ideologie conservatoare recomandă Europei să se întoarcă. A urmat apoi, în această reprezentare simplificatoare a „noii drepte”, ciclul de două mii de ani, dominat de ideologia creștinismului, pe care reprezentanții acestei filozofii îl mai numesc „ciclul egalității”, pentru că aceasta ar fi fost ideea centrală a acestei religii, ca și a ideologiei burgheze și a celei marxiste ce i-au urmat.

Ciclul „egalitar” este prezentat ca o rătăcire și înstrăinare a omului și a societății de sine, ca o îndepărtare de la istoria și umanitatea autentică, care sînt, în viziunea acestora, doar cele bazate pe raporturi de inegalitate și o ierarhie strictă, pe principii aristocratice, elitare. Cît de egalitar a fost ciclul ultimilor două mii de ani ne-o spun răscoalele și războaiele țărănești din evul mediu, istoria luptelor clasei muncitoare din ultimele secole împotriva exploatării capitaliste, războaiele coloniale duse de puterile europene, ca și mișcările de eliberare națională ale popoarelor asuprite de colonialism și a cărui prăbușire „noua dreaptă” o deplînge atît de mult. Dar, în demersul lor de a construi scheme teoretice abstracte, reprezentanții „noii drepte” nu-și mai propun să țină seama de umilele realități istorice, care arată că istoria ultimilor două mii de ani a fost aceea a inegalității și dominației, de luptei de clasă.

Este interesant de remarcat asemănarea dintre critica pe care reprezentanții „noii drepte” o fac creștinismului și condamnarea în a doua jumătate a secolului trecut a acestei religii de către gînditorul german Fr. Nietzsche, în ambele cazuri fiind vorba despre o critică de pe poziții de dreapta, aristocrat-elitiste a religiei creștine. Nici Nietzsche, nici „noii ideologi” ai dreptei franceze de astăzi nu-i pot ierta creștinismului spiritul egalitarist, oricît de iluzorii ar fi acesta. Nietzsche socotea creștinismul pentru ideile sale egalitare drept venirea la putere a „plebeianismului” sau chiar doctrina socialistă prin excelență. Relativizînd orice

²⁵ *Ibidem*, p. 35

distincții ce se cer operate într-un demers științific, în funcție de esența fenomenelor respective, și reprezentanții „noii drepte”, ca și Nietzsche odinioară, ajung să considere marxismul un „avatar al creștinismului” pentru ideea comună de aceasta a egalității dintre oameni, deși este vorba în fond despre concepții și ideologii radical diferite, chiar în problema egalității dintre oameni.

În conformitate cu schema acestor autori societatea europeană ar intra în prezent în epoca sfârșitului „ciclului egalitar”, prin „revoluția” promovată de „noua dreaptă”, care restabilește un nou aristocratism, bazat pe simțul diferențelor și al ierarhiei, al rangurilor, pe înrădăcinarea în istorie și întoarcerea la valorile anterioare ciclului zis egalitar. Ideologia „noii drepte” ne apare, cu alte cuvinte, în postura de Mesia, care ar arăta omenirii rătăcite, din cauza ideologiilor egalitare de diverse feluri, calea salvării ei, a adevăratei istorii, a dezalienărilor sale în ansamblu și a membrilor săi. Marea eroare și rătăcire a omenirii timp de două mii de ani, de fapt a celor exploatați și asupriți, a forțelor sale progresiste, ar fi fost că acestea au aspirat spre egalitate, chiar și într-o formă iluzorie, în fața lui Dumnezeu, în ceruri, cum era exprimată această năzuință în cadrul religiei creștine. Ceea ce nu puteau realiza pe pământ, păturile asuprite, sclavii îndeosebi, visau să înfăptuiască în ceruri, dincolo de moarte.

Noul aristocratism promovat de „noua dreaptă” ar veni să înlăture această eroare, această rătăcire bimilenară la care mai aspiră încă o parte importantă a omenirii și să instaureze o lume a inegalităților și pe care reprezentanții „noii” ideologii o consideră cit se poate de binefăcătoare pentru om și umanitate, adevărata condiție socială a realizării fericirii și împlinirii umane și a istoriei. Această condamnare a egalitarismului de orice fel într-o lume în care asistăm la o explozie a inegalităților sociale în țările capitaliste și a decalajelor pe plan internațional între țările bogate și dezvoltate economic și cele sărace și rămase în urmă ca dezvoltare, care nu numai că nu se diminuează dar care chiar se adîncesc, are ca funcție, așa cum am mai afirmat, apărarea ideologică în forma cea mai cinică și conservatoare a actualelor stări de lucruri nedrepte și inechitabile din diferite țări capitaliste și dintr-o lume a decalajelor.

În același timp, formula protagoniștilor ciclului „egalitar” de două mii de ani este atât de lipsită de sens încît ea vine în contradicție cu conținutul în fond inegalitar și bazat pe dominație și nedreptate al realităților acestei perioade istorice atât de lungi, în care lumea europeană a trecut de fapt prin citeva orînduiri sociale, care sînt atât de diferite între ele că nu pot fi incluse nici pe departe în același ciclu istoric, și încă într-unul de tip egalitar.

Totodată, istoria „micii peninsule” a Europei nu s-a putut desfășura pînă acum, și cu atât mai mult în prezent și în viitor într-o independență închisă sau contrapunîndu-se istoriei omenirii, mai ales într-o lume ea însăși prea mică cum a devenit lumea pe planeta noastră astăzi, în care interdependențele se înmulțesc și devin tot mai intense. A mai promova astăzi o viziune europo-centristă și a contrapune din această perspectivă Europa restului omenirii, așa cum procedează reprezentanții „noii drepte”, este mai anacronic ca oricînd, aceștia neînțelegînd de loc amploarea și profunzimea mutațiilor care au avut loc în lume pînă în prezent și care în perspectivă nu se diminuează ci, dimpotrivă, se accentuează.

Viziunea „noii drepte” asupra istoriei și proiecțiile ei viitoare în plan european sînt nu numai speculative, deformate și deformatoare, ci și metafizice, statice și aistorice, făcînd total abstracție de constituirea în decursul timpului a unor întregi epoci istorice, a valorilor proprii popoarelor europene. Oare ultimii două mii de ani să nu fi lăsat nici o urmă asupra sistemului lor de valori și asupra felului de a fi al popoarelor europene, pentru ca să fie nevoie să ne întoarcem la modelul indo-european? Oare popoarele Europei nu-și pot făuri un sistem de valori astăzi pe măsura culturii și creației sale acumulate în timp, pe măsura epocii și a stadiului său actual de dezvoltare? Neîncrederea „noilor” ideologi de dreapta în posibilitățile creatoare de noi valori și sfidarea creației culturale a ultimelor două milenii exprimă conservatorismul pozițiilor sale teoretice și politice, teama de revoluție a „noii drepte”.

Desigur este absurd să se gîndească, așa cum acești filozofi gîndesc. Orice concepție asupra istoriei europene care pretinde că „observă lumea așa-cum-este ea” nu poate lăsa la o parte istoria însăși, cu creațiile și progresele sale, cu contradicțiile, dramele și luptele ei. A postula că valorile Europei, ca și modul său de organizare, s-au constituit o dată pentru totdeauna în perioada civilizației indo-europene și de aceea trebuie să ne întoarcem la ele, înseamnă a trece cu buretele peste rezultatele cercetării istorice de pretutindeni și a promova metafizica istorică speculativă, golită de orice conținut concret și a concepe în fond o filozofie a istoriei fără istorie, independent de rezultatele cunoașterii istorice. Prin modul în care „noua dreaptă” concepe istoria aceasta se anulează, în cele din urmă, ca filozofie a istoriei, rămînînd o construcție metafizică speculativă, care judecă procesele istorice nu plecînd de la rezultatele cunoașterii și cercetării faptelor istorice, ci de la scheme prefabricate, de la prejudecăți cu conținut politic în esența lor. Declarația lui Alain de Benoist că „în materie de *devenire istorică* nu există adevăr în mod metafizic stabilit”²⁶, se confirmă întocmai cu privire la filozofia istoriei „noii drepte” care, fiind ea însăși construcție speculativă, rămîne lipsită de orice adevăr, metafizică, ruptă de istoria însăși a omenirii. „Noua dreaptă” este de trei ori antiistorică: *întîi*, pentru că face abstracție de caracteristicile fundamentale ale istoriei omenirii din ultimele două milenii, de acumulările și continuitatea acestora pe linia progresului valorilor culturale și politice; *apoi* pentru că vede modelul prezentului și viitorului Europei în trecutul incipient al istoriei sale, cerînd întoarcerea societăților europene spre un asemenea trecut îndepărtat. *În al treilea rînd*, „noua dreaptă” este aistorică prin apărarea status-quo-ului de clasă și internațional al inegalității și respingerea aspirațiilor maselor și popoarelor spre o lume mai bună pentru toți oamenii, spre egalitate și bunăstare generală.

LA PHILOSOPHIE DE L'HISTOIRE DANS LA VISION DE LA „NOUVELLE DROITE”

RÉSUMÉ

„La Nouvelle Droite” cherche fonder ses idées politiques sur une conception philosophique d'ensemble et sur une philosophie de l'histoire. La présente étude analyse les coordonnées fondamentales de la conception

²⁶ Alain de Benoist, *Les idées à l'endroit*, Editions Libres, Hallier, 1979, p. 70.

historique développée par les plus importants représentants de la „Nouvelle Droite” — Alain de Benoist et Louis Pauwels. Elle met en évidence le caractère indéterministe et subjectiviste de cette philosophie dont les idées sont contredites par la réalité historique ; elles sont aussi en opposition avec les plus modernes tendances de la science et de la recherche historique. La philosophie de l'histoire de la „Nouvelle Droite” a aussi une fonction conservatrice et apologétique, ses idées étant dirigées contre l'idée d'égalité sociale, contre les aspirations des exploités à l'émancipation. La philosophie de l'histoire de la „Nouvelle Droite” est une construction métaphysique spéculative qui fait abstraction d'histoire, de ses faits et de ses tendances fondamentales, s'annulant de fait en tant que philosophie de l'histoire.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA REVOLUȚIEI DE
LA 1848. A TREIA ADUNARE DE LA BLAJ*

DE

LIVIU MAIOR

Sfârșitul lui august și începutul lui septembrie a coincis cu agravarea situației politice din Ungaria. Sirbii și croații s-au răsculat, iar raporturile cu Viena erau într-un proces continuu de deteriorare. Tratatивele purtate de Deák și Batthyány la Viena nu au dus la nici un rezultat. Curtea vieneză a început să revoce rînd pe rînd concesiile pe care le făcuse Ungariei încă în luna aprilie. Pentru împărat și camarilă victoriile lui Radetzky în Italia au creat iluzia restabilirii autorității asupra întregului imperiu și măsurile preconizate în vederea stopării veleităților de independență ale Ungariei probează acest fapt. Numirea contelui Lamberg în funcția de comandant al trupelor din Ungaria a determinat o reacție deosebit de puternică a aripilor radicale din revoluția ungară. Dealtfel, la sosirea sa în Budapesta, generalul austriac a fost ucis de populația capitalei la 27 septembrie, moment în care legăturile dintre Budapesta și Viena s-au rupt, fără ca Habsburgii să fie detronați și independența Ungariei proclamată. Conflictul tindea să devină tot mai mult militar.

Situației politice confuze i se adăugau stările incerte din celelalte provincii ale imperiului, printre care se numără și Transilvania. Pentru guvernul ungar, problema Transilvaniei s-a situat pe un plan secundar, el fiind confruntat, în principal, de pericolul croat, deși privită din interiorul principatului, situația era aici la fel de gravă. Rezistența populară împotriva „uniunii” cu Ungaria, votată în mai 1848, a împiedicat înglobarea principatului. Unificarea administrativă nu progresase prea mult, iar la alegerile pentru parlament, românii nu au luat parte. Nici extinderea legilor din aprilie nu a avut efectul scontat, ele nefiind recunoscute de către români și sași. Dualitatea puterii politice și militare continua să se mențină. Guvernul din Cluj aflat în continuare în mâinile aristocrației liberale ungare și Comandamentul militar austriac din Sibiu colaborează

* Informațiile despre adunarea din septembrie sînt destul de lapidare dar și contradictorii. Denumirea de a treia adunare îi aparține lui G. Bariț. Al. Papiu Ilarian, participant la eveniment în *Istoria românilor din Dacia Superioară, schița tom. III*, reconstituie evenimentele pe baza relațiilor din presa vremii. Există deosebiri între protocolul publicat în *Foaie pentru inimă și literatură*, nr. 39 din 27 sept. 1848 și cel tipărit în *Bucovina*, I, nr. 16, 27 mai 1849, p. 92. Apar apoi o serie de discrepanțe în legătură cu durata adunării, data propusă de noi fiind 4/16 septembrie — 16/28 septembrie 1848.

încă, dar apar și semnele vădite ale rupturii marcate de atitudinea multor unități militare care refuză să execute ordinele. Regimentele secuiești înclină să dea ascultare guvernului și mai puțin generalilor austrieci, în schimb regimentele românești aleg o cale opusă, fiind preocupate mai mult de soarta națiunii lor. Comisarul regal ungar, baronul N. Vay, trimis în Transilvania la începutul lunii iulie cu misiunea de a grăbi procesul de instaurare a autorității guvernului de la Budapesta s-a dovedit incapabil să facă față situației. Administrația civilă pe care el încerca să se bazeze era în descompunere în majoritatea comitatelor. Mai mult, Vay, nu se arată prea înclinat să trateze cu românii, iar atunci când este silit să o facă, se situează pe poziții de forță, amenințând cu folosirea armatei. Situația gravă cu care el trebuia să se confrunte reiese cu claritate din scrisoarea trimisă ministrului de interne Szemere la mijlocul lunii septembrie : „Armata regulată se retrage văzînd cu ochii de la îndeplinirea ordinelor mele. Grănicerii români își anunță neconțenit intenția de a se răscula. Li se va atașa toată românimea agitată neînterupt, aflată în plină efervescență și gata să se întrunească din nou. Preoții nu fac nimic pentru a-i liniști”¹. Instrucțiunile pe care le primesc în momentul în care a fost trimis în Transilvania nu erau prea încurajatoare, ele denotînd scepticismul guvernului în legătură cu șansele reale ale „unificării” politico-administrative : „Astfel, noi am regăsit Ardealul iar Ardealul pe noi, plini de necazuri, slăbiciuni, tulburări. La aceasta se adaugă redeșteptarea românilor. Vreau naționalitate deosebită, reprezentanță deosebită, poate și o țară deosebită. Muntenia și Moldova zac la frontieră. Punctul acesta de atingere e periculos, poate să atragă la sine o parte a Transilvaniei”. Ministrul de interne remarca, în continuare, imposibilitatea guvernului ungar de a institui un control efectiv asupra Transilvaniei : „Ardealul este aproape în descompunere. Noi din Budapesta nu-l putem păstra, Ardealul trebuie ținut din Ardeal”².

Evenimentele din cursul verii, rezistența țărănească, poziția anti-unionistă a regimentelor românești de graniță, constituirea celor trei nuclee revoluționare și anume, în nord, în jurul regimentului de la Năsăud, în sud, cu centrul la Sibiu-Orlat și în vest, în zona munților Apuseni sub conducerea lui Avram Iancu, confirmau temerile ministrului ungar. La toate acestea se adaugă opoziția față de recrutările pentru armata ungară care s-au lovit de nesupunerea satelor românești accentuînd starea de nemulțumire existentă. Incidentul petrecut la 1/12 septembrie în comuna Luna din comitatul Turda a dus la accentuarea rezistenței populare. Țăranii din sat împreună cu cei din împrejurimi s-au opus comisiei de recrutare care sosise însoțită de armată și garda cetățenească din Turda. Armata a deschis focul, ucigînd 22 de țărani, printre care și cîțiva maghiari. Evenimentul a avut un ecou deosebit în întreaga Transilvanie, sporind îndîrjirea maselor de țărani care s-au convins odată în plus despre intențiile guvernului și autorităților ungare.

Amploarea mișcărilor țărănești, la începutul lunii septembrie, cunoaște un curs ascendent. S-au înmulțit cazurile în care funcționarii nu

¹ Deák Imre, 1848. *A szabadságharc története levelekben ahogyan a kortársak látták*, Budapest, 1942, p. 192—193.

² S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, vol. V, partea întâia, Cluj, 1946, p. 245.

mai pot să-și exercite controlul asupra localităților, mulți dintre ei fiind înlăturați cu forța. Starea de nemulțumire, amplificată de recrutări, se datora însă, în principal, conflictelor de natură socială. Comitele județului Solnocul interior raporta la 3/15 septembrie: „Românii au devenit furioși, se strâng în grupe enorme, se trag în spre păduri, țin pretutindenea întruniri și se sfătuiesc. Unele comune posedă arme și declară că sint gata să reziste pînă la ultima picătură de sînge. Totul se destramă”³. Un alt funcționar înalt, comitele Albei de Jos, István Kemény, scrie generalului Puchner: „E fapt de ajuns de trist, dar deplin dovedit, că țărănimea instigată, în loc să fie cu recunoștință după atit de enorme ciștiguri materiale și spirituale, dintre care primele mai că au distrus averea nobilimii, tulbură zilnic prin noi și noi atentate ordinea publică, securitatea persoanei și a averii”⁴. Rezistența țărănească față de recrutări se împletea strîns cu lupta pentru libertate socială, ea conferind însă tot mai mult un conținut politic acțiunii românești. În jumătatea de nord a Transilvaniei apare cu pregnanță acest aspect. În Valea Lăpușului, comisiile de recrutare sînt oprite să intre în satele Lăpușul român, Suciul de Jos, Pantic, Unguraș, iar în Valea Dobricului au declarat că ei nu primesc ordine decît de la „guvernul” din Sibiu⁵. În împrejurimile Dejului, la Glod, Cuzdrioara, Sînmărghita, Nușfalău etc., țărani refuză să predea registrele parohiale ce serveau comisiilor de recrutare, amenințînd cu folosirea armelor. Același fenomen se înregistrează în țara Oltului, pe Mureș, în jurul Sibiului și Brașovului, unde românii acționează împreună cu sașii. Vestile despre rezistența țărănimii se înmulțesc, stîrnind îngrijorarea lui Vay, care cere ministerului de interne să-i acorde un sprijin substanțial: „Din toate părțile, pînă și din ținuturile ungurești, îmi parvin cele mai îngrijorătoare vești. Dacă nu se va face ceva pentru a potoli poporul, nu voi fi în stare să împiedic cea mai îngrozitoare rebeliune țărănească”⁶.

Acest tablou al frămîntărilor țărănești este completat de tendința din ce în ce mai evidentă spre înarmarea și organizarea militară a românilor. Semnalul l-a dat Avram Iancu. Împrejurările l-au silit să treacă, la scurtă vreme după adunarea din mai, la organizarea rezistenței armate împotriva teroarei dezlănțuite de autoritățile montanistice și trupele regulate dislocate în munți. Departe de a beneficia de sprijinul regimentelor românești de graniță, Iancu și colaboratorii săi apropiați își dădeau seama că singura cale de urmat în vederea obținerii drepturilor sociale și naționale este o revoluție armată. Evenimentele din munți, urmărirea la care este supus îl determină să se retragă în pădurile Zarandului, de unde continuă să păstreze legătura cu ceilalți tovarăși ai săi răspîndiți prin satele Apusenilor. În cursul lunii august, o parte din soldații regimentului Siskovici, dislocați în munți, români originari din Bucovina, încep să fraternizeze cu conaționalii lor. Acest fapt a creat condițiile favorabile intensificării acțiunii de pregătire și înarmare a cetelor de moși. La început a adunat aproape 800 de tineri, pe care cu ajutorul unor foști soldați, printre care se număra și viitorul tribun Ioan Ciurileanu, îi instruieste, embrion al viitoarei sale armate populare.

³ Kádár I., *Belső-Szolnok és Doboka megye története 1848—1849*, Deesen, 1890, p. 72—74.

⁴ Deák Imre, *op. cit.*, p. 193.

⁵ Kádár I., *op. cit.*, p. 72.

⁶ Deák Imre, *op. cit.*, p. 218.

Pe lângă tendința spre înarmare se caută, la sfârșitul lunii august, găsirea unor modalități de organizare și unificare a forțelor revoluționare. Un rol important a revenit, din acest punct de vedere, adunării regimentelor de la Orlat și Năsăud. În special, în cadrul celei dinții, aceste probleme au stat în centrul dezbaterilor. Dacă pînă la această adunare țărănimea acționează fără o coordonare, după încheierea lucrărilor se remarcă restabilirea legăturilor dintre centrele revoluționare românești. În scopul înlăturării celor două deziderate, înarmarea și unificarea forțelor revoluționare, în zilele adunării s-a luat hotărîrea convocării unei noi adunări naționale. Ea trebuia să îndeplinească rolul unui veritabil congres, a cărui hotărîri să primească, în urma consultării poporului, caracterul unor legi. Importanța deciziilor care aveau să fie luate sub influența evenimentelor politice, a frământărilor populare, reclama prezența unui mare număr de locuitori care să reprezinte satele din întreaga Transilvanie.

Hotărîrea convocării noii adunări naționale după pilda celei din 3—5 mai 1848 a fost luată la Orlat, în prezența lui S. Bărnuțiu, A. T. Laurian, Axente Sever și alții. Gravitatea problemelor ce stăteau în fața revoluționarilor români, aderența populară la deciziile luate în mai, spiritul innoitor care anima țărănimea constituiau o garanție pentru conducătorii refugiați la Orlat că șansele sînt de partea lor. Acolo, în zilele adunării regimentului, Axente Sever și Iovian Bradu, la care s-a adăugat Dionisie Popovici, au fost desemnați să treacă la organizarea noii întruniri naționale pentru ca apoi ceilalți fruntași revoluționari să-i urmeze la momentul oportun.

Împreună cu o ceată formată din 500 de tineri înarmați, pregătiți de luptă, Axente a plecat spre Blajul desemnat să fie din nou locul de întîlnire al românilor. Străbătînd satele, zeci și sute de țărani i se aliază. El ajunge la 2/14 septembrie în apropierea Blajului, la Mănărade împreună cu cei peste 2000 de români înarmați. La vestea apropierei sale de oraș, canonicii Alutan, Serenyi, protopopul Fülöp și medicul capitlului greco-catolic s-au refugiat la Aiud. A doua zi, Axente împreună cu Iovian Bradu, în fruntea micii sale armate, intră în Blaj. Imediat, el a trecut la organizarea țărănilor care îl precedaseră. De la Blaj, pentru ca să-și poată împlini misiunea sa, Axente a trimis crainici în satele Transilvaniei chemînd poporul la adunare. Astfel a fost informat Avram Iancu care s-a deplasat imediat la Cimpeni în ziua de 4/16 septembrie, unde îndeamnă pe locuitori să se înarmeze pentru a merge cu toții la Blaj. „De aici — relatează ziarul clujean „Ellenör” — a mers în satele plășii de sus, unde a fanatizat poporul cu promisiunea că toate pădurile coroanei sînt ale lor, numai să le ceară în masă la Blaj”⁷. Peste două zile, la 6/18 septembrie, peste 500 de munteni s-au raliat cetelor lui Iancu pentru ca a doua zi un grup de aproape 1000 de moși să fie semnalat deplasîndu-se spre Roșia. De aici Iancu va porni spre Blaj.

O primă acțiune cu caracter consultativ, ce poate fi socotită începutul celei de-a treia adunări, a avut loc la 4/16 septembrie. Cîte un deputat din fiecare sat a fost convocat de A. Sever la o consfătuire, în urma

⁷ Ion Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu. Documente*, Edit. științifică, București, 1974, p. 125—126.

căreia s-a alcătuit scrisoarea către Capitlul greco-catolic. Scrisoarea cuprindea revendicările imediate ale românilor și pretindea canonicilor rămași în oraș să o prezinte înaintea guvernului sau a comisarului regal, N. Vay. De la bun început se disting trei doleanțe și anume : sistarea recrutărilor, eliberarea arestațiilor și permisiunea oficială ca adunarea să aibe loc. Trăsătura generală ce caracterizează acest document este nerecunoașterea „uniunii” cu Ungaria și implicit a legilor promulgate de parlamentul ungar. Referindu-se la recrutări, nici argumentul că respectiva lege a fost sancționată de către împărat, nu mai are valoare pentru masele românești : „dar și de ar fi întărită, pe români tot nu i-ar putea îndatora, că știe p[rea] c[institutul] capitlu cum că uniunea Ardealului s-a făcut fără voia românilor și nici nu ne-au întrebat cum se cade pe o națiune, care poartă atitea greutăți publice”⁸. Cererea românilor de a se suspenda această lege este însoțită și de consecințele ce ar putea decurge din mențiunea ei în vigoare : „să nu-i silească guvernul pe români cu legea asta nouă de recrutație, că se va tulbura țara”⁹.

Dacă în jurul celei de-a adoua cereri, eliberarea arestațiilor, nu se insistă prea mult, problema noii adunări constituie o preocupare centrală. Adunarea era, în concepția conducerii revoluției românești, un veritabil congres național cu putere de decizie pentru destinele națiunii române. Probabil că în zilele adunării de la Orlat au fost discutate problemele ce trebuiau să stea în atenția acestui for național. În primul rînd membrii celor două delegații alese în mai ca și Comitetul național erau chemați să dea socoteală adunării pentru acțiunile lor din cursul verii. Apoi aveau să fie luate în discuție răspunsurile dietei și ale împăratului în legătură cu „uniunea” precum și măsurile ce se impuneau. Responsabilitatea în fața adunării a fost decisă la Blaj în 5 mai ; „că așaia au hotărît și pofțit națiunea în adunarea generală ca să i se cetească răspunsurile, iar în adunarea generală și națiunea nu e mulțumită cu atita că s-au vestit cum s-au vestit”¹⁰.

Pe baza acestei scrisori membrii capitlului trebuiau să alcătuiască petiția pe care apoi urmau să o înainteze guvernului. Sub presiunea celor peste 7000 de țărani înarmați aflați în acea zi în Blaj, canonicul Raț și profesorul A. Pop au semnat petiția, deplasîndu-se la Aiud, unde se afla comisarul guvernamental Vay. Delegația s-a reintors în ziua de 8/20 septembrie cu răspunsul acestuia. Modul în care înaltul demnitar și-a conceput răspunsul la cererile românilor denotă incapacitatea sa de a sesiza cursul evenimentelor. El a cerut capitlului să împrăștie imediat adunarea, amenințînd cu folosirea forței. Răspunsul său a nemulțumit mulțimea care și-a manifestat hotărîrea de a acționa în virtutea căii alese de ei. „Nu ne vom mișca pînă nu vom vedea pe cei prinși în mijlocul nostru și vom auzi ziua hotărîtă spre adunarea a doua”¹¹. Mai mult, participanții la întrunire nu s-au arătat prea impresionați de amenințările rostite prin intermediul lui Raț. În încheierea discuțiilor canonicul blăjean s-a declarat absolvit de orice responsabilitate față de mulțimea în

⁸ „Transilvania”, X, nr. 19 din 1 oct. 1877, p. 223.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Idem, p. 224.

¹¹ Ibidem.

continuă crește. Din acel moment, legăturile cu ierarhia greco-catolică au încetat, capitulul nemaifiind implicat în evenimentele din Transilvania, conducerea revoluției trecînd în mod firesc în mîinile tinerilor intelectuali care au înțeles spiritul ce anima poporul în acele zile. Dealtfel, hotărîrea de a se trece la lupta armată excludea, de la început, participarea clerului înalt la evenimentele revoluționare ce se profilau.

Nemulțumiți de rezultatul demersului, tinerii revoluționari au redactat o nouă petiție apropiată ca și conținut de prima pe care au înaintat-o maiorului Clococianu, comandantul trupelor imperiale staționate în apropierea Blajului. Ofițerul, de origine română, i-a predat-o comisarului Vay, aflat în continuare la Aiud.

Noua petiție a fost alcătuită sub impresia evenimentelor de la Luna, despre a cărui final tragic participanții la adunare aflaseră deja. Deși sînt reluate în principal cererile din actul precedent, petiția este mai explicită și legată de dezideratele țărănimii. Ea este în același timp și o motivare a noii adunări: „ne adunarăm aici ca să scăpăm de prădăciunile, jafurile și o mie de alte nedreptăți, asupriri și hoții pe față care ne fac dregătorii comitatelor și mulți nobili privați carii calcă în picioare legile dumnezeiești și omenеști”¹². Trebuie reținut și faptul, dealtfel remarcabil, că documentul a fost elaborat în numele poporului „transilvanic” noțiune designată să cuprindă alături de români, pe unguri și sași. Aceasta demonstrează că în acele zile se aflau la Blaj un număr mare de țărani iobagi maghiari și sași, care alături de români doreau soluționarea aceluiași probleme care-i frămîntă deopotrivă. Mai mult, calea aleasă de români era suficient de convigătoare în raport cu tergiversările la care au recurs în cursul verii autoritățile și nobilimea. Și alte informații confirmă prezența lor la adunarea din septembrie. Scriînd despre exodul spre Blaj al zecilor de mii de țărani, ziarul „Organul Național” relatează: „aici o mulțime de ai noștri mestecați cu sași și unguri la număr cam de 3000 trecură a-eară spre Blaj”¹³, iar Papiu Ilarian relevă și el prezența lor la adunare. „E de însemnat — scria el — că atît la adunarea națională din 15 mai, cît și mai cu seamă la aceasta din septembrie, fură de față și mulți unguri iobagi, care ca peste tot în Transilvania țin cu românii, fiindcă și dînșii asemenea erau asupriți de nemeși”¹⁴. Încheierea acestei petiții exprimă dirzenia de care erau animați țăranii întruniți la Blaj, neîncrederea lor în promisiunile de pînă atunci. „Toate acelea prin care trecurăm pînă acum, ne au învățat să nu credem la ce auzim din gură, nici la ce vedem pe hirtie, ci la numai ce vedem în fapte”¹⁵.

Documentul conține și un apel la colaborare româno-maghiară. Este evident că înainte de a trece la o acțiune armată, românii încearcă din nou o împăcare cu revoluția ungară: „Să ia aminte guvernul că românii nu au săvîrșit nici o nedreptate ungarilor și se leagă și acum că niciodată nu se va scula asupra națiunii ungurești. Pentru aceia și guvernul — eliberînd pe acei români să dea dovadă că vrea să fie în pace ungarimea cu românii”¹⁶.

¹² Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 37 din 23 sept. 1848 (st. n.)

¹³ „Organul Național”, nr. 18 din 8 sept. 1848 (st. v.).

¹⁴ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*. Schița tomului III, (ed. Șt. Pascu) Cluj, 1944, p. 60.

¹⁵ Vezi nota 12, p. 302.

¹⁶ „Kolozsvári Híradó”, nr. 63 din 17 sept. 1848.

În acest răstimp știrile despre adunare au fost aduse la cunoștința primului ministru ungar. Scriindu-i la 5/17 septembrie, Vay arăta că românii „instigați” se răscoală și că Blajul a devenit locul de întrunire a unei „mari mulțimi de răsculați prevestitori de primejdii” și că comandamentul militar l-a avizat că nu dispune de suficiente forțe pentru a-i împrăștia¹⁷. Peste câteva zile, după ce sosise la Aiud, la 8/20 septembrie, îl informează pe președintele guvernului, contele Imre Miko, despre intenția sa de a trimite trupe împotriva orașului, arătându-se destul de optimist în privința reușitei acestei măsuri. A doua zi însă optimismul său a dispărut. Scriindu-i lui Miko, afirma : „poporul sporește fără contenire, nu vrea să se împrăștie nici la porunca lui și a guvernului. . . nu știe ce e de făcut”¹⁸. Totodată îi dă de știre despre intenția sa de a pleca la fața locului.

Luînd cunoștință despre conținutul acestei petiții, N. Vay s-a deplasat în ziua de 9/21 septembrie la Blaj, pentru a încerca să împrăștie prin amenințări adunarea. Îndemnurile sale n-au găsit audiența așteptată. La sfîrșitul discursului său, țărani i-au replicat : „în gura mare, că nu vrea a ști nimic de puterea lui și că nici se va depărta pînă nu i se vor împlini toate cererile sale”¹⁹. Poziția adoptată de către Vay în acele momente a fost edificatoare pentru Axente și tovarășii săi. Ei erau convinși că înaltul funcționar maghiar căuta să cîștige timp, deoarece acesta nu beneficia de suficiente forțe militare pentru a dizolva adunarea. De aceea au declarat că adunarea va avea loc și, mai mult, au pretins din nou eliberarea lui Florian Micaș și abrogarea legii privind recrutările. Întors la Aiud sub impresia a ceea ce constatare la Blaj, dă ordin să fie eliberați Simion Balint și Iosif Moga, sperînd că gestul său va da satisfacție românilor și posibilitățile de continuare a dialogului nu vor fi rupte.

În aceeași zi, la 10/22 septembrie a sosit la Blaj, Avram Iancu în fruntea unei cete de 6000 de munteni înarmați, făcînd o impresie deosebită celor aflați în oraș. La scurt timp după intrarea în oraș tînărul revoluționar, adresîndu-se mulțimii, rostește cunoscutele sale cuvinte : „Pretențiunile noastre sînt sfinte, precum e sfîntă dreptatea și noi românii vom fi gata a le apăra cu orice preț”²⁰.

După sosirea lui Avram Iancu adunarea dobîndește tot mai mult caracterul unei tabere militare. Țăranii sînt organizați militaricește, peste tot se executau exerciții de instruire. Ajuși la un număr de aproape de 40.000 de participanți ei așteptau sosirea în oraș a lui Simion Bărnuțiu, A. T. Laurian. A. P. Ilarian și N. Bălășescu de la Orlat. Aceștia, escortați de un detașament de grăniceri comandat de M. Novac, au ajuns în oraș în ziua de 13/25 septembrie. La intrare, au fost primiți de cetele organizate după modelul legiunilor romane, în centurii, care le-au făcut o manifestație entuziastă. După sosirea lor, adunarea devine congres național, chemat să dea o legalitate măsurilor luate în vederea ridicării armate. Noii sosiți au ținut un șir de cuvîntări care, probabil, au abordat obiectivele ce stăteau în fața revoluției românești și modalitățile de înfăptuire a lor. Probabil, că intervalul de pînă la 16/28 septembrie, cînd adunarea s-a încheiat, au fost ascultate și consemnate plîngerile țăranilor. Laurian,

¹⁷ S. Dragomir, *op. cit.*, vol. II, p. 492—493.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Vezi nota 14.

²⁰ *Ibidem*.

într-o corespondență trimisă lui G. Bariț, nota: „se luară la protocol plingerile particulare ale oamenilor. Protocolul cuprinde mii de exemple . . . cuprinde groaza pe om cînd le citește. Noi îl vom publica mai pe urmă, ca să văză Europa întregă suferințele românilor”²¹. Și Papiu se arată impresionat de cuprinsul plîngerilor țărănești referitoare la raporturile lor cu nobilimea, cu autoritățile civile și militare din Transilvania, „îl cuprindea groaza pe om cînd citea în aceste instanțe patimile cele neînchipuite ale lor”²².

Pe baza acestor relatări zguduitoare, a deciziei zecilor de mii de țărani de a-și face dreptate cu arma în mînă a fost alcătuit, a doua zi, protocolul adunării pe baza căruia, după informațiile lui Laurian, s-au elaborat cele trei documente decisive pentru destinele revoluției românești și anume, memoriul către Comandamentul militar din Sibiu, altul către împărat și, în sfîrșit, ultimul, către parlamentul austriac. Protocolul este rezultatul discuțiilor purtate în zilele adunării din septembrie, dar și o reluare a revendicărilor generale formulate în mai și trecute deja prin filiera Orlatului.

Din cuprinsul său se distinge problematica socială, care nu este altceva decît o confirmare a unei realități și anume că legea pentru desființarea iobăgiei, deși votată de parlamentul ungar, nu era pusă în aplicare pe întreg cuprinsul Transilvaniei. De aceea în primul punct se pretinde desființarea iobăgiei și înființarea unei comisii urbariale care să delimiteze pămînturile urbariale de cele alodiale. Strins legată de această revendicare, dar și de practicile din cursul verii, românii cer ca proprietarii să înceteze cu folosirea forței militare în a-i obliga pe foștii iobagi să presteze în continuare robotele. Asupra comisiei urbariale se revine dealtfel în cel de-al cincilea punct al petiției, în care se specifică compoziția acestei comisii: „din toate națiunile și clasele poporului, precum și misiunea ei de-a cerceta toate pricinile între foștii stăpîni și între sătenii acum liberi și să-i învoiască”²³. Alături de aceasta se preconiza înființarea celei de-a doua comisii formată și ea din români, maghiari și germani, „țărani, orașeni și inteligenți”, cu scopul de a ancheta faptele săvîrșite de autorități și nobilime pentru ca ea să decidă, în final, asupra despăgubirilor la care țărani erau îndreptățiți.

O decizie de maximă importanță cuprinsă în protocol a fost aceea prin care românii se pronunță public împotriva „uniunii” Transilvaniei cu Ungaria. Ea venea în continuarea puterniciei rezistențe din cursul verii, a cărei depozitar a fost țărănimea. Totodată era o prelungire a discursului lui Bărnuțiu din 2 mai 1848, a hotărîrilor formulate cu ocazia adunărilor de la Orlat și Năsăud. Era o decizie revoluționară deoarece infirma votul dietei de la Cluj din 29 mai, sancțiunea imperială și mai ales proclama ruperea de un guvern pe care nu-l recunosc. Această hotărîre era într-un consens deplin cu proclamarea autonomiei care în împrejurările de atunci era o garanție spre impunerea majorității populației la conducerea statului. Hotărîrea adunării este însoțită și de modalitățile prin care românii considerau posibilă conviețuirea lor cu celelalte naționalități. Ei propun redeschiderea dietei Transilvaniei „compusă din români,

²¹ „Foaie pentru minte . . .”, nr. 39 din 27 sept. 1848 (st. v.), p. 315.

²² Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 65.

²³ Vezi nota 21.

germani și unguri, aleși după proporțiunea sufletelor fiecărei dintre numitele națiuni spre a se înțelege mai departe despre starea viitoare a țării”.

Se propune, în continuare, formarea unui guvern provizoriu, alcătuit și el din reprezentanți ai celor trei naționalități în mod proporțional „care să guverneze și să administreze trebile țării pînă la alegerea unui guvern permanent”. Aceste soluții puneau organizarea politică internă a principatului pe baze noi, conforme cu realitățile etnice existente și ele ofereau totodată o rezolvare justă a problemei naționale. Astfel, reafirmarea autonomiei Transilvaniei constituia un factor de progres, un fapt cu adevărat revoluționar.

Ca o consecință logică a anulării „uniunii” adunarea declară nule alegerile de deputați pentru parlamentul ungar și repudiază pe toți aceia care aderează la unire, în special pe episcopul Lemeni.

În concordanță cu această hotărîre era recunoașterea constituției austriece ca act legislativ fundamental după care avea să se conducă principatul. Această decizie a fost strîns legată de proclamarea alianței cu Austria. Decizia românilor trebuie înțeleasă în raport cu schimbările petrecute în monarhie, cu situația internă a principatului, dar și în conexiune cu destinul revoluției din Moldova și Țara Românească. Izolați politicește, mai ales după înfrîngerea revoluției din Țara Românească, revoluționarii români au găsit un aliat în Austria, după ce încercările de cooperare cu revoluția ungară eșuaseră. Nu întîmplător, la mijlocul lunii septembrie membrii delegației aflate la Pesta se reîntorc în Transilvania fără să fi dobîndit sîtisfăcerea doleanțelor națiunii. În ședința din 12 septembrie (st. n.) a parlamentului ungar, Kossuth, după ce se referă la necesitatea stabilirii unor raporturi de colaborare cu românii, propune doar acordarea de amnistie areștaților români, ceea ce însemna foarte puțin față de cerințele națiunii române. Eșuarea încercărilor de apropiere româno-ungare a grăbit luarea hotărîrii de colaborare cu Austria. De la bun început trebuie menționat faptul că această cooperare avea la bază constituția austriacă ce garanta drepturile naționalităților, lăsînd provinciilor libertatea de a-și alege dieta proprie. În momentul proclamării alianței, la cîrma statului se afla un guvern liberal și constituțional, emanație a parlamentului. Bariț, ca dealtfel și ceilalți conducători ai românilor, a rezervat un spațiu larg în ziarele sale cauzelor care i-au dus pe români la o asemenea hotărîre. El a precizat în repetate rînduri că românii nu s-au aliat cu Austria lui Metternich, ci cu Austria liberală și constituțională: „Austria nu e camarilă — scria el —, monarhia nu e metternichism, libertatea nu e desfrîu și anarhie. Dacă vre-un partid ar încerca totuși a readuce despotismul, el trebuie să afle că românii vor fi între cei dintii dusmani ai lui”²⁴. Atitudinea românească o explică mai tîrziu și Avram Iancu. În scrisoarea adresată deputatului Gozman la 15 iunie 1849, el scria: „Acum ce era mai consult? A da mîna cu aceia, cari nu vrea să știe de tine? Sau cu acela care-ți promite împlinirea rugămintei?”²⁵. În aceeași zi scriindu-i locotenent-colonelului Simonffy, Iancu reia această problemă, subliniind clar că revoluția românească nu s-a declanșat „prin amăgirea Austriei”. Adevărata cauză a ridicării revoluțio-

²⁴ „Gazeta de Transilvania”, nr. 85 din 18 oct. 1848.

²⁵ L. Maior, Avram Iancu. www.dacoromanica.ro, p. 93.

nare consta în „tirăniile și barbariile conservativilor și aristocraților maghiari cari poporul în această epocă nu le-a mai putut suferi”²⁶.

Conducătorii românilor au luat această decizie și ca urmare a refuzului guvernului și a comisarului Vay de a satisface doleanțele maselor cuprinse în memoriile înaintate la începutul adunării.

Strîns legat de proclamarea colaborării cu austrieii este și memoriul adresat parlamentului vienez. El confirmă, odată în plus, că singura soluție posibilă în împrejurările existente pentru a veni în ajutorul revoluționarilor din Țara Românească și Moldova, aflate sub ocupație otomano-țaristă, era apelul la Austria.

Memoriul din 16/28 septembrie reprezintă momentul de vîrf al colaborării dintre revoluționarii români din Țara Românească, Moldova, Bucovina și Transilvania. Totodată el este dovada unei acțiuni conjugate, menite să salveze statutul țărilor române aflate sub dubla ocupație militară turco-țaristă. Regimul politic instaurat după înfrîngerea revoluției din Țara Românească era o încălcare a autonomiei și soluția preconizată deși propunea crearea unui stat românesc sub egida Austriei, însemna un pas înainte față de situația existentă peste Carpați. Această formulă oferea o șansă în vederea înfăptuirii unirii, lăsînd viitorului doar un singur obiectiv și anume, dobîndirea independenței.

Încă din vara anului 1848, cu ocazia vizitelor și a discuțiilor care au avut loc la Sibiu, București sau Cernăuți, conducătorii revoluției române au luat în considerație această soluție. Într-un raport din București a lui Francisc Nagy către ministerul de interne Bertalan Szemere, se releva tendința conducătorilor români de a forma un stat compus din Țara Românească, Moldova, Bucovina, Banatul și Transilvania. Mai mult, Nagy, relevă contactele strînse dintre transilvănenii Laurian și Bănuțiu cu membrii guvernului provizoriu²⁷. Vizita lui I. Maiorescu la Sibiu, unde s-a oprit în drumul său spre Franckfurt, probabil a pus bazele acțiunii comune în vederea expunerii propunerii românești în fața parlamentului austriac și a celui german. Maiorescu a primit din partea guvernului Țării Românești misiunea de a ridica această problemă în fața parlamentelor, urmînd ca aproape concomitent să acționeze și românii din Transilvania, Bucovina și Banat. Scriîndu-i lui A. G. Golescu, partizan al acestei idei, la 6 septembrie 1848 din Franckfurt, Maiorescu îi relatează despre legăturile sale cu deputații germani, despre intenția sa de „a familiariza pe oameni și cu ideea unei Români întregi”²⁸. Cîteva zile mai tîrziu, la 14 septembrie, îl informează pe Golescu despre demersurile sale publice în legătură cu această problemă: „Am propus ca în împăciuirea Italiei să bage cauza Principatelor, adică Austria să lase pe Italia, să unească Bucovina, Moldova, România și Transilvania într-un regat, România, cu un principe austriac”²⁹. Maiorescu nu s-a rezumat la propuneri făcute

²⁶ Idem, p. 87.

²⁷ Deák Imre, *op. cit.*, p. 200.

²⁸ *Anul 1848 în Principatele române*, tom. IV, București, 1903, p. 229.

²⁹ Idem, p. 358.

în rîndul parlamentarilor ci a avut discuții cu oameni politici austrieci și anume, cu arhiducele Ioan și cu Schmerling, pe aceeași temă. Planul său a fost prezentat concomitent parlamentului și guvernului austriac într-un moment în care la Blaj se alcătula memoriul transilvănenilor care trebuia să confirme în ochii austrieșilor demersurile lui Maiorescu. Memoriul din 16/28 septembrie ne oferă pe de altă parte o explicație în plus pentru a înțelege bazele pe care românii preconizau această alianță. Ei propuneau intrarea sub egida Austriei a celor două principate românești care împreună cu Transilvania să formeze un corp național românesc într-o „uniune liberă a unor popoare libere, sub conducerea Austriei”³⁰. Ca argumente în favoarea acestor propuneri sînt invocate legăturile economice devenite tradiționale între țările române. Aducerea în prim plan a relațiilor comerciale urmarea și atragerea la această idee a populației săsești din sudul Transilvaniei, implicată adînc în schimburile comerciale cu Țara Românească și Moldova. Ocupația țaristă, războaiele care aveau loc între cele două puteri, Turcia și Rusia, constituiau o piedică bunei desfășurări a activităților comerciale, ori intrarea țărilor române sub egida Austriei ar fi deschis calea spre prosperitatea activităților comerciale mult mai favorabile atunci cînd se desfășoară în condiții sigure.

Referințele la problemele economice nu puteau însă să acopere tendințele românilor de a se constitui într-un stat unitar. Existența celor trei imperii împiedica evident unirea țărilor române într-un stat liber și independent. Singura soluție posibilă de moment era aceasta a confederării.

Aceste importante decizii ale adunării din septembrie sînt completate de hotărîrea înființării gărzilor naționale desemnate să apere poporul în fața pericolului reprezentat de intervenția gărzilor nobiliare. Ca urmare a dezbaterilor din timpul adunării, în ultima zi, a fost adoptat un act intitulat semnificativ decret și avînd ca semnătură „Adunarea de la Blaj”. Actul consfințește hotărîrea mulțimilor de a trece la lupta armată în vederea dobîndirii libertății naționale și sociale; poporul român — se arăta în decret — adunat la Blaj, 4/16 pînă 16/28 septembrie 1848, a hotărît a primi arme și a forma gvardie națională pentru securanța publică”³¹. Toți bărbații de la 17 pînă la 50 de ani erau datori să se înarmeze și să se organizeze militaricește. Actul prezintă însemnătate și din alt punct de vedere. Adunarea confirmîndu-și rolul ei de congres politic își asumă atribuții de natură constituțională începînd să guverneze prin decrete. Se depășise astfel stadiul consultativ al întrunirilor precedente, românii trecînd la punerea în practică înainte ca autoritățile civile sau militare să-și dea aprobarea. Era un pas de o importanță covârșitoare în problema puterii politice în Transilvania în deplină concordanță cu mersul revoluției românești.

În conformitate cu conținutul actelor aprobate de adunarea din septembrie pînă la formarea guvernului preconizat s-a hotărît reorganizarea comitetului național român. Printre membrii săi se numărau S. Bărnau-

³⁰ C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1848—1849*, Edit. Acad. R. S. România, București, 1967, p. 179.

³¹ „Transilvania”, VIII, nr. www.dacoromanica.ro

țiu, A. T. Laurian, T. Cipariu, Florian Micaș, I. Bran și alții. După cum lesne se poate observa, din compoziția comitetului lipseau de acum virfurile bisericesti, compromise în cursul verii. Cei doi episcopi, Lemeni și Șaguna nu mai fac parte din noul comitet chemat să conducă lupta armată a românilor. Noul comitet și-a preluat înainte de recunoașterea sa de către austrieci atribuțiile sale de guvern provizoriu, trecând la organizarea militară a românilor.

Pe tot parcursul adunării, autoritățile militare austriece nu au reacționat față de intrunirea și obiectivle pe care românii și le-au propus. Dealtfel, generalii austrieci erau departe de a fi capabili să recurgă la măsuri împotriva mulțimilor. Acțiunea independentă a colonelului Urban în nordul Transilvaniei le crea dificultăți, nefiind în poziția de a controla chiar propriile trupe. Nici relațiile lor cu autoritățile guvernului maghiar din Transilvania nu erau încă precizate. Generalul Anton Puchner continua să fie în subordinea comisarului N. Vay. Bătrînul aristocrat austriac prefera să colaboreze cu aristocrația transilvăneană și exponenții săi. De aceea stă în expectativă, ncluind atitudine față de evenimentele în curs de desfășurare. Abia în ziua de 17 29 septembrie a sosit la Blaj generalul Schurter, într-un moment în care zecile de mii de țărani începu să plece spre satele lor. Venirea sa s-a datorat zvonurilor că participanții la adunare intenționează să mcargă spre Sibiu pentru a cere armie. N. Bălășescu propusese ca în corpore românii să plice spre oraș, ajungându-se în final la hotărîrea ca Iovian Bradu și Axente Sever împreună cu cei 6000 de țărani să se deplaseze la Sibiu. Generalul austriac a reușit să-i convingă pe conducătorii românilor că „o așa mare mulțime de popor ar insufla o nespusă îngrijorare sibienilor”³². El a cerut ca o delegație restrînsă, formată din 22 persoane, să di cute la Sibiu cu generalul A. Puchner. Din delegația aleasă făceau parte și nouă țărani care, la 4 octombrie (st. n.), au avut o întrevedere cu generalii austrieci înfățișându-le protocolul adunării din septembrie, alcătuit în formă de petiție. Țăranul Nicolae Boeriu din Cergău i-a declarat lui Puchner că românii s-au rupt de Ungaria și au proclamat constituția austriacă. Comandantul trupelor austriece s-a arătat foarte binevoitor, promișînd că va satisface cererile românilor și că va recunoaște noul comitet național. În genere participanții la această întrevedere s-au întors plini de încredere în șansele ce se deschideau românilor. Oricum, procesul revoluționar, independent de aprobările generalilor austrieci, se afla într-o continuă creștere. În schimb Vay continuă să dezinformeze guvernul ungar, afirmînd că a reușit să-i liniștească pe români. Afirmatia se avea la bază suspendarea recrutărilor ordonată de el la 16/28 septembrie, precum și promisiunile legate de o eventuală amnistie generală. Își va da însă în curînd seama că a greșit, dar va fi prea tîrziu pentru a încerca să-și repare eroarea.

Astfel s-a încheiat unul dintre momentele cele mai însemnate ale revoluției românești din Transilvania. Adunarea din septembrie a marcat, prin hotărîrile adoptate, deschiderea unei noi etape, bogate în înfăptuiri, ale revoluționarilor români. În cursul ei s-a realizat unificarea centrelor revoluționare, s-au strîns legăturile dintre conducători și masele de țărani. Ea a oferit o conducere unitară revoluției, impulsionată de masiva ridicare

³² George Bariț și contemporanii săi, vol. I. Edit. Minerva, București, 1973, p. 151 (Sub red. Șt. Pascu și I. Pervain) www.dacoromanica.ro

la luptă a întregului popor. De aceea adunarea a constituit un for politic a cărei decizii vor fi respectate și aplicate de către toți românii. Adunarea din septembrie marchează începutul transformării Transilvaniei ca „țară românească” în sens politic, momentul în care românii pe baza principiului majorității trec la preluarea puterii. Importanța ei deosebită constă și în faptul că ea a fost concepută independent de voința cercurilor militare austriece din Transilvania ca și de a autorităților civile ale principatului.

Pornită din inițiativă populară, adunarea a căutat să pună în practică deciziile sale impulsionată fiind de zecile de mii de țărani a căror stare de spirit o descria plastic Bariț : „De ar mai fi cutezat atunci vreun cărturar român să zică poporului român mai stați, mai așteptați, cereți mai întâi de la guvern comisiune și satisfacțiune pentru singele vărsat, cred că unul ca acela ar fi ieșit din adunare cum n-ar fi știut, sau poate nici nu ar mai fi ieșit de viu de acolo”³³.

Adunarea din septembrie a constituit și un moment al colaborării revoluționare dintre naționalitățile Transilvaniei, în special a celor săraci. Pe lângă participarea țăranilor maghiari și sași trebuie relevată subscrierea de către ultimii a memoriului din 16 28 septembrie. La Sibiu, între 29 septembrie și 1 octombrie 1848 a avut loc o întrunire populară la care, pe lângă sași, i-au parte și țărani români. Din cuvântările reprezentanților sași reiese că ei își însușesc programul de la Blaj, fapt menționat de către ziarul „Siebenbürger Bote” care scrie : „și sașii sint de acord cu aceste hotărâri. . . fiind hotărâți să pășea-că pe același drum cu frații lor români”³⁴. Ștefan Ludwig Roth a propus, cu această ocazie, o cit mai largă popularizare a rezoluției adunării sibiene prin publicarea ei în ziarele românești din Brașov. Totodată fruntașii sașilor s-au pronunțat în favoarea ideilor cuprinse în memoriul adresat parlamentului vienez. Adeziunea țăranilor iobagi maghiari participanți la adunare este ilustrată și de întâmplările petrecute în satul Lopadea. Întorși de la Blaj împreună români și unguri „depuseră jurământul de credință către împărat frățeste la un loc. . . sătenii împreună robiseră din veacuri, să trăiască ca frații să departe pe orice amăgitori”³⁵.

Adunarea din septembrie a contribuit astfel la generalizarea revoluției în întreaga Transilvanie, fapt dovedit de transformările pe care avea să le sufere în toamna anului 1848. Ea a însemnat în primul rând momentul trecerii la lupta armată în vederea răsturnării vechiului regim politic al Transilvaniei, a dobândirii pe această cale a dreptății sociale și naționale.

³³ G. Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe ultimii două sule de ani*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 243.

³⁴ G. Göllner, *Die Siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848—1849*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1967, p. 113.

³⁵ „Gazeta de Transilvania” nr. 66 (an. 3 oct. 1848).

ACTE MEDIEVALE DIN ARHIVE STRĂINE

DE

ȘTEFAN ANDREESCU

I. LICOSTOMO — 1398*

Un numeros grup de documente, relativ recent scos la lumină, a îmbunătățit substanțial orizontul cunoașterii istorice asupra prezenței genoveze la gurile Dunării în cursul celei de-a doua jumătăți a veacului al XIV-lea¹. Totuși, nici unul din aceste documente nu a contribuit în vreun fel la schimbarea datelor în ceea ce privește momentul în care zona a trecut sub control românesc. Sub acest aspect stadiul informației este același din vremea în care de problemă se ocupa Nicolae Iorga. Ținând seama că în socotelile din Pera, în 1403, sînt atestați un Nicolò Fieschi, *fost* consul de Licostomo, și un Iacoppo Bontempo, *fost* „massario” (casier) tot în Licostomo, Iorga, aprecia pe bună dreptate că „la această dată rostul genovez al localității se isprăvise”². Pe de altă parte, din unghiul de vedere al documentelor interne, termenul *ante quem* pentru același moment este fixat de un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn pentru mănăstirea Tismana, din 23 noiembrie 1406, în care din titlu reiese că domnul Țării Românești era stăpîn atît „spre părțile tătărești”, cît și „pînă la Marea cea Mare”³.

În cele de față aducem în discuție un act notarial genovez inedit, rogat la Licostomo în 6 iunie 1398. El a fost semnalat de către excelentul cunoscător al Arhivelor din Genova, prof. Gian Giacomo Musso, care totodată a atras atenția că în acest caz nu este vorba de obișnuita „minută” notarială, ci de însuși originalul actului, ceea ce îi sporește valoarea arhivis-

* Mulțumim și pe această cale pentru sprijinul neprecupețit acordat în timpul cercetărilor efectuate la arhivele din Genova de Prof. Geo Pistarino, Prof. Gabriella Airal di și Prof. Laura Balletto.

¹ Geo Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzo (1360—61)*, Bordighera, 1971; Giovanna Balbi și Silvana Raiteri, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)*, Bordighera, 1973, Comentarii la: Gabriella Airal di, *I Genovesi a Licostomo nel sec. XIX*, extras din „Studi Medievali”, Seria 3-a, XIII—2, Spoleto, 1972, p. 967—981; Octavian Iliescu, *Nouvelles éditions d'actes notariés instrumentés au XIV^e siècle dans les colonies génoises des bouches du Danube (Actes de Chilia de Kilia et de Licostomo)*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. XV (1977), nr. 1, p. 113—129.

² N. Iorga, *Lucruri noi despre Chilia și Cetatea-Albă*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. V, București, 1926, p. 326. Concluzia lui Iorga se bazează bineînțeles și pe absența totală a unor acte care să demonstreze vreo activitate genoveză în acest punct în perioada următoare.

³ *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. I, Edit. Acad., București, 1966, nr. 23, p. 70—71. Distanța existentă între aceste două elemente din titlul domnesc presupune două faze diferite de luare în stăpînire. Cea mai recentă interpretare a acestor formule, la Anca Ghiță, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în culegerea „Studii istorice sud-est europene”, vol. I, Edit. Acad., București, 1974, p. 75—78.

tică⁴. Actul respectiv a fost rogat în Licostomo de notarul imperial Antonio di Sannazzaro⁵. El prezintă interes și pentru faptul că dovedește din nou circulația monedei locale, a „asprilor de Licostomo” pînă foarte tîrziu, în preajma dispariției acestei ultime poziții deținute de genevezi la Dunărea de Jos⁶. Dar, firește, înainte de toate însemnătatea actului rezidă în posibilitatea pe care o oferă spre a restringe limitele cronologice între care insula și cetatea Licostomo și-au schimbat stăpînul. Aceste limite devin acum în chip evident 1398 (după 6 iunie) — 1403 (înainte de 18 mai). Bineînțeles, ipoteza recentă conform căreia Mircea cel Bătrîn și-ar fi extins autoritatea peste Licostomo încă din „1392—1394”, în scopul „întăririi rezistenței contra înaintării forțelor otomane”⁷, cade de la sine; trebuie asijderea revizuită și nuanțată și remarca mai veche a lui Iorga, după care evenimentul respectiv ar fi de plasat „a doua zi după catastrofa creștină de la Nicopol și în momentul cînd Mircea Munteanul «bășărăbia» acest mal dunărean”⁸.

Din perspectiva datelor despre luptele pentru controlul Dunării de Jos reperate de care dispunem sînt următoarele: după bătălia de la Nicopole, în primăvara anului 1397 sultanul Balazid cucerește atît cetatea Siliștra, cît și cetatea Turnu (Nicopolul Mic), ultima fiind refăcută și întărită („înnoită”) de turci în cursul anilor 1397—1398⁹; abia în 1399 (către 23 martie), Mircea se găsea în vecinătatea cetății Turnu, pe care o va recuceri cu ajutor de la Sigismund de Luxemburg¹⁰; în această fază a fost deci vorba doar de redobîndirea unei poziții pierdute, care concomitent reprezenta o periculoasă enclavă turcească la nord de Dunăre, în însuși teritoriul Țării Românești¹¹. Prima inițiativă majoră a domnului în zona orientală a Țării Românești este în legătură cu Moldova, unde la 23 aprilie 1400 s-a suit în scaunul domnesc Alexandru cel Bun, după ce în prealabil „pe Iuga voievod l-a luat Mircea”¹². De abia de acum, din primăvara anului 1400, se poate lua în discuție și ocuparea gurilor Dunării de către domnul Țării Românești. Aceasta, negreșit, dacă cele

⁴ Gian Giacomo Musso, *Navigazione e commercio genovese con il Levante nei documenti dell'Archivio di Stato di Genova (sec. XIV—XV)*, Roma, 1975, p. 57.

⁵ Pentru notarii „di nomina imperiale”, vezi Gabriella Airoldi, *Studi e documenti su Genova e l'Oltremare*, Genova, 1974, p. 197—240.

⁶ Asupra monedelor din coloniile genoveze, vezi Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale orașelor medievale de la Dunărea de Jos*, în „Peuce”, II, Tulcea, 1971, p. 261—266; Idem, *Asperi di Licostomo*, în „Revista de Istorie”, t. 27 (1974), nr. 3, p. 451—456. Faptul că acest act din 1398 atestă doar circulația monedei genoveze locale întărește, credem, ipoteza că pînă la această dată stăpînirea munteană nu atinsese încă gurile Dunării.

⁷ Octavian Iliescu, *A la recherche de Kilia byzantine*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. XVI (1979), nr. 2, p. 236.

⁸ N. Iorga, *op. cit.*, loc. cit.

⁹ H. Chircă și C. Bălan, *O inscripție din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. III, București, 1959, p. 359—364.

¹⁰ *Documenta Romaniae Historica, D*, Relații între țările române, vol. I, Edit. Acad., București, 1977, nr. 105, p. 171—174.

¹¹ Documente ulterioare, din 17 februarie 1401, 4 aprilie 1404, 12 iulie 1408 (*Ibidem*, nr. 107, p. 175—177; nr. 108, p. 177—178; nr. 112, p. 182—183), lasă într-adevăr să se înțeleagă că acțiunea din primăvara anului 1399 s-a limitat doar la recucerirea cetății Turnu.

¹² P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de . . . , Edit. Acad., București, 1959, p. 6 și 14 (sub data greșită: 1399). Comentarii la N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, vol. III, *Les fondateurs d'État*, București, 1937, p. 368—370; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 276—282.

două acțiuni vor fi coinceis ¹³. A doua împrejurare în care Mircea a putut lua în stăpînire Licostomo datează din 1401—1402. Prin octombrie-noiembrie 1401 are loc în Țara Românească o luptă în cursul căreia domnul a surprins și distrus, într-o regiune care se învecina cu Imperiul otoman (*ad partes Vlachie superpositas Turcho*), un mare corp de oaste otoman — format din acingii — care revenea dintr-o incursiune de pradă din Ungaria ¹⁴. Ulterior, în pragul primăverii 1402, Mircea vodă, împreună cu „unguri și tătari din părțile vestice ale Țării Românești” (!) a trecut la ofensivă, ocupînd „trecherile și căile” (*transitus et itinera*), din Țara Românească spre Imperiul otoman, cu scopul de a ataca teritoriile turcești din dreapta Dunării (*pro veniendo versus partes et loca Bayasith bey*) ¹⁵. A fost așadar vorba de o acțiune de amploare de-a lungul fluviului, foarte probabil în zona Dobrogei ¹⁶, în ajunul bătăliei de la Ankara (28 iulie 1402), cînd forțele lui Baiazid erau deja concentrate în Anatolia ¹⁷. E de observat că încă din 1401 (august), bizantinii, genovezii din Pera și venețienii discutau la Brusa termenii unui tratat de pace cu sultanul Baiazid, care ar fi urmat să pună capăt asediului otoman al Constantinopolului. Cum aceste tratative au eșuat, la sfîrșitul aceluiași an Baiazid se pregătea să dea un nou asalt asupra cetății imperiale. El a renunțat numai la auzul veștilor despre mișcările oștilor lui Timurlenk ¹⁸. Presiunea exercitată de domnul Țării Românești la Dunărea de Jos a beneficiat deci și ea de evenimentele de pe frontul asiatic și se poate presupune că mai curînd în acest context Mircea a trecut și la ocuparea importantului punct strategic de la gurile Dunării — Licostomo ¹⁹.

Iată acum textul actului din 6 iunie 1398 (vezi și fig. 1) :

¹³ Totul în fond depinde de înțelesul pe care-l acoperă cele două elemente din titlul domnesc amintite mai sus. Dar, în stadiul actual discuțiile ce se poartă vădesc doar o pluralitate de puncte de vedere, fără a rezulta din păcate nici o concluzie definitivă.

¹⁴ Vezi, recent, George T. Dennis, *Three reports from Crete on the situation in Romania, 1401—1402*, în „Studi Veneziani”, XII (1970), Firenze, 1971, p. 246—247 (comentariu la p. 256). Vezi și observațiile lui N. Iorga, *Histoire des Roumains*, III, p. 367—368, care plasează această luptă în zona Severinului.

¹⁵ George T. Dennis, *op. cit.*, p. 248 (comentariu la p. 260). Știrea a făcut obiectul exegezei lui Aurel Decei, *A participat Mircea cel Bătrîn la lupta de la Ankara?*, în volumul său *Relatii româno-orientale*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 14, dar mai ales a lui P. P. Panaitescu, *Mircea l'Ancien et les Talaies*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, XIX, 2, Bucarest, 1912, p. 416—417.

¹⁶ Menționarea tătarilor în cadrul efectivelor conduse de Mircea vodă îngăduie ipoteza că indicarea punctului cardinal din izvor trebuie citită invers.

¹⁷ George T. Dennis, *op. cit.*, p. 260—261 și 265. Pentru bătălia de la Ankara, vezi Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 69.

¹⁸ George T. Dennis, *op. cit.*, p. 249—252 și 257—258. Asupra relațiilor dintre cele două republici marinare italiene în epocă, vezi studiul fundamental al lui Francesco Surdich, *Genova e Venezia fra Tre e Quattrocento*, Genova, 1970.

¹⁹ Maria—Matilda Alexandrescu Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, București, 1912, p. 110 aprecia că numai după bătălia de la Ankara a putut Mircea vodă „primi” părțile tătărăști, cele două maluri ale Dunării pînă la Mare și Siliștra, ca o consecință a luptelor dinastice din Imperiul otoman, la care cum se știe a contribuit și el. După P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn* ..., p. 297, „ocuparea Chilieci are loc la 1404, odată sau mai bine zis, ca o urmare a recuperării Dobrogei” (Panaitescu nu diferențiază Chilieci de Licostomo!). Ulterior, același autor a menținut aproximativ aceeași datare „anii 1403—1401” pentru momentul de început al stăpînirii Țării Românești la gurile Dunării (*Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilieci*, în „Romanoslavica”, vol. III, București, 1958, p. 98). În sfîrșit, Barbu Cămpina, *Scrieri istorice*, vol. I, Edit. Acad., București, 1973, p. 324, a asociat cucerirea „Chilieci” (de fapt Licostomo!) de aceeași foarte importantă știre, asupra căreia am insistat și noi; altfel spus s-a pronunțat pentru primăvara anului 1402.

1398

Teste domini notarii publici...
 In nomine domini Amen. Ego notarius publicus...
 Testis est...
 Datum...
 Actus notarialis...

1398

Confirmatio...
 In nomine domini Amen. Ego notarius publicus...
 Testis est...
 Datum...
 Actus notarialis...

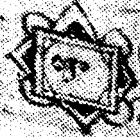


Fig. 1. Actul notarial din 6 iunie 1398.
www.dacoromanica.ro

In nomine Domini, amen. Lazarinus de Levanto quondam [spațiu alb] confessus fuit et in veritate publice recognovit Bartolomeo Muscho, filio Pelegri presenti et stipulanti, quod facta diligenti forma ratione et calculo de quibuscumque quantitativis pecunie et omni eo et toto quas et quod ipsi Bartolomeo usque in hodiernum diem dictus Lazarinus dare et solvere deberet et teneret vel obligatus esset quomodocumque et qualitercumque quibuscumque occasione et rationibus que dici vel modo aliquo excogitari posset per instrumentum, scripturas vel sine ut ambo confitentur, videlicet dictus Lazarinus eidem Bartolomeo dare et solvere debet et restat ad dandum et solvendum aspera quatuor millia de Licostomo. Renuncians exceptioni presentis confessionis non facte, pecunie non habite et non debende ex dicta causa et omni alij iuri; que aspera quatuor millia de Licostomo seu ipsarum iustum precium vel valorem dictus Lazarinus dicto Bartolomeo stipulanti dare et solvere promisit ad ipsius Bartolomei vel procuratoris sui liberam voluntatem. Sub pena dupli eius de quo et quanto contrafieret vel ut supra non observaretur, cum restitutione dampnorum, interesse et expensarum que propterea fierent litis et extra; Ratis manentibus supradictis; et proinde et ad sic observandum dictus Lazarinus pignori obligavit omnia ipsius bona mobilia et immobilia, habita et habenda. Acto que pro predictis omnibus et singulis dictus Lazarinus realiter et personaliter conveniri possit, capi et detineri Ianue, Pisis, Saone et Nicie et ubicumque locorum seu terrarum et quocumque iudice, officio et magistratu ecclesiastico et civili, et ubi inventus, conventus vel repertus fuerit, ibi per pactum de predictis eidem Bartholomeo iuri stare, respondere, solutionem et satisfactionem facere tenetur et promisit dicto Bartholomeo ac si perinde presens contractus ibi esset celebratus, renuncians auxillio fori, non sui non compellentis iudicis et omni alij iuri, iurans ad cautellam dictus Lazarinus predicto attendere, complere et observare et in aliquo contra non facere vel venire, sub ypotheca et obligatione bonorum suorum habitorum et habendorum. Actum Licostomi, in domo mei notarii infrascripti, Anno dominice Nativitatis millesimo trecentesimo nonagesimo octavo, indictione quinta secundum cursum Ianue, die vicesima sexta iunii, hora meridiei, presentibus testibus Salimo de Sancto Vicentio et Petro de Riparolio, ad hec vocatis et rogatis.

Ego Antonius de Sancto Nazario quondam Systi, publicus imperiali auctoritate notarius, predictus omnibus interfui et rogatus scripsi dictumque instrumentum in presenti pepirru extrasi eo quia in presenti loco non reperii pergamentum et signum instrumentorum meorum opposui in fidem et testimonium permissorum.

(Archivio di Stato di Genova, *Notaio Boveto Tommaso*, filza 1)

Înainte de a începe discuția asupra actului de mai sus dorim să atragem atenția asupra unui alt document notarial genevez, purtând data 26 iunie 1358 și rogat în Caffa — principala colonie din Marea Neagră —, în care apare același nume de notar: „Antonius de Sancto Nazario” (vezi fig. 2). Distanța de patru decenii care separă cele două acte ar putea ridica îndoieli cu privire la identitatea notarului din Caffa și a celui din Licostomo. În orice caz, chiar dacă nu avem de-a face cu unul și același personaj, ceea ce rămâne totuși în domeniul posibilului, între cei doi trebuie

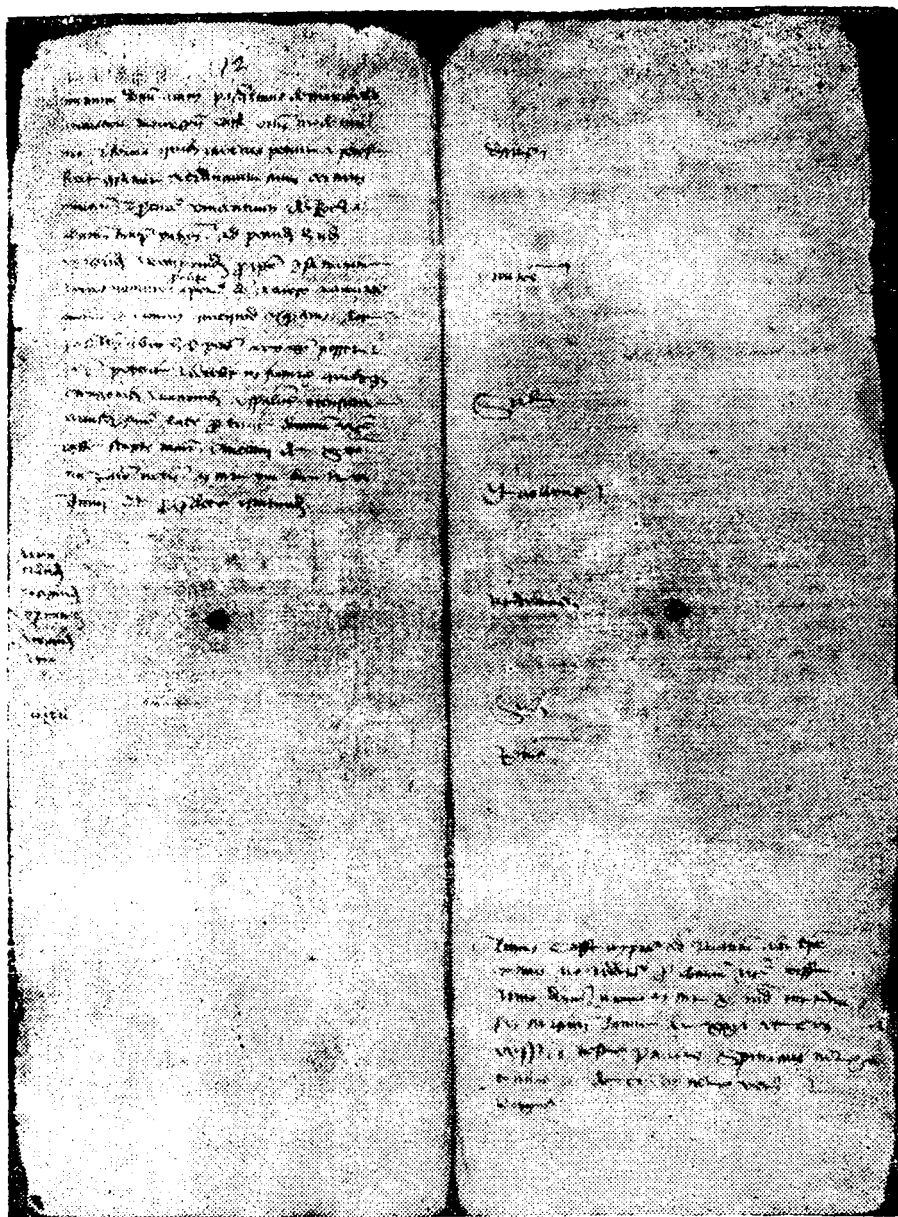


Fig. 2. Actul notarial din 26 Iunie 1358.

să existe o legătură. Identitatea numelor, faptul că practică aceeași meserie și în aceeași zonă geografică, totul îndrumă către această concluzie. Să fie vorba de tată și fiu, de o „dinastie” de notari care și-au legat destinul de coloniile genoveze din Levant? Sau, într-adevăr, „Antonius de Sancto Nazario” a fost un notar cu o longevitate de excepție? Oricum, până la

descoperirea altor repere documentare, socotim util să reproducem și actul notarial rogat la Caffa, în 26 iunie 1358 :

In nomine Domini amen. Paschalinus de Maribello acimator burgen-
sis Caffae omni modo iure via et forma quibus melius potuit et potest
fecit constituit et ordinavit suum certum nuncium et procuratorem Vincen-
tium de Rocha absentem tanquam presentem ad petendum habendum
exigendum et recuperandum pro ipso constituyente et eius nomine speciali-
ter a Petro de Acurso acimatore omne id et totum quicquid et quantum
dictus Paschalinus ab eo habere petere et exigere posset et potest poterit
et debet in futurum quibuscumque occasionibus et rationibus et speciali-
ter occasione cuiusdam sententie late per tunc Dominum vicarium Caffae,
scripte manu Antonii de Sancto Nazario notarii 1358 die 26 iunii et pro
predictis quitandum.

iura cedendum
paciscendum
compromitendum
iurandum
et cetera
libelum
dans
promitens
sub
et vollens
intercedens (?)
sub
renuncians

Actum Caffae ad Bancum ubi tempore extivo ius redditur per domi-
num vicarium Caffae anno dominice nativitatis MCCCLX indictione decima
secundum cursum Ianue die XXI octubris in vesperis. Testes Paulus
Spinacius notarius et...²⁰ de Castilione notarius vocati et rogati.

(Archivio di Stato di Genova, *Notaio Giovanni Labaino*, filza 1)

II. O DANIE ROMÂNEASCĂ LA METEORE

În colecția *Documenta Romaniae Historica* a fost inclus și un rezumat
grecesc, însoțit de traducere, al unui act de danie din Țara Românească
pentru mănăstirea Sf. Ștefan de la Meteore. Reproducem în continuare
traducerea : „Hrisovul lui Ioan Vladislav voievod, domn și ighemon a
toată Ungrovlahia, dărnuind împreună cu nepotul său, jupan Dragomir
mare vornic, sfintei mănăstiri de la Meteore a sfintului Ștefan, craniul
întreg izvoritor de har și făcător de minuni al sfintului Haralambie, impre-

²⁰ Indescifrabil.

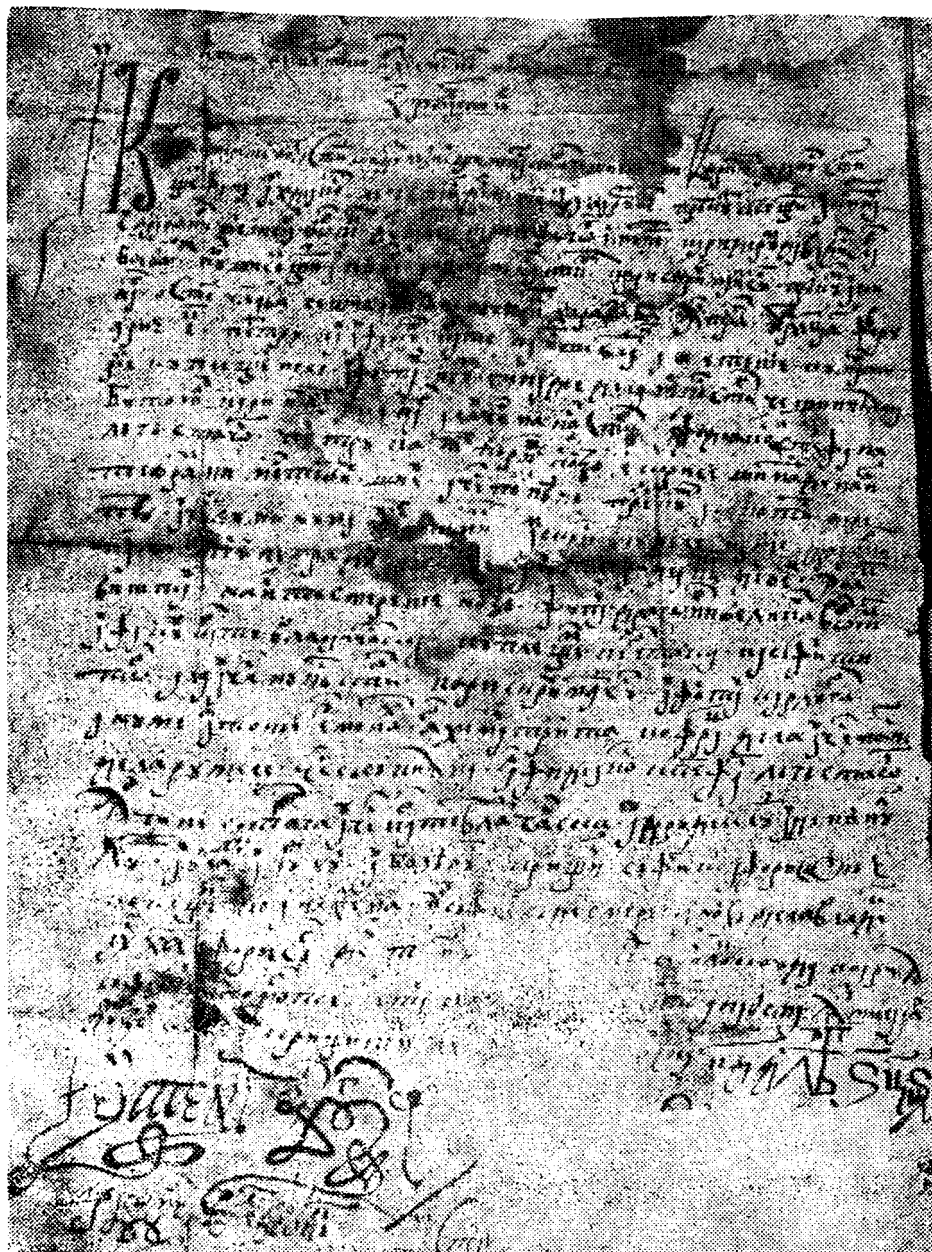


Fig. 3. Actul românesc din 24 octombrie (1568–1573), de la mănăstirea Sf. Ștefan de la Meteore.

ună și cu un deget de la mina dreaptă a cinstului și botezătorului Ioan, înainte mergătorul: în anul 6906". Cum data 1398 a acestui rezumat nu corespunde cu domnia nici unui Vladislav voievod, editorii au întregit leatul „6906”, transformându-l în „69(5)6”, care corespunde intervalului

„<1447 septembrie 1 — 1448 august 31>”. În felul acesta actul a fost atribuit lui Vladislav II, dar aceiași editori au avut prevederea de a-l plasa în categoria *Documente îndoielnice*, fără doar și poate sub impresia tot a indicației cronologice menționate, socotite pe bună dreptate suspectă²¹. Chiar și așa, actul a fost repede folosit în discuțiile cu privire la datarea începuturilor domniei lui Vladislav II²².

Trebuie să adăugăm că rezumatul grecesc de care ne ocupăm a fost anterior publicat de Nicolae Iorga, în colecția Hurmuzaki. Iorga însă îl datase „după 1482”, considerind că actul după care a fost întocmit ar fi fost în realitate emis de Vlad vodă Călugărul²³. În notă, același Nicolae Iorga completa în chipul următor informația despre legăturile românești cu mănăstirea Sf. Ștefan de la Meteore: „Cu privire la această danie, amintim că o notiță păstrată în această mănăstire grecească, vorbește astfel de zidirea mănăstioarei Butoiu de Vladislav-Vodă din 6906 — dată imposibilă —, și de ruda sa Dragomir. Mergînd la Tirgoviște, e încunjurat de Tătari și fuge noaptea cu puțini, trecînd Dîmbovița pentru a se ascunde în părțile păduroase, de codru des, unde era să se ridice pe urmă sfîntul lăcaș. Tovarăș de restriște i-ar fi fost egumenul Ghenadie, venit după milă. Aici face apoi Domnul biserica Schimbării la Fuță, închinînd-o (!) Meteoriiților (6906 ar fi 1398). Arhimandritul Antonie Caltacuzino vine în Țara Românească, la același Domn, care dă atunci moaștele de care e vorba în text. Apoi e trimis ca egumen la mitocul muntean Nil, și se arată că la Constantinopol era Împărat Andronic Paleologul cel nou și la Turci Baiehid. — Firește că e vorba de o legendă, pusă la o dată conjecturală nepotrivită. Poate că e vorba de Vlad Călugărul, în fruntea boierilor acestuia aflîndu-se și un Dragomir fost vornic”²⁴. Aici, în această notă, Iorga nu făcea decît să redea conținutul începutului unui text întocmit în 1786 de ieromonahul Arsenie de la mănăstirea Sf. Ștefan de la Meteore, cu ocazia unui proces susținut în fața lui Nicolae vodă Mavrogheni și în urma căruia el a obținut ca Mitropolia Țării Românești să restituie metohul de la Butoiul²⁵.

Dar, în afară de „ciudata legendă a schitului muntean”²⁶, așternută în scris de călugărul grec după înapoierea sa din Țara Românească, în aceeași condică a mănăstirii Sf. Ștefan unde a fost aflată s-au găsit „transcrise”, în tălmăcire grecească, și alte două acte, în parte asemănătoare, dar cu date complet diferite, cel puțin la prima vedere. Într-adevăr, primul se încheie astfel: „S-a dat în anul de la Facerea Lumii 6921, la 24 ale lunii lui Octombrie, iar de la Nașterea lui Hristos 1379”, în vreme ce al

²¹ *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească, vol. I*, Edit. Acad., București, 1966, p. 505. Rezumatul grecesc reprodus face parte din fondul Arhivarhi, fiind păstrat la Biblioteca Academiei R. S. România, sub cota DXCV/2.

²² M. Cazacu, *La Valachie et la bataille de Kossovo (1448)*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. IX (1971), nr. 1, p. 133.

²³ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente primitive la istoria românilor*, vol. XIV, partea I, București, 1915, nr. XC, p. 41.

²⁴ *Ibidem*, p. 41, nota 2.

²⁵ Pentru care vezi tălmăcirea dată de N. Bănescu, *Acte grecești primitive la țările noastre*, în „Neamul Românesc Literar”, an. III (1911) p. 288—389.

²⁶ N. Iorga, *Fundațiunile religioase ale domnilor români în Orient*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istoriei*, Seria II, XXXVI, București, 1914, p. 866—867.

doilea poartă doar mențiunea „6921, Mai 12”²⁷. Anul „de la Facerea Lumii” 6921, comun ambelor documente, corespunde însă anului 1412—1413 al erei creștine, de unde se vede că data 1379 a fost calculată greșit, trebuind deci eliminată din capul locului. De altfel, emitentul ambelor acte este unul și același, anume mitropolitul Eftimie al Țării Românești, ceea ce vădește odată în plus că nu poate fi vorba de nici un act redactat în „1379”. Să reținem, pe de altă parte, că în legenda scrisă de ieromonahul Arsenie a fost utilizat doar anul „6921”, când ar fi fost trimis de la Meteore „chir Nilos arhimandritul, ca să fie egumen în Butoiu”. Evident, acest clement al legendei din secolul XVIII a fost creat tocmai pornind de la data celor două acte.

Au existat însă cu adevărat două acte pentru mănăstirea Sf. Ștefan de la Meteore? În condica sus-amintită, înainte de cel dintâi stă scris: „Hrisovul de față, care cuprinde închinarea capului făcător de minuni al Sfintului Haralambie, s-a tălmăcit din românește în limba grecească cea simplă”²⁸. Am avut norocul să identificăm la pomenita mănăstire din Tesalia originalul după care s-a efectuat traducerea în limba greacă și care într-adevăr este în limba română. El ne va îngădui să rezolvăm nu numai problema celor două acte cu data 6921, dar și a rezumatului inclus în colecția Hurmuzaki și, apoi, în colecția *Documenta Romaniae Historica*, care, cum s-a văzut, poartă mențiunea 6906. Iată cum sună textul acestui document românesc:

Ef[a]temie, bojiu milostieiu, arhiepiscop i mitropolit văsoi zemli... Uggruvlahisoiu.

+C[a]u... smerenie noastră svetii și dumnăziești mănastiri ce și chiiamă cari iaste hramul sveti Ștefana arhideacon li<n>gă Staon²⁹ den Meteora la Rummeli precum să să știi au chinat eu, Dragomir velicago vornic den Banești, carile fecior al Mănei cari de ruda Vadisslav voevoda cum și să știi au chinat[a] la sveata mănastire cari scriu mai sus, precum au chinat sveată glava ce și să chiiamă măcinle Haralamba, intrag, în meseța februarie 10. Pentru c-au am facut carte nainte vladica a <l>u Etenie cu marturie, cu pleștemele; au fost-au igumen Ghinadie de la mănăstire ce și chiiama Butoiul, carii iaste închenată [a]la [u]cesta manasstire arhidiakon Stefana li<n>gă Staon, pentru ca iaste dori<n>ța noastră este scrise și mai denainte vrami mestăvit și eu această pomeană precum a socotit dereptu a[u]cestă lumi nu ma iaste de nămic. Am scris numele: Manie, Dragomir, Paisie (?)... une, Radul ca să hie sfinta jidernic den veș în vac. Vinit-au nainte smerenie noastră jupan Dragomir velicago vorneck, au făcut carte vladiceassca cu pleștem neertata, ca să fie titor [a]la a[u]ceastă mănăstire cari scriu mai sus, au fost-au ca[r]lugari,

²⁷ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 393 și 394. Ambele acte, ca și „legenda”, sînt consemnate în condica nr. 70 de la mănăstirea Sf. Ștefan de la Meteore. Au fost editate pentru prima oară de N. A. Vélis, în revista din Atena „Byzantis”, t. I (1909), fasc. 2—3. După această ediție le-a tradus N. Bănescu. Observații critice asupra confuziilor din aceste texte, mai ales cronologice, la N. Bănescu, *op. cit.*, p. 361—362.

²⁸ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 392.

²⁹ (Episcopia) Stagon și-a avut sediul în actualul oraș Calabaca, situat nu departe de Meteore. A existat și un schit cu același nume, chiar la Meteore, dar referirea din document pare a lua în considerare mai curînd Episcopia. Identificarea acestor topice o datorăm Prof. Al. Elian, căruiu îi mulțumim și pe această cale.

anume Antonie ermonah arhimantrita co frați de la a[u]cestă mănăstire de la Rumele ce s[s]ă să chiiama arfidiakon Stefan li<n>gă Staon.

Iar cine va sparga a[u]cestă carte vladiceasca au de rudele lui au de neamul lui au vladica au dumnul (?) au bolearul criștin, să fii co aforisăsnăe co peștăm co anathema iar să fie să de smerănăa noastră de la vladica Iysusa Hrista aforisăt de[n] 318 parinți să să... on loc co Iuda, co Ariia să fie dupa morte ne<c>rtat să... anathema iar mila a lu Dumnezău... criștinii, amin.

<Scris m>éseța octomvrie 24 dni, leat 6906³⁰.

+ Eytenie al Ugrovlahiei

.....

Dragomir vel vornic

+ Stanu vel spatâr³¹

(Arhiva mănăstirii Sf. Ștefan de la Meteore — Grccia)

De cind datează în realitate acest document, în care „leatul 6906” nu constituie în chip evident decît rodul unui fals? Elementele de datare sînt oferite de trei din numele menționate în act, anume cel al înaltului ierarh muntean mitropolitul Eftimie, cel al marelui vornic Dragomir și cel al marelui spătar Stan. Or, toate trei se întilnesc împreună în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în vremea domniei lui Alexandru Mircea (1568—1577). Eftimie (I) a fost mitropolit al Țării Românești din vara 1568 pînă în vara 1577, adică în tot lungul domniei lui vodă Alexandru³². Dragomir, considerat pînă acum a fi fost „din Luciani”, dar care — conform documentului nostru — își avea de fapt reședința în „Bănești”³³, este atestat ca mare vornic în sfatul domnesc între 19 iulie 1568 — 28 octombrie 1569 și între 8 octombrie 1570 — 7 august 1574³⁴. În sfîrșit, marele spătar Stan „din Corbi” figurează în același sfat domnesc între 19 iulie 1568 — 14 aprilie 1579³⁵. Dacă suprapunem aceste repere cronologice, ținînd totodată seamă de indicația „octomvrie 24 dni” din document, care este autentică, atunei vom ajunge la concluzia că redactarea actului a putut avea loc doar în răstimpul 1568—1573.

Firește, lăsînd de o parte orice considerații de natură istorică, însemnătatea primordială a actului rezidă în faptul că a fost scris în limba română, cu excepția formulei de început și a cîtorva cuvinte, care sînt în slavonește. Pe de altă parte însă, tocmai acest fapt recomandă o mare prudență în analiza lui. Un alt hri ov al aceluiași mitropolit Eftimie al

³⁰ „leat 6906”, scris de altă mînă decît restul textului.

³¹ Explicația semnelor: < ... > indică întregiri care ne aparțin; [] propune scoaterea unor litere care figurează în text, dar care fac difilă lectura lui.

³² Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe-Române*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. XCII (1975), nr. 3—4, p. 6 (extras). În urma discuției de față trebuie eliminat din lista mitropoliților Ungrovlahiei „Eftimie, 1412 (mai și oct.)” (*Ibidem*), care în realitate nu a existat. La fel trebuie revizuit și studiul lui Niculae Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXXXVII (1959), nr. 7—10, p. 710.

³³ Cf. *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV—XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, București, 1960, p. 568. Satul Luciani pe Dimbovița, care aparținuse „boierilor din Mărgineni”, a fost dăruit Mitropoliei din Tirgoviște de marele vornic Dragomir în preajma datei de 23 octombrie 1570 (*Documente privind istoria României, B, Țara Românească, veac. XVI, vol. III, nr. 436, p. 379—380*).

³⁴ *Lista dregătorilor ...*, loc cit.

³⁵ *Ibidem*, p. 571.

Țării Românești, fără dată și fără semnătură, dar care prezintă urmele unei peceti și este în orice caz un original a fost redactat în slavonește⁵⁶. Acest din urmă hrisov, demult cunoscut, vădește un lucru esențial și care poate stârni dubii asupra autenticității actului nostru: în întreaga epocă de care ne ocupăm, practica oficială, la nivelul cancelariei domnești, dar și al celei metropolitane, era încă a folosirii exclusive a limbii slavone. În cazul nostru să ne aflăm în prezența unei excepții sau este doar vorba de o traducere mai târzie după un original slavon pierdut? Ne grăbim totuși să observăm că, în această din urmă eventualitate, traducătorul nu ar fi fost oricum preocupat să imite semnăturile, ci le-ar fi copiat pur și simplu cu grafia proprie. (Vezi fig. 3). Apoi, ce rost ar fi avut executarea acestei tălmăciri românești tocmai într-o mănăstire grecească din Tesalia? Observăm așijderea că, din punctul de vedere al grafiei textului, datarea 1568—1573 nu pare a fi contrazisă⁵⁷. Dar trebuie spus că din aceeași perspectivă a caracteristicilor scriurii actul poate fi tot atât de bine și mai târziu, din prima jumătate a secolului al XVII-lea de pildă. Problema deci nu poate fi deplin rezolvată exclusiv pe baza analizei grafiei actului. Negreșit, un cuvânt greu în găsirea unor răspunsuri adecvate la întrebările pe care le suscită descoperirea acestui document va reveni filologilor. În ce ne privește, pentru moment inclinăm în favoarea ipotezei autenticității lui. Am avea prin urmare la dispoziție de acum încolo încă un document în limba română din secolul al XVI-lea, care ar fi în ordine cronologică al treilea din cele cunoscute ca provenind din Țara Românească⁵⁸.

Care este raportul dintre documentul de mai sus și textele grecești, traduceri sau rezumate, de la mănăstirea Sf. Ștefan de la Meteore, semnalate, editate și discutate anterior în istoriografia noastră? Mai întâi se cuvine a compara actul nou descoperit cu cel ce poartă mențiunea „... în anul de la Facerea Lumii 6921, la 24 ale lunii lui Octomvrie, iar de la nașterea lui Hristos 1379” (sic!) și în legătură cu care în condica mănăstirii s-a precizat că a fost „tălmăcit din românește în limba grecească cea simplă”. Într-adevăr, la un examen cit de sumar se poate vedea că nu avem de-a face decât cu o tălmăcire destul de fidelă a textului românesc reproduș mai sus. Cîteva erori în transcrierea numelor proprii — de pildă „Băilești” în loc de „Bănești”, „Stanciul” în loc de „Stanu” (dregătoria acestuia era de „mare spătar” și nu de „mare paharnic”, cum figurează în textul grecesc) — nu constituie decât lucruri normale. Grav este însă faptul că, spre a valida marea vechime a hrisovului, indicată de datele false de la urmă, tălmăcitorul a ținut să adauge de la sine în încheiere: „Supt Împăratul Constantinopolei Andronic Paleologul cel Tinăr. Supt împăratul Otomanilor Baiezid I-ii”⁵⁹. Un pas înainte pe calea falsificării

⁵⁶ D.I.R., B, veac. XVI, vol. III, nr. 314, p. 271—272 și foto la p. 506.

⁵⁷ Avizul Prof. Damaschin Mloc, de la Institutul de Istorie „N. Iorga”, pe care l-am consultat în această privință și căruia îi mulțumim.

⁵⁸ Vezi *Documente și însemnări românești din sec. XVI*, cu introducere de Alexandru Mareș, Edit. Acad., București, 1979, p. 96—97. Cel dintîi act în limba română este binecunoscuta scrisoare a lui Neacșu din Cîmpulung; al doilea este un zapis de vânzare provenind din județul Gorj și datat 7072 (1563—1564). Pentru situația din Moldova, vezi *Ibidem*, p. 153—154, iar pentru Transilvania, p. 203—204.

⁵⁹ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 392—393. Autorul traducerii românești, N. Bănescu, a intuit corect că în actul original va fi fost vorba de satul „Bănești” aflat nu departe de mănăstirea Butolu.

conținutului original al actului românesc a fost făcut odată cu includerea în aceeași condică de la mănăstirea Sf. Ștefan a unei a doua cărți de la mitropolitul Eftimie al Ungrovlahiei, cu data „6921 mai 12”, în care, pe lângă „moaștele sfântului cap al sfântului mucenic Haralambie”, este întărită numitei mănăstiri și dania făcută de „Domnul Vladislav voievod” a „degetului slăvitului înaintea-Mergător și Botezător Ioan”⁴⁰. În acest act fals apare pentru prima oară numele „arhimandritului Nilos ieromonahul”, care ar fi fost de față, înaintea mitropolitului Eftimie, la întocmirea cărții arhieresti. Deoarece numaidecât după menționarea numelui arhimandritului Nil a fost introdusă precizarea „...cel trimis de la acea sfântă mănăstire a Sfântului Ștefan, ca să fie egumen la Butoiu, mitocul lor”, sîntem îndemnați să credem că acest al doilea act a fost tichluit spre a pune în lumină mai pronunțat drepturile călugărilor greci asupra metohului de la Butoiul. Pare probabil că autorul falsului să fie chiar ieromonahul Arsenie, cel ce a scris în condica mănăstirii „legenda” mănăstirii Butoiu (1786). Această concluzie este sugerată de observația că în condica pomenită atît „legenda”, cit și cele două documente au fost scrise de mîna lui⁴¹. Dar mai ales o confruntare a „legendei” cu textul inițial al actului românesc, precum și cu cele două tălmăciri grecești discutate, ne arată că, pe de o parte, autorul „legendei” a fost în realitate însuși Arsenie, iar pe de alta — și faptul este cu mult mai important — că el nu a avut la dispoziție un alt act mai vechi pentru fabricarea „legendei”, decît însăși cartea mitropolitului Eftimie. Într-adevăr, toate personajele care populează „legenda” au nume identice cu cele din actul românesc original sau din „interpretările” mai mult sau mai puțin fidele ale acestuia. Numai mitropolitul Eftimie nu mai joacă nici un rol în „legendă”! Astfel, însoțitorul domnului Vladislav în fuga lui „noaptea” din Tirgoviștea împresurată de tătari a fost „Ghenadie arhimandritul”, adică egumenul de la Butoiu pomenit de actul emis de mitropolitul Eftimie... Al doilea egumen al acestei mănăstiri românești este arătat a fi fost „arhimandritul chir Antonie Cantacuzino”⁴². Numele a fost iarăși extras din actul românesc reproduș mai sus, „Antonie” fiind egumenul de la mănăstirea Sf. Ștefan ce s-a înfățișat înaintea mitropolitului Eftimie al Țării Românești. I s-a inventat însă apartenența la celebra familie bizantină Cantacuzino și, bineînțeles, a fost așezat în alt veac decît în cel în care a trăit!

Dar istoria prelucrărilor actului original românesc, cum spuneam singurul mai vechi de care s-au slujit de fapt călugării greci pentru susținerea intereselor lor în Țara Românească, nu se încheie aici. În anul 1835 în aceeași condică nr. 70 a mănăstirii Sf. Ștefan a fost scris următorul text: „...Sigillii patriarhale de mult și mai ales un hrisov domnesc foarte vechi mărturisesc neîndoios că în anul 6906 sau 1398 de la Hristos principele Domn și Voievod Io Vladislav, împreună cu nepotul său marele vornic Dragomir, au trimis dar în cutie capul întreg, izvoritor de mir și făcător de minuni, al Sfântului Haralambie. Totodată au trimis la aceeași mănăstire a Sfântului Ștefan și unul din degetele mîinii drepte a cinsti-

⁴⁰ *Ibidem*, p. 393.

⁴¹ *Ibidem*, p. 392, nota 1.

⁴² *Ibidem*, p. 388—389.

tului Ioan Prodrom Botezătorul. Adevărul netăgăduit al celor de mai sus, întărindu-l pe viață și asigurându-l cu mâna mea însăși, după alegerea din vechi scris, pomeniri, însemnări și hrisoave, mă iscălesc Agathangelos al Neapolei⁴³. În chip evident acest text a stat la baza rezumatului grecesc inclus ulterior atît în colecția Hurmuzaki, cit și, mai nou, în colecția *Documenta Romaniae Historica*. De la bun început se remarcă faptul că Vladislav voievod a devenit însuși emitentul hrisovului, cu data „restabilită” însă de astă dată : „6906” ! Pe de altă parte, marele vornic Dragomir, din „ruda” domnului Vladislav, a fost făcut „nepotul său”. „Sigiliile patriarhale” menționate nu au nici o legătură directă cu dania de care ne ocupăm, fiind vorba foarte probabil de o referire la o carte a patriarhului Paisie al Ierusalimului, redactată la 13 septembrie 1650, pe cînd el se găsea în Țara Românească, prin care se întărea închinarea mănăstirii Butoiu — de curînd refăcută „din piatră” de marele șufar Spahiu din Vîlsănești — la Sf. Ștefan de la Meteore⁴⁴.

Cine este Vladislav voievod, întemeietorul legăturilor românești cu mănăstirea grecească amintită ? Inițial, Nicolae Iorga a intuit corect că acesta trebuie identificat cu Vladislav III, care a domnit în Țara Românească, cu întreruperi, între 1523—1525⁴⁵. Ulterior, după ce Marcu Beza a descoperit la mănăstirea Sf. Ștefan de la Meteore îmbrăcămintea de argint a degetului lui Ioan Botezătorul, pe care sînt reprezentate două personaje domnești, cu numele „Vladislav voievod” și „Neața Doamna”, ea revenit la această identificare⁴⁶. Numai că, foarte curînd, pe temeiul aceleiași descoperiri, dar folosindu-se și de o informație culeasă din unele note de călătorie la Meteore, publicate în 1886 în rusește, St. Nicolaescu a respins identificarea menționată, încercînd să demonstreze că perechea domnească Vladislav-Neața, donatorii de la Sf. Ștefan, ar fi trăit pe la 1488 și că ar fi în realitate vorba de părinții lui Vladislav III. De fapt însă, arhimandritul rus Antoniu, autorul însemnărilor de la Meteore, nu a făcut decît să încerce o nouă lectură a mult discutatei date falsificate „6906” de pe hrisovul mitropolitului Eftimie. O repetare în această dată a literei corespunzătoare pentru 900 — care se poate observa lesne chiar și pe fotografia actului reprodus mai sus, fiind probabil rezultatul unei ezitări a falsificatorului — l-a împins pe numitul arhimandrit să ofere o lectură forțată : „6996 sau 1488”⁴⁷.

⁴³ Marcu Beza, *Urme românești la Meteore*, în „Boabe de Grîu”, an. V (1934), nr. 6, p. 324.

⁴⁴ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 394—396. Indicații bibliografice în legătură cu mănăstirea Butoiu, la N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I — Țara Românească*, vol. I, 1970, s. v.

⁴⁵ N. Iorga, *Fundațiuni religioase . . .*, p. 868.

⁴⁶ Idem, *Legături descoperite de D. M. Beza cu mănăstirile Meteorele din Tesalia. Cu o notă despre Nicolae Vodă Petrașcu, fiul lui Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. XVI, București, 1934, p. 72.

⁴⁷ St. Nicolaescu, *Lămurirea unei enigme istorice: Vladislav Voievod și Doamna Neața — 1488*, București, 1935, p. 6. Din felul cum prezintă lucrurile arhimandritul Antoniu s-ar părea că la mănăstirea Sf. Ștefan i-ar fi fost arătat un original slavon „Însoțit de două exemplare, copii după același, scrise cu litere cirilice, dar în limba română, făcute din porunca lui Erenia (sic! — Eftimie), cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop și mitropolit a toată țara Ungrovlahiei, alcătuit de danie al mănăstirilor pentru stăpînirea părților de sfinte moaște”. Dar mai departe, tot el lasă să se înțeleagă că data „6996” ar fi citit-o pe original, ceea ce ne aduce în același loc, adică la actul reprodus de noi, pe care, într-adevăr, de la original s-a descifrat și așa . . .

Nu ne rămîne așadar decît să conchidem că voievodul Vladislav, evocat în actul mitropolitului Eftimie, databil între 1568—1573, și donatorul la Sf. Ștefan de la Meteore al moaștelor degetului Sf. Ioan Botezătorul, sînt unul și același personaj, anume Vladislav III al Țării Românești. Dragomir, fiul lui Manea, marele vornic al lui Alexandru vodă Mircea, care a adăugat acestei danii moaștele capului Sfintului Haralambie — păstrate de asemenea și astăzi în mănăstirea de la Meteore⁴⁸ —, se înrudea probabil cu Vladislav III prin soția acestuia, Doamna Neacșa. Ctitoria de la Butoiul se afla neîndoielnic pe domeniul neamului lor⁴⁹ și trebuie să observăm că documentul din 1568—1573 aduce prima atestare sigură sub acest nume a existenței acestui asezămint minăstiresc din Țara Românească. Nu știm cînd va fi fost închinat la Meteore. Poate că odată cu dania inițială, a lui Vladislav III și Doamnei Neacșa. Oricum, fazele acestor legături din secolul XVI cu mănăstirea Sf. Ștefan ilustrează elocvent un caz tipic de tradiție de familie, așa cum se întîlesc, poate mai limpezi și frecvente, în relațiile românești cu Muntele Athos⁵⁰.

Dacă în cele de față am alăturat și discutat două acte privind istoria noastră cu un conținut atît de diferit, am făcut-o pentru că, în chip ciudat, s-a întîmplat să poarte aceiași dată: 1398! Dar dacă, la unul dintre ele, acest an reprezintă într-adevăr data autentică, la celălalt el nu constituie decît rezultatul unui fals interesat, care totuși a stîrnit destule încurcături în istoriografia românească⁵¹. Nădăjduim ca într-un viitor apropiat să putem infățișa un alt grup de documente din arhive străine, de astă dată din secolul XV.

⁴⁸ Vezi foto la Marcu Beza, *op. cit.*, p. 324.

⁴⁹ Satul Bănești, ca și Lucianii de altfel (vezi mai sus nota 33; într-un hrisov din 10 aprilie 1571, publicat în *D. I. R., B.* veac, XVI, vol. IV, nr. 11, p. 12—13, figurează și un pomelnic al neamului lui Dragomir mare vornic, au făcut parte din domeniul puternicului neam al boierilor Mărgineni (vezi, pentru Bănești, jud. Prahova, *D. R. II., B.* vol. II, nr. 74, p. 157 și 160; vol. IV, nr. 65, p. 83 și 86). Pe temelul unui hrisov din 16 iunie 1508, în care sînt pomelniți doi boieri cu numele *Manea* — unchi și nepot —, despre care s-a afirmat că sînt înrudiți cu Mărginenii (George D. Florescu, *Boierii Mărgineni din secolele XV și XVI. Studiu genealogic*, Vălenii de Munte, 1935, p. 26—27; documentul în *D.R.H., B.* vol. II, nr. 55, p. 117—118), putem conchide că și marele vornic Dragomir, al cărui tată se numea tot Manea, era un membru al aceluiași neam. Menționăm totodată că genealogistul George D. Florescu, considerînd că Vladislav voievod din rezumatul publicat în colecția Hurmuzaki este Vladislav II, l-a identificat pe Dragomir al lui Manea cu boierul omonim din veacul XV (*Divanele domnești din Țara Românească, I (1389—1495)*, București, 1943, p. 226—227).

⁵⁰ Vezi Radu Crețeanu, *Traditions de famille dans les donations roumaines au Mont Athos*, în vol. „Études byzantines et post-byzantines”, I, Edit. Acad., București, 1979, p. 135—151.

⁵¹ Ultima încurcătură de amploare a fost inventarea existenței unui mitropolit al Țării Românești cu numele Eftimie pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, pornind de la două din „prelucrările” grecești ale actului nostru (V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'Eglise byzantine avec l'Eglise roumaine au début du XV^e siècle*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, t. XXVI — 2, București, 1945, p. 169—170; pentru receptarea ulterioară în istoriografia noastră a acestei erori, vezi mai sus nota 32).

ISTORIA DOBROGEI ÎN UNELE LUCRĂRI STRĂINE RECENTE (V)

DE

PETRE DIACONU

În „Izvestia”, prestigioasa revistă a Muzeului arheologic de la Varna (R. P. Bulgaria), s-au publicat de-a lungul anilor și continuă să se publice studii și articole, dintre cele mai interesante, referitoare la trecutul Dobrogei. Printre ele se numără acum și contribuția istoricului și arheologului Al. Kuzev, intitulată: *Rolul strategic al cetăților de la Dunărea de Jos în sec. IX—XII*¹.

Studiul cuprinde două părți; în prima (p. 25—34) autorul se ocupă de problemele cetăților de la Dunărea de Jos în veacurile IX—X (până la războiul bizantino-kievian din anul 971), iar în a doua (p. 34—41) de problemele aceluiași cetăți în veacurile X—XII (mai exact, din perioada cuprinsă între 971 și 1185).

Intrucât în abordarea chestiunilor legate de cetățile din veacurile IX—XII, de la Dunărea de Jos², Al. Kuzev a comis unele inexactități, ne-am simțit îndrituiți să intervenim în discuție, încercând să aducem modesta noastră contribuție la risipirea lor.

Începutul articolului este rezervat unor largi considerații referitoare la instalarea bulgarilor în regiunile sud-dunărene cum și la întinderea statului lor, întemeiat în jurul anilor 680.

Al. Kuzev recunoaște — în baza știrilor lui Theophanes Confessor și Nicephor Patriarhul³ că teritoriul Bulgariei lui Asparuch ar fi cuprins numai ținuturile sud-dunărene corespunzând Bulgariei de nord-est — opinează în continuare că în acele vremuri această țară ar fi stăpânit și unele ținuturi de la miazănoapte de Istru cum sînt, de exemplu, Moldova și Muntenia⁴. În cazul de față istoricul de la Varna cochetează cu o teză (în mare vogă printre specialiștii bulgari) potrivit căreia drujinele lui Asparuch au luat în stăpînire toate ținuturile de la Dunărea de Jos străbătute de ele în drumul de la răsărit la apus; evident, ea nu are temei metodologic. În virtutea unei asemenea teze se poate susține, de pildă, că vizigoții — ajungînd în Peninsula Iberică — au continuat să controleze regiunile dintre Carpați și Pirinei prin care au trecut sau că maghiarii, instalîndu-se în Pannonia, au rămas stăpînii tuturor ținuturilor dintre Nipru și Tisa, traversate de ei în drumul spre Dunărea Mijlocie.

¹ Al. Kuzev, *Стратегическата роля на крепостите на Долния Дунав през IX—XII в.*, în „Izvetija” — Varna, XV (XXX) 1979, p. 25—41.

² Desigur, cînd vorbim de „cetățile din veacul al IX-lea” avem în vedere cetățile de la Pliska; Țara Krum și Preslavul Mare, aceasta din urmă în măsura în care a fost construită la sfîrșitul sec. IX.

³ Theophanis *Chronografia*, ed. C. de Boor, Leipzig, 1883, p. 432, 25—433; 436, 9 — 64; Nicephori Patriarchae, *Opuscula historica*, ed. C. de Boor, Leipzig, 1870, 69, 3 — 19, 70, 1—19 și 25—71, 8.

⁴ Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 26. Autorul socotește că Dobrogea începînd chiar de acum va face parte integrantă din teritoriul Bulgariei. Simplă opinie și nimic mai mult! Altfel, Dobrogea de nord (cel puțin) și gurile Dunării au continuat să fie stăpînite de bizantini, firește, prin mijlocirea puternicei lor flote. Asupra acestor chestiuni, vezi, Petre Diaconu, în R. R. H., V, 3, 1966, p. 488—499. Pe de altă parte, Al. Kuzev pare a lăsa și posibilitatea că bulgarii ar fi cucerit Muntenia și Moldova de sud, de abia după ce ei se așezaseră în nord-estul Bulgariei.

Al. Kuzev susține că „sosirea (citește, așezarea, n. n.)⁵ bulgarilor în Moldova de răsărit (citește, de sud, n. n.) și în Muntenia de sud (citește, de răsărit, n. n.)⁶ este documentată pe cale arheologică printr-o serie de monede și podoabe” îngropate în jurul anilor 680. Drept urmare, sînt citate tezaurele de la Obrșeni—Vaslui, Galați și Priseaca—Olt⁷. D-sa crede că tot atunci au încetat „să funcționeze” necropola de la Sărata-Monteoru și așezările de tip Ipotești—Ciurelu—Cindești, din „Cîmpia Munteniei și Sudul Moldovei”.

Observațiile arheologice invocate de Al. Kuzev documentează nu o stăpînire bulgărcască, ci faptul că pe la 680 prin regiunile respective (sau prin apropierea lor) au trecut bulgarii care se îndreptau spre nord-estul Bulgariei de azi. În treacăt vom aminti că în toate vremurile și în toate locurile năvălirile barbare erau precedate de îngroparea celor mai de preț bunuri, de către populațiile încalcate. Astfel prezentîndu-se lucrurile se poate mai lesne înțelege rostul tezaurelor de la Obrșeni, Priseaca și Galați.

Potrivit convingerii lui Al. Kuzev „prezența (proto) bulgarilor în Muntenia⁸ secolului al VIII-lea ar fi certificată de necropolele de la Obrșia Nouă (jud. Olt), Chirnogi, Isvorul și Frătești (jud. Giurgiu), Sultana (jud. Călărași).

Făcînd precizarea că toate aceste cimitire datează din secolele al VIII-lea — al IX-lea (și nu numai decît din secolul al VIII-lea cum socotea Al. Kuzev) vom atrage totodată luarea aminte că o parte dintre ele sînt creștine (Obrșia)⁹, iar altă parte păgîne (Izvorul, Sultana, Chirnogi, Frătești). Acestea din urmă sînt, în plus, și birituale. În unele necropole (Izvorul, de pildă)¹⁰ predomină înhumații, iar în altele (Frătești de pildă)¹¹, predomină incinerările. Acceptînd valabilitatea afirmației lui Al. Kuzev ar trebui să admitem, pe de o parte, că bulgarii din secolele al VIII-lea — al IX-lea erau de-a valma creștini și păgîni, iar pe de altă parte, că bulgarii necreștini ba se înhumaau, ba se incinerau.

Iată la ce soluții contradictorii ne poate duce insistența lui Al. Kuzev de a demonstra, cu tot dinadinsul, că Muntenia și Oltenia au făcut parte din teritoriul statului bulgar încă de la începuturile existenței lui.

Intrînd în miezul subiectului pe care și l-a propus să-l trateze Al. Kuzev caută să se și să ne lămurească în privința chipului cum și-au însușit bulgarii practica construirii în piatră. D-sa respinge, cu învederată dreptate, teza că bulgarii ar fi cunoscut tehnica construirii în piatră prin intermediul slavilor, fie numai și pentru motivul că „arhitectura în piatră și cărămidă . . . a fost cu totul străină modului de viață” al acestora, adică al slavilor¹².

Colegul nostru varniot pare convins că (proto) bulgarii ar fi fost familiarizați cu arhitectura în piatră (și chiar cu opus quadratum) încă din perioada cînd ei sălășluiau în regiunea Donului. Și ca să dea ponderea cuvenită spuselor sale Al. Kuzev citează existența în acea zonă a două fortificații: una la Maiatka, iar cealaltă pe malul drept al Țimleanskului, fortificații care ar aminti — spune D-sa — de „arhitectura monumentală de la Pliska, Preslav și din alte cetăți bulgărești timpurii”¹³. Firește, comparația este neavenită de vreme ce autorul însuși recunoaște că cetățile din ținuturile Donului se deosebesc de cele din Bulgaria prin caracteristici esențiale. Astfel, primele sînt amplasate în locuri înalte și strîmte, iar celelalte pe platouri, mai mult sau mai puțin,

⁵ În fapt, bulgarii veniseră în Onglos imediat după mijlocul secolului al VII-lea și au stat aici pînă la circa 680 cînd au trecut la sud de Dunăre. Deci nu sosirea sau așezarea bulgarilor în Moldova de sud și Muntenia de răsărit, ci plecarea bulgarilor din Onglos, aflat, probabil, în Muntenia, a provocat îngroparea tezaurelor despre care este vorba.

⁶ Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 26.

⁷ *Ibidem*; Pentru a-și întări afirmația, Al. Kuzev citează spusele Mariei Coșea, *Slavia Antiqua*, XXI, 1974, p. 79—80. Același lucru l-am susținut noi încă din anul 1970 (Vezi Petre Diaconu, în „Dacia”, XIV, 1970, p. 330. unde afirmam că îngroparea tezaurelor de la Galați și Priseaca cum și încetarea culturii materiale de tip Sărata Monteoru se explică prin plecarea bulgarilor din Onglos și pătrunderea lor la sud de Dunăre. Vezi tot acolo și opinia noastră asupra datei de sfîrșit a culturii Ipotești—Cindești).

⁸ Al. Kuzev, *op. cit. loc. cit.*. Întrucît se citează și necropola de la Obrșia Nouă este evident că autorul se referă nu numai la Muntenia ci și la Oltenia.

⁹ O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 156—160. De notat că din 122 morminte numai 11 sînt de incinerare.

¹⁰ Bucur Mitrea, *Contribuții la formarea poporului român; necropola din secolul al VIII-lea de la Izvorul—Giurgiu, în File de istorie*, București, 1978, p. 105—110.

¹¹ Suzana Dolînescu-Ferche și Mihai Ionescu, *La nécropole birituelle du VIII^e siècle de Frătești—Giurgiu*, în „Dacia”, N. S. XIV, 1970, p. 419—430.

¹² Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 28.

¹³ *Ibidem*.

deschise; primele-s realizate într-o tehnică primitivă, în sensul că blocurile de piatră, de dimensiuni mai mici, nu sînt legate cu mortar, în timp ce celelalte sînt făcute din blocuri de dimensiuni relativ mari, legate cu mortar; zidurile din ținuturile Donului n-au temelii, fiind amplasate direct pe pămînt, spre deosebire de zidurile cetăților din nord-estul Bulgariei care sînt prevăzute cu temelii adînci, zăcînd uneori pe pari înfipti vertical în pămînt; zidurile fortificațiilor din răsăritul Europei sînt mai scunde și mai late decît cele ale fortificațiilor din nord-estul Bulgariei¹⁴.

În pofida acestei realități, Al. Kuzev se întrebă, totuși, dacă bulgarii lui Asparuch n-au venit cumva în Peninsula Balcanică cu tehnica construcției în piatră — proprie răsăritului Europei¹⁵.

Ce-i drept, imediat mai departe, preopinientul nostru își diluează presupunerea în citarea unui izvor literar din care rezultă cu limpezime că Pliska anului 811 era o fortăreață de lemn¹⁶, ceea ce ne conduce la încheierea că primele cetăți bulgărești din Peninsula Balcanică au fost construite din lemn. Și iată cum se dovedește inanitatea tezei potrivit căreia tradiția „arhitecturii bulgărești în piatră” din Peninsula Balcanică, datată în secolul al IX-lea — al X-lea, ar fi fost adusă dinspre răsăritul Europei și chiar mai de departe.

Sesizînd, în cele din urmă, inconsistența unei asemenea teorii Al. Kuzev își mărturisește preferința pentru opinia conform căreia bulgarii din Peninsula Balcanică au luat cunoștință de tehnica construcției în piatră a cetăților prin intermediul populației locale de pe țărmul vestic al Pontului¹⁷ și al populației romanizate din interior, am adăuga noi¹⁸.

Oricum ar fi, prima mențiune sigură despre construirea de către bulgari a unei cetăți de piatră datează din anul 822. Ea este consemnată în celebra inscripție de la Catalar privitoare la zidirea pe malul râului Tiča a unui aul (αὐλή) de către hanul Omurtag¹⁹. Desigur, este vorba despre fortul de la Țar Krum (de lângă Preslavul Mare), identificat de noi cu Preslavul Mic²⁰.

Omurtag a mai clădit o fortăreață — susține colegul nostru — de data aceasta, pe malul Dunării; faptul ar rezulta din informațiile altei inscripții găsite în biserica Sf. 40 de Mucenici din Tîrnovo²¹. Al. Kuzev și cîțiva cercetători²² din țara vecină susțin că fortăreața menționată în inscripția de la Tîrnovo n-ar fi alta decît faimoasa cetate din insula Păciul lui Soare, din apropiere de vechiul Durostorum.

Ne grăbim să adăugăm că în inscripția de la Tîrnovo se vorbește nu de zidirea unei cetăți (și nici măcar a unui aul), ci a unui palat sau, mai de grabă, a unei case (οἶκος). În acest caz, însă, palatul (sau casa) din inscripția de la Tîrnovo nu mai poate fi omologat cu ruinele masivei cetăți din insula Păciul lui Soare. Identificării propuse de Al. Kuzev i se mai opune un fapt și anume: cetatea de la Păciul lui Soare a fost construită înspre sfîrșitul secolului al X-lea, deci cu peste 100 de ani mai tîrziu²³ decît data construirii palatului consemnat în inscripția de la Tîrnovo.

¹⁴ *Ibidem*, p. 28. Precizăm că Al. Kuzev s-a rezumat numai la inserarea caracteristicilor zidurilor de piatră din regiunea Donului; antiteza cu cetățile din nord-estul Bulgariei am completat-o noi.

¹⁵ *Ibidem*, p. 29.

¹⁶ Cf. Ivan Dujčev, în *Списание на Българската Академия на Науките* LIV, 26, 1937, p. 149; ap. Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 29, nota 22.

¹⁷ Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 29.

¹⁸ Cînd facem această afirmație avem în vedere existența și dănuirea unor cetăți din interiorul Peninsulei Balcanice. Astfel, Serdica (locuită, cel puțin, în parte, de populația romanizată) a căzut în mîinile lui Krum de abia cîte ani 808—809.

¹⁹ V. Beševliev, *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963 nr. 56, p. 261.

²⁰ Petre Diaconu, *Autour de la localisation de la Petite Preslav*, în RESEE, III, 1—2, 1965, p. 37—56.

²¹ V. Beševliev, *op. cit.*, nr. 55, p. 247.

²² Printre aceștia se numără: Krăstiu Miatev, *Архитектурата в средновековна България*, Sofia, 1965, p. 44—47; I. Bojilov, în „Izvetija” — Varna, XXVI, 1974, p. 319—326; D. Oвсегов, *Към въпрос за укрепителната дейност на българската Държава по Долни Дунав*, în *Военно исторически Сборник* XLVIII, 2, 1979, p. 97.

²³ Petre Diaconu, în „Păciul lui Soare I, 1971, p. 23—58; I. Bojilov, în „Izvetija” — Varna, XXIV, 1974, p. 319—326 a încercat să „dovedească” cum că cetatea din insula Păciul lui Soare a fost construită de bulgarii lui Omurtag, deci în prima jumătate a veacului al IX-lea. În „Revista de istorie”, 29, 1976, 6, p. 995—941, am arătat lipsa de teinca a „argumentelor” lui I. Bojilov. În ce ne privește am discutat fiecare dintre aceste așa zise „argumente”, aducînd probele de rigoare pentru a arăta netemeinicia lor. De-atunci și pînă azi, unii cercetători, între care acum și Al. Kuzev, îmbrățișînd teza greșită a originii bulgare a cetății din insula Păciul lui Soare, citează într-una recenzia lui I. Bojilov eludînd cu bună știință documentele aduse în discuție de către noi.

Cît de mult s-a complicat Al. Kuzev în teoria sa despre caracterul bulgăresc al cetăților de piatră din regiunea Dunării de Jos rezultă și din afirmația-i de la p. 30 că „săpăturile arheologice au scos la iveală seliști întărite cu val și șanț de apărare la Nova Cerna, Malăk Preslaveț, Dunaveț, Popina, pe malul Dunării, în jurul (sic) Silistrei”²⁴, frază prin care cititorul află cu justificată nedumerire că bulgarilor din sec. IX—X le sînt proprii acum nu numai fortificațiile de lemn sau de piatră dar și cele de pămînt. Nu încapе însă de o altă că prin mijlocirea unei astfel de metode poate fi „explicat” caracterul protobulgar al tuturor fenomenelor arheologice de la Dunărea de Jos.

Cercetătorul bulgar își exprimă nemulțumirea față de arheologii români care ar fi recurs, chipurile, la „o interpretare părtinitoare și neobiectivă (sic) a documentelor arheologice și a izvoarelor literare”, iar aceasta numai și numai în scopul de a nega faptul că Dobrogea a făcut parte din „granițele primului stat bulgar”²⁵. Al. Kuzev este încredințat că întrucît cultura materială din Dobrogea (prin cultură materială, D-sa înțelegînd „fortificațiile, locuințele, ceramica ș. a., prezența semnelor și inscripțiilor protobulgare”) este întru totul asemănătoare cu cultura materială din Bulgaria secolelor VIII—X, ar rezulta de la sine caracterul bulgăresc al fostei provincii Scythia Minor.

Evident, Al. Kuzev — ca și alți cîțiva cercetători — nu este edificat pe deplin asupra sensului și semnificației noțiunii de cultură materială. Altfel ar fi realizat că „fortificațiile”, locuințele și ceramica”, în formele sale pe deplin constituite, nu reflectă o situație etnică ci una social-economică²⁶ și că cele mai multe dintre „semnele bulgărești” sînt în realitate simboluri cu semnificație magico-religioasă, a căror origine este ancorată adînc în tradiția traco-romană.

Al. Kuzev, aducînd în discuție inscripțiile protobulgare omite să ne spună dacă are cunoștință despre existența măcar a unui singur fragment de inscripție protobulgară în teritoriul Dobrogei de la nord de linia care leagă Durostorum de Callatis²⁷.

După opinia lui Al. Kuzev bulgărești sînt pînă și cetățile de la Cernavodă (Axidropolis), Hirșova (Carsium), Isaccea (Noviodunum) „seliștea întărită” (sic) de la Capidava și „seliștele” de la Garvân (Dinogetia) și Isaccea—Noviodunum²⁸.

Porînd de la ideea dinainte stabilită cum că aceste fortărețe sînt construite de bulgari, Al. Kuzev își pune, la un moment dat, întrebarea de ce sînt concentrate ele în Dobrogea. Răspunsul ni-l dă tot D-sa prin înșirarea următoarelor motive: 1) Dobrogea împreună cu Bulgaria de nord-est au fost „întina statului bulgar”; 2) Prin mijlocirea cetăților amintite și, în special, a Durostorum și Păcuilui lui Soare se asigura cea mai trainică legătură între capitala Pliska și Preslav, pe de o parte, și „Bulgaria de dincolo de Dunăre”, de altă parte; 3) Aceste cetăți aveau funcția de a ocroti centrele bulgărești împotriva unor eventuale atacuri, pornite dinspre nord-est; 4) Ele sînt o dovadă certă a existenței unei flote bulgărești care asigura legătura între un mal și altul al fluviului²⁹.

Nu este greu de văzut că motivele expuse de preopinantul nostru, pentru a explica desimea fortificațiilor de pe linia Dunării dobrogene, sînt inegale ca semnificație, uneori contradictorii și totdeauna lipsite de sens. Motivele 2 și 3 se anulează unul pe celălalt. Pe de o parte ni se spune că cetățile au fost construite pe Dunăre spre a se putea face legătura între Bulgaria de la sud și Bulgaria de la nord de Istru, iar pe de altă parte sîntem invitați să admitem că granița nordică a statului bulgar se găsea pe malurile bătrînului fluviu de vreme ce aceste fortificații au fost ridicate chiar aci, ca pavază împotriva năvălitorilor. Motivul nr. 4 arc un iz butaforic, cît timp Al. Kuzev nu poate oferi măcar o singură dovadă despre existența vreunei nave militare bulgărești — necum a unei flote. Flota militară, fie ea maritimă ori fluvială, era necunoscută statului bulgar medieval³⁰.

Desigur, motivul nr. 1 nu ar fi fost adus în discuție dacă Al. Kuzev ar fi cunoscut adevărul faptelor arheologice. Să ne explicăm! Toate fortărețele (exceptînd Păcuilui lui Soare)³¹ mențio-

²⁴ Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 30.

²⁵ *Ibidem*, p. 31.

²⁶ Vezi Petre Diaconu, în *Păcuilui lui Soare*, I, p. 129.

²⁷ Desigur, aici este vorba de inscripțiile de piatră și nu de graffiti cu rune. Împotriva atribuirii runelor populației protobulgare, vezi Petre Diaconu și P. S. Năsturel, *Quelques observations sur le complexe archéologique de Murfallar (Basarabi)*, în *Dacia*, N. S., XIII, 1969, p. 453—456.

²⁸ Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 31. În textul colegului nostru bulgar s-au strecurat unele erori. La Capidava, Dinogetia și Noviodunum nu poate fi vorba de seliști; toate cele trei localități sînt cetăți în interiorul cărora s-a desfășurat o intensă viață urbană.

²⁹ Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 32.

³⁰ Vezi Petre Diaconu, în „Revista de istorie”, 29, 6, 1976, p. 939.

³¹ Poate și a cetății de la Nufărul (jud. Tulcea); inf. S. Baraschi.

nate de cercetătorul de la Varna, inclusiv așa zisele „seliști” de la Capidava, Dinogetia și Noviodunum, au fost construite în epoca romană târzie — sfârșitul sec. al III-lea — începutul sec. al IV-lea. Refăcute sau reparate ele „au funcționat”, grosso-modo, până la începutul secolului al VII-lea, când sînt distruse ca urmare a încetărilor loviturii date de avaro-slavi³².

Cercetările arheologice întreprinse la Capidava, Carsium, Dinogetia, Aegissus etc. au dovedit că aceste fortărețe și, probabil, multe altele dintre cele aflate pe malul drept al Dunării dobrogene n-au fost locuite în secolele al VII-lea — al IX-lea, cum și în cea mai mare parte a secolului al X-lea. Aceleași cercetări ne permit să afirmăm că în anul 971, dată cu transformarea regiunii Dunării de Jos în provincie bizantină, unele ziduri, porți și turnuri ale cetăților mai sus amintite au fost reparate de către constantinopolitani. Observațiile arheologice întemeiate pe analizele stratigrafice și pe documentele numismatice sînt cit se poate de categorice în această privință. De notat că în rîndul materialelor de construcție au apărut și continuă să apară în chip frecvent, olanele cu semne în relief³³. În aceste părți ale Peninsulei Balcanice ele se întîlnesc numai în Dobrogea bizantină de la sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea. Asemenea olane nu apar sub nici o formă în cetățile, cu adevărat bulgărești, de la Pliska, Preslav și Țar Krum (Preslavul Mic). Iată așadar, cum un element de cultură materială, nesemnificativ la prima vedere, alături de multe altele, reliefează caracterul bizantin al cetăților din Dobrogea secolelor X—XI.

Oricum ar fi, între cetățile bulgărești de la Pliska, Preslav și Țar Krum și cele de la Capidava, Cernavoda, Hîrșova, Dinogetia etc. nu există nici un fel de legătură. Acestea din urmă sînt bizantine (și nu bulgărești), deoarece au fost construite de bizantinii timpurii la sfârșitul secolului al III-lea — începutul secolului al IV-lea, fiind refăcute și apoi repopulate tot de bizantini, către finele celui de-al X-lea veac. Caracterul lor bizantin este impus și de dreapta interpretare a puținelor izvoare literare de care dispunem³⁴.

Spre regretul nostru, Al. Kuzev — neținînd seama de aceste fapte, rod, mai de grabă, al unei neatenții decît al unui *parti pris* — a ajuns la concluzii în totală contradicție cu realitatea istorică.

Vorbînd despre cetățile de la Dunărea de Jos autorul ține să atragă luarea aminte că unele dintre ele sînt așezate nu pe malul fluviului, ci în interiorul regiunii de la nord și de la sud de acesta. Drept dovadă se aduce în discuție cunoscutul pasaj din cronica lui Skylitzes, referitor la „cetățile și orașele de pe *malurile* Dunării” de care s-a îngrijit împăratul Ioan Tzimiskes, după ce i-a învins la Dristra pe ruși-kievieni în vara lui 971 și înainte de a pleca la Constantinopol³⁵. Din păcate, Al. Kuzev a eludat lucrările noastre în care demonstrăm că pluralul lui $\delta\chi\theta\eta$ și în situațiile în care vrea să designeze numai unul dintre malurile fluviului și că, drept urmare, în pasajul citat este vorba de cetăți și orașe de pe malul drept al fluviului.

Firește, noi înșine am arătat că în vremurile date au existat fortificații — și poate chiar unele orașe — la nord de Dunăre, dar dovedirea lor nu se poate face prin spusele lui Skylitzes din acest pasaj.

În partea a doua a articolului Al. Kuzev se oprește, înainte de orice, asupra momentului instalării, în anul 971, a garnizoanelor bizantine în cetățile de la nord de Dunăre. Autorul socotește că aceste cetăți sînt tot una cu fortificațiile „părăsite de ruși”, fapt consemnat, chipurile, în următorul pasaj din cronica lui Ioan Skylitzes: „Și cînd s-a luminat de ziua a chemat la Dorostolon pe toți cîli erau răspîndiți pentru pază în unele fortărețe și în grabă a venit cei chemați”³⁶.

Desigur, bizantinii au instalat ostași în unele fortificații nord-dunărene, dar aceste fortificații sînt altele decît cele despre care-i vorba în pasajul din cronica mai sus citată. Fortărețele din faza reprodusă se găseau la sud de Dunăre, iar soldații plecați de-acolo (la ordinul lui Ioan Tzimiskes) spre a se concentra la Dorostolon erau bizantini și nici de cum ruși-kievieni, lucru arătat de noi cu ani în urmă³⁷, dar rămas necunoscut colegului Al. Kuzev.

³² Vezi Petre Diaconu, *Autour de la pénétration des slaves au sud du Danube*, în *Rapports du III^e Congrès International d'Archéologie slave*, Tome 1, Bratislava, 1979, p. 165 — 169, unde se atrage atenția că cetățile de pe malul Dunării dobrogene au rezistat mai mult timp atacurilor decît cele de pe malul Dunării în amonte de Silistra.

³³ Petre Diaconu, *În legătură cu datarea semnelor în relief descoperite în așezările feudale timpurii din Dobrogea*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 491—495.

³⁴ Skylitzes — Cedren, *Hist. Comp.*, II, Bonn, 1839, p. 411.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 401.

³⁷ Petre Diaconu, *Les rives du Danube à la lumière de quelques passages de la chronique de Skylitzes*, în RESEE, XIV, 1976, 2, p. 315—316.

Cercetătorul varniot crede că organizarea teritorială operată de împărat în regiunile cucerite în 971 n-ar fi fost altceva decât o copie a organizării teritoriale existente în timpul primului țarat bulgar. Afirmarea trebuie luată, însă, sub beneficiu de inventar, atâta vreme cât nu știm cum se prezenta administrația teritorială din nord-estul Bulgariei în timpul primului stat cu capitala la Pliska și apoi la Preslav.

În schimb, este cert că imediat după terminarea războiului kieviano-bizantin, în 971, ținuturile din nord-estul Bulgariei au fost incluse într-o themă a Ioannoupolului și Dorostolonului, situație care a durat, ce-i drept, foarte scurt timp³⁸. Din datele Taktikonului lui Oikonomides³⁹ reiese că Ioannoupol este alipit la un moment dat ducatului (themei) Thracia, aceasta numindu-se de acum în colo ducatul Thraciei și al Ioannoupolului, în timp ce Dristra (Dorostolon) a devenit o strategie, fără să putem ști însă dacă ea a făcut sau nu parte din katepanatul Mesopotamiei ori din ducatul Thraciei și al Ioannoupol-ului.

În ciuda faptului că nu beneficiază de vreun izvor literar, Al. Kuzev crede că imediat după anul 976, Dristra a fost atașată themei Thracia.

După opinia colegului de la Varna, organizarea administrativă a regiunilor cucerite de Ioan Tzimiskes ar fi suferit schimbări radicale în anul 986, dată la care bizantinii ar fi fost izgoșiți din nord-estul Bulgariei. Al. Kuzev este convins că în 1000, anul recuceririi de către oștile bizantine conduse de Theodorokanos și Xiphias a nord-estul Bulgariei „aceste pământuri . . . au fost din nou atașate themei Thracia, în timp ce Dristra devenea o strategie aparte ca [astfel] să fie păzită granița dunăreană a Imperiului”⁴⁰.

Firește asemenea păreri nu pot depăși limitele unor simple ipoteze de lucru. Oricând se poate susține că bizantinii au fost izgoșiți din nord-estul Bulgariei mai de grabă în 976, anul morții lui Ioan Tzimiskes, decât în 986, fapt care ar repune în discuție, bineînțeles, într-o viziune nouă, împărțirea administrativă a ținuturilor de la Dunărea Inferioară.

Cît privește „contopirea” teritoriului Dristriei cu cel al Thraciei, aceasta s-a operat prima dată în anul 1000⁴¹ și nu în 986, cum crede Al. Kuzev.

Cercetătorul varniot pornind de la informația din cronică la Zonaras privitoare la distrugerea de către Vasile al II-lea, în 1018—1019, a cetăților din sud-vestul Bulgariei, ajunge să-și închipuie că același lucru s-a întâmplat și în regiunea Dunării de Jos. Al. Kuzev socotește că știrea lui Zonaras este confirmată și de spusele lui Yahya Antiohianul, potrivit cărora Vasile al II-lea „a distrus un număr însemnat dintre cetățile rămase, iar pe altele le-a păstrat pentru sine”⁴².

Dincolo de faptul că informația lui Yahya trebuie raportată de asemenea realităților din sud-vestul Bulgariei vom remarca greșeala lui Al. Kuzev de a considera că cetatea din insula Păcuil lui Soare și-a pierdut caracterul militar în 1018—1019, cînd știut este că ea și-a pierdut nu caracterul militar, ci funcția de bază navală principală, iar aceasta s-a întâmplat nu în 1018—1019 ci imediat după anul 1000⁴³. În treacăt vom mai adăuga cum că cetatea Capidava a încetat să funcționeze, ca urmare a loviturilor pecenege, nu la mijlocul secolului al XI-lea⁴⁴ ci în anul 1036⁴⁵.

Autorul înclină să creadă că strategia Dristorului s-a transformat în 1019—1020 în thema Paradounavon Paristrion⁴⁶. În realitate, thema Paradounavon a apărut de abia în a doua jumătate a veacului, dezvoltîndu-se din thema „orașelor și cetăților de la Dunăre”⁴⁷.

În continuare sînt enumerate izvoarele literare privitoare la Dobrogea secolelor XI—XII, cărora noi le adăugăm scrisorile lui Tzetzes către Leon Charsianites⁴⁸, mitropolitul Dirstei de

³⁸ Idem, în „Revista de istorie”, 30, 10, 1977, p. 1895.

³⁹ N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IX^e et X^e siècles*, Paris, 1872, p. 263 sq.

⁴⁰ Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 36.

⁴¹ Petre Diaconu, în „Byzantina”, VIII, Thessaloniki, 1976, p. 417, nota 24. Acum, în anul 1000 sau 1001, bizantinii, recucerind Bulgaria nu și-au mai extins (din nou) stăpînirea asupra regiunilor din stînga Dunării (vezi Petre Diaconu, în „Pontica”, 2, Constanța, 1969, p. 396).

⁴² *Histoire de Yahya — ibn — Saïd d'Antioche*. . . . fascicule 2 p. 462 (ap. Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 37).

⁴³ Petre Diaconu, în „Revista de istorie”, 30, 10, 1976, p. 1896.

⁴⁴ Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 37.

⁴⁵ Petre Diaconu, *Les Pelchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 47—49. După toate probabilitățile viețuirea la Capidava este reluată de abia către sfîrșitul veacului al XI-lea.

⁴⁶ Mai corect, Paradounavon.

⁴⁷ Odată (Skylitzes—Cedren, II, p. 555) apare și formula „orașele de la Dunăre”.

⁴⁸ Cf. J. Shepard, *Tzetzes' letters to Leo at Dristra*, în „Byzantinische Forschung”, VI, 1979, p. 191—239.

pe la mijlocul sec. XII cum și spusele lui Nil Doxopatrīs⁴⁹ despre orașele paristriene aflate sub oblăduirea Partidului din Constantinopol.

Al. Kuzev atrage luarea aminte că izvoarele vremii consemnează pentru Dobrogea secolilor XI–XII numele numai a trei localități: Dristra, Vicina și Glavinița. La drept vorbind, Glavinița din opera Annei Comnena trebuie să fie una și aceeași localitate cu Glavinița din partea central-apuseană a Peninsulei Balcanice.

În unele afirmații privind situațiile din sec. X–XI Al. Kuzev se întemeiază pe Letopisețul apocrif, cunoscut și sub numele de „Vedeniile proorocului Isaiia”, socotit a fi fost redactat în a doua jumătate a veacului al XI-lea. În ce ne privește, înclinăm să credem că această operă, plină de fantasmagorii în părțile ei de început, a fost scrisă cel mai de vreme în sec. al XIII-lea. Altfel, n-am putea să ne explicăm menționarea numelor unor localități ca Nicopol, Cerven ș. a. a căror dată de întemeiere se plasează, oricum, după veacul al XI-lea.

Prin urmare, partea a doua a studiului lui Al. Kuzev este mai reușită. Aceasta se datorază poate și faptului că despre cetățile de la Dunăre în timpul stăpînirii bizantine există mai multe dovezi.

⁴⁹ Migne, *Patrologia Graeca*, tom CXXXII, col. 1105, cf. *Izvoarele Istoriei Românilor*, III, București, 1975, p. 163–165.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „CONTINUITATE MILENARĂ” A MUZEULUI DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

În zilele de 27—29 mai 1981, a avut loc la Cluj-Napoca sesiunea științifică anuală de comunicări a Muzeului de istorie a Transilvaniei sub genericul „Continuitate milenară” organizată în colaborare cu Consiliul Culturii și Educației Socialiste și Comitetul de cultură și educație socială al județului Cluj.

Lucrările acestei manifestări științifice au fost deschise în ziua de 27 mai în sala festivă a Bibliotecii centrale universitare în prezența unui numeros public format din cadre didactice, cercetători științifici, muzeografi, arhiviști, studenți din Cluj-Napoca, și din alte numeroase localități (București, Iași, Timișoara, Craiova, Galați, Constanța, Brașov, Alba-Iulia, Sibiu, Deva, Satu Mare, Oradea etc). Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. univ. dr. Hadrian Daicoviciu, directorul Muzeului de istorie a Transilvaniei care a trecut în revistă activitatea științifică a membrilor Muzeului în cadrul diferitelor șantiere arheologice precum și prin intermediul manifestățiilor și publicațiilor științifice. A urmat apoi un cuvînt de salut din partea organelor de partid și de stat județene transmis de Leontin Stoica, reprezentantul Comitetului județean de partid Cluj-Napoca după care au fost expuse, în plenară, următoarele comunicări: Iosif Kovacs, *Condițiile internaționale în care a luat ființă Partidul Comunist Român*; acad. Ștefan Pascu, *Cultură și civilizație* (incercare de delimitare și definire a celor două noțiuni fundamentale); prof. Radu Vulpe, *Constantin Daicoviciu* (evocarea vieții, personalității și activității marelui dispărut).

În după amiaza aceleiași zile și în zilele următoare au fost prezentate pe secții numeroase comunicări: Secția I: „Civilizații străvechi pe teritoriul României”: Iuliu Paul, *Date noi privind paleoliticul în sudul Transilvaniei*; Mihalache Brudiu, *Tipologia uneltelor paleolitice din corn și os descoperite în zona Prutului mijlociu*; Eugen Comșa, *Neoliticul județului Brașov*; Nicolae Harțuche, *Date privind evoluția culturii Gumelnița în nord-estul Munteniei și nordul Dobrogei*; Dan Monah, *Vestimentația și podoabele culturii Cucuteni*; Doina Ignat, *Un facies nou cu ceramică pictată neolitică din nord-vestul Transilvaniei*; Tiberiu Marius, Florin Drașovean, *Așezarea neolitică de la Zlaști Hunedoara (jud. Hunedoara)*; Gheorghe Lazarovici, Laurenția Georgescu, *Noi date privind cimitirul A de la Iclod*; Gh. Lazarovici, Radu Ardevan, Zoia Kalmar, *Săpăturile de salvare din Cluj-Napoca, Piața Ștefan cel Mare*; Șt. Cucos, *Contribuții la cunoașterea sfințitului eneoliticului din Moldova subcarpatică*; Ion Al. Aldea, I. Andrișoiu, *Rezultatele cercărilor arheologice întreprinse în anii 1966—1967 în așezarea de la Sebeș—Podul Pripocului*; Carol Kacso, *Considerații cu privire la problemele epocii bronzului din nordul Transilvaniei în lumina noilor cercetări*; N. Ursulescu, *Aspect sau fenomen de tip Sudii?* Tiberiu Bader, *Unele observații privind cronologia culturii Suci de Sus, Marian Gumă, Precizări cronologice și culturale privind grupurile hallstattiene timpurii din sud-vestul României*; Valentin Vasiliev, *Considerații asupra primei vrste a fierului în Transilvania*.

Secția a II-a: „Dacii și civilizația lor” N. Chidioșan, *Despre mormintele dacice de la Tășad (jud. Bihor)*; Iudita Winkler, *Considerații despre cronologia emisiunilor illyriene descoperite în nord—vestul Daciei*; Sorin Cociș, *Tipologia fibulelor de bronz dacice (sec. II î. e. n.—I e. n.)*; Mioara Turcu, *Contribuții la cunoașterea civilizației geto-dace în lumina cercărilor din București*; Cornelia Stoica, *Din nou despre săpăturile privind epoca geto-dacă de la Cătunu (jud. Dîmbovița)*; Mircea Barbu, *Noi așezări dacice fortificate pe valea Mureșului inferior*; Fl. Costea, *Așezările fortificate dacice de la Crizbav și Rîșnov*; V. Căpitanu, *Reprezentări antropomorfe și zoomorfe în așezarea de tip „dava” de la Răcătău*; V. Ursachi, *Ceramica dacică pictată din cetățuia de la Brad*; A. Sion, *Cîteva date noi despre fortificația dacică de la Costești*; Mihaela Strîmbu, I. Glodariu, *O nouă propunere de reconstituire a sanctuarului A de la Sarmizegetusa*; E. Iaroslavschi, *Despre vopseaua „anticorozivă” utilizată de daci*; Hadrian Daicoviciu, *Noi vestigii romane din Sarmizegetusa dacică*; C. Pop, *Marginalia la un articol gazetăresc*.

Secția a III-a: „Antichitatea clasică greco-romană în România” Maria Bărbulescu, *Observații privind stampilele de pe amforele descoperite în așezarea de la Albești (sec. IV—I î.e.n.)*; A. Barnea, *Probleme ale apărării provinciei Scythia Minor*; A. Suceveanu, *Din nou despre apăra-*

rea litoralului dobrogean în epoca romană; Cristian Vlădescu, *Castrele din sectorul de nord al Limesului atlanțic*; I. Bogdan—Cătănciu, *Elemente de datare ale liniei de fortificații transalpine*; Istvan Ferenczi, M. Petică, *Cercelări pe limesul Daciei între Brncoveni și Călugăreni*; Gh. Popilian *Cercelări în necropola daco-romană de la Daneși (jud. Dolj)*; I. Mitrofan, *Autohtoni și coloniști în provincia Dacia*; Corneliu Tătulea, *Depozitul de bronzuri romane de la Beloși (jud. Dolj)*; Cloșca Lăluță, *Sigiliu roman descoperit la Apulum*; Al. Popa, *O listă de militari de la Apulum din sec. II e. n.*; Silviu Sanie, *Citeva însemnări epigrafice*; I. Piso, *Locul Daciei în carierele senatorii*; Radu Ardevan, *Magistratura municipală supremă în Dacia romană*; V. Moga, *Un nou consular III Daciae*; I. T. Dragomir, *Un grup statuar de divinități romane la Tirighina—Bârboși*; Adriana Rusu, *Stele funerare descoperite în necropola romană de la Brad Muncelu*; Dorin Alecu, *Ordine arhitectonice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*; Dan Isac, *Un ex voto din castrul roman de la Gherla*; Al. Diaconescu, *Armură de paradă evestră din castrul de la Gilău*; Mircea Ignat, *Contribuții la cunoașterea ceramicii dacice din spațiul est-carpatic în secolele II—III*; Oct. Dogaru, *Semnificația istorică a tezaurilor și monedelor antice descoperite pe teritoriul municipiului Timișoara*; Liviu Petculescu, *Prințării de teacă romane din Dacia*; G. Ilieș, *Unelte din fier de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*; Al. Matei, *Vasul decorat cu șerpi descoperit la Porolissum*; Dorin Ursuț, *Necesitatea cercelării cartării siturilor arheologice din județul Cluj*; Iamboro, St. Matei, A. Halasu, *Citeva piese romane descoperite la Cluj—Mănăștur*; Dumitru Protase, *Observații în legătură cu inscripția „creștinată” în secolul IV e. n. de la Cluj-Napoca*; Ovidiu Bozu, *Descoperiri din secolul IV e. n. de la Moldova Veche și Dulău (jud. Caraș—Severin)*; D. Teicu, *Unele considerații asupra ceramicii din secolul IV e. n. descoperită în Banatul de sud*; N. Gudea, *Despre granița de nord a provinciei Moesia Prima și secto. ul de nord—vest al graniței de nord a Daciei Ripensia*.

Secția a IV-a: Etnogeneza românească și începuturile feudalismului; V. Teodorescu, *Citeva observații privind tezaurul de la Șimleul Silvanici (sec. IV. e. n.)*; M. Bărbulescu, *Un mormint din epoca migrațiilor în castrul de la Potaissa, Radu Harhoiu, Observații asupra tezaurilor din secolul V e. n. în zona Buzăului*; N. Vlăssă, *Funcționalitatea așa zisei „cupe” de aur din tezaurul de la Szeged—Nagyekszos*; Sever Dumitrașcu, *Descoperiri din secolele V—VI de la Biharea*; Doina Benea, *Noi piese paleocreștine din colecția Muzeului Banatului (sec. VI e. n.)*; Mihai Petică, *Ceramica prefeudală și feudal-timpurie din așezarea de la Voivodeni (jud. Mureș)*; Dan Teodor, *Populația autohtonă din Moldova în a doua jumătate a mileniului I e. n.*; Oct. Toropu, *Aria de formare a poporului român și a limbii române*; P. Iambor, *O categorie de ceramică din perioada feudalismului timpuriu — vasele cu glt canelat (sec. X—XI)*; Mircea Rusu, St. Matei, *Succeciunea cronologică în complexul arheologic „Grădina Tâmaș” Dăbca*; Ilie Uzum, *Contribuții arheologice la cercetarea necropolelor medievale din sudul Banatului*; E. Oberländer *Tirnovaeu, Circulația monedei bizantine pe teritoriul Transilvaniei în secolele XI—XIII*; Martin Rill, *Spade din secolele XII—XIII din colecția Muzeului Brukenenthal*; Mircea Rusu, *Celata Făgărașului*; Luminița Munteanu; *Date arheologice referitoare la minăstirea Hodoș—Bodrog (jud. Arad)*; Paul Gyulai, *Rezultatele cercelărilor arheologice de la Lila (jud. Cluj — campaniile 1979—1980)*; Zoltan Szekely—Laurenția Georgescu, *Contribuții la cunoașterea aspectului paleosociografic al populației feudale din zona Covasna*.

Materialele prezentate în secțiile I—IV au scos în evidență valoarea materialului arheologic rezultat din săpăturile efectuate în ultimii ani, pe baza cărui a fost obținute date noi în legătură cu cultura materială din paleolitic și neolitic pe întregul teritoriu al țării noastre, cu aria geografică pe care a cunoscut-o eneoliticul în Moldova superioară, cu cultura bronzului și fierului în special în Transilvania și Banat, cu așezările geto-dace în Transilvania dar și în Muntenia și Dobrogea, cu organizarea administrativă romană în Dacia, cu continuitatea populației autohtone în perioada migrațiilor, cu primele forme de organizare statală a poporului român în feudalismul timpuriu. După reprezentarea comunicărilor au urmat vii discuții care au contribuit la elucidarea sau precizarea punctelor de vedere ale participanților față de elementele noi documentare și de interpretare aduse în sesiune:

În secția a V-a: „Țările române în evul mediu”, au fost expuse următoarele comunicări: Fl. Tucă, *Omăgiu în bronz și piatră a primului voevod al unirii tuturor românilor*; Ioan Aurel Pop, *Realități feudale în Transilvania în secolul al XIV-lea*; C. Ucrain, *Considerații istorico-militare privind atacarea, cucerirea și apărarea cetății Cluj de către răsculații de la Boblna*; Adrian Andrei Rusu, *Familia Cîndeștilor și Iancu de Hunedoara*; Carol Vekov, *Despre un fragment de registru al locului de adeviere de la Alba Iulia*; Doina Năgler, *Cronici europene din Biblioteca Brukenenthal despre războiul Țărănesc din 1514 condus de Gheorghe Doja*; Geza Ferenczi *Localizarea bătăliei hotărtoare din timpul răscoalei secuilor din anii 1519—1521*; Ioan Șerban, *Casa episcopului român din Alba Iulia (1581)*; V. Eskenasy, *Noi informații documentare privind istoria militară românească în lucrări recent apărute*; Francisc Pap, *Negustorii clujești angajați în comerțul cu Viena (prima jumătate a sec. XIII)*; Konrad Gündisch, *Repere pentru o istorie a orașelor ardelenice în sec. XVII*; Constantin Șerban, *Descrierea Transilvaniei în opera istorică a lui*

L. F. Marsili; A. E. Dörner, *Rapoartele deputaților din Orăștie privitoare la desfășurarea lucrărilor dietei din Cluj (1790—1791)*; Liviu Botezan, *Categoriile de șărani dependenți reflectate în actele circumscripției czyrakyene din 1820*; Eva Crișan, *Un inventar de farmacie din sec. XVI*; Marius Porumb, Traian Moldovan, *Contribuții privind pictura veche românească. Pictori maramureșeni din sec. XVII—XVIII în colecțiile Muzeului județean Baia Mare*; Viorica Pop, *Breasla fimplărilor din Cluj în veacul al XVII-lea*; Venera Rădulescu, *Obiecte de podoabă din tezaurul descoperirii în comuna Gelu (jud. Timiș) sec. XVI*; Magdalena Bunta, *Aurari clujești din secolele XVI—XVII*; Adriana Nalasu, *Cîteva piese inedite de argintărie feudală lucrate la Augsburg*; Minerva Nistor Argintarul brașovean Georg Heltner (identificări de lucrări); Ana Maria Cipăianu, *Tactmuri din sec. XVII—XVIII în colecția Muzeului de istorie a Transilvaniei*.

În comunicările prezentate la secția a V-a s-a remarcat bogăția de material documentar inedit care a stat la baza acestora, elementele noi scoase la iveală în legătură cu aservirea țărănimii de către nobilime în secolul al XIV-lea, luptele antifeudale din Transilvania în secolele XV—XVI, viața economică, militară și culturală din Transilvania în evul mediu, meșteșugurile din orașele din Transilvania în secolele XVI—XVII, comerțul clujean pe plan european la începutul secolului al XVII-lea, dezvoltarea vieții urbane în Transilvania în secolul al XVII-lea, lupta pentru emanciparea românilor din Transilvania. Din discuțiile angajate pe marginea lor a reieșit marea asemănare a modului de organizare a breslelor meșteșugărești din Transilvania cu acela al meșteșugurilor din Țara Românească și Moldova precum și strînsele legături comerciale dintre cele trei țări românești.

La secția a VI-a „Lupta poporului român pentru independență, unitate națională și libertate socială în epoca modernă și contemporană” s-au adus cum era și firesc variate date și elemente inedite privind deosebi istoria modernă și contemporană a Transilvaniei dar și numeroase comunicări evocînd dezvoltarea mișcării muncitorești revoluționare, activitatea organizațiilor politice ale clasei muncitoare. Nu au lipsit nici teme de interes general, privind istoria partidelor și regimului politic de stat din România. În legătură cu afirmarea conștiinței naționale a popoarelor aflate sub dominația habsburgică Iosif Wolf a prezentat comunicarea: *Liberalismul timpuriu în Transilvania*. Pe aceeași linie de subliniere a afirmării drepturilor națiunilor și naționalităților asuprite sînt de consensnt comunicările lui Elena Boruga, *Legăturile „Astrei” cu Banatul în perioada 1861—1895*; Valeriu Aclim, *Reflectarea conștiinței naționale a românilor în presa din nord-vestul țării (1848—1918)*; Radu Păiușan, Ioan Lălaş, *viceprefect al prefecturii „Auraria Gemina” în timpul revoluției din anii 1848—1849 din Transilvania*; Lucian Ciura, *Conferința renicolară de la Alba Iulia (1861)*; Viorel Faur, *Mișcarea corală bihoreană la sfînele veacului precedent — mărturie a luptei românilor din aceste părți pentru afirmarea cultural-națională*.

O fază pregătitoare a luptei politice pentru eliberarea de sub dominația străină a fost apărarea și dezvoltarea învățămîntului, presei și culturii în limba română. După îndelungi cercetări Dorica Bucur în comunicarea: *Cărți românești tipărite la Brașov în secolul al XIX-lea și rolul lor în dezvoltarea culturală și națională a românilor* a arătat că numărul cărților românești tipărite înainte de 1900 la Brașov se urcă la 89 (în afara celor trei coresiene) față de 57 cite se cunosteau înaintea cercelărilor întreprinse de d-sa (a fost evocat rolul important jucat de o serie de cărturari ca editori de carti românească: Ion Barac, Ion Popovici). Pe aceeași linie de preocupări la secția a VII-a: „Patrimoniul cultural național, valorificare, evidență, conservare restaurare”, un interes deosebit a cunoscut comunicarea lui Florian Dudaș, *O carte care trebuie atribuită lui Samuil Micu* (apărută la Buda cu caractere latine).

Dezvoltarea învățămîntului în limba română s-a realizat și cu spirin venit din „țară” fapt negat în comunicările lui Ioan Ciupea, *Date privind ajutoarele din România pentru școala „Radu Negru” din Făgăraș (1869—1873)*; și Teodor Pavel, *Școlile din Brașov și relațiile României cu Puterile centrale la sfîrșitul secolului al XIX-lea*. În legătură cu mișcarea culturală națională sînt de consensnt comunicările lui Mihai Sofronie, *Doi mecenafi ai românilor transilvăneni: E. Gojdu și V. Stroiescu* și Maria Mirel, Ana Maria Ardos, *Cîteva documente de arhivă privitoare la activitatea administrativă a „Muzeului Ardelean” (începutul secolului XX)*, Doru Radosav, *Cîteva date privind imaginea Africii în cultura românească a secolului al XIX-lea. Orizont geografic, orizont mental*.

Despre mișcarea feministă din Transilvania în secolul trecut au prezentat comunicări: Eugenia Glodariu, *Elena Pop-Hossu Longin, reprezentantă de seamă a mișcării femeilor din Transilvania* (cu numeroase date inedite) și Luana Popa, Margareta Spinu, Maria Baiulescu, Maria Popescu, Margareta Bogdan *militante brașovene pentru progresul poporului român*. De un larg interes s-au bucurat comunicările privind epoca de afirmare politică națională a românilor aflați sub dominația austro-ungară ale lui Luana Popa, *Precizări privind înființarea „Tribunei” și poziția „Gazetei Transilvaniei”* și Miodrag Milin, *Aspecte din activitatea politică a fruntașilor bănățeni în cadrul conferințelor naționale ale Partidului Național Român*.

Despre începuturile mișcării muncitorești din țara noastră au tratat Ioan Fleisz, *Cîteva considerații asupra asociației profesionale de ajutor reciproc a calților de brutari din Oradea (1810—*

1892) în care autorul pe baza unor reconstituiri încearcă a dovedi că acesta ar fi prima asociație de acest gen înființată în țara noastră) și Mihai Racovițan. *Din istoricul formării, dezvoltării și maturizării politice a proletariatului sibiian (1848—1918)*. Cu privire la evenimentele din preajma desăvârșirii statului național unitar român au prezentat interesante comunicări Adrian Stănescu, *Ecoul internațional al păcii de la Buftea—București, martie—mai 1918*, Liviu Groza, *Testamentul generalului Ion Dragalina*, Dumitru Tușu, *Acțiunile militare ale României în Transilvania în cursul anului 1919*.

Împlinirea a 60 ani de la făurirea Partidului Comunist Român (în afară de comunicarea din plen a lui Iosif Kovacs) a mai fost evocată în comunicările Corneliiei Gaal, „*Marosvölgyi Munkas*” despre congresul din mai 1921 al P. C. R.; Ioan Cicală, *Continuitate și innoire în acul istoric de făurire a Partidului Comunist Român*. Marcel Știrban, Ludovic Bathory, Gh. Iancu *Aspecte din luptele muncitorilor metalurgiști din România în perioada interbelică*. Petre Bunta, George Protopopescu, *Reorganizarea P.C.R. și a organizațiilor democratice din partea de nord—vest a Transilvaniei după eliberare*. Alexandru Porțeanu, *Țărănimea, forță fundamentală în istoria patriei*.

Pe linia aprofundării studierii crizei regimului politic de stat burghez în anii dictaturii regale și antonesciene a luptei forțelor revoluționare antifasciste pentru înlăturarea dominației fascismului în țara noastră un interes deosebit și ample dezbateri au suscitat comunicările lui Herbet Rabinovici, *Platforma program a partidului din 6 septembrie 1941 și lupta pentru realizarea unui sistem de alianțe politice în vederea răsturnării dictaturii militarofasciste*, și Traian Udrea, *Despre evoluția regimului politic din România între anii 1938—1945*. Ar fi fost de dorit prezența și a unor comunicări privind cucerirea puterii politice, construcția și dezvoltarea societății socialiste în România.

În ziua de 29 mai a fost inaugurată într-un cadru festiv în incinta Muzeului o expoziție mai puțin obișnuită intitulată: *Restaurarea și conservarea obiectelor din patrimoniul național*. Cu acest prilej Hadrian Daicoviciu, directorul Muzeului de istoria Transilvaniei a rostit un cuvânt prin care a evocat și elogiat totodată munca plină de abnegație desfășurată de restauratorii muzeului care prin reinarabilele lor rezultate repun în circuitul științific valoroase materiale muzeistice.

Sesiunea științifică anuală a Muzeului de istorie a Transilvaniei, care s-a remarcat nu numai prin comunicări interesante ca tematică, înalt nivel științific dar și prin concluziile noi la care au ajuns autorii lor, s-a impus în atenția specialiștilor prin discuțiile angajate pe marginea materialelor semnalate aducând prin aceasta importante contribuții la îmbogățirea istoriografiei românești actuale.

Constantin Șerban și Traian Udrea

A III-a SESIUNE A COMISIEI MIXTE A ISTORICILOR DIN R. S. ROMÂNIA ȘI R. D. GERMANĂ

Între 18—23 mai 1981 a avut loc în R. D. Germană cea de a III-a sesiune a Comisiei mixte a istoricilor din R. S. România și R. D. Germană. Cu acest prilej, în cadrul unui colocviu științific desfășurat la Potsdam, în complexul Cecilienhof, au fost prezentate comunicări și au avut loc dezbateri privind tema generală *Contradicțiile imperialiste între cele două războaie mondiale*.

Delegația română a fost alcătuită din prof. dr. doc. Titu Georgescu, președintele părții române în comisie, dr. Gheorghe Unc, membru al comisiei și dr. Ioan Chiper, secretar al părții române în comisie și a prezentat — în cadrul colocviului menționat — următoarele comunicări: *Poziția țărilor mici și mijlocii în contextul contradicțiilor interbelice*. *Politica României* (prof. dr. doc. Titu Georgescu); *Relațiile economice și politice româno-germane în perioada interbelică*. *Politica Germaniei naziste de subordonare economică și de dominare politică a României* (dr. Ioan Chiper); *Forțele revoluționare și democratice din România împotriva hitlerismului și fascismului* (dr. Gheorghe Unc).

Din partea R. D. G. au fost prezentate următoarele comunicări: *Asigurarea păcii sau pregătirea de război*. *Probleme ale dezvoltării relațiilor internaționale de la Versailles la München* (prof. dr. Fritz Klein, președintele părții R. D. G. în comisie); *În legătură cu relațiile economice germano-române în deceniile al treilea și al patrulea ale secolului XX* (dr. Berthold Puchert); *Politica Germaniei hitleriste față de România în ajunul celui de al doilea război mondial* (dr. Margot Hege-mann, secretar al părții R.D.G. în comisie); *Importanța petrolului românesc pentru imperialismul german în ajunul celui de al doilea război mondial* (prof. dr. Dietrich Eichholtz, membru al comi-

siei); *Ecoul luptelor forțelor revoluționare române în mișcarea revoluționară și democratică din Germania* (prof. dr. Walter Wimmer, membru al comisiei). Din partea R. D. G. au participat la sesiune, de asemenea, alți membri ai părții R.D.G. în comisii (prof. dr. Klaus Bochmann, prof. dr. Heinz IJümmmler, prof. dr. Helmut Bleiber) ca și alți istorici și reprezentanți ai Școlii regionale Potsdam a P.S.U.G.

Cele două comunicări principale prezentate de prof. Titu Georgescu și Fritz Klein au antrenat discuții vii, deschise care au relevat și deosebiri de vederi, discuții la care au participat aproape toți cei prezenți, într-o atmosferă științifică — în legătură cu problemele contradicțiilor internaționale din perioada interbelică și necesitatea ierarhizării și sistematizării lor în cercetările istoriei, rolul puterilor mici și mijlocii în viața internațională în perioada interbelică. Au fost dezbătute, de asemenea, caracterul de pace de la sfârșitul primului război mondial — așa zisul sistem versaillez — și problemele organizării păcii în lumea interbelică. În acest cadru referatul prof. dr. Klein a subliniat că tratatele de pace de la sfârșitul primului război mondial au inclus și unele elemente pozitive între care de „importanță crucială” a fost apariția statelor independente Polonia și Cehoslovacia și realizarea desăvârșirii statelor naționale ale românilor, slavilor de sud și italienilor prin prăbușirea monarhiei habsburgice, dar alte aprecieri din referat sau din cadrul discuției au constituit prilejul pentru delegația română de a prezenta pe larg, pe baza faptelor istorice precise, că tratatele de pace din 1919—1920 nu au făcut decît să recunoască după 1—2 ani, realități politice construite în Europa central-orientală și de sud-est ca urmare a victoriei luptei popoarelor pentru autodeterminare, luptă care a constituit unul din aspectele principale ale procesului revoluționar mondial declanșat în timpul primului război mondial.

În cadrul celui de al doilea grup de comunicări apropiate tematic (I. Chișer, B. Puchert, M. Hegemann, D. Sichert) s-au trecut în revistă elementele principale ale relațiilor economice și politice — acestea din urmă îndeosebi în anii premergători celui de al doilea război mondial — dintre România și Germania în perioada interbelică, au fost evidențiate elementele și căile de presiune ale Germaniei naziste în vederea subordonării economice și dominației politice asupra României, reliefîndu-se concluzia, în general comună, asupra eșecului în cea mai mare măsură a politicii Germaniei naziste în fața rezistenței României pînă în anul 1939. Dezbaterile pe marginea acestor comunicări — în care s-au remarcat numeroase elemente inedite în privința documentării și interpretării — au inclus precizări privind unele aprecieri și aspecte metodologice și un schimb viu de opinii în legătură cu implicațiile relației economic-politice în sfera raporturilor internaționale.

În ultima parte a colocviului științific au fost prezentate comunicările privind solidaritatea internațională reciprocă a forțelor revoluționare democratice și antifasciste din România și Germania (Gh. Unc și W. Wimmer). În cadrul discuțiilor s-au făcut unele precizări în legătură cu situația drepturilor și libertăților în cadrul Republicii de la Weimar, și s-au prezentat, din partea delegației române, aspecte ale solidarității militante ale forțelor revoluționare și democratice din România cu forțele revoluționare din Germania între anii 1918—1933.

Cele două părți au apreciat că dezbaterile științifice și, în general, sesiunea au constituit o continuare bună, utilă și fertilă a precedentelor sesiuni, că s-a făcut un pas înainte în modul de dezbateri, ceea ce constituie o bază pentru istoricii situați pe pozițiile comune ale materialismului istoric, ceea ce nu exclude opinii deosebite în probleme concrete de specialitate.

Cu ocazia sesiunii, partea română a oferit părții R. D. G. volumele 13—19 (în traducere germană) din operele secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate* ca și alte lucrări de istorie primind, la rîndul ei, unele lucrări mai noi realizate de istoriografia din R. D. G.

În cadrul sesiunii, delegația română a efectuat o vizită la Institutul de marxism-leninism de pe lângă C. C. al P.S.U.G. din Berlin, la secția care editează operele complete aparținînd lui Marx și Engels (M E G A) și a vizitat, de asemenea, Muzeul Ernst Thälmann. Delegația română a fost primită de primarul general al orașului Potsdam, Brunhilde Hanke, membru al Consiliului de Stat al R.D.G. și a avut convorbiri cu reprezentanți ai organelor regionale ale P.S.U.G. din Potsdam. Ea a efectuat, de asemenea, o serie de alte obiecte științifice, complexe muzeale și arhitectonice etc. Școala regională P.S.U.G. din Potsdam a colaborat cu Academia de științe a R.D.G. în asigurarea unor condiții organizatorice optime pentru desfășurarea sesiunii. Lucrările sesiunii au fost consemnate în organe de presă regionale și centrale din țara gazdă.

Viitoarea sesiune a comisiei mixte a istoricilor din R. S. România și R. D. Germană este programată în 1983 în țara noastră, în cadrul tradiționalului colocviu științific urmînd a fi prezentate comunicări privind tema *Lupta forțelor revoluționare, antifasciste și democratice pentru încheierea războiului, pentru eliberare socială și națională (1939—1948/1949)*.

Lucrările celei de a III-a sesiuni a comisiei s-au desfășurat într-o atmosferă colegială, prietenească și au contribuit la mai buna cunoaștere a rezultatelor mai noi ale cercetărilor istorice din cele două țări, dovedindu-și pe deplin utilitatea.

Ioan Chiper

REUNIUNEA COMISIEI MIXTE ROMÂNNO-CEHOSLOVACE DE ISTORIE

La Praga în perioada 9—12 iunie 1981 s-a ținut prima reuniune a Comisiei mixte a istoricilor din România și Cehoslovacia. Din partea română au participat acad. Emil Condurachi, președintele părții române a Comisiei, Nicolae Copoiu, secretarul părții române a Comisiei, Mircea Mușat, Nicolae Fotino și Ion Cicală. Din partea cehoslovacă au participat M. Kropilák, membru corespondent al Academiei de Științe slovace, președintele părții cehoslovace a Comisiei, K. Herman, vicepreședinte al părții cehoslovace a Comisiei, dr. M. Tejchman, secretarul părții cehoslovace a Comisiei, prof. F. Mainus, doc. Z. Uherek, dr. V. Brabec, dr. M. Krajčovič.

Ședința Comisiei a început în dimineața zilei de 9 iulie în aula mică a celebrei Universității Karolina printr-o reuniune științifică publică pe tema *Colaborarea cehoslovaco-română în lupta pentru emanciparea națională și politică și crearea statelor naționale independente în anul 1918*. La această manifestare publică au participat peste 40 de istorici, cercetători de la institutul de istorie din Praga, Brno și Bratislava, precum și cadre universitare de la facultățile de istorie din centrele mai sus citate.

Ședința a fost deschisă de alocuțiunile celor doi președinți acad. Emil Condurachi și prof. M. Kropilák care au subliniat importanța constituirii și începerii activității comisiei cu formă de colaborare cehoslovaco-român în domeniul istoriei.

În cursul dimineții, sub președinția acad. Emil Condurachi și a prof. M. Kropilák, au fost prezentate comunicările: prof. Karel Herman *Lupta de eliberare națională a popoarelor noastre și culminarea ei cu formarea Republicii Cehoslovace în anul 1918*, conf. dr. Mircea Mușat, *Colaborarea româno-cehoslovacă în lupta pentru emanciparea națională și politică, pentru crearea statelor naționale independente, 1918*; dr. Tomas Vojtech, *Mișcarea de eliberare națională cehă în anii 1848—1900*. În ședința de după amiază care s-a desfășurat sub președinția prof. Karel Herman și a conf. Mircea Mușat, s-au prezentat următoarele comunicări: Nicolae Fotino: *Primul război mondial, marile puteri și lupta popoarelor cehoslovac și român pentru crearea statelor naționale*, dr. Milan Podrimavsky *Colaborarea slovaco-română la sfârșitul secolului XIX*; dr. Milan Krajčovič: *Românii și Slovaci în lupta popoarelor pentru libertate—1901—1914*. Ion Cicală *Mișcarea culturală — expresia luptei poporului român pentru independență și unitate națională la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*; Nicolae Copoiu, *Concepția mișcării socialiste din România privind lupta pentru libertate și independență a poporului român. Relații cu mișcarea muncitorească cehă și slovacă*; dr. M. Tejchman, *Colaborarea cehoslovaco-română în timpul primului război mondial și după constituirea diferitelor state independente*. Aceste comunicări au fost urmate de ample discuții la care au participat deopotrivă istorici români și cehoslovaci. (Comunicările în extenso ale celor două delegații au fost difuzate în sală în limba franceză).

În concluziile celor doi președinți s-a arătat că lucrările sesiunii au dovedit utilitatea organizării unor astfel de reuniuni bilaterale pe terenul cercetării istorice deoarece istoria popoarelor noastre oferă similitudini și convergențe dar și forme specifice în lupta împotriva dominației străine încă prea puțin cunoscute cercetătorilor din cele două țări.

Ca o dovadă a nivelului ridicat la care s-a ținut acest simpozion s-a propus ca întreaga dezbateră să fie publicată.

În ziua următoare Comisia mixtă s-a întrunit în plen și conform protocolului de constituire s-a procedat la o largă informare asupra structurii organizatorice a cercetării istorice precum și a planurilor tematice în Cehoslovacia și în România.

S-a stabilit de asemenea obligația comisiei de a se informa asupra modului de predare a învățămîntului istoric în universități precum și a felului cum sînt redactate manualele școlare. S-a discutat și problema cum este reflectată istoria popoarelor noastre în muzeele de specialitate din ambele țări. Această chestiune va constitui un punct de discuție la proxima întâlnire a Comisiei.

Comisia va sprijini realizarea proiectelor de editare a documentelor de arhivă din cele două țări. S-a stabilit ca viitoarea reuniune a Comisiei să aibe loc în a doua jumătate a lui septembrie 1982 în România iar tema reuniunii științifice va fi *Sistemul politic în Cehoslovacia și România*

și colaborarea cehoslovacă-română în anii 1920—1930. Fiecare parte va prezenta un raport principal și trei corapoarte, dintre care unul va trebui să se refere la problematica culturală.

Delegația română a fost primită la prezidiul Academiei de Științe a Cehoslovaciei de către academicienii R. Rychta, J. Purš, prof. V. Kral. Întâlnirea a prilejuit un rodnic schimb de vederi între participanți care au ținut să sublinieze în primul rînd că această manifestare științifică are loc imediat după întîlnirea la înalt nivel dintre tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele României și tovarășul Gustav Husak, președintele Cehoslovaciei, întîlnire care a subliniat odată mai mult dezvoltarea legăturilor de prietenie și colaborare între cele două țări.

În timpul șederii în Cehoslovacia, delegația română s-a bucurat de o atenție și ospitalitate deosebită. Au fost organizate vizite la muzee și locuri istorice, a fost primită de primarul general al orașului Praga. Ambasada României la Praga a oferit o recepție în onoarea membrilor Comisiei ceea ce a prilejuit delegației române ocazia de a cunoaște și de a se întîlni cu personalități din viața științifică și culturală din capitala țării prietene.

Nicolae Folino

CRONICA

În ziua de 12 iunie 1981, la Bran în organizarea Muzeului Bran au avut loc lucrările sesiunii științifice „Memoria melegurilor brănene”.

În cadrul sesiunii au prezentat comunicări: dr. Constantin Rezachevici, *Condițiile istorice ale înființării cetății Bran*; dr. Georgeta Stoica, *Probleme ale continuității în ornamentica populară românească*; Titus Hașdeu, *Aspecte privind drumul Branului în sec. XVIII*; Mioara Voicu, *Reuniunea femeilor române din Bran*; Stelian Coșulaș, *Schiță privind etape de construcție în arhitectură ale castelului Bran*; T. Hașdeu, L. Fulga, G. Mitran, Söcz I., *Interferențe stilistice în arta meșterilor transilvăneni — ceramică, faianșă, aliaje, cositor*; Jenica Noaghea, *Contribuție la studiul portului popular din satele Branului*.



În ziua de 19 iunie 1981 în fața comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga” a avut loc susținerea tezei de doctorat *Istoricul Orașului Oltenița din cele mai vechi timpuri pînă astăzi* elaborată de Florea Iliescu.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I. „Cadrul geografic”; Cap. II. „Primele așezări și Oltenița rurală”; Cap. III „Orașul Oltenița de la întemeiere și pînă la revoluția de eliberare socială și națională din august 1944”; Cap. IV. „Orașul Oltenița de la revoluția de eliberare socială și națională din august 1944 și pînă în anul 1980”.

În afara acestor capitole, lucrarea mai cuprinde „Introducere”; „Încheiere”; „Bibliografie”; „Anexe”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, președinte; dr. Dan Berindei, conducător științific”; prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu, conf. univ. dr. Nicolae Ciachir, dr. Apostol Stan membri.

În unanimitate comisia a acordat lui Florea Iliescu titlul științific de doctor în istorie.

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, Edit. Academiei R.S.R., București, 1980, 496 p. cu facsimile și ilustrații.

În istoriografia românească abordarea problemei revoluției române din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu a cunoscut mai multe etape începând din a doua jumătate a secolului trecut pînă în zilele noastre. Prima poate fi considerată ca întinzîndu-se pînă la 1874 cînd a apărut monografie consacrată acestui eveniment cu care începe epoca modernă din Istoria României alcătuită pe baze științifice moderne de C. D. Aricescu, unul din fruntașii revoluției române din 1848 și militant pentru Unirea Principatelor, a doua între 1874 și 1945, ultima dată marcînd publicarea cercetărilor lui A. Oțetea consacrate legăturilor lui Tudor Vladimirescu cu Eteria, în fine ultima perioadă care a urmat după 1945 pînă azi. Tot în acest interval de timp de peste un secol s-a început publicarea de izvoare, mai întîi cele narative aparținînd lui Mihai Cioranu, Ion Solomon, Chiriac Popescu, Ion Dirzeanu, Ion Voinescu I., apoi cele documentare unele dintre ele risipite prin diferite periodice, altele constituite în volume independente. În privința documentelor interne care au avut prioritate merită a fi menționate contribuțiile valoroase ale istoricului Emîl Virțosu din perioada interbelică în special. O încununare a acestor eforturi avea să fie atinsă în anii puterii populare din țara noastră cînd în urma unor îndelungi investigații efectuate în arhive din țară și de peste hotare au fost publicate în trei volume un număr de peste 700 documente interne (anii 1959-1962) privind revoluția din 1821. Cu acest prilej au mai apărut un volum de documente privind revoluția eteristă în Principatele române și unul cuprinzînd izvoare narative (interne și externe) relativ atît la revoluția pandurilor cît și a eteriștilor.

Cu toate acestea în istoriografia românească se făcea tot mai mult necesară alcătuirea unor volume privind documentele externe despre anul revoluționar 1821 în țările române, mai ales că în multe lucrări de interpretare aparute pînă în prezent s-a subliniat în dese rînduri ecoul internațional pe care acest eveniment istoric l-a, avut în acea vreme. Pînă

nu demult această carență a fost suplinită parțial și nesatisfăcător de existența acestora risipite prin colecția de documente Hurnuzaki provenind din arhiva consulatelor franceze, austriace și prusiene din Principatele române — aceasta pe de o parte. Pe de alta ici și colo prin numeroase periodice fuseseră publicate multe acte de acest fel, dar fără vreun discernămint și în chip neorganizat; în fine în urmă cu un sfert de veac au apărut ca anexă la o monografie relativ la locul revoluției din 1821 din Principatele române în contextul mișcărilor revoluționare europene din acea vreme un mănunchi valoros de documente diplomatice engleze din colecția Ciotori aflată la Biblioteca Academiei R. S. România.

Din aceste motive considerăm ca foarte bine venit volumul de față care cuprinde documente externe privind principalele probleme ale revoluției române din 1821 conduse de Tudor Vladimirescu. Realizarea lui reprezintă nu numai existența unei noi surse de informare privind acest eveniment istoric de mare cotitură din istoria poporului român, ci și deschiderea unor noi perspective pentru lărgirea tematicii acestei probleme care mai cuprinde încă unele aspecte mai puțin clare pe de o parte, iar pe de alta destul de multe asupra cărora specialiștii din țara noastră și chiar de peste hotare au încă păreri contradictorii.

Înainte de a prezenta conținutul acestor documente, pînă mai ieri inedite, de a sublinia importanța lor pentru elucidarea unor aspecte încă aflate în discuție, și de a surprinde atitudinea unor contemporani martori ai acestui moment revoluționar din trecutul de luptă al poporului nostru pentru dreptate socială, credem că este necesar să facem unele precizări cu privire la natura și proveniența acestor materiale. Mai întîi se poate afirma că aproape în exclusivitate ne aflăm în fața unei corespondențe aparținînd unor personalități diplomatice care la vremea respectivă au ocupat un important loc în relațiile internaționale europene în special. Este vorba de un număr destul de mare de miniștri de externe din dife-

rite țări de pe continentul nostru, de ambasadori la Constantinopol, dar și în alte capitale europene (Petersburg, Viena, Berlin, Belgrad, Paris), rezidenți, consuli și viceconsuli, stăroști de sudjiți din Principatele române, funcționari administrativi mari și mici, înalți clerici ai bisericii catolice, ofițeri superiori, care la începutul secolului al XIX-lea, respectiv în anii 1821—1822, au fost implicați direct sau indirect în evenimentele revoluționare de interes nu numai românesc dar și european în același timp. În privința provenienței, documentele de față așa cum se arată și în Introducerea și în Notele asupra ediției care precede textul celor 160 de acte cu caracter extern transcrise integral sau parțial dar însoțite de traduceri în limba română în marea lor majoritate fac parte din bogatele colecții de microfilme și xerografii aflate la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București ca urmare a faptului că cu mulți ani în urmă numeroși arhiviști și istorici au efectuat îndelungi investigații în arhivele de peste hotare în căutarea lor și a altora cu privire la istoria poporului român dealungul veacurilor. În foarte puține cazuri au mai fost reproduse unele documente mai înainte publicate prin colecții și prin periodice mai puțin accesibile marelui public.

Desigur că documentele externe relativ la revoluția din 1821 din Principatele române pot avea un conținut mai mult sau mai puțin interesant, pot fi mai multe sau mai puține la obiect mai ales când sint publicate fără un discernământ care să reflecte o oarecare pasiune pentru problemele pe care le ridică acest eveniment istoric. Cele de față se deosebesc de astfel de documente întrucât ele pot fi incluse în categoria de corespondență diplomatică oficială care dezvăluie în special poziția marilor puteri europene față de acțiunea revoluționară întreprinsă atât de Tudor Vladimirescu, conducătorul armatei de panduri cit și de Alexandru Ipsilanti conducătorul eteriștilor. Această poziție este analizată în aceste documente în mod foarte amănunțit pentru a se desprinde cât mai clar cauza care a dus la înăbușirea revoluțiilor din Principatele române, revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, și aceia condusă de Alexandru Ipsilanti. Analiza situației internaționale din această parte a continentului nostru în contextul revoluționar poate fi înțeleasă mai bine dacă ținem seama de faptul că atunci domnea spiritul Sfintei Alianțe, acea organizație internațională cu caracter reacționar al căru scop principal era înăbușirea pe orice cale, chiar și cu forța armată a oricărei încercări de promovare a ideilor revoluționare cu caracter burghez. Într-unul din documentele incluse în volum (doc. 17) se prezintă politica Sfintei Alianțe față de revoluțiile de orice fel astfel „puterile aliate (din Sfânta alianță n. n.)

sint ferm hotărâte să opună un zid comun torentului revoluțiilor care amenință să zdruncine încă odată Europa. Interesul care le determină — se spune în continuare — să adopte această conduită este acela de a păstra intacte toate drepturile și toate posesiunile pe care le asigură statele europene tratatele din ultimii șase ani”.

Cum era și firesc, cele mai multe documente din volum — ținând seama cine sint emitenții — prezintă în mod cu totul defavorabil pe Tudor Vladimirescu și revoluția pe care a condus-o, emitenții aflându-se în tabăra opusă. De exemplu comandantul de panduri este adesea calificat ca fiind un „răscolat”, un „rebel”, un „aventurier” (doc. 8, 25, 30, 33), o „căpetenie a plebei răscolate” (doc. 50). În altele însă chiar adversarii săi sînt obligați să recunoască adevăratele sale calități de mare comandant și de bun conducător politic. Este un „bărbat îndrăzneț, foarte apreciat și iubit de panduri” se scrie într-un raport austriac (doc. 4) care urmărește să-i elibereze pe foștii săi tovarăși de luptă (adică pe panduri) de sub povara contribuțiilor. El „n-a pus mîna pe arme decît pentru a elibera aceste provincii (Principatele române) de tirania grecilor (în sensul de fanarioși) și boierilor, dovedind prin aceasta idei de independență și libertate” se spune într-un raport francez. (doc. 8). Tot așa se mai afirmă că era „un om întreprinzător cu un caracter ferm (doc. 44). În privința proclamației citită la Padeș se subliniază că avea un „caracter revoluționar și autentic carbonar” (doc. 5). Comparația revoluției romane din 1821 și a programului ei cu aceea pe care au dezlănțuit-o carbonarii în Italia tot în 1821 există nu numai în documentele austriace, dar și în unele rusești. Așa de exemplu într-o scrisoare adresată lui A. Pini, consulul Rusiei la București, de către I. Capodistria se subliniază „funesta asemănare între insurecția izbucnită în Oltenia și acelea din Spania și Regatul celor Două Sicilii”. Din păcate acest document n-a fost cuprins în volum (vezi Arh. St. București, URSS, Rola 3 c. 137). Tot în contextul acestei idei documentele publicate în 1966 de istoricul N. Corivan arătau apropierea dintre revoluția condusă de Tudor Vladimirescu și aceea condusă de Juan Facunda Quiroga în Argentina și de Guglielmo Pepe în Italia. Tot așa în alte documente se mai arată că Tudor Vladimirescu a trimis Înaltei Porți un memoriu în care prezenta amănunțit „toate împilările îndurate de poporul român” (doc. 6). Datorită acestor însușiri valoroase ale fostului conducător al Adunării Norodului din 1821 apare în documentele din volumul de față cu mai multă pregnanță ecoul puternic pe care revoluția pandurilor a cunoscut-o în rîndul maselor, care au alergat la chemarea sa să lupte împotriva opresorilor lor de veacuri. În multe din aceste documente

se indică și numărul crescând al armatei de panduri de la 700 (doc. 12). În ianuarie la 1500 (doc. 15) în martie apoi la 4000 (doc. 16), la 6000 (doc. 20) la 7000/8000—10000 (doc. 22, 34) chiar dacă multe din aceste aprecieri numerice sînt discutabile. Ceea ce mai spun aceste documente se referă la principalul obiectiv urmărit de răsculați și anume: restabilirea în Țara Românească a vechii stări de lucruri în timpul căreia țara a fost infloritoare (doc. 26), la eliberarea țărânimii, de oprimarea tiranilor lui adică a boierilor (doc. 7.13). Unul din aceste documente indică chiar și cuvîntul de ordine sub care era purtată această luptă și anume „război palatelor, pace colibelor (doc. 24) și pe vremea răscoalei țărănilor din Transilvania condusă în 1784 de Horia, Cloșca și Crișan. În fine, un document foarte important din volum subliniază că revoluția din 1821 din Principatele române se integrează în spiritul revoluționar al epocii „insurecțiile menționate mai sus din Țara Românească și Moldova ar trebui interpretate de Sublima Poartă mai curînd în spiritul revoluționar care contaminează un mare număr de state europene” (doc. 37).

Avînd principalul focar în Țara Românească revoluția română din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu a cunoscut atunci un puternic ecou imediat dincolo de hotarele acestei țări în celelalte provincii locuite de români (Moldova, Transilvania, Banat) cit și în zonele limitrofe din sudul Dunării. Documentele din volumul de față ilustrează pe deplin pătrunderea știrilor despre insurecția pandurilor la nord de Carpați în rîndurile țărănilor iobagi aflați sub exploatarea nobilimii și care a reușit să stimuleze noi acțiuni antif feudale în rîndurile acestora. Așa de exemplu în unele rapoarte austriece se arată că „spiritul de libertate și nesupunere insuflat de slugerul Tudor și tovarășii lui românilor oprimați va cuprinde ca o boală contagioasă și pe românii vecini din Transilvania” (doc. 7). În continuare în același document emitențul presupunea posibilitatea unei emigrări în mare număr a românilor din Transilvania spre Țara Românească ceea ce de fapt s-a și împlinit și atunci și în deceniile care au urmat. În contextul acestui aspect al problemei considerăm că ar fi fost destul de important includerea în volum și a acelor documente care comparau revoluția condusă de Tudor Vladimirescu cu aceea din 1514 condusă de Gh. Doja sau cu cea din 1784 condusă de Horia, Cloșca și Crișan.

După cum se știe revoluția română din 1821 a cunoscut un larg ecou internațional pe continentul nostru și chiar pe alte continente. (Asia, America, Africa). De un interes deosebit însă credem că sînt acele documente care reflectă reacția manifestată de cercurile conducătoare din Imperiul otoman, atît din Constantinopol cit și din cetățile de la frontiera

Înaltei Porți de la Dunăre (de la Brăila, Giurgiu, Silistra, Vidin, Ada Kaleh). În acest sens știri valoroase ne oferă documentele provenite din arhivele otomane și din arhivele ambasadelor marilor puteri europene din Constantinopol (Austria, Anglia, Franța, Prusia, Portugalia, Regatul celor Două Sicilii, Toscana, etc.). În unele din aceste documente sînt prezentate măsurile luate de autoritățile otomane de la Dunăre pentru împiedicarea trecerii agenților revoluționari în Grecia, Bulgaria și Serbia. În altele sînt descrise amănunțit pregătirile militare de intervenție ale armatei otomane în Principatele române (doc. 25, 28, 48, 49, 50, 56, 76, 77, 78, 120, 125, 129, 131, 133). Nu lipsesc nici acele știri despre negocierile emisarilor lui Tudor Vladimirescu cu Înalta Poartă (doc. 56) — din care rezultă că declanșarea revoluției eteriste în Principatele române a dăunat acestor negocieri tocmai în momentul în care se ajunsese la un compromis între cele două părți. Pînă a nu se cunoaște documentele otomane relativ la revoluția din 1821 din Principatele române se afirma despre ecoul acesteia în alte continente numai pe baza presei din acea vreme. De data aceasta în volum se află citeva documente și mai sînt și altele încă inedite tot la Arh. St. București) care atestă ecoul acesteia în Africa de nord la Alger și în Egipt (doc. 80, 100).

Tot atît de importante ni se par și documentele din arhivele din R. S. F. Iugoslavia publicate pentru prima dată privind revoluția română din 1821. Este vorba de corespondența unor emisari ai principelui Miloș Obrenovici care reflectă interesul manifestat de evenimentele din Țara Românească în rîndul populației sîrbești de pe malul drept al Dunării (doc. 41, 88, 90, 92, 93, 101, 103, 113, 126, 127, 142, 148). Totodată aceste documente mai subliniază sprijinul moral acordat de sîrbi pandurilor în lupta lor contra otomanilor, precum și ajutorul substanțial acordat în astfel de împrejurări între luptătorii contra dușmanului comun. Anumite știri din aceste documente încă nu sînt confirmate de altele și de aceea ele trebuiesc acceptate cu o oarecare prudență mai ales cînd totuși avem impresia că emitenții acestor documente nu erau prea bine edificați asupra situației din Oltenia în special. Așa de exemplu se afirmă într-un document (nr. 90) că în luna mai 1821 Tudor Vladimirescu, s-ar fi aflat aproape de Cerneți ceea ce este foarte puțin probabil. Credem că este vorba de fratele acestuia Papa Vladimirescu, mai curînd.

În volum atrag atenția unele documente relativ la analiza scopului urmărit de comandanții celor două revoluții din Principatele române în 1821, Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti. Așa de exemplu se afirmă

În unele din aceste categorii de documente că revoluția eteriștilor avea un caracter fățiș antiotoman (doc. 16) în timp ce cea condusă de Tudor Vladimirescu avea un caracter anti-feudal și antifanariot, așa cum de altfel apare și în proclamațiile pe care acesta le-a adresat maselor revoluționare. Faptul reiese nu numai din scrisoarea adresată de Alexandru Ipsilanti țarului Alexandru I al Rusiei (doc. 18), din corespondența unor diplomați otomani, ruși, austriaci, francezi, prusieni, (doc. 19, 25, 28, 32, 34, 36, 37, 42 etc.) dar și din acele acte în care se face un studiu comparativ al celor două revoluții (doc. 36, 52).

Și sub raportul cunoașterii mai bine a negocierilor diplomatice ruso-turce în 1821 documentele din volumul de față aduc importante știri noi. Ele se referă nu numai la prima etapă a revoluției ci și la perioada în care revoluția s-a integrat în contextul relațiilor internaționale adică în momentul în perspectiva intervenției armatei otomane în Principatele române avea să provoace o deteriorare a relațiilor internaționale în această parte a continentului nostru. Documentele din această categorie reflectă asperitățile acestor negocieri mai ales când guvernul otoman era convins că izbucnirea revoluției eteriștilor se făcuse cu sprijinul moral al guvernului țarist (doc. 17, 19, 25, 40, 42, 49 etc.). Într-unul din aceste documente aflăm că Înalta Poartă se afla pe punctul să acorde amnistie pandurilor răsculați în frunte cu Tudor Vladimirescu dacă aceștia ar fi încetat acțiunea lor revoluționară (doc. 20.).

Desigur că știrile din documentele aflate în volumul de față pot fi considerate valoroase dacă ele sînt confirmate de alte categorii de izvoare de exemplu documente interne. În acest sens ne referim la acelea care cuprind condițiile puse de Tudor Vladimirescu pentru a înceta acțiunea sa revoluționară (doc. 11), la acelea care cuprind programul chiar numai schițat al revoluției pandurilor (doc. 17), la acelea din care poate fi surprins baza socială a insurecției pandurilor (în sensul că între răsculați se aflau: țirgoveți, niici boieri, țărani (doc. 13), la acelea prin care Tudor Vladimirescu este considerat drept un „salvator și un zeu protector” al neamului său (doc. 7), la acelea care se referă la marșul Adunării Nordului în Oltenia și spre București, capitala Țării Românești ocupată în a doua jumătate a lunii martie 1821 la acelea care se referă la pozițiile celor doi conducători de revoluții (Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti) (doc. 34, 41, 42, 44, 46, 51, 57) cu sublinierea disensiunilor dintre ei, acelea relativ la asasinarea lui Tudor Vladimirescu de către eteriști (doc. 110, 116). Tot atât de interesante par a fi și acele documente provenite din arhive străine care se referă la pătrunderea trupelor otomane în Principatele române (doc. 83, 85, 87, 92, 94,

96, 98, 101, 104, 107, 109). Într-un astfel de document din arhive sirbești se scrie că după intrarea otomanilor în București a început un adevărat masacru asupra populației „au început să comită fără de legi împotriva grecilor și sirbilor”.

O altă grupă de documente ne dau amănunte care confirmă cunoștințele noastre pe baza altor izvoare relativ la ultimile rezistențe ale trupelor de panduri și eteriști (doc. 118, 126, 127) acelei de la Drăgășani fiindu-i rezervată numai un document (105), relativ la lichidarea tuturor eteriștilor și pandurilor din orașe și ținuturi (doc. 132, 136, 159, 160), la efectele dezastrole ale ocupației otomane din Principatele române din anii 1821—1822, la negocierile diplomatice privind retragerea trupelor otomane din Țara Românească și Moldova (doc. 137, 139, 140, 145, 146, 149, 150, 151, 153, 154, 155). De reținut că ultimul document din volum din 11 oct. 1822 menționează că la data de 27 septembrie 1822 a avut loc evacuarea completă a Țării Românești (doc. 160). Este vorba de o mărturie a lui Aga Mihail Filipescu făcută ambasadorului Angliei la Constantinopol lordul Strangford.

Prezentat în condiții tipografice meritorii avînd în anexă 12 ilustrații de epocă și 10 facsimile ale unora din documentele incluse în text, volumul de față mai are și un indice toponim și antroponimic.

Sîntem convinși că la realizarea acestui volum de documente externe privind revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu specialiștii de la Arhivele Statului din București și de la Institutul de istorie „N. Iorga” care s-au străduit să selecteze materiale din arhive, să le dateze cit mai corect, să le traducă din numeroase limbi în care au fost scrise, să identifice diferitele persoane care apăreau ca emitenți sau destinatari au desfășurat o muncă plină de abnegație și cu rezultate din cele mai meritorii. Totuși, se pare că la selectarea acestor documente s-ar fi putut evita eroarea de a include și trei documente interne (proclamații ale lui Tudor Vladimirescu) și s-ar fi putut avea un singur punct de vedere cu privire la datarea cronologică a acestor documente (unele din ele au ambele stiluri, altele numai pe cel vechi sau pe cel nou), s-ar fi putut evita confuzia dintre marele vizir și silihitarul pașei din Silistra (doc. 80), s-ar fi putut menționa la toate documentele emitentul (la unele a fost omis — de exemplu doc. 4, 5, 7, 9, 13, 14, 17, 19, 35, 42, etc.) s-ar fi putut evita includerea între documente a unor articole de presă (doc. 99) sau a unor scrieri particulare (doc. 15, 22, 27, 58). În schimb s-ar fi putut utiliza la maximum colecția de microfilm avută la îndemînă, de exemplu să se fi publicat extrase din jurnalul personal al lui Stranganov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol sau unele documente

din arhivele franceze etc., Și o precizare: hoierul neidentificat din doc. 160 credem că este Rahtivanu.

În încheierea acestei recenzii asupra volumului considerăm că ceea ce a lucrat colectivul de specialiști este o realizare importantă în istoriografia noastră actuală, prin care s-a întâmpinat sărbătorirea bicentenarului nașterii lui Tudor Vladimirescu și împlinirii a 160

de ani de la izbucnirea revoluției române și eteriste în 1821. Credem că mai sînt destule materiale pentru a se mai scoate un volum cu cu acelaș profil și în perspectivă un volum cu extrase din presa vremii relativ la același eveniment de cotitură din istoria poporului român.

Constantin Șerban

MIRCEA N. POPA, *La Circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774—1831)*, A. I.E.S.E.E Bucarest, 1978, 319 p. + anexe + bibliografie + grafice

Întă că după peste 110 ani de la analizele lui C. Juglar asupra evoluției prețurilor, precum și la o distanță la fel de impresionantă de la lucrările lui E. Labrousse (și a altora) istoriografia română a reușit să aibă o lucrare de o natură asemănătoare datorată cercetătorului M. N. Popa.

Firește că a sublinia în mod special importanța unor astfel de lucrări pentru istoriografia noastră, este un lucru superflu, după părerea noastră, mai ales că ea a și fost premiată de Academia R.S.R. Vrem doar să subliniem un singur fapt, legat de problematica acestei lucrări.

Oricît s-ar strădui cercetătorii să asigure o analiză cît mai completă și deci o imagine cît mai reală a vieții economice și sociale într-o perioadă extrem de importantă ca cea a trecerii la capitalism, folosind documentele de arhivă, mai multe sau mai puține după puțină fiecăruia, nu vor putea duce la capăt prin concluzii coerente, ferite de interpretări eronate, o astfel de analiză, dacă nu se trece la utilizarea pe larg a unor metode cantitative. Căci viața economică și socială nu se reflectă într-un document sau altul, ci are un caracter evident de masă, statistic. Deoarece numai astfel ea poate fi exprimată. Nu trebuie neapărat ca metodele să fie complicate, ci ele trebuie să asigure două condiții: 1. abordarea sistemică a fenomenului și 2. această abordare să se facă pe o serie cît mai larg posibilă de ani. Numai în acest fel un fenomen economic și social își poate dezvălui cel mai important element pentru o analiză corectă: *tendința*.

Or, discuțiile despre trecerea la capitalism în România, durează de mai mult timp și ele înbracă felurile aspecte. Însă după părerea noastră astfel de discuții în care s-a vorbit fie despre rolul pieții externe, fie al pieții interne, fie al forțelor de producție ș. a. m. d. nu rămîn, indiferent ce poziție a prevalat pînă la urmă, decît simple discuții, atîta timp cît nu se abandonează două fenomene esențiale, abordare care trebuie să se realizeze neapărat prin *analiză*

cantitativă. Aceste două probleme sînt: *fenomenul demografic și evoluția prețurilor*. Primul pentru că exprimă nu numai o cantitate, dar și o calitate a populației cu implicații profunde asupra relațiilor de producție, și în primul rînd a celor agrare, fapt de altfel remarcat deja cu acuitate de istoricii Fl. Constantiniu și Șt. Ștefănescu, iar cel de al doilea pentru că ar explica în mod cert rolul jucat de modificările pieții externe sau interne, în trecerea spre capitalism.

O astfel de analiză ar trebui să aibă în vedere perioada de la mijlocul secolului al XVIII-lea și pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Pentru orice cercetător confruntat cu problemele economice și sociale românești în această perioadă îi apar clar dificultățile mari care stau în fața cercetării. Dificultăți care sînt și obiective, determinate de lacunaritatea surselor statistice existente, sau de lipsa de precizie.

Dar un astfel de efort atît de necesar pentru a ridica cercetarea istorică în România la o nouă calitate, trebuie inițiat.

Întă de ce socotim că lucrarea lui M. N. Popa reprezintă în același timp un început, dar un început de mare valoare, deloc timid, ci plin de calitate, care demonstrează clar că și dificultățile obiective pot fi învinse, dacă se acționează consecvent. Și este efortul unui singur cercetător, căci după părerea noastră, astfel de analize ar trebui realizate numai de un colectiv de cercetători.

Într-o astfel de lucrare organizarea materialului este extrem de importantă, iar autorul a reușit să o realizeze corect din punct de vedere științific.

Analiza situației generale economice cu care debutează partea I-a, consacrată problemelor de circulație monetară, vine să delimiteze principalele trăsături ale perioadei de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Se reliefează îndeosebi dificultățile majore care au încetînit și chiar au dat înapoi economia Țării Românești: secete, epidemii și mai ales regimurile de ocupație impuse de cele

trei mai imperii vecine și care se succedau, am zice chiar cu o anumită regularitate: „dintr-o perioadă de circa 60 ani în Țara Românească au fost aproape 30 ani cu fenomene anormale” (p. 25).

De aici, cu toate progresele înregistrate, o piață internă, slabă, o acumulare internă insuficientă, un progres practic neînsemnat al forțelor de producție.

Autorul dovedește că posedă cunoștințele necesare unei abordări a problemelor monetare, dar, mai mult decât atât „Inclinația” sa spre analiza de natură cantitativă, i-a asigurat realizarea unei imagini precise asupra evoluției sistemului de acoperire monetară pe plan internațional.

După aceasta, pe linia unei organizări corecte din punct de vedere științific, pe care am remarcat-o deja, autorul abordează o problemă dificilă „circulația monetară în imperiul otoman”. Având ca surse de bază documentele de arhivă, precum și lucrări editate, de referință, ale lui N. Svoronos și N. Beldicescu ș. a., el reușește să facă ordine într-un material faptic bogat. Continuând să aplice principiile elementare ale unei analize cantitative, autorul realizează tabele sintetice cu raportul dintre moneda turcă de aur și alte monede, tabele care reflectă clar dezordinea monetară de pe piața internă.

Capitolul 4 aduce în acest fel, în mod logic, analiza circulației monetare în Țara Românească. Se subliniază caracterul haotic al acestei circulații, se delimitează sursele acesteia. Studiul documentelor a indicat existența unei perioade în care există o abundență a numerarului, iar în altele o lipsă de bani. Astfel anii 1806—1812 reprezintă un exemplu pentru primul tip de perioadă, dar cel de al doilea tip de perioade au fost mai numeroase. Autorul prezintă aceste perioade ale circulației monetare în Țara Românească.

Arătând că producția de aur a Țării Românești, contrar unor afirmații din epocă, era neînsemnată (7,5 kg în 1820), autorul realizează două tabele cuprinzând o serie lungă (dar cu multe lacune în timp) privind prețul aurului și argintului între 1775—1848. Acest rezultat este firește din nou expresia utilizării tipului cantitativ de analiză, autorul trebuind să parcurgă și să analizeze un număr impresionant de documente. Numai așa a reușit să realizeze tabelele amintite, precum și cel ce cuprinde cursul de schimb al monedelor în circulație.

În aceste condiții concluzia autorului este demonstrată, în mod îndubitabil: pe lângă varietatea neobișnuită a cursului de schimb, există „concomitent” mai multe cursuri de schimb: oficial, comercial, de Constantinopol (p. 62).

În ceea ce privește cursurile de schimb în Țara Românească sînt semnalate și cîteva

aspecte particulare: a). o modificare frecventă a cursului oficial de către Poartă: de exemplu în cei 10 ani înainte de războiul din 1828—1829, ea a modificat acest curs aproape anual, sau de mai multe ori într-un an (1822); b). o accentuare continuă a diferenței între cursul oficial și cel comercial, care avea de altfel variații și mai frecvente decît cel oficial.

Între anii 1821—1843 a avut loc o creștere bruscă a valorii nominale cu 100% și chiar mai mult a monedelor, deși monedele turce cunosc, în ceea ce privește valoarea lor intrinsecă, o scădere.

Toate aceste trăsături se desprind din analiza anexelor realizate de autor la sfîrșitul părții I, precum și din tabelele VII—XVIII de la p. 64—65.

Făcînd analiza cantității de aur conținută în monedele turce ale perioadei, pe baza unor măsurări directe, s-au delimitat următoarele rezultate:

— între 1774—1804 conținutul de aur s-a păstrat practic constant 3,49—3,43 gr, însă titlul a scăzut mult de la (955,25⁰/₁₀₀₀ la 800⁰/₁₀₀₀).

— 1810—1829 cantitatea de aur a scăzut cu 9,375%, iar titlul scade substanțial (510⁰/₁₀₀₀).

Centralizarea rezultatelor obținute în tabelul IX dă o imagine clară, deși nici ea, completă în timp.

Dificultățile create Țării Românești (și Moldovei) datorită unei astfel de situații sînt majore: speculații masive, moneda turcă înlocuită cu cea europeană, mai greu de obținut etc. Diferențele de curs creează pierderi mari particularilor, obstacole în calea lărgirii pieței interne, înflorirea zărafiei, care aduce și ea o consecință extrem negativă: falsificarea monedelor, care după cum arată autorul, bazat pe documente, era extinsă, existînd chiar ateliere specializate în acest sens.

Toate aceste consecințe, care credem că ar fi trebuit adîncite, reprezintă o consecință importantă a dominației străine, care pînă acum nu a fost luată în considerare în mod serios, dar care este demonstrată acum în mod indiscutabil.

Anexele de la p. 78—101, sînt numai prin ele însele, de o valoare deosebită, fiind, după știința noastră, primele de acest gen ale istoriografiei noastre. Printr-un efort deosebit autorul a dat pe întreaga serie a perioadei analizate evoluția cursurilor (oficial și comercial) diferitelor monede în circulație. Prin aceasta, cu toate lacunele, impuse de calitatea precară a arhivelor noastre, autorul a pus la dispoziția cercetătorilor un instrument de lucru deosebit de prețios.

A doua parte a lucrării lui M. N. Popa se ocupă de evoluția prețurilor. Dată fiind complexitatea unui astfel de demers științific în condițiile documentării existente, realizarea

analizei evoluției prețurilor principalelor produse în circulația pe piața internă a Țării Românești, este la fel o realizare științifică de valoare.

Sînt avute în vedere prețurile: pămîntului arabil și cel pentru construcții, al produselor agricole, animalelor și derivatelor, băuturilor de băcănîe, mierii, cerii și luminărilor, metalelor și obiectelor de metal, lemnului materialelor de construcții și al altor mărfuri.

În toate aceste situații, în mod remarcabil, autorul realizează serii lungi pe ani, indispensabile pentru o evaluare reală a tendinței.

Prețul pămîntului (pe pogon), este evaluat în prețuri reale și nominale, în prețuri medii decenale și prețuri comparative (medii decenale) la pămînt, cereale, animale. Se desprind de aici două concluzii esențiale: a) creșterea prețului pămîntului, ca urmare a creșterii veniturilor obținute din comerțul cu cereale, după 1774 și b) prețul animalelor crește, dar într-o proporție mult mai mică față de cel al pămîntului și cerealelor.

Se exprimă, și pe această cale, reorientarea agriculturii românești, în care cerealele și deci pămîntul revin pe primul plan al importanței economice, în detrimentul creșterii animalelor proces care, subliniem noi, se va accentua după 1829.

Analiza prețului produselor agricole, și în primul rînd al grîului (în prețuri nominale și reale), permite să se delimiteze existența unor cicluri. Poate că autorul ar fi trebuit să insiste asupra acestor cicluri (nu întîmplător „ciclul major” obținut de C. Juglar prin analiza evoluției prețurilor în secolul al XIX-lea, se numește ciclul Juglar!) însă trebuie spus că pentru a avea o imagine completă analiza trebuia prelungită pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Creșterea permanentă a prețurilor produselor agricole are drept cauză esențială creșterea cererii de produse pe piața internă sau externă (rămîne de demonstrat care din ele au avut sau au un rol primordial, complementar). Aceasta a dus la o apropiere mai marcantă între preț și valoarea mărfii, inclusiv în plățile executate de turci. Prin aceasta se prefigurează procesul de după desființarea monopolului otoman asupra comerțului extern (1829).

Desigur unele oscilații ale prețurilor sînt legate și de alți factori: naturali (recolte mai bune sau mai slabe) sau monetari (cantitatea de bani aflată în circulație, modificările cursurilor) dar tendința rămîne clară: o permanentă creștere.

Analiza asupra prețului animalelor și produselor animaliere permite deasemenea degajarea unor concluzii importante. Există diferențe notabile între evoluția prețului diferitelor animale, mai ales al animalelor mari și oilor. Astfel prețurile medii ale boilor cresc pînă spre 1800, după care scad, pe cînd cele ale oilor cresc mereu (cu excepția deceniului 3-

al secolului al XIX-lea). Cauzele acestei evoluții, arată autorul, sînt greu de stabilit, căci nu există o evaluare a șeptelului țării, și nici a raportului dintre cerere și ofertă în timp sau între cerere și ofertă internă și cea externă etc.

Iată, semnalate adăugăm noi, direcții în care ar trebui să se îndrepte eforturile cercetătorilor, direcții care ar fi absolut necesare a fi tratate cantitativ pentru a găsi răspunsurile corecte la atitea întrebări și chestiuni, ce nu sînt decît obiectul unor simple controverse.

Oricum apare tendința, prin comparație cu evoluția prețului pămîntului și cerealelor, că scăderea importanței creșterii interne să fie determinată de această orientare a prețurilor, așa cum este logic să se întîmple într-o economie ce devine tot mai pregnant o economie de piață.

O continuare a analizei evoluției prețurilor la cele două grupuri esențiale de produse: pămînt-cereale și animale, măcar pentru perioada 1829—1864 ar constitui o rezolvare decisivă asupra majorității aspectelor legate de relațiile agrare, inclusiv a procesului de destrămare a celor feudale și a apariției relațiilor capitaliste.

Evoluția prețurilor la băuturi, nu este un aspect periferic, prin comparație firește cu cele două tipuri anterioare de prețuri, ținînd seama că ele reprezentau o sursă importantă de venituri atît pentru gospodăria țărănească, cît și pentru cea boierească, mai ales că, aceasta din urmă, avea monopolul asupra băuturilor.

Analiza făcută de autor indică faptul că monopolul boieresc asupra desfacerii vinului a asigurat o seamă importantă de venituri, căci s-a înregistrat o creștere importantă a prețului (1770 — o vadră vin 0,10 — 2 lei, iar în 1831, 6 — 12 lei); în ceea ce privește prețul rachiului, el fluctuează mult, prin comparație cu cel al vinului, iar explicațiile date de autor sînt corecte.

Celelalte grupuri de produse analizate au avut următoarea evoluție:

— produsele de băcănîe (ulei, orez, zahăr, cafea, piper) de semnalat o scădere a prețurilor reale între 1820—1830; în rest o creștere.

— la miere și cerea au scăzut prețurile, cele mai scăzute fiind la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, după care o creștere ușoară; luminările au înregistrat un preț în continuă creștere.

— produsele de metal și metal neprelucrat, ca și cele de lemn și lemn neprelucrat au cunoscut de asemenea o creștere; la lemn, de semnalat că prețurile cele mai mari au fost între 1825 — 1826.

— o evoluție caracterizată prin creștere au și celelalte două grupuri de produse: materiale de construcții și alte produse (sare, pește, săpun, păcură etc.).

Dealtfel, autorul a și măsurat această creștere. Astfel în 1831 față de începutul peri-

oadei situația prețurilor era astfel: o creștere de 3—4 ori a fost înregistrată la produse agricole, pământ arabil și materiale de construcții; o creștere de 1—2 ori la băuturi, miere, ceară, luminări, metale și produse de metal, alte mărfuri și o creștere sub 100% la lemn, animale și produse animale. Aceste rezultate (v. detalii la p. 174) exprimă o ordine a produselor care se deosebește de cea din 1800, când produsele agricole erau pe primul loc cu o creștere de 3,34 ori față de 1774 iar animalele pe penultimul loc, încă cu o creștere de 1,24 ori, mai mare deci decât cea înregistrată în 1831.

Referințele, interpretările ca și judecățile de valoare ale autorului în cadrul acestor concluzii generale, unde sînt delimitate cauzele acestei evoluții sînt greu de contrazis, la nivelul actual al informațiilor, și fără a utiliza o analiză și o metodă similară.

Un capitol special, dealtfel, este dedicat cauzelor fluctuației și creșterii prețurilor în Țara Românească în care se încearcă să se analizeze problemele comerciale interne și externe ale perioadei, precum și influența factorilor politici.

În fine, într-un capitol final, autorul se ocupă de evoluția salariilor, într-o primă parte, iar în a doua parte a capitolului, de consecințele socio-economice ale fluctuației prețurilor și valoarea monedelor.

Prima chestiune este de asemenea analizată și prezentată serial privind salariul nuncitorilor agricoli, servitori, funcționari, institutori, diferiți lucrători.

Din a doua parte a capitolului extragem o consecință caracteristică perioadei: ruinarea familiilor boierești prin creșterea prețurilor și devalorizării banilor, dar ale familiilor nelegate de activități lucrative, ruinare accentuată prin menținerea lipsei de stimulent, reprezentat de profit, prin menținerea monopolurilor otomane asupra comerțului extern și prin cheltuieli de lux spre care se îndreaptă tot mai multe dintre acestea.

Lucrarea nu se încheie aici. Ea mai conține un set important de anexe, rod al efortului de cercetare și calcul al autorului, și care, prin ele însele, au o deosebită valoare științifică, teoretică și practică, ce nu trebuie să lipsească ca instrument de lucru pentru oricine vrea să abordeze în mod serios problemele economice și sociale ale perioadei.

Chiar bibliografia foarte lungă prezentată de autor, poate servi ca un exemplu și instrument de lucru. Ea dă o imagine efortului de cercetare a autorului, constituindu-se atît ca o garanție, dacă mai era nevoie, a solidității documentării, dar și ca indicație prețioasă pentru alți cercetători.

Credem însă că ar fi fost necesar și foarte ilustrativ să se acorde un capitol sau măcar un subcapitol, însoțit de diagrame, cu evoluția prețurilor pe plan mondial (european). S-ar vedea astfel dacă prețurile românești s-ar înscrie sau nu în această evoluție, dacă se argumentează și pentru spațiul românesc, existența caracteristicilor ciclului Kondratieff, sau a celui major (Juglar).

Spre exemplu, creșterea prețurilor demonstrată de autor corespunde fazei a a ciclului Kondratieff (1790—1815), dar ar fi trebuit ca faza b (1815—1817) a acestuia să nu asigure, pe teritoriul românesc o creștere permanentă.

Ce se poate spune în încheiere? Lucrarea lui M. N. Popa putem a o socoti una din lucrările valoroase ale istoriografiei noastre din ultimii ani. Este de aceea regretabil că ea nu a fost înscrisă în planurile editurilor noastre, pentru a se pune astfel la dispoziția celor interesați o astfel de realizare.

În același timp, ea trebuie să reprezinte un îndemn pentru a se continua acest drum, absolut *indispensabil* unei analize serioase și corecte sub raport științific asupra unei probleme controversate a istoriei noastre: destrămarea feudalismului și începuturile capitalismului.

Radu I. Vasile

* * * *Academia Republicii Socialiste România, Memoriile Secției de științe istorice, seria IV, tomul IV (1979), Edit. Academiei R. S. R., 1980, București, 221 p.*

Prestigioasă instituție de consacrare științifică, dar și organism activ de cercetare și investigație — în domeniile științei actuale, Academia R. S. R. a cunoscut în anii societății socialiste un notabil reviriment față de perioada existenței sale anterioare.

Una din expresiile cele mai evidente ale acestei stări de lucruri o reprezintă și editarea — în condiții grafice superioare — a publicației care reflectă activitatea compartimentului de științe istorice, asupra căreia dorim să ne oprim pe scurt în cele ce urmează.

Volumul IV (1979) cuprinde în structura sa următoarele secțiuni: I. „Comunicări prezentate în ședințele publice ale Secției de științe istorice”; II. „Studii și articole”; III. „Documentar”; IV. „Nota redacției”; V. „Memoriile Secției de științe istorice, seria IV, tom. I (1975—1976), II. (1977), III. (1978) și este merit a reflecta bogata și variata activitate științifică desfășurată de Secția de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România pe anul 1979.

Secțiunea I rezervată comunicărilor prezentate în ședințele publice cuprinde expune-

rile aparținând lui Dumitru Protase, Valentin Al. Georgescu, Olga Cicanci și Gh. I. Ioniță.

Tratând asupra unor *Considerații privind continuitatea și romanizarea autohtonilor în Dacia traiană*, D. Protase recurge, pe de o parte, la informațiile oferite de izvoarele literare, de inscripții și monede, de toponimia și hidronimia dacică, iar pe de alta, la noile descoperiri arheologice referitoare la așezări, la uneltele de muncă și ceramica autohtonă sau la piesele de podoabă și elementele de port pentru a aduce noi dovezi în favoarea continuității daco-geților în Dacia romană. Sint prezentate date despre unitățile de daci din armata romană sau despre civili și militari daci atestați în alte părți ale imperiului, insistându-se pe procesul „real, rapid și ireversibil” care a fost romanizarea dacilor.

Toate argumentele converg către demonstrarea existenței elementului autohton și sub stăpânirea romană și respingerea „teoriei meșesugite despre nimicirea dacilor ca popor de către romanii stăpînitori” subliniindu-se faptul că „dacii din interiorul provinciei au fost asimilați la romanitate constituind componenta etnică și biologică de bază a ființei poporului nostru”.

Aniversarea centenarului nașterii lui I. C. Filitti i-a oferit lui Valentin Al. Georgescu prilejul pentru a prezenta comunicarea *O sută de ani de la nașterea lui I. C. Filitti*. Este relevantă aici prodigioasa activitate a istoricului și juristului pentru afirmarea „istoriei dreptului român ca disciplină modernă de sine-stătătoare în cadrul istoriei generale”, opera sa bivalentă fiind „o punte între cele două discipline și între cele două cimpuri de cercetare”.

Structura etnică a companiilor comerciale din Transilvania a făcut obiectul cercetării întreprinse de Olga Cicanci. Pe baza unui bogat material documentar inedit, autoarea demonstrează că noțiunea de „negustor grec” nu are întotdeauna un conținut etnic în cele două „companii” înființate la Sibiu (1636) și Brașov (1678), unde, alături de negustorii greci, care forinau majoritatea, își desfășurau activitatea și numeroși români. La aceștia se adăugau și sirbi, bulgari, albanezi, armeni și evrei. Companiile se numeau „grecești” și pentru că limba folosită era cea greacă „care era limba bisericii ecumenice ortodoxe și a școlilor patronate de aceasta”.*

Comunicarea *Contribuții la cunoașterea activității P. C. R., a mișcării revoluționare și democratice din România în anii dictaturii regale* îi permite lui Gh. I. Ioniță o analiză

atență a fenomenului politic din epoca amintită, mai ales a activității dirze desfășurate, în perioada 1938—1940, de forțele revoluționare și democratice conduse de P.C.R. împotriva ascensiunii forțelor reacționare, a elementelor fasciste la putere.

În cea de-a II-a secțiune a volumului sint inserate două studii. Primul, intitulată *Les regiments frontaliers de Transylvanie și semnat de Ștefan Pascu*, infățișează cauzele care au determinat, în secolul al XVIII-lea, organizarea militară a frontierei și înființarea regimentelor grănicerești, de români și de secui, din Maramureș, până în Banat precum și implicațiile sociale, economice și politice pe care le-a determinat. Sint menționate, de asemenea, câteva din bătăliile celebre din Europa epocii napoleoniene în care grănicerii români și secui au făcut dovada vitejiei deosebite și calităților lor militare.

Cel de-al doilea studiu, semnat de Rodica Șoimescu, se referă la *Aciuni de sprijinire a luptei pentru independența României* desfășurate de comitetele de femei din România dar și din Transilvania și Bucovina pe linia sprijinirii organizării, în spatele frontului, și a dotării serviciului sanitar, a ambulanțelor care au însoțit armata română, în prima linie, la Grivița, Plevna și Vidin, ca și activitatea întreprinsă de ele pentru colectarea ofrandelor de la populație.

Secțiunea a III-a „Documentar” este rezervată, în prima parte (A), Contribuțiilor la istoria Academiei Române, Alexandru Dobre prezintă *Unele date privind activitatea Secțiunii istorico-arheologice a Societății Academice Române (1866—1878)*, iar în cea de-a doua (B) intitulată *Dicționarul academicienilor* același autor relevă activitatea desfășurată de *Alexandru Ioan Cuza — fondator și membru donator al Societății Academice Române*; iar ulterior se referă la viața și opera academicianului Gavril I. Munteanu, în timp ce Petre Florea prezintă în două articole personalitățile lui Iosif Hodoș și Gheorghe M. Fontanin.

„Nota redacției” înglobează unele aprecieri asupra activității Secției de științe istorice a Academiei R. S. România pe anul 1979 și principalele lucrări științifice care trebuie realizate în perioada următoare: tratatul de *Istoria României*; tratatul de *Istorie a gândirii și creației științifice și tehnice românești*; seriile de izvoare și documente privind istoria României; *Bibliografia istorică a României* ca și elaborarea *Istoriei Academiei* care ar urma să apară cu prilejul aniversării a 120 de ani de la înființarea acestei instituții (1866—1986).

Sint menționate, totodată, și alte câteva comunicări ținute în ședințele publice tot în anul 1979 dar care fiind publicate în diferite reviste de specialitate nu au mai fost incluse în acest volum.

* Pentru întreaga problematică vezi, de aceeași autoare, *Companii grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636—1746*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1981, 207 p.

În încheiere sînt inserate sumarele tomurilor I, II, și III care sintetizează activitatea desfășurată, în perioada 1975—1978, de cel mai înalt for de știință și cultură al țării.

Se poate conchide deci că reluarea expunerii editoriale a activității acestei secții, cu

vechi tradiții, a Academiei române constituie o inițiativă notabilă, menită a introduce dezbaterea sa de idei într-un larg circuit public, de interes general.

Iolanda Micu

NICOLAE CHIDIOȘAN, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1980, 136 p. și 39 pl.*

Cercetarea arheologică în spațiul din vestul țării a obținut, în ultima vreme, rezultate semnificative, care au fost racordate circuitului științific prin publicarea de materiale în reviste de specialitate, anuarele muzeelor și în volume independente. Mărturisim că ne-a produs o autentică satisfacție apariția recentă, în editura unei active — sub acest raport — instituții muzeale, a lucrării lui Nicolae Chidioșan avînd ca obiect valorificarea descoperirilor efectuate în așezarea de la Derșida (comuna Bobota, județul Sălaj) aparținînd culturii Wietenberg, evident printr-o corectă integrare în contextul investigațiilor anterioare, destul de numeroase de altfel. Autorul consideră, cu deplin temei, că această cultură este „una din cele mai reprezentative și importante culturi ale epocii bronzului din România”, ea fiind cunoscută atît în centrul Transilvaniei, cît și în părțile de nord și nord-vest ale țării, mai exact în Maramureș, Sălaj și Crișana.

Conform unei practici de verificată utilitate științifică, Nicolae Chidioșan procedează — în primul capitol al cărții — la reconstituirea cercetărilor privind cultura Wietenberg (denumirea este introdusă în literatura de specialitate de către I. Nestor și provine de la un deal de pe Țîrnava Mică, din apropierea Sighișoarei, în care a fost depistat, în anii 1902—1904, un bogat material arheologic), care continuă de peste trei sferturi de veac, oferind posibilități multiple de descifrare a realităților de pe teritoriile menționate în epoca bronzului. În anul 1963 au fost inițiate săpături arheologice de amploare în așezarea de la Derșida (situată pe Dealul lui Balotă, pe o înălțime de 325 m., care domină Valea Crasnei, ce se deschide spre Cîmpia de Vest), desigur de către autor, care a continuat investigațiile în anii 1964 și 1969, modul cum s-au desfășurat acestea fiind prezentate într-un întreg subcapitol (p. 12—13). Interesantă este analiza stratigrafică a așezării, care a determinat stabilirea a cinci „nivele culturale bine conturate”.

Fixîndu-și, cu deosebire, atenția asupra rezultatelor obținute prin intermediul săpăturilor amintite, N. Chidioșan conchide o de-

monstrație de un incontestabil nivel științific, păstrîndu-se întotdeauna în perimetrul rigorii și al obiectivității, ceea ce asigură textului lucrării o evidentă temeinicie. Chiar dacă pentru un cititor neavizat, stăruința asupra *faptului concret*, a datelor extrase din materialul existent și prin raportare la culturile contemporane, i s-ar părea ca un exces tehnicist, este limpede pentru cei interesați de adevăr că numai o asemenea metodă este eficientă, deoarece ea reduce substanțial coeficientul de subiectivitate al interpretării, conferind o mai mare rezistență comentariilor, racordîndu-le implicit la progresele realizate de istoriografia noastră.

Cel de-al doilea capitol este consacrat *monumentelor arheologice*, respectiv locuințele, gropile, vetrele de foc, mormintele și riturile de înmormîntare ale tracilor care au viețuit la Derșida. Un procedeu similar, adică al descrierii minuțioase și exacte a tuturor vestigiilor descoperite, se aplică și în cazul *materialelor arheologice* (în cel de-al treilea capitol), adică a ceramicii de factură locală, a obiectelor de bronz, piatră și os, precum și importurilor de ceramică. Studiul analitic atinge aici o performanță notabilă, iar expresia este din cele mai precise.

Capacitatea sintetică a autorului se remarcă în felul cum a distins fazele evoluției și a cronologiei culturii Wietenberg (au fost identificate 4 asemenea fazc, prin cele 3 datorîndu-se exclusiv cercetărilor de la Derșida), și, de asemenea, în maniera în care a relevat raporturile ce le-au avut purtătorii acestei culturi cu vecinii din vest și nord-est. Realmente valoroase sînt considerațiile istorice (despre viața economică, socială și spirituală) a tracilor care au creat aceste importante mărturii ale civilizației autohtone. Pentru facilitarea unui mai larg acces la conținutul de idei al lucrării a fost redactat un întins rezumat și tradus (de către Gh. Tileagă) în limba franceză. De o remarcabilă calitate sînt cele 39 planșe, dar mai ales diagramele (evoluției principalelor forme de vase lucrate din pastă

grosolană, din pastă fină, precum și a tipurilor de ornamente), excelent realizate.

Încercînd o privire de ansamblu asupra cărții, se poate afirma că este vorba de un

temeinic studiu monografic, de o certă ținută științifică, care relevă calitățile — de specialist competent și obiectiv — ale autorului.

Viorel Faur

MARIA DOGARU, *Sigiliile orașenești din epoca modernă și contemporană*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1980 222 p.

Inclusă în aria preocupărilor heraldice și sigilografice ale autoarei, unul dintre cei mai activi membri ai Comisiei de heraldică genealogică și sigilografie, cartea pe care a consacrat-o sigiliilor orașelor din România în epoca modernă și contemporană reprezintă o nouă și importantă contribuție. Studiind aceste embleme orașenești începînd cu revoluția din 1821 și continuînd astfel lucrările consacrate perioadei feudale, autoarea semnalează într-un amplu studiu introductiv repetatele reorganizări de natură administrativă legate evident de marile momente ale istoriei patriei, de însăși procesul fauririi României moderne și contemporane — care s-au reflectat firesc în emblematica cercetată.

În funcție de natura însemnelor, autoarea arată că sigiliile orașenești din epoca analizată se pot împărți în patru categorii: cele cuprinzînd armele fării, cele cuprinzînd emblema unității administrative căreia îi aparțineau, cele cu compoziții mixte ale însemnelor din primele două categorii și cele avînd în cîmp un semn propriu. În ceea ce privește ultima categorie autoarea distinge opt subtipuri: tipul iconografic, cel hagiografic, sigiliile reflectînd principalele ocupații ale locuitorilor, cele înfățișînd elemente ce atestă bogățiile naturale, flora și fauna regiunii, sigiliile avînd în cîmp diferite construcții, altele reprezentînd un moment istoric memorabil, sigiliile conținînd elemente tradiționale și altele, în sfîrșit, avînd

în emblemă arme vorbitoare. Sînt studiate și probleme de detaliu privind tiparele sigilare ori prețul confecționării lor. Acest capitol introductiv este redat și în limba franceză, deci într-o limbă de circulație internațională, excelență inițiativă pentru a înlesni specialiștilor străini înțelegerea temei abordate.

Urmează *Descrierea sigiliilor*, în ordinea alfabetică a localităților, cuprinzîndu-se întreg teritoriul național, ceea ce din nou reprezintă o trăsătură pozitivă a lucrării. Pentru orașe și ținuturi sînt redade descrieri ale sigiliilor incluzînd textele legendelor în original — cu traduceri și transcrieri cînd este cazul —, în ordinea cronologică, imagini ale sigiliilor alese dintre cele mai reprezentative (unele imagini sînt însă neclare și s-ar fi impus, poate, mai multă atenție în realizarea lor, recurgîndu-se uneori la soluția de recopiere adoptată în cazul orașului Lugoj) și bibliografia, în cazul existenței ei.

O bibliografie generală selectivă și un glosar, neîndoielnic necesar, întregesc această atît de utilă carte, care demonstrează nu numai sîrguința și priceperea în domeniu a autoarei, dar și evidentă utilitate a științelor heraldicii și sigilografiei nu numai ca științe auxiliare ale istoriei, dar chiar ca științe speciale, cum există în ultima vreme tendința, pe plan internațional, a fi considerate și denumite.

Dan Berindei

ELENA VOICULESCU, MARIN VOICULESCU, *Renașterea africană*, Edit. politică, București, 1979, 300 p.

Profundele transformări înnoitoare care se înfăptuiesc în perimetrul tinerelor state din Africa au prilejuit ample dezbateri și confruntări teoretice și politice în rîndul specialiștilor din domeniul științelor sociale, în abordarea lor manifestîndu-se o paletă largă de idei, de concepții și tendințe de interpretare și conceptualizare. Ele au fost axate pe teme privind perspectivele de dezvoltare și opțiunile economice și socio-politice ale țărilor de pe acest continent, particularitățile societăților tradi-

ționale, ale structurilor și instituțiilor politice din Africa, căile și modalitățile de realizare a unității africane etc., teme ce se desprind din desfășurarea multiplexelor și complexelor procese generate de realitățile contemporane ale acestui continent.

Deși asupra acestei vaste problematice există pe plan mondial o literatură de specialitate relativ bogată, cea mai mare parte are tendința de a aborda realitățile africane primate și examinate din afara continentului,

printr-o optică europocentristă, încadrând adesea procesele deosebit de complexe și originale în tipare și scheme prestabilite sau proiectind asupra lor noțiuni necorespunzătoare, formulate în alte condiții istorice și pe baza altor realități. Cel mai adesea, lucrările consacrate Africii, indiferent de aspectele pe care le abordează, nu țin seama sau acordă o importanță secundară, scrierilor elaborate de teoreticieni sau alți gânditori africani, cei mai în măsură să-și cunoască propriile realități în mijlocul cărora trăiesc.

În literatura social-politică din țara noastră dezbaterile asupra fenomenelor politice, economice, sociale și culturale din Africa au fost sporadice și uneori neconcludente, ele reflectând o cunoaștere aflată abia în stadiu incipient iar în ce privește studiile și lucrările de analiză și sinteză ele sînt puține la număr și departe de a fi la înălțimea însemnătății și actualității fenomenului pe care-l reprezintă afirmarea noilor state în lumea contemporană, precum și a importanței pe care partidul și statul nostru o acordă legăturilor pe multiple planuri cu țările africane.

Iată de ce considerăm foarte oportună apariția cărții semnate de Elena și Marin Voiculescu, prima lucrare de acest fel din țara noastră, care face o investigație științifică, cu rezultate valoroase pe planul cunoașterii Africii contemporane, a multiplelor aspecte de ordin politic, economic și cultural, cu care sînt confruntate la ora actuală tinerele state africane, prezentate și analizate cu ochiul unui fin și competent filozof, politolog, sociolog și chiar istoric. Ei s-au oprit în primul rînd asupra ideologiilor africane, reunind astfel, prin interpretări și abordări făcute din unghiul africanilor înșiși, să pătrundă în esența fenomenelor și proceselor ce se desfășoară în țările de pe acest continent și să formuleze asupra lor o serie de concluzii interesante.

Primul capitol din lucrare analizează procesul de formare și afirmare a națiunilor africane, proces aflat în plină desfășurare de natură să demonstreze și să confirme în mod convingător teza științifică de o deosebită valoare potrivit căreia aspirația popoarelor de a se constitui în națiuni, de a avea o viață națională proprie este o aspirație de profundă legitimitate istorică, iar națiunea ca formă de comunitate umană, ca etapă a dezvoltării vieții sociale, departe de a-și fi epuizat potențele, continuă să joace un rol de mare însemnătate în evoluția fiecărui popor. În lumina datelor și a faptelor pe care autorii le caută în primul rînd în opera ideologilor și doctrinarilor africani apare cit se poate de limpede caracterul aberant al acelor teorii care vorbesc despre „anacronismul conceptului de națiune”, despre „caracterul depășit al națiunii” chiar într-o zonă a globului unde, în bună parte, națiunile sînt în

primele faze ale istoriei lor. După o analiză atentă a doctrinelor elaborate de gânditori și ideologi africani în problema rolului națiunii în Africa — unii dintre ei personalități politice recunoscute precum Kenneth Kaunda, Ahmed Sékou Touré, Kwame Nkrumah, Julius Nyerere și alții — după o delimitare făcută după criteriile științifice a principalelor etape în evoluția procesului de formare a națiunilor africane, precum și a similitudinilor și particularităților genezei și consolidării acestora, autorii formulează următoarea concluzie cu valoare de adevăr de necontestat: „Condiționate și determinate de factori economici și politici, sociali și culturali, interni și internaționali, obiectivi și subiectivi, națiunile africane, aflate în plin proces de structurare și constituire, se afirmă tot mai mult ca „sinteze istorice” viabile, ca rezultante ale totalității vieții lor sociale, ale continuității și discontinuității istorice, ale comunității de teritoriu, de viață spirituală, de necesități economice imperioase reclamate de imperatiivele unei economii naționale” (p. 41).

După delimitarea cadrului național în care evoluează popoarele africane, autorii se opresc asupra principalelor structuri și instituții politice, specifice realităților africane, în și prin care are loc progresul națiunilor în formare. La scurt timp după cucerirea independenței politice s-a ivit necesitatea efectuării unor schimbări profunde în viața economică și socială menite să asigure independența deplină a țărilor respective. Făurirea unei economii proprii, de-sine-stătătoare, redobîndirea controlului asupra bogățiilor naționale acaparate de capitalul străin și valorificarea lor în interes propriu, dezvoltarea forțelor de producție moderne, industrializarea, dezvoltarea și diversificarea agriculturii și comerțului — toate aceste reforme innoitoare au ridicat în fața tinerelor state independente nevoia înlăturării treptate a structurilor și instituțiilor împlintate în Africa de puterile străine, a pirghiilor politice și administrative cu ajutorul cărora aceste puteri își asiguraseră exploatarea economică a coloniilor. Odată cu aceasta are loc o remodelare treptată a instituțiilor și structurilor vechi, tradiționale, specifice popoarelor africane, concomitent cu crearea altora noi, determinate de cerințele dezvoltării prezente și viitoare. Aceasta deoarece, așa cum rezultă din cuprinsul capitolului al doilea din lucrare, în viziunea cercetătorilor africani, statul cu instituțiile respective este conceput ca un instrument cu ajutorul căruia se acționează în direcția construcției naționale, a ieșirii din stadiul subdezvoltării și racordarea țărilor africane la circuitul progresului economic și social contemporan. „Statele de pe teritoriile africane, precizează autorii, nu sînt nici scopuri în sine, nici cadre închistate, imuabile.

Dimpotrivă, ele își modifică „articulațiile”, își diversifică și largesc atribuțiile și competențele în funcție de sarcinile concrete, imediate și de perspectivă cu care sînt confruntate națiunile în cauză” (p. 61).

Depășirea dificultăților economice, îndepărtarea vechilor structuri și instituții, rezolvarea multelor probleme politice, sociale, culturale, de învățămînt cu care sînt confruntate statele naționale din Africa imediat după cucerirea puterii politice depind în mare măsură, așa cum a arătat experiența istorică a altor popoare, de întărirea unității tuturor părților sau categoriilor sociale interesate în mod obiectiv în opera de progres, dincolo de deosebirile etnice, lingvistice sau religioase, de apartenența socială (autorii îmbrățișează punctul de vedere potrivit căruia „în continentul negru clasele sociale au fost și sînt o realitate”, p. 48), tribală sau regională. Menținerea în continuare a coeziunii fronturilor de eliberare națională în perioada următoare obținerii independenței politice devine cu atît mai necesară cu cît cercurile colonialiste recurg la toate mijloacele pentru a-și menține sau recăpăta pozițiile economice și politice, pentru a împiedica popoarele africane să preia în propriile mîini bogățiile naționale și să pună capăt dominației străine.

În strînsă legătură cu problema căilor de asigurare a unității naționale autorii analizează sistemul de partide politice în Africa. Este știut faptul că puterile coloniale practicînd în colonii o politică bazată pe principiul „*dezbina și stăpînește*” au încurajat formarea unui mare număr de partide sau grupări politice în scopul de a-și asigura o dominație de lungă durată. Puzderia de partide și grupări politice existente în unele țări africane, precum Nigeria, Zair, Kenya și altele constituite pe criterii de ordin tribal, etnic sau regional au creat serioase obstacole în calea procesului de decolonizare și de făurire a unei economii proprii. Imperative majore de ordin economic și politic au condus, în multe țări, la fuziunea diferitelor partide și grupări și formarea unor partide politice de masă unice avînd o compoziție socială extrem de variată, eterogenă (burghezia națională, mica burghezie, muncitorim, țărănim), dar acționînd pe baza unei platforme politice, ideologice, strategice și tactice izvorâtă din interese comune la scara întregii națiuni. Multe dintre partidele de masă nu reprezintă, potrivit declarațiilor făcute de conducătorii acestora, interesele uneia sau alteia dintre clasele sau părțile sociale existente ci se confundă realmente cu popoarele respective în totalitatea lor. În acest context, Elena și Marin Voiculescu caută răspunsul cel mai adecvat la o altă problemă teoretică pe care o ridică evoluția tinerelor state africane, cea a raportului dintre sistemul politic uni și pluri-partid. Ei sintetizează opiniile mai multor

personalități politice africane potrivit cărora sistemul partidului unic reprezintă mijlocul cel mai eficient pentru consolidarea independenței cucerite, învingerea subdezvoltării și realizarea unității naționale. „Am luat hotărîrea irevocabilă ca Zambia să devină o democrație cu partid unic, declara președintele acestei țări, Kenneth David Kaunda. Acesta e un pas important în scopul de a da națiunii timp să-și mobilizeze și să-și organizeze resursele și capacitatea pe calea consolidării realizărilor revoluției pe baza sprijinirii pe propriile forțe; să ne orientăm spre obținerea de noi victorii în reconstrucția economică și socială” (p. 77). Așa cum reiese din lucrare, în perioada postcolonială, numeroase țări din Africa au renunțat la sistemul cu un număr extrem de mare de partide și au trecut treptat la sistemul cu un singur partid. Aceasta a contribuit la întărirea coeziunii interne a tinerelor națiuni aplanînd în bună parte rivalitățile intertribale și interregionale inspirate de cele mai multe ori de imperialismul străin și de minoritățile exploatare din interior. În perioada actuală partidele unice de guvernămînt își definesc din ce în ce mai clar principiile organizatorice, multe dintre ele optînd pentru centralismul democratic, își cristalizează programele ideologice, se angajează mai direct și mai concret în realizarea procesului de dezvoltare a țărilor lor pe o cale independentă.

Problema de mare însemnătate teoretică și practică ce se ridică în fața cercetătorului atunci cînd analizează stadiul de evoluție și mai ales perspectivele dezvoltării statelor africane independente este aceea a opțiunilor economice și socio-politice de dezvoltare a popoarelor africane, a căilor și mijloacelor care să circumscrie aceste popoare pe traiectoria progresului și civilizației. Cunoscînd cît de variate și de contradictorii sînt punctele de vedere exprimate asupra acestei probleme autorii procedează și în analiza acestei chestiuni prin a înfățișa nuanțat opiniile și tezele teoreticienilor africani, încercînd să le interpreteze din unghiul și perspectiva lor de abordare și înțelegere, mulți dintre aceștia fiind, totodată și conducători de state.

Date fiind progresele rapide înregistrate de țările socialiste în toate domeniile de activitate, forța și justețea ideilor socialismului, era firesc ca, multe state africane, din dorința de a ieși cît mai repede din starea de subdezvoltare și a demara pe calea progresului economic și social, să opteze pentru dezvoltarea socialistă a popoarelor respective. Esențial pentru conducătorii acestor state este, așa cum se subliniază în lucrare, ca strategia dezvoltării socialiste să țină seama de realitățile economico-sociale, politice ale fiecărei țări, respingînd ideea existenței și deci a importu-

Ini vreunul „model” socialist, valabil pentru orice țară a Africii (p. 95). În lumina acestui imperativ, autorii fac o amplă prezentare a doctrinelor africane despre socialism evidențind caracterul lor original rezultat din îmbinarea elementelor tradiționale cu cele moderne, precum și varietatea și diversitatea ideologiilor și a mijloacelor preconizate pentru traducerea lor în viață.

În paleta largă a opțiunilor pentru socialism Elena și Marin Voiculescu disting cîteva similitudini, cîteva trăsături comune, caracteristice pentru toate programele ce-și propun realizarea acestui deziderat: o dezvoltare globală, autonomă, dreaptă și echilibrată; lichidarea stării de subdezvoltare; crearea economiei naționale prin naționalizare și cooperativizare; planificarea evoluției sociale; lichidarea exploatării omului de către om; ridicarea nivelului de trai al poporului; eradicarea analfabetismului, foametei și bolilor; realizarea unei restructurări în economie, politică și cultură (p. 96).

În legătură cu opțiunile pentru dezvoltarea socialistă, socotim necesar să facem precizarea că gînditorii africani au ajuns la teoria socialismului african pornind de la absolutizarea specificului societăților tradiționale africane, în care, după opinia lor, n-ar exista clase sociale antagoniste; de aici concluzia, justă în sine, că aceste popoare pot evita anumite etape istorice pentru a păși în fazele superioare ale societății. Fără a nega posibilitatea evitării unor stadii în dezvoltarea popoarelor africane, mai ales a celor rămase mult în urmă din punct de vedere economic și social, considerăm că acestea mai au de parcurs transformări radicale în modul de producție pentru a se crea premisele obiective și subiective necesare angajării lor în construcția socialistă. Tocmai pentru a clarifica mai bine problema opțiunilor socialiste în Africa autorii au considerat necesar să opereze o distincție între planul ideal, programatic, și cel real, al structurilor sociale, politice, economice extrem de eterogene care se mai mențin. În lucrare se face precizarea, deosebit de utilă pentru înțelegerea fenomenului, că opțiunile socialiste se re-klamă a fi analizate și judecate în lumina perspectivei istorice, că un proces în curs de desfășurare, că atunci cînd vorbim de „opțiuni socialiste” în unele țări din Africa ne referim la aceste țări „nu ca la țări care construiesc sau au construit socialismul, ci ca la țări care, călăuzite de un asemenea ideal, iau anumite măsuri pregătitoare, cu caracter progresist, care se orientează spre un anumit tip de societate socialistă, adaptată condițiilor lor istorice concrete (p. 119). Este incontestabil că datorită existenței unei mari diversități de condiții economice, sociale, politice, naționale, socialismul african va prezenta aspecte distincte care-l vor deosebi de socialismul din alte

țări ale lumii. Important este ca alegerea căilor de dezvoltare să reprezinte dreptul exclusiv al popoarelor din fiecare țară africană, potrivit condițiilor specifice, fără a se încerca extrapolarea unor tipare valabile în alte condiții istorice. „Este nu numai un drept dar și un merit al acestor popoare, se arată în lucrare, de a se fi străduit să ofere căi specifice, particulare, originale de soluționare a problemelor de ordin social-politic, etico-juridic, cultural. Izbinzurile lor de azi, prefațează îndrăzneț înfăptuirile lor de mâine” (p. 120).

Considerăm că investigația autorilor asupra socialismului african ar fi fost mai convingătoare pentru cititor dacă autorii ar fi depășit cadrul unei dezbateri pur teoretice, incluzind în lucrare o serie de date și fapte care să ilustreze modul concret în care opțiunile programatice ale partidelor politice, declarațiile de intenții ale conducătorilor africani prind viață în construcția națională ce se desfășoară în țările respective. De asemenea, credem că o sistematizare mai atentă a multiplelor referiri la acest subiect ar fi contribuit la evitarea deselor reveniri și repetări, în fond, a acloași idci.

Capitolul al V-lea al lucrării este consacrat umanismului african — „tip social și valoric distinct în cadrul umanismului contemporan” (p. 122). Pe baza unui bogat material documentar de proveniență africană autorii, printr-o reușită comparație cu umanismul european, evidențiază specificitatea și originalitatea umanismului african. Astfel, în timp ce umanismul european ateu, materialist și revoluționar s a impus prin luptă, prin revoluție, cel african a rezultat din „colaborarea” africanului cu natura ceea ce i-a oferit acestuia, după remarcă lui Kenneth Kaunda, „un mod african specific și distinct de a privi lucrurile de a le gîndi și rezolva conform propriului sistem logic care le dă sens și care nu se poate confunda cu cel al Vestului”. Rațiunea de a fi a umanismului african rezultă în natura comunistă a relațiilor interumane din societatea tradițională africană lipsită de inegalitatea de clasă, generatoare de principii, valori și norme centrate în jurul omului și bazată pe respectul reciproc. „Modul de viață tradițional, umanist, subliniază autorii, a constituit matricea spiritualității, a psihologiei sociale africane” (p. 128). Filozofia umanismului african presupune în primul rînd înțelegerea importanței omului ca individ, ca personalitate. Valoarea omului în societate este apreciată, potrivit gîndirii filozofice africane, numai după aportul la creșterea produsului social, la înflorirea națiunii, la eradicarea foametei, sărăciei, bolilor, crimelor etc. Lipsa unei munci cinșite, lenea, luxul, corupția sint apreciate drept forme de manifestare a exploatării omului de către om în societatea afri-

cană contemporană. Principiul muncii conferă umanismului african caracterul activ, militant, mobilizator.

În partea a doua a lucrării autorii analizează principalele orientări ale ideologiei africane caracterizând succint multiplele forme de manifestare. Un spațiu larg este afectat prezentării naționalismului african considerat a reprezenta „formula politico-ideologică, culturală prin care africanii au vrut să-și semnalizeze prezența și să-și particularizeze identitatea lor în fața albilor în general” (p. 150). Autorii îmbrățișează punctul de vedere exprimat de reputatul africanolog Basil Davidson potrivit căruia „apariția și afirmarea naționalismului popular (în Africa n. n.) a fost nu doar o reacție politică față de dominația colonială, ci totodată o mișcare de regenerare socială”.

Din șirul amplelor transformări ce au loc în statele independente din Africa, transformări care au drept scop obținerea unei independente reale și crearea cadrului necesar unei dezvoltări pe calea progresului și civilizației, autorii se opresc cu precădere asupra de-colonizării spirituale pe care o consideră a avea un rol prioritar, de mare însemnătate. Vasta operă de modificare a structurilor economice și sociale, de transformare a instituțiilor politice și culturale moștenite de la colonialism impune, după cum se arată în lucrare, depășirea situației de alienare culturală care a fost creată de puterile coloniale, recucerirea autonomiei spirituale, decolonizarea spirituală, dobândirea încrederii în capacitățile proprii, afirmarea identității culturale a popoarelor africane. „Cucerirea independenței politice nu a însemnat implicit, potrivit profesorului congolez Th. Kanza, și eliberarea minții și a psihologiei africane”. De aceea „revoluția socială trebuie să fie precedată de o revoluție intelectuală în care gândirea și filozofia să fie orientate spre redeşptarea socialității”. În aceeași ordine de idei Léopold Sédar Senghor sublinia că „independența spirituală, independența culturală este condiția necesară a celorlalte independențe: politică, economică, socială” (p. 160). Urmărind îndeaproape modul în care este concepută și se realizează dezvoltarea culturală în țările independente din Africa autorii ajung la următoarea concluzie: „În concepția multor gânditori africani decolonizarea spirituală presupune nu numai o respingere (a altor culturi — n. n.) dar și o preluare, nu numai o negare dar și o afirmare, nu numai distrugere dar și o construcție, și este faza necesară a plămădirii unor noi sis-

teme de valori, a unor structuri economice corespunzătoare” (p. 177).

În sfârșit, ultima chestiune pe care dorim s-o relevăm în cuprinsul acestei prezentări se referă la locul și rolul științei istorice în formarea conștiinței naționale a popoarelor din țările Africii independente. După cum se știe, în politica culturală a noilor state africane obiectivul fundamental îl constituie dezvoltarea conștiinței naționale în care scop au fost luate măsuri vizând extinderea rețelei de învățământ, lichidarea neștiinței de carte, formarea cadrelor necesare diferitelor domenii ale economiei și culturii etc. În perioada colonială istoria Africii fusese redusă, cu bună știință, la prezentarea binefacerilor colonialismului sau la descrierea călătoriilor întreprinse pe acest continent. Predarea istoriei în școli, propaganda largă vizând redescoperirea trecutului popoarelor africane sînt considerate a fi principalele căi pentru cunoașterea de către africani a propriului trecut. Așa cum se arată în lucrare, istoria este considerată în multe state a fi unul din mijloacele importante de realizare a revoluției culturale, de redobîndire a demnității și autoîncrederii la popoarele africane. Cerința realizării unei apropieri cit mai adecvate a istoriei scrise de realitățile istorice complexe ale fiecărui popor african este nu numai dobîndire și respectare a adevărului istoric, ci, în același timp, o premisă a renașterii spirituale, a afirmării independenței politice. Autorii prezintă pe larg eforturile făcute de istoricii africani în direcția reelaborării unei istorii a Africii care să surprindă și să analizeze în mod veridic locul și rolul fiecărei țări de pe acest continent, aportul fiecăreia la dezvoltarea culturii și civilizației africane. Considerăm că includerea de către autori a diverselor opinii, în primul rînd cele ale istoricilor africani, privind scrierea unei istorii a popoarelor africane este foarte binevenită ea putînd servi ca îndreptar metodologic pentru acei istorici din țara noastră care se preocupă de istoria acestui continent.

Lucrarea se adresează în egală măsură cercetătorilor din domeniul filozofiei și politologiei, care găsesc în ea un mînunchi de idei valoroase ce pot constitui puncte de plecare pentru investigarea sau aprofundarea multiplelor procese ce se desfășoară pe continentul african, precum și tuturor celor doritori să cunoască problemele cu care sînt confruntate popoarele africane în evoluția lor spre libertate și progres.

Constantin Botoran

RUDOLF LILL, *Geschichte Italiens vom 16. Jahrhundert bis zu den Anfängen des Faschismus*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980, XI + 353 p.

Expresie a unei consacărî neocasionale și profunde a autorului, cercetării structurilor politice și sociale ale Italiei și a fundalului acestora, monografia profesorului Lill amplifică tratarea acelor desfășurări uneori ignorate ori împinse în plan secund în literatura de specialitate, ca și a curentelor culturale ce acționează direct asupra politicii sau sint influențate de aceasta.

Expunerea începe cu o prezentare a decadenței politice și economice a Italiei de la mijlocul secolului al XVI-lea, în contrast cu valorile ei culturale operante asupra întregii Europe. Tema propriu-zisă o reprezintă tentativele factorilor purtători ai vocației de modernizare a țării, de a o reincorpora pe deplin dezvoltărilor europene: reformele absolutismului luminat și ale epocii revoluției franceze și erei napoleoniene, consolidarea unei clase conducătoare active cu un rol dinamizator în mișcarea de emancipare și unitate națională, formarea statului liberal unitar cu insuficiențele lui încercări de a-și lărgi baza socială, integrând masele. Pe acest fond, sint supuse examinării în continuare, primul război mondial și acuta criză statală subsecventă în care fascismul preia puterea. O sinteză care se adresează mai mult celor interesați de istoria Italiei decît experților, fundată amplu pe fapte verificate, dar care nu exclude nici dezbateră unor elemente proprii operei de cercetare în cursul expunerii, dar mai ales în notele de subsol care conțin uneori și trimiteri la o literatură specială, bibliografia generală selectivă fiind organizată compact la finele volumului, pe probleme fundamentale și corespunzător structurilor tematice și cronologice, după care urmează indicii de nume, locuri și termeni.

Structurată în șase părți, cartea conține în primul capitol o introducere sintetică pregătitoare pentru înțelegerea celorlalte — regresivă politică, socială și economică a Italiei, dominația spaniolă, contrareforma și cultura barocă. Examinarea propriu-zisă este precedată de enunțarea unor puncte de vedere și reliefarea unor circumstanțe considerate indispensabile pătrunderii fenomenului italian.

Judecățile asupra Italiei rămîn adesea superficiale, deoarece, observă autorul, ele își au originea în fapte, situații și curente actuale și aplică scări valorice proprii altor comunități europene. În ansamblu, Italia apare în împlinirile ca și în lacunele ei, ca o țară a continuității, diversitatea ei în comparație cu cealaltă Europă avînd explicații complexe, de căutat în evoluții de lungă durată.

Ca și în evul mediu, numai nordul peninsulei a participat continuu în epoca modernă la dezvoltările politice și sociale ale Europei centrale. Prin accelerarea procesului de modernizare, a crescut decalajul față de restul Italiei, iar după intensa industrializare septentrională (celebrul triumghi Milano Torino—Genova), abisul social s-a adîncit enorm.

Din însăși natura țării provin considerabile dificultăți de comunicare.

Din perioada postromană pînă la Risorgimento, Italia nu și-a descoperit identitatea politică. Formarea statului modern s-a realizat în plan regional, ca în Germania. Proiectul machiavellian al principelui unificator a rămas utopic, patria fiind pentru majoritatea italienilor comuna și cel mult hinterlandul controlat direct de ea — un microcosm politic la a cărui viață cetățenii participau cu fervoare, insensibili la genul de competență și responsabilitate implicat de evenimentul extracomunal. Între statele peninsulare existau numai relații de drept internațional. Structurarea lor era diversă, orientată după puncte de reper foarte diferite, multe au aparținut timp îndelungat unor mari formațiuni politice supra-naționale.

Într-o asemenea țară cu tradiții statale exclusiv locale și regionale, abia viziunea operantă inaugurată prin revoluția franceză care a substituit statului dinastic statul suveranității poporului, a creat premisele maturizării unei conștiințe naționale. Printre puținele forțe premoderne, propulsoare spre unitate, autorul o identifică pe cea mai puternică — așa cum au accentuat de altfel și istoricii Ernesto Sestan și Franco Valsecchi — nu într-una politică, ci într-una culturală, și anume în ideea Romei. Cu sugestia măreției romane s-a asociat convingerea că păstrarea valorilor tradiționale ale Romei — atît în sens literar-cultural cît și catolic-ecleslastic — e datoria națională a italienilor.

Italianitatea a fost concepută de la Petrarca pînă la erudiții secolului al XVIII-lea, numai ca unitate culturală, un caz aparte printre națiunile europene. Ulterior *latinitas* și *italianità* au fost echivalate. Asimilarea aceasta a generat în mulți exponenți ai italianității conștiința unui primat spiritual, exploatăată politic de Mazzini și Gioberti, apoi în cu totul alt mod, de d'Annunzio și Mussolini.

Contrastul dintre ideea romană și debilitatea politică, dintre fragmentare și apartenența la state supra-naționale, a promovat o contradicție între regionalism și universalism. Printr-o vocație universalistă revendicată în

anumite momente în mod excesiv, s-au supra-estimat, cu grave riscuri, mai ales sub fascism, forțele reale ale țării.

Catolicismul a influențat notabil continuitatea culturală a Italiei, mentalitatea și atitudinea socială a majorității locuitorilor ei, acționând ca un element unificator, mai ales după scindarea confesională a Europei. Dar masiva prezență a bisericii în viața statală, care de la contrareformă s-a manifestat ca o forță normativă a societății, a provocat un nou divorț. Un contrast puternic desparte Italia laică de Italia catolică, mai ales de la formarea statului național.

Procesul diminuției economice și a regresivității sociale a țării care în epoca Umanismului și a Renașterii oferise remarcabile expresii anticipatoare ale epocii moderne — proces ale cărui cauze politice și ideologice sînt identificate de autor în impunerea dominației spaniole și în contrareforma promovată de Spania cu zel autoritar, este examinat în evoluția și variatele sale manifestări și interconștiențări, în toate formațiunile politice italiene, subliniindu-se distanțarea continuă de stat a unei societăți oligarhic-parazitare depolitizate, diferențele de substanță sau de nuanță în gestiunea puterii și viața instituțională, particularitățile zonale și locale, efemerele momente de reviriment, de excepție de la regula tabloului unei succesiuni istorice profund involutive, cu considerabile consecințe, depășind cadrul perioadei în care se consumă.

Burghezia italiană nu descoperă o cale de acces la profiturile provenite din comerțul colonial. O adaptare la marile schimbări economice pregătitoare ale industrializării pare exclusă, guvernele nu o favorizează, constituția structural conservatoare a statelor italiene subordonează toate activitățile productive controlului paralizant al breslelor. Comerțul inter- și intrastatal este limitat de bariere vamale, mercantilismul nu descoperă adepți în peninsula. Cetățenii nu mai inovează, reinvestesc în agricultură, cimentează o ordine economică statică, devenind din negustori și întreprinzători, latifundiari. Se nasc acum premisele capitalismului agrar, determinante pentru evoluția economică ulterioară, în timp ce favorizînd în zona controlată de ea, economia marii proprietăți funciare, Spania consolidează baza contrastului social dintre Italia meridională și Italia septentrională.

Introducerea închiziției operează o amalgamare a intereselor statale și eclesiastice, modelul hispanic al absolutismului devine mai insuportabil prin dominația străină, imobilismul burgheziei generează o ordine static-parazitară. Savoia și marele ducat toscan se dezvoltă temporar cu unele atribute de autonomie, conservînd o administrație centralistă. Timp de un secol puterile dispun de celelalte

state ca de obiecte într-o strategie conform unor viziuni neitaliene. Societatea își pierde apetența politică, în absența unor țeluri susceptibile de a crea consens, cit și a posibilităților de manifestare.

Sub semnul contrareformei, politica pătrunde în conul de umbră al tendințelor papalității, a cărei relevanță internațională scade în urma diviziunii confesionale și secularizării exercițiului guvernării.

În contrareformă se întîlnesc forțe ale reînnoirii catolice cu acelea ale conservării protestante, într-o mișcare ce marchează ecumenismul. Militantismul politic care o acompaniază, provine din strînsa legătură dintre stat, biserică și societate, ambele tabere aducînd în conflict pretenția generatoare de fanatism și represiune a interpretării exclusive. O meditație eclesiastică și existențială instituționalizată în linia rigid normativă a gândirii lui Loyola și a operei ordinului iezuitic, codificată într-o doctrină categoric delimitantă în sesiunile conciliului din Trento, permite definirea sensului contrareformei, ale cărei dogme și reforme decretate își exercită acțiunea asupra mentalității colective, a formelor de cult, a artei, cultura barocă fiind expresia catolicismului tridentin.

Biserica organizează controlul angajării sociale și culturale, prin administrarea carității și educației. Ea preia partea acordabilă cu punctul ei de vedere, a tradițiilor umaniste, continuă cultivarea limbilor clasice, guvernează universitățile și școlii superioare, promovînd consacrară identității dintre latinitate, italianitate și romano-catolicism, o orientare guelfică, reactualizată în Risorgimento de Vincenzo Gioberti.

Acest spirit guelfic se asociază cu acela de cruciadă antiotomană și antiprotestantă, cu simpatia prohispanică. Iezuiții motivează, conduc și supraveghează nu numai manifestările în planul religiei. Limitele concepției proprii culturii contrareformei, sînt acelea ale sistemelor similare, închise. În filosofie și științele naturii, circulă numai ceea ce este compatibil cu interpretarea tridentină a doctrinei catolice, ideologic peninsula e izolată de evoluțiile europene, o uniformizare pauperizantă complet opusă spiritului Renașterii, blochează avîntul științific.

Tradițiile ghibeline supraviețuiesc și ele în tendințele de impunere deplină a suveranității statale sau de abolire a privilegiilor eclesiastice.

Prosperitatea, la care are acces o minoritate, se bazează mai mult pe arendarea funcțiilor publice. Dependența țăranilor și lucrătorilor agricoli e deplină.

Concluzia pe care profesorul Lill o degajă, din acest examen, penetrant și precis în detalii, este că absolutismul nu numai că n-a introdus o organizare statală eficientă și o politică eco-

nomică tinzind spre modernizare, dar a întârziat cu secole manifestarea intenției de participare politică, nașterea unei burghezii dotate cu conștiință de clasă, dezvoltarea unor noi metode de producție. Ordinea socială generată de absolutism, a depășit epoca, anumite elemente fundamentale ale ei, ca de exemplu atitudinea față de administrație, acționează încă. Străin de tentația indulgenței în exercitiul oficiului său, implicând rigoare în judecată, istoricul nu ezită să evidențieze că aceasta se manifestă între polii neîncrederii și respingerii autorității constituite și centralizate, fundată pe convingerea că nu se poate conta pe aneliorări esențiale. Statul este considerat ca un adversar natural, cu excepția momentelor așteptate, în care el distribuie amabilități. A profita masiv de pe urma lui, în interesul clanului, a-i eluda exigențele, trece drept legitim. Această mentalitate s-a consolidat în birocrație, dominată numeric de meridionali.

Spiritul apolitic al Statului pontifical, împăcat cu autonomia comunală, e redescoperit de autor în „campanilismo” (patriotism local) și în „menefreghismo” (indiferența absolută față de datoria civică). Doar în Emilia—Romagna se relevă un remarcabil potențial revoluționar, de care a știut să profite și fascismul.

Sudul a cunoscut răscoale antispaniole, acțiuni defensive organizate, generind brigandajul, *camorra* napolitană și *mafia* siciliană. Funcția de ocrotire neîmplinită de stat, a trecut la familie, marea familie și comunitate, conștiința de grup a înlocuit-o pe cea statală. Multe forme arhaice de existență tind să fie abandonate sub influența mijloacelor de informare și a confruntării cu imaginea societății urbane secularizate sau a statelor din afară, determinind datorită degradării valorilor tradiționale, un vid manevrabil. Clientelismul leagă activ comunitatea de stat, unit cu tara corupției.

Acestea sînt, în imagini și în esență, elementele contrastului politic, social și economic, care distanțează Italia de Europa, între 1550 și 1750, determinind și în continuare evoluția peninsulei.

Într-un al doilea capitol, istoricul german supune examinării noile forțe și tendințe ale secolului al XVIII-lea. de la dominația spaniolă la preponderența Austriei, războaiele pentru succesiune și, ceea ce numește, noul echilibru (1701—1748), iluminismul și politica sa de reforme în contrast cu elementele de stagnare și anacronismele, barocul tirziu și clasicismul, expansiunea culturii italiene în Europa și rolul Vienei ca depozitar și intermediar al ei în spațiul german.

Rezultatul luptelor primei jumătăți a secolului era un nou sistem de state în care Austria cucerise în peninsula o poziție semi-hegemonică. Pacea de la Aquisgrana a asigu-

rat Italiei o situație stabilă care a facilitat politica de continuitate și reformă la curțile habsburgice și bourbonice — o primă tentativă de reincludere a Italiei în ansamblul dezvoltării europene. Ordinea de la 1748 a durat cincizeci de ani, fiind restabilă în mare parte la Viena, în 1815, pentru o perioadă echivalentă.

În iluminism, prin care se caută o adevărată uniune la cultura și organizare socială occidentală marcată de secularizare și raționalism, se manifestă pregnant contradicția dintre catolicism și cultura laică, determinantă, de atunci înainte, în evoluția spirituală și socială a Italiei. Pietro Giannone, Antonio Genovesi, Ferdinando Galiani, Gaetano Filangieri, Salustio Bandini, Pompeo Neri, Pietro și Alessandro Verri, Cesare Beccaria sînt dintre numele mari care intruchipează noul climat. Dar și acești modelatori spirituali ai Italiei iluministe sînt sau cosmopoliți sau regionalști. Numai ca urmare a unei fundamentale modificări de conștiință, operată prin revoluția Franței, Alfieri și Manzoni, Carlo Botta și Giovanni Berchet vor demonstra corelația indisolubilă dintre limbă și naționalitate, așa cum au susținut-o iacobinii și literații epocii risorgimentale, sub influența lor și a romantismului german.

Capitolul al treilea este consacrat Italiei prerisorgimentale (1796—1814). Italia a fost inclusă mai mult decît Germania în sistemul hegemonic produs de revoluția franceză și de Renaștere. Perioada însă a fost percepută în peninsula mai puțin decît în statele germane, ca o epocă a dominației străine, anumiți istorici italieni considerind-o ca o etapă pregătitoare a Risorgimentului. Ea se împarte într-o etapă cronologică mai scurtă, aceea a activităților „iacobine” și a cuceririlor întreprinse de Bonaparte sub mandatul directoratului (1796—1799), și una mai lungă, a recuceririi, noii organizări și consolidării determinate de el în calitate de prim consul și împărat (1800—1814), separate de intervalul reacțiunii (1799—1800).

Efectele modernizării au fost mai importante la sud de Alpi decît în statele germane; timpul reformelor era matur, Bonaparte simplificase harta, noile formațiuni politice reprezentau un teren propice pentru transformări radicale. Se constituia o elită politică, activă și după căderea lui Napoleon care încerca să lege liberalizarea și secularizarea structurii statale de emanciparea stării a treia și de ideea statului național. Revoluția a provocat însă și o mișcare conservatoare opusă, a numeroaselor forțe reprezentante ale vechii ordini, papalitatea devenind un factor moral important în frontul contrarevoluționar organizat în întreaga Europă. Elementele conservatoare puteau conta și pe aportul păturilor

inferioare, nefavorizate de reforme, efectuate mai ales în beneficiul burgheziei. Forțe ostile generau și opresivele sarcini impuse de imperialismul și fiscalitatea napoleoniană.

Idealurile de libertate, egalitate și suveranitate populară atrăgeau adeviziunea multor intelectuali, dar la majoritatea proprietarilor prevală teama de răsturnări sociale. Monarhii se uniră cu prelații și curia papală, alianța antiburgheză dintre tron și altar manifestă tendința să atragă masele populare ignorate sau lezate de burghezie.

Între 1789 și 1795 se nascu mișcarea devenită exemplară pentru Risorgimento, a iacobinilor, influentă politic între 1796 și 1798, dar reprimată de reacțiunea de la 1799. Programul ei nu era unitar, cei mai mulți înțelegeau să continue reformele în direcția constituționalistă. O parte a ei, al cărei exponent principal era Filippo Buonarroti, se radicaliză în sens democratic. Censul electoral fondă în dreptul constituțional italian hegemonia burgheză, caracteristică întregii mișcări risorgimentale. În timp deveni clar faptul că numai clasa superioară profita direct de ordinea napoleoniană. Păturile inferioare ale căror condiții de viață se manifestaseră nesemnificativ, se izolau, tot mai oprite de creșterile de prețuri determinate de blocadă, de serviciul militar impus fără menajamente. Mulți dintre cei ce doriseră autonomie și participare politică, se vedeau degradați la rolul de sateliți ai Franței. Patriotismul se îndreaptă acum contra aceluia care inițial avusese un rol atât de mare în accentuarea feroarei lui.

Un capitol compact „Risorgimento și Statul național” cercetează ordinea italiană stabilită prin Congresul de la Viena, politica internă în perioada Restaurației, mișcările cu caracter revoluționar din anii 1820—1821 și 1831, începuturile mișcării mazziniene și a moderațiilor, catolicismul liberal și programul neoguelfic giobertian, revoluția din 1848 și conflictul Piemontului cu Austria, Republica Romană, dezvoltarea social-economică de la 1851 până la unitate în diferitele state italiene, reacțiunea și stagnarea în deceniul postpașoptist, ascensiunea piemonteză sub Cavour, „revoluția” italiană de la 1859 până la constituirea regatului Italiei (1861), problemele interne ale noului stat național, încheierea primului ciclu al unității naționale prin anexarea Veneției (1866) și cucerirea Romei (1870), dezvoltarea economică în primele două decenii postunitare.

Conceptul de „Risorgimento”, textual „resurecție”, definește idicile și mișcarea politico-socială care a condus la fondarea statului național unitar, făcând din Italia o forță politică independentă, în Europa modernă. Istoria Italiei prezintă motivării predominant politice sub impulsurile mișcării unitare care stimulează în afara peninsulei un gen nou de

interes politic, prin prisma căruia ea începe să fie considerată drept altceva și inai mult decit o a doua Grecie. Multe dintre imboldurile la prefaceri radicale cărora Europa le-a dat curs sub imperiul principiului naționalității, între Congresul de la Viena și primul mare conflict mondial, sint datorate mișcării naționale italiene. Tot atât de mult constituie Risorgimento și o parte componentă a revoluției burgheze care definește secolul al XIX-lea. Creat în 1861 și constituit pe deplin prin Roma — capitală, regatul Italiei reprezenta în circumstanțele epocii, un stat constituțional modern, al cărei purtător era burghezia care îl organizase conform intereselor sale politice și sociale.

Istoria epocii care poartă numele de Risorgimento, cuprinde arcul cronologic dintre 1815 și 1870 sau 1876, anul în care dreapta istorică pierde guvernarea țării.

Prin Congresul de la Viena, Austria devenea puterea dominantă în Italia și implicit adversarul unității și independenței ei, astfel încit condiția necesară a rezolvării problemei naționale italiene o constituia înlăturarea sa și dizolvarea sistemului european impus la 1815, sistem care suferea prina modificare considerabilă prin crearea regatului Italiei. Pentru italieni, prestigiul Austriei era determinant și în Confederația Germană, atitudinea ei față de Italia avind în prima jumătate a secolului al XIX-lea acordul absolut al celorlalte guverne germane. După experiențele napoleoniene, poziția austriacă în Italia septentrională părea să fie considerată esențială și pentru securitatea Germaniei, al cărei comerț meridional era puternic orientat spre Triest.

Un alt obstacol în calca spre unitate, comparabilă cu acela reprezentat de dominația austriacă, îl constituia puterea temporală a papilor.

Consistentul capitol rezervat mișcării risorgimentale și statului unitar liberal, cel mai vast din volum, cercetează în elementele și etapele sale, complexul proces de la acțiunile Carboneriei — model al asociațiilor secrete ale epocii — și primele agitații din Napoli și Piemont (1820—1821) până la inevitabila unire a Romei cu Italia (1870) și ieșirea din scenă a dreptei istorice (1876). Pregnant sint desprinse consecințele determinante în mare măsură pentru evoluția ulterioară ale primului val revoluționar și rapidei lui reprimări: consolidarea poziției Austriei de care se leagă ca garant al existenței lor, dinastiile periclitate ale Italiei, înăsprirea tratamentului aplicat opoziției, creșterea dimensiunilor emigrației politice, nașterea unei solidarități internaționale liberale cu cauza italiană, o multiplă activitate culturală generatoare de impulsuri naționale puternice.

Fundamentele pentru gândirea politică a italienilor în primele două decenii după mișcările din Italia centrală (1831), îi apar autorului, concepțiile stimulate în mintea lui Giuseppe Mazzini, întemeietorul „Tinerei Italii”, de romantism și liberalism, a căror articulare, dezvoltată în sens laic-democratic, într-un ansamblu de raționamente cu un irezistibil caracter programatic, aveau să facă din el, datorită insistenței și coerenței lor reluări ca un îndreptar pentru acțiune transformatoare, conducătorul aripei radicale, republican — unitare a mișcării risorgimentale. Conform premisei mazziniene, — insuficient critice după profesorul Lill — a unui grad avansat de maturitate a mișcării naționale italiene reclamând noi strategii, ca și postulatului, anticipind de asemenea realitatea, că Europa intra într-o fază nouă a istoriei sale, bazată pe autodeterminarea națiunilor, liga popoarelor inițiată de Italia trebuia să se opună alianței monarhilor, și să refacă harta și spiritul continentului. Central era în gândirea lui Mazzini, conceptul de progres, patetic acordat de el cu promovarea nelimitată a principiului naționalității, religia secolului. Pătrunderea unor formulări mazziniene în bagajul doctrinar fascist, nu este, cum corect se observă, culpa autorului lor, ale cărui intenții erau acelea de a depăși individualismul iluminist, de a emancipa națiunile și de a le înfrăți într-o Europă a popoarelor egale în drepturi și în datorii, în care fiecare să-și împlinească misiunea proprie în serviciul umanității.

În cadrul paginilor în care se studiază tendințele și inițiativele liberalilor moderați, al căror spațiu de acțiune crește apreciabil în epocă, tezele giobertiene — examinate împreună cu opera reformiștilor toscani, a lui Cesare Balbo, Massimo d'Azeglio și Carlo Cattaneo — sînt considerate ca postulind tot o misiune universală a italicenilor, concilierea bisericii și tradiției cu ideile de națiune și progres.

Energica participare a Italiei cu o forță de desfășurare de o amploare neașteptată la mișcarea generală europeană a anilor 1848 — 1849, este interpretată ca împlinirea efectivă a unuia din dezideratele fundamentale ale programului risorgimental, pentru că ea inaugurează un proces de emancipare socială ce nu mai putea fi întrerupt și influențează în grad înalt devenirea către statul național unitar. E drept, remarcă autorul, ca și în Germania, forțele burgheziei nu reușiseră să realizeze dublul țel al unității naționale și al constituirii statului liberal, idealul mazzinian al fraternității popoarelor eșuase. Adunarea națională cu majoritate liberală de la Frankfurt confirmase revendicările asupra teritoriilor italiene aparținînd Confederației Germane, Triest și Trentino, cu consecința înstrăinării, una de cealaltă, a celor două mișcări naționale paralele, înstrăinare la care și Mazzini contribuise

prin unele soluții teritoriale propuse constant în publicistica sa.

Consecința era o profundă deziluzie care a întemeiat politica „realistă” a celor două decenii următoare, caracterizată prin recele calcul al manevrelor ei externe, și a favorizat contopirea ideii naționale cu obiectiva realitate a unui stat existent, în Italia, aceea a Piemontului. Ea însemna consolidarea moderaților, principalul învins al revoluțiilor din anii '48 — '49 fiind ea și în Germania și Franța — radicalismul democratic republican. Temporara radicalizare a făcut să pătrundă și în rîndurile burgheziei teama de revoluție. Politica lui Cavour a fost influențată de acest factor psihologic, ca și aceea bismarckiană, dar în timp ce primul a identificat în ordinea parlamentară burgheză calea de a preveni revoluția, Bismarck a ales-o în statul monarhic al autorității publice. Printre cei ce pierduseră în 1848 — 1849 se afla și relevanta forță politică a catolicismului liberal. După eșuarea neoguelismului giobertian, liberalismul italian s-a dezvoltat prevalent în direcție laică-secularizantă, făcînd mai profunde contrastele cu Roma și facilitînd integrarea stîngii moderate. Mișcarea risorgimentală a rămas ghibelaină.

Semnificativă pentru spiritul de profundă exigență cu care profesorul Lill domină și interpretează materia sa, îl constituie în acest capitol și subdiviziunea consacrată forțelor retrograde ale primului deceniu postrevoluționar, în care evidențiază, între altele, menținerea de către Pius IX și cardinalul Antonelli a cursului reacționar imprimat după restaurarea pontificală din 1849, curs care a caracterizat viața politică romană pînă în 1870, liniile directoare rămînînd concepția eclesias-tică papală și defensiva energetică contra liberalismului ideologic și politic. Mișcarea catolică europeană s-a lasat activată și în problema Statului Bisericii, ajungîndu-se la solidarizarea ei cu papa, situație de care a profitat Mussolini, căruia rezolvarea „problemei romane” i-a adus aplauze catolice și în afara Italiei. Stagnarea și reacțiunea în majoritatea statelor italiene a contribuit în manieră notabilă la deplasarea centrului mișcării politice în Piemont. Integrarea multor exilați italieni în statul piemontez a determinat în mare măsură transformarea lui într-un veritabil stat italian. Politica economică și eclesias-tică a lui Cavour, suprimarea privilegiilor nobile, i-au adus consensul stîngii moderate, atitudinea în politica națională, i-au adus adeziunea lui Daniel Manin, La Farina și Crispi, un eficace instrument propagandistic în sensul moderatismului constituțional piemontez a devenit „Societatea națională” prezidată de Giorgio Pallavicino. Noul partid liberal cavou-rian a adus statul național în curs de formare în armonie cu Europa occidentală liberală.

Probleme multiple și dificil rezolvabile rezultau din dezvoltarea politică și socială fundamental diferită a statelor contopite în regatul italian. Cu profundă competență, în viziune critică, este analizată de autor — între acestea — problema sudului care grevează încă asupra vieții sociale și politic-statale a Italiei. Ignorând realitățile particulare ale sudului, conducătorii mișcării risorgimentale n-au fost ajutați nici de apartenența lor de clasă să se aplice în mod adecvat contrastelor sale. Cu excepția statului și a marilor proprietari de extracție aristocratic-burgheză, noua orline a adus regiunilor meridionale ale Italiei dezavantajele marcate; întreprinzătorii din nord exploatarea noile provincii, modestele industrii locale inaptes pentru a face față comerțului liber introdus imediat, se ruinară, speranțele într-o reformă agrară nu se împliniră, l'bertatea formală acordată acestor recenți cetățeni italieni era insuficientă pentru ca ei să poată iniția ceva, în afară, evident, de acțiunile de protest de diferite forme.

Veneția s-a unit cu Italia (1866) în urma victoriei prusiene și a mediației franceze. Contrastul cu speranțele exagerate cultivate la începutul conflictului a generat o traumă națională, fără de care ar fi greu de înțeles, în concepția autorului, entuziasmul belicos dannunzian și mussolinian ca și exaltarea victoriei militare din 1918. Nu trebuie dar să surprindă concluzia unor asemenea constatări și raționamente pregătitoare, conform căreia Italia devenea aparent o mare putere în 1866, dar oamenii ei politici demonstraseră, ca și militarii săi, că nu erau suficient de pregătiți să o dirijeze, lipsindu-le și în continuare înțelegerea pentru masele populare, rămase extrapolitice.

Cel de al cincilea capitol al lucrării examinează pentru intervalul de timp 1876 — 1914, problemele integrării, industrializării și imperialismului italian, în cadrul unor subdiviziuni consacrate primei guvernări a stângii italiene, lărgirii bazei politice a puterii prin extinderea dreptului electoral, transformismului, Triplei Alianțe, prinelor manifestări colonialiste ale Italiei, protecționismului vamal, crizei agrare și încercăturilor industriei grele, erei crispine (1887—1896) cu autoritarismul, acțiunile imperialiste în nordul Africii și reformele ei interne, opoziției socialiste și mișcării catolice, apropierea de Franța, strategiei reacționare a crizelor și eșuării acesteia, tentativelor de democratizare a limitelor politicii de integrare ale erei giolittiene (1903—1914), primului mare succes imperialist italian (cucerirea Libiei), culturii liberale și noilor doctrine și curente (naționalism, futurism, iredentism), substituirii la putere a lui Giolitti.

Ca și dreapta, nici stînga italiană nu constituia un partid unitar; spre dauna fării, crede autorul, liberalismul italian n-a produs

asa ceva. Schimbarea politică din 1876 a condus la o împărțire distinctă în liberali de stînga (sinistra), dreapta opoziționistă (destra) și democrați radicali (estrema sinistra). Învingătorii în alegeri aparțineau ca și învinșii aceleiași tabere, în care dreapta reprezenta mai mult marea burgheză, stînga, precumpănitor, păturile mijlocii, în zonele meridionale și latifundiar, așa dar interese foarte diferite. Apartenența la aceeași clasă nu întemeia o identitate de țintă și mentalitate politică, între cele două grupări persistau în acest sens diferențe considerabile. Cu o experiență administrativă și economică, cei de dreapta exprimau o politică de ordine și stabilitate, tendințe moderate în problema romană. Proveniți din tabăra democratică, manziană sau garibaldiană, conducătorii stîngii acceptaseră monarhia, dar se agitau în opoziția parlamentară. Partizani ai unei mai mari puteri a autorității de stat, erau vehement anticlericali, decisi la o mai largă secularizare, înclinați să vadă în catolicism un pericol incalculabil pentru Italia unitară.

Adaptînd idealurile posibilităților reale de finalizare, stînga a introdus în primii săi ani de guvernare unele reforme largi, și a continuat anchetele întreprinse asupra ramurilor economiei naționale. Depretis a devenit „maestrul pașilor mici și al compromisurilor limitate”, care aveau să pregătească adoptarea „transformismului”, în 1882, ca program politic menit — prin fuziunea preconizată a dreptei și stîngii într-un „nou, mare, partid național”, să bareze ascensiunea extremei stîngi (radicali, republicani, socialiști). În acest partid definit ca avansat, erau chemați să se înroleze toți cei dispuși „să se transforme” în progresiști. Se realiză o majoritate de „juste-milieu” cum o numește autorul, formal progresistă în sensul apărării proprietății burgheze, dar mai curînd conservatoare. Ea își avea centrul în guvern și tindea să reducă la minimum rolul partidelor, Depretis cultivînd atît contactele cu propria stînga cit și pe acelea cu unii radicali relativ moderați. Tehnica guvernării transformiste care a supraviețuit inițiatorului ei, consta în a determina succese de scurtă durată prin voalarea contrastelor, manevre abile și clientelism electoral. Partidele de guvernămint au încercat mereu de atunci, desprinde istoricul o constantă a clasei politice italiene, să estompeze diferențele programatice dintre ele, să submineze opoziția, realizînd transferuri ale unor părți ale ei, în special ale unor grupuri conducătoare, în sinul lor, fără a-și integra însă propria bază și a activa pentru o reală soluționare a problemelor.

Reprimarea grupărilor republicane și internaționaliste este pusă în această concludentă interpretare a transformismului și a conse-

cințelor sale în timp, pe seama voinței de a conserva sistemul.

Analizînd politica externă a stîngii italiene, autorul — fără a remarca o eventuală notă de idealitate în criteriile orientative de bază ale acesteia, așa cum au fost puse în valoare în Congresul de la Berlin (1878), relevă tendința ei de a pleda pentru constituirea de state naționale în sud-estul Europei, ca expresie a unui interes de a obține zone de influență. În această pledoarie proorientală, ca și în aspirațiile africane, el vede clar trasate geopolitice liniile care au condus pînă la imperialismul mussolinian. Plecarea Italiei fără avantaje tangibile de la primul congres al marilor puteri la care participă, este explicată prin lipsa ei de program și de aliați.

Industrializarea se operează concomitent cu o predilecție pentru marile întreprinderi și monopoliuri, dintr-o largă identitate de interese se ajunge la o strînsă alianță între puterea politică și capitalismul organizat, tendința intervenției statului în economie ca și aceea a marii industrii de a influența politica guvernului, se completau reciproc. Expansiunea industrială forțată în Italia nordică și parțial centrală, a mărit, împreună cu criza agrară a sudului, distanța dintre acesta și restul țării, pregătind prin guvernările stîngii burgheze diviziunea între o economie națională foarte modernă și alta arhaică. Problematika sudului a devenit încă de la publicarea operelor lui Pasquale Villari și Giustino Fortunato, tema unei pasionate discuții, nenchise încă, a meridianaliștilor.

În Francesco Crispi se identifică întruchiparea trecerii de la principiul risorgimental emancipator al naționalității, la naționalismul secolului al XX-lea. Naționalistii organizați ca și fasciștii s-au revendicat de la el, schiînd astfel o tradiție care a dat de fapt amprenta politicii externe italiene de la 1880 la 1940, o tradiție căreia i-a aparținut și supraestimarea propriilor forțe și care s-a perimat o dată cu sfîrșitul tragic al viselor imperiale ale ducelui. O expresie a discrepanței dintre pretenția hegemonică și realitatea unei puteri mijlocii, manifestată în timpul primului conflict mondial și sub fascism, o constituie pentru autor, în perioada crispină, dezastrul de la Adua (1896), o traumă națională, tratată apoi de Mussolini în felul său.

În analiza giolittismului, se evidențiază pe lîngă epuizarea capacității de reacție eficientă față de fascismul ascendent, ansamblul modern al viziunii politice globale tinzînd la o amplă participare civică, apreciată ca singura concepție realistă pentru depășirea contrastului dintre clasa conducătoare burgheză și mișcările populare de opoziție, produsă de liberalismul italian.

În perioada prefascistă, naționalismul, imperialismul și iredentismul s-au unit într-un

front al dreptei care, ca și în Germania, obliinea un concurs puternic de la capitalismul organizat. Conducătorii săi se proclamau succesorii tradiției risorgimentale, deși eliminaseră miezul ei liberal și, contrar idealurilor ei, treceau peste drepturile altor popoare, revendicînd teritorii neitaliene. Un asemenea program dominat de primatul politicii internaționale, a cărui putere de atracție demagogică a fost verificată cu succes în războiul libian, a fost asimilat ulterior de Mussolini, mișcarea naționalistă contropindu-se în 1923 cu partidul fascist.

Ultimul capitol analizează sub titlul „Primul război mondial”, guvernarea lui Antonio Salandra, disputa dintre neutraliști și intervenționiști, intervenția în conflict, desfășurarea acestuia, contrastele interne, contribuția italiană la victoria aliată, prețul acestei victorii, revizionismul dreptei, criza finală a statului liberal încheiată cu ascensiunea fascismului.

La baza intrării Italiei în război a stat acordul de la Londra (1915) în care aspirațiile legitime ale mișcării naționale unitare italiene au fost amplificate într-un adevărat program imperialist care încorporase toate postulatele naționalistilor. Argumente de ordin național istoric, strategic, fură asociate cu un expansionism absurd, determinant în acel moment, în politica mai multor cabinete. Revendicarea de teritorii cu populație neitaliană, ratificată de partenerii de alianță, viola principiul democratic al autodeterminării promovată cu tărie în propaganda Antantei. Oamenii politici liberali de dreapta al căror conservatorism degenerase prin largi concesii făcute naționalismului, intrau de fapt în luptă pentru a obține avantaje cît mai mari la frontiera de nord și în zonele de interes tradițional ale imperialismului italian, Balcani, Mediterană, Africa.

Observînd că la 3 noiembrie 1918 cînd armata austriacă a capitulat, italienii nu atinseseră frontierele pe care Austria le promisese în primăvara anului 1915, autorul consideră că aspirațiile propriu-zis risorgimentale s-ar fi realizat mai ușor fără acest conflict din Italia septentrională, „cel mai lipsit de sens din întreg războiul mondial”, în care Salandra, Sonnino și colaboratorii lor vedeau — în politica lor de putere și prestigiu — o cale de eludare a problemelor interne și de stabilizare a sistemului. Rezultatul, se constată, a fost contrar celui scontat, îndelungatul conflict pentru care Italia nu era pregătită nici economic, nici militar, a agravat și mai mult problemele interne, transformînd din latentă în acută, criza sistemului căreia clasa conducătoare liberală nu i-a mai făcut față, contradicțiile economice, sociale și politice generînd situația care a determinat căderea sistemului liberal și preluarea puterii de către Mussolini.

Premisele ascensiunii mussoliniene sînt identificate în fătura tardivă a statului național unitar și supraevaluarea sa, în naționalism și imperialism, în debilitatea structurală a Statului liberal și incapacitatea sa de a integra a maselor și a categoriilor mijlocii, ascendente, în criza postbelică. Clasei politice i-au lipsit puterea și curajul de a apăra acel stat, a cărui modernizare oportună prin echilibrare socială și participare democratică, fusese neglijată. Ea a acceptat din ce în ce mai mult propunerile lui Mussolini, ajuns la putere printr-o dublă strategie, în parte agitatoric-vio-

lentă, în parte de aparență legală, în alianță cu forțe exponențiale ale vechiului stat, coroana, armata, birocracia, ulterior și industria, dispuse la un aranjament cu fascismul, așa cum exponenții conservatori din trecut „se aranjaseră” cu mișcarea risorgimentală, prin aceeași artă a supraviețuirii și compromisului.

O anexă prezintă statele și dinastiile italiene din perioada cercetată, urmată de bibliografia selectivă, generală și specială, de indici și de două hărți.

Ștefan Delureanu

KONSTANTIN VELICHI, VESELIN TRAIKOV, *Bălgarskăta emigrația în Vlahia sled rusko-turskăta voina 1828—1829. Sbornik ot dokumenti (Emigrația bulgară în România în timpul războiului ruso-turc din 1828—1829. Culegere de documente), Academia bulgară de științe, Sofia, 1980, 452 p.*

Unul din fenomenele general balcanice din perioada dominației otomane a fost emigrarea: numeroși sîrbi au trecut în Ungaria și apoi în Austria, albanezii s-au așezat în țările române și în Italia, bulgarii s-au statornicit pe meleagurile noastre dar și în sudul Rusiei, iar grecii pretutindeni. Toate aceste emigrări au fost cunoscute pînă în prezent cu totul fragmentar și deci insuficient, izvoarele pe care le utilizau istoricii erau în primul rînd cele memorialistice. În ultima vreme însă, emigrarea a început a fi studiată pe baza unor surse de primă mîna așa cum sînt documentele interne ale fiecărei țări în parte dar și documentele diplomatice emise în momentul în care procesul a atins relațiile internaționale. Publicarea lor aruncă lumină nu numai asupra procesului însuși al cunoașterii ci și asupra relațiilor dintre diferitele state și popoare din sud-estul Europei. Volumul pe care-l prezentăm aici are și din acest punct de vedere o importanță deosebită.

Referindu-ne la emigrarea bulgarilor, este de la sine înțeles că acest fenomen interesa în primul rînd pe istoricii bulgari, ei fiind cei dintîi care s-au ocupat de această temă importantă a istoriei țării lor, utilizînd, pentru început, doar izvoarele memorialistice. Faptul este explicabil întrucît documentele privitoare la emigrarea bulgarilor pe teritoriul românesc și în sudul Rusiei se aflau în depozitele arhivistice și erau redactate în limbile acestor țări. Trebuiau invinse deci două dificultăți destul de mari și anume — deplasarea în țările menționate și mai ales cunoașterea celor două limbi: româna și rusa; documentele scrise în alte limbi ca greaca, turca, franceza fiind în număr destul de redus. În ajutorul lor au venit însă istoricii români și sovietici. La noi citeva

documente referitoare la emigrarea bulgarilor în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812 au fost publicate prima dată de V. A. Urechia în 1900 (*Istoria Românilor*, vol. XI), după cum istoricii sovietici au publicat în 1957 sub redacția lui L. V. Cerepnin documente referitoare la emigrarea bulgarilor în aceeași vreme, în sudul Rusiei.

În ceea ce privește emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul și după războiul ruso-turc încheiat prin pacea de la Adrianopol, documentele — extrem de numeroase — sînt păstrate în special la Arhivele Statului din București și inventariate treptat de-a lungul anilor. Așa se explică faptul că învățatul bulgar Stoian Romanski, avînd posibilitatea să lucreze în aceste arhive a studiat ceea ce a găsit inventariat la acea vreme, adică documente din fondul Vorniciei, pe care le-a publicat în 1930 la Sofia, în limba română — folosirea lor de către istoricii bulgari fiind din acest motiv mult îngreunată. Abia după 1944 cînd s-a inventariat fondul Vistieriei, s-au putut da în folosință cele mai numeroase și am putea spune și cele mai importante documente referitoare la această emigrare. Fondul este extrem de voluminos depășind 6000 pagini. Pe baza documentelor publicate anterior, ca și pe baza documentelor nepublicate din fondul Vistieriei, profesorul C. N. Velichi a publicat un studiu amănunțit asupra emigrării bulgarilor în Țara Românească în timpul și după războiul ruso-turc din 1828—1829 intitulat *Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828—1834* („Romanoslavica”, XI, București, 1965, p. 67—114). Desigur într-un articol de 50 de pagini de revistă nu-și pot găsi ecoul în întregime numeroasele aspecte și realități istorice dintr-un număr atît de mare

de documente. Se impunea deci, pe de o parte publicarea lor iar pe de altă parte, dat fiind că aceste documente interesau mai mult pe istoricii bulgari decît pe cei români, cîe trebuiau traduse și publicate în limba bulgară. Această necesitate a dus la apariția volumului de față. Bineînțeles nu se poate publica ușor un număr atît de mare de documente. De aceea autorii le-au împărțit pe categorii selecționînd apoi din fiecare categorie actele mai importante. Documentele publicate în acest volum provin în imensa lor majoritate din fondul Vistieriei de la Arhivele Statului din București, fiind documente românești selecționate de prof. Velichi (226), celelalte 29 documente sînt: 10 grecești, 4 franceze, 7 rusești, 6 turcești. Acestea au fost traduse în limba bulgară de Veselin Traikov cu excepția celor turcești traduse de Maria Kalișin, cercetător științific la Institutul de Balcanistică din Sofia. În sfîrșit două documente sînt scrise în original în limba bulgară. Autorii au reușit să învingă toate dificultățile alcătuirii unei asemenea ediții, dificultăți care n-au fost mici. Dacă unele documente au o grafie ușor lizibilă, marea lor majoritatea sînt fie ciorne fie acte scrise neglijent cu numeroase și neașteptate prescurtări și care pe alocuri au cuvinte, rînduri sau pasaje ce nu pot fi descifrate decît de un paleograf cu îndelungată practică, așa cum este cazul profesorului Velichi. Tot atît de grea a fost sarcina lui Veselin Traikov care le-a tradus în limba bulgară. Oricine a lucrat cu documentele de cancelarie din perioada 1830-1810 își dă seama de greutatea de înțelegere a limbii române din perioada menționată, limbă cu fraze extrem de lungi, cu o topică specifică vremii, cu multe arhaisme, cu termeni dispăruți de mult din limba de azi. Nici descifrarea documentelor grecești n-a fost pentru autori o problemă ușoară. Tuturor acestor dificultăți, istoricul Veselin Traikov, foarte bun cunoscător nu numai al limbii române și grecești ci și al istoriei popoarelor balcanice, le-a făcut față în mod strălucit. În acest fel munca celor doi cercetători a dus la reușita ediției de față, rod al colaborării dintre Academia Republicii Socialiste România și Academia Bulgară de științe.

Din documentele publicate reiese cu prisosință marea ajutor acordat de țara noastră poporului bulgar ce se afla sub stăpînirea otomană. Prin privilegiile date în 1830 și 1832 țărănilor, meseriașilor și negustorilor bulgari stabiliți la noi li se creă pentru o perioadă de zece ani o situație mai bună decît cea a localnicilor. Dacă după trecerea acestui termen sau chiar mai înainte au fost unele abuzuri ale slujbașilor locali, autoritățile centrale au intervenit imediat pentru a li se face dreptate. În cazul în care unii moșieri și arendași descori străini, albanezi, greci sau chiar bulgari au început să le îngreuneze situația, adeseori autoritățile centrale au intervenit, oferindu-le

ajutor și posibilitatea de a se așeza pe pămînturile statului. Acest ajutor este arătat și în Introducere în mai multe locuri din care cităm, că ajunși în Țara Românească „în rîndurile unui popor care i-a întîmpinat în mod ospitalier, cu sentimente calde față de soarta lor, ci și-au relăcut viața, fără a-si uita patria. Nu întîmplător cîteva decenii mai tîrziu Bucureștii au ajuns centrul mișcării revoluționare bulgare de eliberare națională” (p. 8).

Documentele ce se publică în prezentul volum arată refugierea masivă a populației bulgare odată cu retragerea armatelor rusești de pe aceste teritorii începînd cu primăvara anului 1830. Este vorba de fapt de bulgarii din nord estul țării, la care se adăucă pușini greci și armeni din orașele de la Marc Neagră, ca și unii români și lipoveni din Dobrogea. Generalul Kiseleff, care administra pe atunci Țara Românească și Moldova, a fost 1 științat încă din martie 1830 de dorința unor bulgari de a se așeza la nord de Dunăre, de aceea a cerut Divanului să trimită la cele trei carantine Călărăși, Pîna Petrii și Brăila funcționari care să supravegheze intrarea în țară a emigranților. El însuși a indicat ca noii veniți să fie înregistrați, arătînd și rubricile pe care urmau să le aibă registrele special întocmite în acest scop. Urma să se arate: data sosirii, localitatea de unde veneau băjenarii, numărul total al membrilor familiei înregistrate împărții pe sexe și vîrstă (majori-minori), ocupația capului familiei, numele lui întreg, precum și numărul biletului rusec de emigrare. Pușin mai tîrziu s-a cerut funcționarilor care li înregistrau pe băjenari să specifice și numărul de caruțe și vite, inari și muci, cu care aceștia veneau. În același timp proprietarii de moșii au fost înștiințați să-și trimită oamenii la cele trei carantine pentru a oferi țărănilor condiții bune de așezare pe pămînturile lor. Neajutorii și meseriașii urmau să fie așezați prin tîrguri și orașe. Toate isprăvnicetele țării erau obligate să trimită un număr de oameni la carantine pentru a conduce pe emigranți în județele respective. Spătăria trebuia să trimită și ea oameni pentru păstrarea ordinii și respectarea măsurilor sanitare, iar isprăvnicetele urmau să îndemne pe localnici să meargă tot acolo cu produse alimentare pe care sa le vîndă cu prețuri moderate, băjenarilor.

Trimișii boierilor proprietari de moșii s-au înțeles cu noii veniți „prin bună învoiere” și pe baza unei prime scutiri de biruri pe opt luni de zile. În cazul că băjenarii nu erau solicitați sau nu se învoiau cu oamenii boierilor, atunci trimișii isprăvnicetelor trebuiau să-i împartă prin orașe, sate și slobozii, pe unde își vor alege ei înșiși locuri de locuință și desigur aceasta cu învoierea stăpînitorilor de moșii. În general numărul oamenilor trimiși de isprăvnicete pentru a-i conduce pe bulgari la locurile pe care doreau să se stabilească nu a

fost suficient și adeseori băjenarii au plecat neînsoțiți. De multe ori ei înșiși nu au primit să fie conduși, cerind să fie lăsați să meargă singuri acolo unde vor voi.

Prima parte a documentelor ce se publică în prezentul volum, reflectă tocmai aceste probleme, administrative, privind trecerea bulgarilor, măsurile luate pentru primirea lor, problemele carantinelor, ale plecării emigranților de la acestea pentru a se așeza în interiorul țării.

Cea de-a doua parte a documentelor cuprinde înregistrarea băjenarilor la trecerea Dunării în „catastifele” de care s-a vorbit mai sus. Autorii au publicat integral toate înregistrările de treceri pe la cele trei carantine amintite în perioada mai—decembrie 1830. Listele familiilor băjenarilor care au trecut prin cele trei carantine au o multiplă importanță documentară. În primul rând se pot urmări satele și orașele de unde provin emigranții — imensa lor majoritate este formată din locuitori din nord-estul Bulgariei de azi, în special din Sliven, Karnobat și satele din jurul său: Iambol, Aitos, Razgrad, Provadia, Balcic, Burgas, Mesembria (Nesebăr), Sozopol. Cu totul izolat apar și băjenari din regiunea centrală a Bulgariei ca spre exemplu, cei din Tirnovo, Pazargik, ș. a.

În al doilea rând din documente se pot afla cu ușurință cifrele exacte ale tuturor emigranților ce au trecut la nord de Dunăre. Impresionează numărul familiilor ce vin din Sliven (815), Karnobat și satele din jur (peste 500), din Aitos (162), din Varna (84) ș. a. Aceste cifre arată nu numai numărul ei și compoziția familiilor, menționând din eiși bărbați, cite femei, cite persoane virstnice și nevirstnice aveau acestea. Înregistrarea numelor nu s-a făcut pe baza unor acte scrise ci așa cum le-au avut funcționarii celor trei carantine și le găsim în forma lor originală: bulgară, greacă, armeană, română etc, fie în forma lor români-zată. Se pot întîlni nume — mai rare azi — purtate de bărbați și de femei iar listele pot fi socotite fără teamă de a greși ca fiind adevărat tezaur pentru cei ce se ocupă de onomastică. În ceea ce privește naționalitatea, documentele arată, alături de bulgari, un mic număr de greci și armeni provenind din porturile Mării Negre și un număr de români originari din localitățile dobrogene — Babadag, Măcin, Isaccea, etc.

Pentru cei proveniți de pe litoralul Mării Negre se menționează în mod expres naționalitatea ca spre exemplu, Haagi Serchez — armean din Sumen, Ovanes Merkoj — armean din Varna, Enache — grec din Kavarna, ș. a., rar este notată naționalitatea pentru emigranții ce provin din regiunea dintre Dunăre și Murea Neagră. Aceștia așa cum îi arată numele sînt români: Grigore Ursache din Hirșova, Vasile Țipirig, Andrei Colac din Babadag, Loghin Broască, Nae Ciocirlan ș. a. din Măcin,

etc. Nu lasă îndoială de asemenea numele lipovenilor: Onofrie Babenko, Simion Bocenko, ș. a. din Babadag. Extrem de rar se specifică naționalitatea ca de exemplu, Ene — moldovean din Babadag sau Gherghie sin Ion — bulgar din Babadag. Ceea ce merită a fi subliniat aici este și faptul că listele indică profesia capului de familie, sînt însemnate de asemenea, numărul de vite — mari și mici — cu care au venit băjenarii, ca și specificarea pe de altă parte a primului loc (oraș, sat, moșie) de așezare a emigranților, menționîndu-se ca orașe: București, Brăila, Buzău, Birlad, Galați, Tecuci, ș. a., satele sînt cele din județele de atunci: Ilfov, Vlasca, Teleorman, Ialomița, ș. a., pentru moșii indicîndu-se numele proprietarilor.

A treia parte a documentelor prinse în volum o furnează cele privilegii acordate băjenarilor prin cele trei acte fundamentale care arată condițiile materiale de care urmau să beneficieze cei veniți din sudul Dunării. Scuții întîi pe termen de opt luni de la așezarea pe meleagurile noastre de orice dări, ei obțin în vara anului 1830 un „Așezămînt” special. Încă în aprilie 1830 pentru statornicirea în bune condițiuni a celor veniți, Kiseleff a cerut Divanului Țării Românești și Divanului Moldovei, să ia unele măsuri. În iunie 1830 Divanul Moldovei a întocmit un „Așezămînt”, iar în august 1830 Divanul Țării Românești, în care sînt prinse obligațiile proprietarilor de moșii (fiecare cap de familie trebuia să primească loc de casă, grădină — 1500 m², loc de arătură, de islaz). Pentru produsele obținute de pe locul de arătură se dădea proprietarului dijmă (10%), o altă obligație a băjenarului era de a munci pentru proprietarul moșiei 24 de zile pe an. În ceea ce privește obligațiile către stat, băjenarii erau scuții de orice dări pe timp de trei ani (pînă la 1 ianuarie 1834), de la această dată, timp de șapte ani, urmau să plătească doar jumătate din dări, intrînd apoi în rîndul birnicilor obișnuiți. De asemenea meseriașii și negustorii s-au bucurat și ei de o scutire de dări prevăzută în privilegiul special pe care l-au obținut în februarie 1832. Toate aceste detalii prezentate ne duc la concluzia că timp de 10 ani de la așezarea emigranților la nordul Dunării, lucrătorii de pămînt și chiar meșteșugarii și negustorii au avut o situație fiscală cu mult mai ușoară decît a localnicilor. Cu toate acestea între 1830—1833 s-au înregistrat cereri de întoarcere la sud de Dunăre. Motivul sărăciei invocată uneori nu era însă cel real căci prin compararea cu listele de la intrare, la ieșirea din țările române numărul vitelor mari și micilor cu care pleca băjenarul era cu mult mai mare. Adevărată cauză a întoarcerii nu era numai strînsa legătură de pămînt natal, ci mai ales politica guvernului otoman care a luat o serie de măsuri — de la avantaje ma-

teriale pînă la represiuni, pentru a nu pierde definitiv această populație harnică, mină de lucru ieftină și la îndemînă. Desigur printre documentele publicate se pot găsi numai cele înaintate, pentru o cauză sau alta, de populația nevoiașă și în special de țărănimă. Nu găsim aici cereri sau plîngerii din partea meseriașilor, negustorilor și în general a populației avute pentru că aceștia o duceau foarte bine și nu aveau de ce se plînge. De altfel, din această parte a emigrației s-au format organizațiile politice burghezo-liberale sau conservatoare ale bulgarilor din România. Într-un cuvînt, cine consultă acest volum are în fața lui viața celor săraci. Nota dominantă a emigrației bulgare din România la 1830 este însă cea dată de majoritatea celor veniți care și-au creat în patria adoptivă o situație economică atît de bună încît au putut susține o serie întregă de tipărituri (periodice, cărți, alte publicații) și să întrețină bănește numeroase instituții de cultură din patria lor natală (școli, biblioteci, așezăminte culturale de natură diversă), biserici.

Numărul mare al celor veniți sau al celor plecați peste fluviu face ca cifra băjenarilor rămași să se schimbe după 1831, în fiecare an. În urma unei catagrafii întocmite de Vistierie în 1834 aflăm că numărul celor care plăteau capitația, adică al țăranilor, era în noiembrie 1834 de 2670 familii. Orașenii trebuie socotiți aparte. Catagrafia din 1838 dă însă numărul total al „sîrbilor” din Țara

Românească. Un extras din acest document a fost publicat în culegerea de față, ca fiind de 12,1 mii familii — sub această denumire sînt cuprinși bulgarii, cei mai numeroși de altfel și un număr restrîns de sîrbi și croați.

Volumul prezentat aici este revelator pentru colaborarea strînsă dintre cele două popoare în secolul al XIX-lea. Aici cei ce s-au refugiat din cauza vitregiilor de tot felul din țara lor, au găsit înțelegere și sprijin, iar așezarea lor în nordul Dunării arată tocmai încrederea pe care emigranții o aveau în populația de aici, încredere ce fusese desigur verificată și anterior. Primirea frumoașă și generoasă făcută de România dovedea în același timp, stîna și prețuirea de care se bucurau forța de muncă și seriozitatea țăranului, meșteșugarului și negustorului bulgar. Fapt este că această populație în pribegie nu și-a găsit în nordul Dunării numai un loc de muncă, ci a aflat totodată înțelegere și sprijin în realizarea idealurilor celor mai scumpe ale poporului bulgar — eliberarea patriei de sub dominația străină.

Această lucrare rămîne o carte de referință pentru oricine va dori să cunoască îndeaproape emigrarea bulgară pe teritoriul nostru și în același timp colaborarea strînsă care a avut loc între cele două popoare în acele vremi, colaborare ce continuă și azi între cele două țări vecine și prietene, ridicată pe noi culmi.

Lucreția Bătută-Ris

****** *Points de vue sur la fiscalité antique* (sous la direction de Henri van Effenterre, Centre G. Glotz) (Publications de la Sorbonne série „Études”, tome 14), Paris, 1979, XII+144 p.

În octombrie 1976, Centrul Gustave Glotz de la Sorbonna a organizat, sub auspiciile C. N. R. S., un colocvîu sub titlul *Armée et fiscalité dans le monde antique*, ale cărui rapoarte au apărut un an mai tîrziu cu acest titlu (Paris, 1977).

Dar, între 1973—1976, Centrul G. Glotz a organizat încă o serie de conferințe (lista lor completă, la p. IX—XI), prin care s-au adus o serie de lămuriri și s-au clarificat puncte de vedere divergente. O parte din aceste comunicări pregătitoare, revăzute, au fost publicate în 1979 de Henri van Effenterre (directorul Centrului G. Glotz), sub titlul *Points de vue sur la fiscalité antique*.

Volumul se deschide cu studiul lui Gabriel Ardant, *Histoire de l'impôt et histoire de l'état* (p. 1—6). Deși nu a fost un cercetător al antichității (el a funcționat ca inspector general al finanțelor), el este cunoscut ca autor al unei istorii generale a impozitelor (*Histoire générale*

des impôts, Paris, 1971), Sînt expuse punctele de vedere ale autorului asupra unor probleme în care personal deținea o vaslă și lungă experiență, ca de exemplu între istoria fiscalității și cea a finanțelor publice. Autorul urmărește latura tehnică a fiscalității și psihologia contribuabilului (analiză pasionantă prin metoda comparativă), legătura dintre impozite și istoria însăși a statului, ca și evoluția de la formele simple, cunoscute în antichitatea timpurie, pînă la „impozitul de tendința egalitară, cel pe venituri” din epoca modernă.

Seria studiilor privind fiscalitatea antică propriu-zisă începe cu cel al lui Paul Garelli, *Le système fiscal de l'Empire assyrien* (p. 7—18).

Studiul regimului fiscal al unui stat din Orientul apropiat antic — cazul imperiului assirian este tipic în acest sens — trebuie să aibe în vedere că acesta este dependent de un sistem economic premonetar, iar structurile politice au îmbrăcat în genere o formă despo-

tică. În această privință, arhivele sînt mult mai bogate decît cele ale imperiului neobabilonian.

Autorul insistă asupra capitației — impozit comparînd fie produse în natură, fie prestarea unui serviciu (corvoadă). Puterea publică făcea o concesiune de pămînturi, în schimbul prestării unor servicii personale; dar, cu timpul, s-a tîns ca sistemul să fie extins la întreaga populație: păstori, meșteșugari etc. Prelevările priveau în special cerealele, orz și grîu, ca și paiele destinate furajelor și fabricării cărămizilor.

Taxe de impozit nu se cunosc: ele variau probabil după categoriile de pămînturi, care par a fi fost împărțite în trei grupe: proprietăți private, pămînturi ale administrației publice fiind de guvernatori provinciilor și „pămînturile irigate ale palatului”; fîscul se interesa și de creșterea animalelor. Cu stringerea dărilor erau însărcinați funcționari speciali (un rezumat al principalelor obligații ale fiecărei categorii a populației, la p. 18).

Următorul studiu este semnat de Henri van Effenterre, *Réflexions sur la fiscalité dans la Grèce des cités archaïques* (p. 19—30). — Se admite în general că lumea cetăților grecești a rămas, cel puțin pînă în epoca clasică, într-un fel de epocă prefiscală. Statul nefiind decît o comunitate de cetățeni, polis-ul arhaic apărea destul de indiferent față de grija finanțelor sale. El ignora ceea ce era o adevărată fiscalitate.

Tot așa, în Grecia prehomerică a existat un sistem foarte minulos, comparabil cu cel din Orient, pentru înregistrarea bunurilor; autorul încearcă să surprindă unele elemente de continuitate, în special prin analiza vocabularului arhaic și a supra fiscalității.

A doua problemă ce preocupă pe autor este cea a recensămîntului materiei impozabile.

Autorul arată, în concluzie, că în problema impozitului trebuie insistat asupra statutului real al cetății grecești, fie că este vorba de vechile regate, de cetățile agrare de tip militar sau chiar de democrații de genul celei ateniene care practica sistemul *liturgiilor*. Pe de o parte erau cei bogați, nobilii, „egalii”, stăpînitores de pămînturi, cei care aveau statutul de cetățeni; pe de altă parte cei saraci, lășii, nesupuși impozitului, toți cei reduși la o condiție inferioară. Atitudinea celor săraci putea uneori conta din punct de vedere politic, iar forța lor militară era folosită în unele împrejurări. Dar din punct de vedere fiscal, numai cei bogați contau pentru stat — adică acei ce aveau *télos* (census la romani). Aceasta nu înseamnă însă că ei nu simțeau efectele fiscalității, direct sau indirect.

Clara Mossé, *Les symmories athéniennes*, p. 31—42. — Problema fiscalității ateniene în epoca clasică a suscitat controversele cele mai pasionante, de la care nu a lipsit niciunul din

marii specialiști ai istoriei Atenei clasice. De aceea, autorul nu-și propune să prezinte o ipoteză mai mult; el tratează o problemă specială a fiscalității ateniene din secolul al IV-lea: organizarea în *symmorii* a contribuabililor atenieni. Discuția pornește de la două texte — al lui Philochoros (sfîrșitul secolului amintit și începutul celui de-al III-lea) și cel al lui Kleidemos (cu un secol și jumătate mai tîrziu).

Aceste grupe (20 la număr, fiecare cu 5 diviziuni) au apărut în anul 378—377, anul formării celei de-a doua ligi maritime ateniene. Obiectivul acestei repartii era dublu: să asigure cetății flota care să-i permită să facă față amenințărilor externe și să-i asigure ridicarea unei contribuții (*eisphora*) la un nivel stabilit pentru a face față situațiilor.

Autorul se ocupă de modul de repartizare a ateniienilor în interiorul *symmoriilor*; fiecare grupă reprezenta aceeași fracțiune de avere impozabilă și același număr de contribuabili. De asemenea, autorul încearcă să arate cum funcționa acest sistem, apoi cum era organizată *symmoría*.

În acest fel, a avut loc trecerea de la sistemul liturgiilor la impozite, dovedind o evoluție a cetății. Sistemul liturgic era parte integrantă a comunității cetățenilor care era cetea; dezagregarea acesteia se manifestă prin apariția unei organizări financiare — mai întîi sub forma impozitului extraordinar care era *eisphora*, apoi transformîndu-se în formă și conținut.

Alexandra Gara, *Fiscalité et circulation monétaire dans l'Égypte romaine* (p. 43—55). — După cucerirea Egiptului, autoritățile imperiale au luat măsuri energice în vederea redresării economice, care au avut consecințe favorabile asupra creșterii veniturilor contribuabililor; autoarea expune o serie de date privind problemele circulației monetare și evoluția Egiptului în primele două secole după transformarea în provincie.

Administrația romană a intervenit asupra structurii productive a provinciei înțroducînd elemente de economie de piață, care reprezintă una din trăsăturile caracteristice ale provinciei egiptene. Pe de altă parte, perceperea tributului și vămilor a fost sursa principală de venituri pentru stat.

Statul era singurul ce producea monedă, pe care o punea în circulație în cantitate fixă de fiecare dată și controla permanent această circulație. Prin aceste instrumente, statul deținea controlul pieții, unde el era cumpărătorul cel mai important și unde privilegiul său este accentuat de monopolul monedei a cărei circulație era practic limitată la tranzacțiile între particulari și stat.

Autorul face, în încheiere, o scurtă privire asupra economiei egiptene în primele secole

ale imperiului, așa cum rezultă din datele circulației monetare și cele cunoscute din papiri.

Prosper în epocile de avânt ale vieții economice a Imperiului, Egiptul cunoaște intrarea în criză a economiei romane după epoca Antoninilor; la aceasta a contribuit în măsură însemnată scurgerea în afară a resurselor provinciei pentru a finanța acțiunile militare și a ușura criza imperiului. Consecințele au fost pauperizarea, scăderea producției și depopularea.

Danielle Bonneau, *Fiscalité et irrigation artificielle en Égypte à l'époque romaine* (p. 57—68). — Autoarea unei cărți intitulată *Le fisc et le Nil. Incidences des irrégularités de la crue du Nil sur la fiscalité foncière dans l'Égypte grecque et romaine* (1971), Danielle Bonneau nu-și propune să repete ce a publicat în 1971, ci abordează câteva puncte de vedere noi privind raporturile dintre fiscalitate și irigația artificială în Egiptul roman în epoca principatului; cu alte cuvinte, modul de stabilire a impozitului pe pământurile irigate artificial, evoluția lui, precum și cauzele schimbărilor din cursul secolului al III-lea.

Autoarea tratează mai întâi despre operațiunile fiscale și irigația artificială, apoi despre evoluția extinderii teritoriale a irigației artificiale (pe perioade: de la Augustus la Traian, de la Hadrian la mijlocul secolului al III-lea e. n.; de aici pînă la reformele lui Dioclețian): în cursul acestor trei secole, întinderea pământului irigat artificial a variat de la epocă la epocă.

În a doua jumătate a secolului al III-lea, se constată că aceste terenuri redevin sterile, odată cu dispariția suportului administrativ al fertilității din perioada precedentă — datorită degradării sistemului de irigație artificială. Deosebit de interesante sînt evaluările pe care autoarea le face cu privire la cantitatea de cereale obținute în plus pe această cale (240 000 tone), din care fiscul percepea 1/5. Renunțarea la aceste pămînturi s-a făcut din cauza dezinteresului pentru a obține randament pe aceste suprafețe de pămînt marginale; producția cerealiară a Egiptului atinsese maximul interesului pe care-l putea prezenta pentru imperiu.

Claude Nicolet, *Deux remarques sur l'organisation des sociétés de publicains à la fin de la république romaine* (p. 69—96). — Studiul, tratînd problema stringerii impozitelor de către societăți de publicani, este prilejuit de apariția lucrării lui E. Badian, *Publicans and sinners, private enterprise in the service of the Roman republic* (Ithaca, 1972). Autorul își propune să urmărească două aspecte: unul privește latura juridică a societăților de publicani și în primul rînd dacă ele erau organizate după aceeași schemă, același reguli, precum și dacă aveau, în raporturile cu statul, același statut; celălalt aspect, legat de primul, pri-

vește așa-zisul „cartel” al societăților, care, după unele date, ar fi fuzionat pentru a lua în arendă, între 61—51 î. e. n., totalitatea impozitelor din cea mai mare parte a Asiei Mici. În realitate, existau numeroase societăți, nu numai pentru diversele provincii ale Asiei Mici, dar și pentru însăși provincia Asia.

Cel puțin în ultimul secol al republicii, unele societăți de publicani prezentau obiectiv foarte caracteristicile a ceea ce va fi, în secolul al II-lea e. n., personalitate juridică.

Citeva tabele (p. 89—95) prezintă (pe baza surselor literare și epigrafice) o serie de date pe care se bazează acest studiu.

Élie Fallu, *Les règles de la comptabilité publique à Rome à la fin de la république* (p. 97—112). — Autorul evocă funcționarea conturilor publice, mai exact tehnica înscrierii intrărilor și ieșirilor, clăsarea și controlul lor. Se ocupă mai întâi de registrele însele în care se făceau înscrierile, apoi regulile de clasificare a socotelilor. La Roma, la sfîrșitul republicii, contabilitatea publică urma reguli precise de clasare; în interiorul unui cont (*nomen*), înscrierea mișcărilor de fonduri (*negotia*) urma regula de clasificare din contabilitatea privată.

Sînt prezentate, de asemenea, rețetele de redactare a creanțelor, conform unor formule precise. Autorul se ocupă și de regulile controlului financiar.

Contabilitatea romană publică întocmea tablouri generale și poate și anuale ale operațiunilor. Probabil că nu se făceau bilanșuri ale profiturilor și pierderilor. Contabilitatea publică la Roma se limita să exercite un control între ceea ce era în tezaur și necesitățile. De altfel, contabilitatea pare a fi fost bine ținută, izvoarele diurne o scrie de înforțații în acest sens.

Jöel Le Gall, *Les habitants de Rome et la fiscalité sous le Haut-Empire* (p. 113—126). — Roma a fost, în epoca imperiului, cea mai mare aglomerare umană din toată antichitatea. Aici se desfășura o viață economică intensă, determinînd o circulație monetară extrem de activă. Situația privilegiată de capitală a imperiului a făcut ca fiscalitatea să îmbrace forme diferite de cea din provincii. Aceste aspecte sînt puse în evidență de autor prin analiza exploatarea bunurilor împăratului și cele ale senatului, vânzări și prețuri, obligațiile pecuniare pentru întreținerea orașului și cadourile pentru împărat. Se constată tendința spre o creșterea fiscalitate, problema studiată cu multă perspicacitate de autor pe baza surselor de drept și izvoarelor epigrafice.

André Chastagnol, *Problèmes fiscaux du Bas-Empire* (p. 127—140). — Unele surse antice, între care *De mortibus persecutorum* a lui Lactantius, atribuie în mod explicit lui Dioclețian organizarea sistemului fiscal care a rămas în vigoare mai multe secole.

Autorul își limitează examenul la unele probleme de interes general, lăsând la o parte impozitele indirecte și ceea ce denumeste „impozite de clasă” (*glebalis collatio* al clarissimilor, aurul coronar al curialilor, chrysargirul negustorilor); el se limitează la marile impozite tradiționale, la ceea ce se cheamă adesea (autorul consideră că termenul este impropriu) *jugatio-capitatio*.

Autorul analizează pe larg evoluția impozitelor în imperiul târziu, raportul între și conținutul impozitelor funciar și personal. Analiza are la baza sursele de drept antic și epigrafie.

În epoca lui Dioclețian și Constantin, impozitul funciar era plătit de toți proprietarii, chiar și cei mai mici; soldații și veteranii plăteau impozitul personal pentru ei și familiile lor, iar pentru bunurile lor impozitul funciar. În secolul al IV-lea a avut loc o evo-

luție, o schimbare, impozitul funciar fiind rezervat în special proprietărilor *clarissimi* și *curiales*; micii proprietari liberi, pe lângă impozitul funciar, plăteau ca și colonii domeniilor impozitul personal. În secolul al V-lea, se impune practica, deja mai veche, ca proprietarul clarissim să se însărcineze el însuși cu impozitul funciar și impozitul personal al coloniilor săi și să-l remită direct agenților fiscului. Se deschidea astfel calea spre un nou sistem de viață și regim fiscal, spre o nouă orânduire socială.

În încheiere, se poate remarca aici cum sînt abordate cele mai diverse aspecte ale fiscalității antice — prin metoda comparativă, de la lumea asiriană și miceniană pînă în epoca imperiului roman târziu,

Constantin C. Petolescu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane, cronica vieții științifice, Cartea de istorie românească și străină, Revista revistelor, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trîmterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București-71261.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI,
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX – ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE – MUSIQUE – CINÉMA

**LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 322 p., 27 lei.
- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1978, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab. *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU CÎRSTOȚU, *Mărturiile de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*, C, Transilvania, vol. 11, 1979, LXI + 475 p., 35 lei
- ION I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
- MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporulul român*, 1980, 158 p., 11 lei.
- MUSTAFA A. MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase III. Sfârșitul sec. XVI — Începutul sec. XIX*, 1980, 444 p., 37 lei.
- ȘERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CORNEL, EMIL POENARU, *Calendarul de la Sarmizegetusa Regia*, 1980, 191 p., 11 lei.
- VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
- * * * *Nouvelles études d'histoire*, VI/1 + VI/2, 1980, 326 + 340 p. 26+28 lei.
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, 1980, 496 p., 32 lei.
- * * * *Inscripțiile Daciei Romane*, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
- * * * *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. V, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.
- CONSTANTIN PREDĂ, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, 224 p., 36 lei.
- VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.
- VENIAMIN CIOBANU, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, 1980, 239 p., 11,50 lei.
- MARIA HOLBAN, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XII—XIV*, 1981, 310 p., 21,50 lei.
- OLGA CİCANCİ, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anul 1636—1746*, 1981, 208 p., 12 lei.
- MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821—1948*, 1981, 342 p., 12 lei.

RM ISSN CO — 3870

